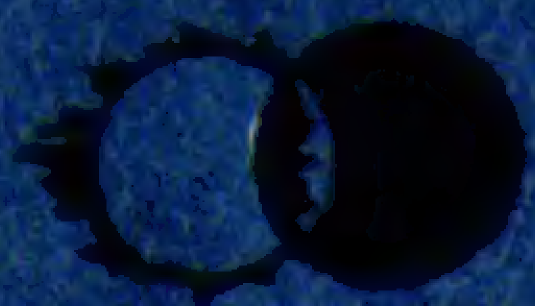

Алесь Гарун

СЭРЦАМ ПАЧУТЫ ЗВОН

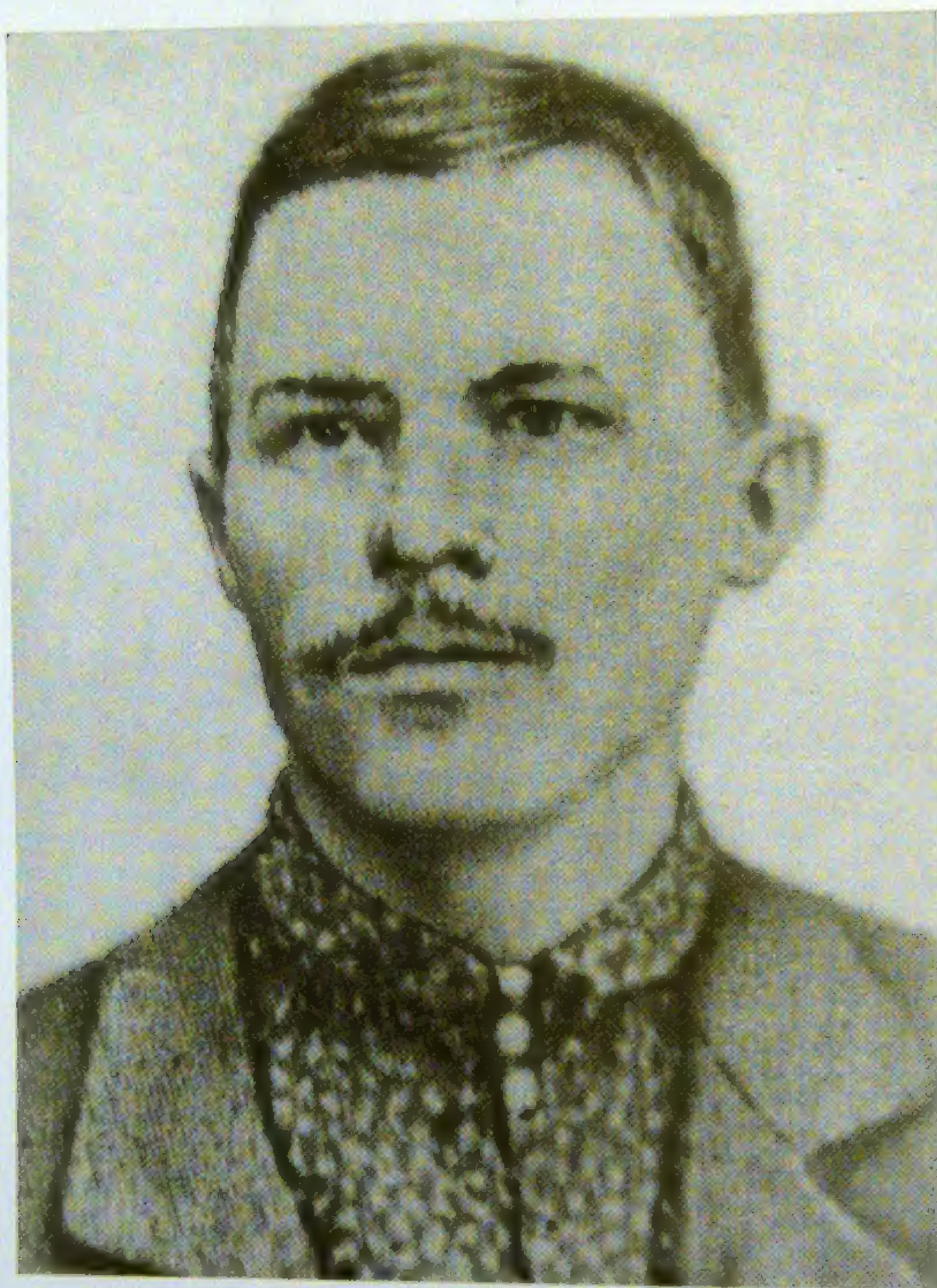

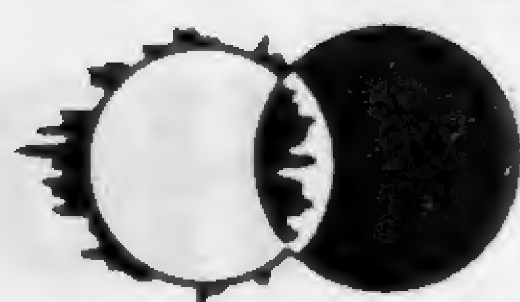

СПАДЧЫНА

Алесь Гарун

СЭРЦАМ ПАЧУТЫ ЗВОН

ПАЭЗІЯ
ПРОЗА
ДРАМАТУРГІЯ
ПУБЛІЦЫСТЫКА

МІНСК «МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА» 1991

ББК 84Бел7
Г21

Серыя заснавана ў 1989 годзе

Укладанне, прадмова і каментарыі
Уладзіміра Казберука

Мастак Уладзімір Басалыга

Творчество Алеся Гаруна (Александра Владимировича Прушинского, 1887—1920) — одна из самых ярких и наиболее трагических страниц в истории белорусской литературы.

При жизни он издал всего одну книгу — «Материнский дар», недавнее факсимильное издание которой получило признание у широкого читателя.

В этой книге собрано все найденное на сегодняшний день творческое наследие Алеся Гаруна — талантливого и самобытного поэта, прозаика, драматурга, публициста.

Г $\frac{4702120206-008}{М 302(03)-91}$ 117—90

ISBN 5-340-00523-2

ЦЕРНЕВЫЯ І ЛАЎРОВЫЯ ВЯНКІ АЛЕСЯ ГАРУНА

Творчасць Алеся Гаруна — незвычайная з'ява ў гісторыі беларускай літаратуры. Мала каму з нашых пісьменнікаў выпаў на долю такі трагічны лёс. Астрог, пасяленне ў Сібіры, сухоты — усё гэта давялося зведаць яму ў маладым узросце, калі наперадзе магло быць безліч розных дарог. Алесь Гарун выбраў адну — найбольш небяспечную, але, як яму ўяўлялася, найбольш важную — дарогу рэвалюцыйнай барацьбы з самаўладствам, з сацыяльнай несправядлівасцю.

Усяго 20 гадоў было яму, калі ён астаўся адзін на адзін з турэмнымі сценамі, што яго акружалі, і пільнай астрожнай вартай. Сам-насам са сваімі думкамі, якія ў зняволенні сталі пераплаўляцца ў «радкі звінючых слоў». З няволі яны ўжо ляцелі да родных, блізкіх, да народа, якому паэт пасылаў словы праўды, словы веры, надзеі, любові. Пасылаў ён і праклёны — ворагам працоўнага народа, прыгнятальнікам, крыўдзіцелям.

Біяграфія Алеся Гаруна вельмі мала даследавана. Да гэтага часу мы толькі карысталіся звесткамі з «Гісторыі беларускае літаратуры» Максіма Гарэцкага. Сёння з'явілася яшчэ адна надзейная крыніца — судовая справа пісьменніка-рэвалюцыянера. Яна дае магчымасць удакладніць некаторыя ранейшыя звесткі, значна іх пашырыць, а таксама выправіць дапушчаныя памылкі.

Сапраўднае імя Алеся Гаруна — Прушынскі Аляксандр Уладзіміравіч. У судовай справе захавалася выпіска з яго метрыкі, дзе сказана: «Тысяча восемьсот восемьдесят седмого года февраля двадцать восьмого дня в Минско-Кальварийском Римско-Католическом костеле окрещен младенец по имени Александр...

Крестьян Владимира Каетанова и Софии Ивановой урожденной Живица Прушинских законных родителей сын, родившийся сего года и м[еся]ца 27 дня в Новом Дворе Минско-Кальварийского прихода».

Да гэтага часу мы ведалі і пісалі, што Алесь Гарун нарадзіўся 27 лютага па старым стылі ў Мінску на вуліцы Багадзельнай (сён-

няшняя Камсамольская). А ці сапраўды гэта быў стары стыль, калі вядома, што каталіцкі касцёл карыстаецца новым стылем з 1582 года, з часу ўвядзення грыгар'янскага календара? А што гэта быў за Новы Двор у Мінска-Кальварыйскім прыходзе — трэба яшчэ высветліць. Магчыма, гэта быў фальварак Новы Двор, што знаходзіўся па Ракаўскай шашы і налічваў 6 двароў?

З гэтай жа справы мы даведваемся, што бацька Алеся Гаруна Уладзімір Каятанавіч паходзіў з вёскі Падстарынь Сталовіцкай воласці Навагрудскага павета (сёння Івацэвіцкі раён Брэсцкай вобласці) і ўвесь час быў прыпісаны да яе, хоць жыў у Мінску.

У дзяцінстве і юнацтве Алесь Гарун шмат часу праводзіў на вёсцы ў цёткі. Там ён рана пачаў прывучвацца да фізічнай працы і, як пісаў Максім Гарэцкі, «рабіў усё, што рабілі брацельнікі, пасвіў коней, ганяў авечак, вазіў гной і г. д.». Было гэта, мабыць, у той жа вёсцы Падстарынь, жыхаром якой ён называецца ў судовай справе (у ёй чамусьці зусім не прымаецца пад увагу, што малады Прушынскі нарадзіўся ў Мінску, тут вучыўся, працаваў і жыў).

З біяграфіяй будучага пісьменніка звязана яшчэ адна геаграфічная назва. Пад паэмай «Мае каляды», што датуецца студзенем 1905 г., мы знаходзім назву вёскі *Капанікі.* Задача даследчыкаў сказаць, што гэта за населены пункт і ці не жыў там хто-небудзь з Прушынскіх або Жывіцаў.

Можна, аднак, меркаваць, што Алесь Гарун выхоўваўся ў заходнім (можа, нават у паўночна-заходнім) беларускім моўным асяроддзі, аб чым сведчаць некаторыя лексічныя і марфалагічныя асаблівасці мовы яго твораў («ні», «ніхай», «тваеі», «тваёга», «па свеці», «смокчэ» «небо», «прыпарыло, нахмарыло і ўдарыло»).

З дзяцінства Алесь Гарун палюбіў кніжку і ў пяць гадоў ужо ўмеў чытаць па-руску і па-польску. Скончыў 3-е Мінскае гарадское прыходскае вучылішча, а праз нейкі час — дрэваапрацоўчае аддзяленне трохгадовага рамесніцкага вучылішча, пасля чаго, з 1902 года, працаваў сталяром. Так вось у пятнаццацігадовым узросце ён стаў рабочым, пачаў сам зарабляць сабе на хлеб. А свае веды ён увесь час настойліва павышаў шляхам самаадукацыі.

У 1904 г. Алесь Гарун звязаў свой лёс з партыяй эсэраў-максімалістаў. Ён вёў актыўную агітацыю сярод мінскай вучнёўскай і рабочай моладзі. 4 сакавіка 1907 г. ноччу яго арыштавалі ў падпольнай друкарні на вуліцы Шырокай у Мінску, недалёка ад сучаснага Вялікага тэатра оперы і балета. Там друкавалася лістоўка «Ко всем трудящимся», накіраваная супраць тагачаснага грамадска-палітычнага ладу. У ёй бескампрамісна выкрываліся беззаконне і несправядлівасць, бяспраўе і прыгнёт: «Правящие и господствующие классы всегда смотрели на труд человеческий как на источник умножения богатств, и потому они, подобно стае хищников, накидыва-

лись на крестьянство и рабочих, и, пользуясь тем, что, кроме рук, способных работать, и желудков, требующих пищи, у них ничего нет, они высасывали из них все соки. Все накопленные богатства страны в разнообразных формах служат тому доказательством; в них заключается труд тех, кто живет в грязи и нищете, труд тех, чьи кости размотаны по всей земле и, наконец, чьим потом и кровью пропитана наша земля!»

Праклямацыя дае выразнае ўяўленне аб поглядах самога Алеся Гаруна і аб той духоўнай атмасферы, у якой ён жыў у гарачыя гады рэвалюцыі. Яна заклікала да дзеяння, да барацьбы супраць прыгнёту і здзекаў: «Настала пора положить конец вековой неправде, зависимости целых масс от горсти сильных и богатых!»

Пройдзе няшмат часу — і Алесь Гарун знойдзе для думак і заклікаў гэтай лістоўкі непаўторную мастацкую форму сваіх палымяных па духу вершаў. Вернасць гэтым поглядам ён захавае праз усё жыццё.

У час арышту Алесь Гарун назваў сябе пскоўскім мешчанінам Пятром Аляксандравічам Івановым. І толькі 3 красавіка 1907 г. у заяве, падпісанай гэтым прозвішчам, ён выказаў жаданне даць пра сябе дакладныя звесткі, а ў пратаколе № 3 ад 10 мая ён паведаміў: «Зовут меня Александр Владимиров Прушинский, 20 лет, римско-католическ. вероисповед., белорус, русский, российско-подданный, крестьянин Новогрудского уезда, Минской губернии, приписан Стволовичской волости Новогр. уезда, по ремеслу столяр, жил на личные заработки и частью на средства отца. Отец — Владимир Прушинский, мать — София, братья: Антон, сестра Юзефа, родители проживают в гор. Минске по Скобелевск. ул. ...»

Тут некаљкі здзіўляе суседства двух слоў у анкеце: «белорус» і «русский», тым больш што следам за імі ідзе ўдакладненне: «российско-подданный».

Але ў пратаколе даваліся адказы на канкрэтныя пытанні, якіх у анкеце было аж 19:

1) Зовут меня (фамилия, имя, отечество...)
2) От роду имею...; родился в ...
3) Вероисповедание...
4) Происхождение...
5) Народность...
6) Подданство...
7) Звание...

Слова «беларус» азначае адказ на пытанне анкеты аб паходжанні, а «рускі» — на пяты пункт яе: «народность». Між іншым «рускім» па «народнасці» запісаў сябе і Абрам Левітас, якога судзілі разам з Алесем Гаруном. На пытанні, пастаўленыя ў следчым

дакуменце, ён адказаў: «вероисповедание — иудейское, происхождение — еврей, народность — русский, подданство — российское».

Не маючы дастаткова надзейных звестак, даследчыкі да гэтага часу пісалі, быццам Алесь Гарун сядзеў не толькі ў мінскім астрозе, але і ў Вільні, у Лукішках (што карысталіся такой сумнай славай), потым вясной 1908 г. быў засуджаны на катаргу, якую пазней замянілі ссылкай.

Усё гэта недакладна. Алеся Гаруна адправілі з мінскага астрога ў Вільню ў дзень суда, гэта значыць 26 лютага 1908 г. (па старым стылі) у 9 гадзін 15 мінут раніцы. Суд пад старшынствам Карбекі (таго ж самага, што праз нейкі час судзіў Якуба Коласа) запісаў у сваім рашэнні: заключыць падсудных Прушынскага і Левітаса на два гады і восем месяцаў у астрог («крэпасць»).

З такім рашэннем не згадзілася пракуратура, якая накіравала касацыйную скаргу ў сталіцу імперыі так званаму «Правительствующему сенату». І аператыўна ўказам «Его Императорского Величества, самодержца всероссийского» ад 26 красавіка 1908 г. той прысуд быў адменены.

Выклікае бясспрэчную цікавасць ацэнка дзейнасці Алеся Гаруна вярхоўнай судовай інстанцыяй Расійскай імперыі:

«По указу ЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА, Правительствующий Сенат в судебном заседании слушал: кассационный протест Товарища Прокурора Виленской Судебной Палаты на приговор той же Палаты, по обвинению Абрама Левитаса и Александра Прушинского по 1 ч. ст. Угол[овного] Улож[ения]. Принимая во внимание: 1) что подсудимые Левитас и Прушинский преданы были Суду по ст. 102 Угол. Улож., то есть по обвинению в принадлежности к преступному сообществу, именовавшему себя «районною организациею социалистов революционеров-максималистов» и, заведомо для них, поставившею целью своей деятельности насильственное, путем террористических действий и вооруженного восстания, изменение установленного Основными Законами образа правления и замену его республиканским, причем, в качестве членов названного сообщества, они, в целях такового, устроили тайную типографию и напечатали большое количество воззваний, содержащих призыв к «кровавой борьбе за социализм» и к убийству должностных лиц, помещиков и капиталистов; 2) что, признав подсудимых виновными в указанном преступном деянии, Виленская Судебная Палата применила к ним 1 ч. 126 ст. Угол. Улож., в силу того, что насильственное посягательство на «Верховное Управление» государством не составляло ближайшей цели членов сообщества, а предполагалось ими лишь в будущем; 3) что приведенное суждение Палаты лишено правильного основания, так как принадлежность к сообществу, имеющему целью насильственное посягательство на изменение установ-

ленного Основными Законами образа правления, предусмотрена ст. 102, а не ст. 126 Угол. Улож., безотносительно к тому, составляет ли означенное посягательство ближайшую или только конечную цель сообщества. [...] Правительствующий Сенат ОПРЕДЕЛЯЕТ: за нарушением ст. 102 и неправильным применением 1 ч. 126 ст. Угол. Улож. отменить приговор Виленской Судебной Палаты, состоявшийся по делу о Левитасе и Прушинском, в части, касающейся наказания названных подсудимых, и возвратить означенное дело в ту же Палату для постановления в другом составе присутствия нового приговора о наказании Левитаса и Прушинского».

Новае судовае пасяджэнне адбылося 10 ліпеня 1908 г. На гэты раз у пастанове суда было запісана: «...Крестьянина дер. Подстаринья Стволовичской волости Новогрудского уезда Александра Владимирова Прушинского, 20 лет, сослать на поселение, с лишением прав и последствиями по 25, 28—30 ст. Угол. Улож.». (Тады ўжо Алесю Гаруну было не 20 гадоў, а 21.)

Як бачым, звесткі пра Лукішкі і катаргу ў справе не пацвярджаюцца. Алесь Гарун са сваім напарнікам быў адпраўлены ў ссылку, аб чым пракурор Віленскай судовай палаты дакладваў 17 снежня 1908 г.: «Вследствие отношения от 23 августа с. г. за № 10600 имею честь сообщить, что мещ(анин) Абрам-Исаак Левитас и Александр Прушинский, осужденные приговором Виленской Судебной Палаты от 10 июля с. г. за преступление пред. 102 ст. Угол. Улож. на поселение отправлены 11 ноября сего же года в распоряжение Иркутского губернского правления при статейных списках от 6 того же ноября, за №№ 42 и 43».

Аб сібірскім перыядзе жыцця пісьменніка Максім Гарэцкі паведамляе: «Ссылку адбываў Гарун у Кірэнскім павеце Іркуцкай губерні. Спачатку жыў у невялікім чалдонскім сяле Макараўскім, ля ракі Лены — 71 вярста ад Кірэнска і 971 вярста ад Іркуцка; потым у вёсцы Крывая Лука, 18 вёрст ад Макараўскага. Займаўся там сталярскімі і цяслярскімі работамі... Ад 1914 г. Гарун быў на Лене вадалівам, даплываў аж да Якуцка. На баржы № 18 рыхтаваў ён да друку свой зборнік «Матчын дар», пасланы ўвосень 1914 г. у Вільню. Ад 1915 г. паэт падаўся на прыіскі ў Байдабо, дзе і дачакаўся рэвалюцыі».

У дакуменце Макараўскага валаснога праўлення ад 1914 г. паведамляецца, што палітычны ссыльны Аляксандр Прушынскі, які жыве ў вёсцы Крывалукскай (а не Крывая Лука), вядзе сябе сціпла, ніякай гаспадаркі не мае, працуе сталяром.

Сібір на доўгія гады стала Алесю Гаруну і домам, і жыццёвым «універсітэтам». Яна не зламала яго волі ні паднявольным становішчам, бяспраўем, ні нечалавечымі ўмовамі жыцця, ні сухотамі.

Ратавала яго праца — і фізічная, да якой ён змалку цягнуўся, і творчая, пісьменніцкая. Веліч духу Алеся Гаруна праявілася перш за ўсё ў тым, што ён знайшоў сваё месца ў незвычайных, экстрэмальных умовах, месца, якое прынесла славу яму і карысць народу, роднай культуры.

Нам сёння цяжка ўявіць сабе, як гэта Алесю Гаруну, рабочаму без адукацыі, пазбаўленаму родных сцен, роднага асяроддзя, вымушанаму цярпець катаржны па сваёй сутнасці прыгон, на далёкай чужыне на працягу кароткага часу ўдалося дасягнуць такіх вяршынь мастацкай творчасці.

Хутка яго творы занялі ганаровае месца ў беларускай перыёдыцы (газеты «Наша ніва» і «Беларус») і калектыўных зборніках.

Першыя друкаваныя вершы з'явіліся, калі ён яшчэ сядзеў у астрозе. Як ён перадаваў іх на волю — мы не ведаем. У судовай справе захаваліся на рускай мове два яго лісты да бацькоў, падпісаныя імем Алесь. Турэмныя ўлады іх не прапусцілі, хоць гэтыя лісты былі зусім бяскрыўдныя, у іх змесце нельга было заўважыць нічога крамольнага. А тут траплялі на волю мастацкія творы, ды яшчэ на беларускай мове. Можна з упэўненасцю сцвярджаць, што аўтар, перадаючы іх на волю, не пытаўся дазволу ў турэмнага начальства.

Вершы, надрукаваныя ў «Нашай ніве», былі — «Маці-Беларусі» (1907 г., № 23), «Януку Купале» (1908 г., № 21), «Начныя думкі» (1908 г., № 23). Другі з гэтых твораў з'явіўся водгукам на купалаўскую «Жалейку», якая пабачыла свет незадоўга перад тым. Факт сам па сабе вельмі цікавы, бо ён сведчыць аб тым, што Алесь Гарун у мінскім астрозе атрымаў паэтычны зборнік, да якога не мог застацца абыякавым. Можна выказаць меркаванне, што паэзія Янкі Купалы памагала яму знаходзіць уласныя шляхі ў літаратуру, падтрымлівала маральна, прымушала яго сур'ёзна адносіцца да ўласнай літаратурнай творчасці.

Амаль следам за вершам «Януку Купале» з'яўляюцца «Начныя думкі». Верш кранаў меладычнасцю і мілагучнасцю радка, самабытным увасабленнем пачуцця злітнасці з роднай зямлёй, яе краявідамі, усім духоўным жыццём народа.

Мастацкая вобразнасць, паэтычнае светабачанне арганічна ўвабралі ў сябе асаблівасці фальклорнай паэтыкі, пераплавілі іх. Імення ад яе ўся вобразная сістэма — і хвойкі, і зоры, і купальская кветка, і «зелле на гора і мукі», і матыў пошукаў гасцінца, што вядзе да лепшай долі.

Паэт знайшоў сваю лірычную мелодыю для выяўлення найбольш схаваных, але і найбольш дарагіх пачуццяў чалавека, адарванага ад радзімы. Пранікнёнай малітвай, звернутай да роднай зямлі, гучыць словы лірычнага героя верша «Начныя думкі»:

Дай мне купальскую кветку у рукі,
Путы жалезныя мне развяжы,
Дай ты мне зелля на гора і мукі,
К шчасцю гасцінец мне дай, пакажы!

Такога паэтычнага ўзроўню вершы маглі з'явіцца толькі таму, што Алесь Гарун не першы год займаўся ўжо літаратурнай творчасцю. Аб яго ранніх паэтычных спробах мы сёння можам даведацца толькі з «Гісторыі беларускае літаратуры» Максіма Гарэцкага, дзе сказана: «Здольнасць да пісання вершаў была ў яго змалку, але спачатку Прушынскі пісаў іх па-маскоўску і пераважна ў гумарыстычным тоне. З уваходам яго ў партыю, творчасць прыняла сур'ёзны і рэвалюцыйны кірунак. На шкоду, усе ягоныя вершы таго часу пагінулі. Пісаць па-беларуску Гарун пачаў ад 1905 г., ■ беларускае друкаванае слова першы раз пабачыў у 1903 ці 1904 г., выпадкам знайшоўшы абадраную, запэцканую, без пачатку і канца, цікавую кніжку, друкаваную лацінкай. Як надта вялікі ахвотнік да чытання і ўважны цікун усякага друку, ён пачаў чытаць і гэтую кніжку, думаючы, што яна польская. Але з першых жа перачытаных словаў незвычайна здзіўлены хлапец пачуў, як неўспадзеўкі закалацілася ў яго сэрца, на вачах, немаведама чаго, накруціліся слёзы. Перад вачмі было тое, чаго ніколі не бачыў: сваё роднае, хатняе друкаванае слова! Гэта было, як паэта пазней даведаўся, старое выданне аповесці «Гапон» Марцінкевіча. У 1905—1906 гадах напісаў ён і пашырыў сярод моладзі і работнікаў колькі сацыяльна накіраваных вершаў, цяпер згубленых ці нікім яшчэ не знойдзеных («Чаму так, скажэце, жывецца на свеце?» і інш.). Тады на яго мелі ўплыў вершы Цёткі, ейныя ананімныя адозвы і лістоўкі, якія разам з «Нашаю нівою» і рознай агітацыйнай літаратурай пашыраў Аляксандр Уладзіміравіч Прушынскі».

З найбольш ранніх твораў Алеся Гаруна да нас дайшла паэма «Мае коляды», якая датуецца студзенем 1905 г. Праўда, пабачыла яна свет толькі ў 1920 г. у Вільні пад псеўданімам А. Сумны. Пад гэтым жа псеўданімам яшчэ да рэвалюцыі (перад першай сусветнай вайной) друкаваліся вершы ў газеце «Беларус».

На рубяжы 1904 і 1905 гадоў у Беларусі яшчэ панавала цішыня, якая не магла даць належнага ўяўлення аб той сацыяльнай буры, што ўжо была на парозе і да крайнасці абвастрыла ўсе супярэчнасці тагачаснага грамадства. І зусім юны Алесь Гарун, удзельнік рэвалюцыйнага руху, адкрыў для сябе адну з важнейшых праблем свайго часу, можа, нават і неспадзявана, як і яго герой паэмы, які, трапіўшы на каляднае свята да багатых паноў, раптам, у адзін момант, зразумеў, што панскае асяроддзе — чужое для яго. Яму стала сорамна, што на нейкі кароткі час ён хацеў бы схаваць сваё паходжанне — вясковае, мужыцкае, беларускае... Так у паэме было па-

стаўлена пытанне аб тым, хто мы такія, чаго нам трэба саромецца і чаго трымацца.

Гэта быў першы вялікі крок на шляху да мастацкай сталасці. Паэма нам шмат чаго тлумачыць у творчым станаўленні песняра. Мы маем магчымасць пераканацца, што невыпадкова Алесю Гаруну трапіў у астрог купалаўскі зборнік «Жалейка», бо тады ўжо ён пільна сачыў за развіццём беларускай літаратуры. І мастацкі ўзровень першых апублікаваных вершаў не так ужо здзіўляе.

Больш стала і настойліва літаратурнай творчасцю Алесь Гарун заняўся ўжо ў Сібіры, адкуль ён пасылаў свае творы ў «Нашу ніву», потым у «Беларус», дзе друкаваў іх пад псеўданімам А. Сумны.

Паступова назбіралася ў яго цэлая кніжка «маркотных песняўдум». І аўтар даў ёй назву «Матчын дар» — так называўся і адзін з вершаў зборніка.

Сам гэты твор — паэтычная скарга ці, можа, нават і плач лірычнага героя з прычыны таго, што змарнаваў жыццё-«скрыпіцу», падараванае матуляй «на шчасце», «на добру долю», «на век даўгуткі», «на вольну волю».

Граю, праўда! граю... А на сэрцы важка,
А у сэрцы больна, аж трываці цяжка.
Тыя не прыходзяць песні-весялушкі,
Як пяе зямліца, як шчабечуць птушкі.
Жаль з нудой заплачуць, глуха як зайграю...

«Долі я не бачу, радасці не знаю» — вось лейтматыў многіх песняў-дум і песняў-жальбы лірычнага героя вершаў зборніка. Але далёка не ўсіх і нават не асноўнай часткі.

Найбольш прыкметнае месца ў кнізе займаюць грамадзянскія — дэмакратычныя і рэвалюцыйныя матывы. Тут выразна адчуваецца школа той барацьбы, якую паэт прайшоў перад арыштам.

Узяць хоць бы верш «Юдам». Па форме — гэта традыцыйны зварот да паноў-прыгнятальнікаў. Форма такая ў беларускай дакастрычніцкай паэзіі была добра вядомая. Можна нагадаць хоць бы вершы Янкі Купалы «Ворагам беларушчыны» («Чаго вам хочацца, панове...»), «Адповедзь» («Вы, паны, мяне з песняй к сабе прызываеце...»), Якуба Коласа «Ворагам» («Багачы і панства, нашы дабрадзеі...»).

Блізкім па духу з'яўляецца і верш Алеся Гаруна. Блізкім, але толькі больш пафасным і палымяным, вострым і бескампрамісным. Гэта таксама свайго роду «адповедзь» панам на іх абяцанні: «Нядоўга вам дамо багацтва, волю, згоду».

Такія вершы нараджаюцца толькі ў атмасферы неўтаймаванага грамадскага хвалявання, толькі ў эпоху рэвалюцыйных выбухаў, калі эмоцыі не адзінак, а мас даведзены да кіпення:

«Мы волю вам»... Пракляцце вам і з ёю!
Чаму ад волі вашай мы стагнаць павінны?
Яна ланцуг над нашаю зямлёю;
Астрог на наш народ, спакойны і бязвінны.

. . . .

Ідзіце ж проч! І з воляю ідзіце!
Да волі знанае хутчэй мы прыйдзем самі.

Астрог і Сібір не скалечылі духоўна, не зламалі маральна Алеся Гаруна, які знаходзіць у сабе сілы слаць панам-уладарам-багацеям — па сутнасці тым, хто яго судзіў,— словы бязмежнай пагарды і нянавісці, прадыктаваныя пачуццём абуджанай чалавечай годнасці і гордасці:

З усіх бакоў на паслугі уціску
Чаргою воўчаю з'яўляецесь усюды,
Дзе клічуць вас для крыўды, для націску
На праўду вечную... Вы... імя вам Іуды!
Ідзіце ж проч! Бясплодна ваша трата
На ласкі ліссія. Пакіньце слова «брат»!
Вы цяжкі сон. Ка́ты... Вы горай ката!
Кругом праклятыя, вам бацька, брат — дукат!

Паэт неспакойнай душой улаўліваў і балюча ўспрымаў не толькі праявы грамадскай, сацыяльнай несправядлівасці, але і фальш у любой яго форме, у любым абліччы. Абвостранае пачуццё, як аголеная рана, успрымала, як удары токам, усю тую крыўду і несправядлівасць, якой так багата было на зямлі і якую так бяздушна ўсюды абыходзілі, быццам не заўважалі і нават хвалілі славеснымі гімнамі і одамі ў гонар найвышэйшай — боскай — справядлівасці, завешчанай народам зямлі самім свяшчэнным пісаннем, усёй хрысціянскай рэлігіяй.

Асабліва ўражвае верш «Малітва». Лірычны герой стаў сведкам новага прышэсця сына божага на нашу зямлю, да тых людзей, якіх калісьці ратаваў сваёй ахвярнай крывёй і пакутамі на крыжы. Як увасабленне маральнай чысціні і найвышэйшага высакародства, сын божы ў сваім звароце да бацькі нябеснага з гневам, жахам і са слязьмі на твары абмалявау тое, што знайшоў на зямлі:

Гарыць, баліць душа мая,—
О, дай жа моцы, Мілы!
Паглянь: паўсюдах з краю ў край
Рабунак, глуз пануюць,
І льецца смех тых чорных зграй,
І ўсё з зямлёй раўнуюць.

Як быццам ідучы следам за Багушэвічам, Гарун узяўся шукаць праўду на небе, не знаходзячы яе на зямлі. І што ж ён пабачыў там? Ён пераканаўся, што неба ад зямлі адгароджана пустазвонствам, праз якое не праб'ецца ніякая скарга:

Паслухай ноччу, ўдзень, Святы,
Скажы маўчаці звонам,—
І колькі жальб пачуеш Ты!
Зямля азвецца стогнам...

Алесь Гарун звяртаецца за адказам на найбольш балючыя пытанні быцця туды, куды звяртаюцца абяздоленыя — да евангельскага вучэння аб божай — найвышэйшай справядлівасці. І, пераканаўшыся — не раз і не два (успомнім яшчэ хоць бы верш «На смерць»),— што ні свяшчэннае пісанне, ні бог не могуць сказаць тое слова, якое вызваліла б абяздоленых ад прыгнёту, паэт сам вызначае шлях да праўды і справядлівасці. Ён усвядоміў сам і хоча, каб зразумелі ўсе, што да вызвалення сацыяльнага можа весці толькі вызваленне духоўнае. І таму ён, звяртаючыся да паэта, дае яму наказ:

Прашу цябе, мой брат, спявай аб нашым горы,
Аб тым, што ёсць цяпер і што даўней было,
І што на ўсякі твар кладзець, як плуг, разоры,
І што ў мільёнах душ разоры правяло.
Прашу цябе, спявай аб горы песнь адну ты
І наш гаротны лёс рабі яшчэ цяжэй,
Тагды, убачыш сам, парвуцца духа путы
І будзе ясны дзень да нас тагды бліжэй.

(«Паэту»)

Для вызвалення духоўнага якраз і патрэбна жывое, дзейснае слова.

Увесь зборнік «Матчын дар» уяўляе сабой нябачны мост Сібір — Беларусь. «Сваіх тут жменьку я спісаў // Маркотных песняў-дум; // Маёй душы іх сам спяваў // Па краю родным сум»,— прызнаваўся паэт у вершы «Людзям», якім адкрывалася кніга. Паэтычныя творы ўсіх трох раздзелаў — «Роднаму краю», «На чужыне», «Прыявы роднага» — так ці інакш звязаны з радзімай, яе доляй, краявідамі, з лёсам народа.

Лірычны герой, закінуты нядоляй на такую далёкую, няласкавую, бязлітасную чужыну, і ў сне і наяве бачыць родныя малюнкі. Ён ляцеў бы туды ці птушкай паднябеснай, ці вольным ветрам, што не ведае ніякіх межаў, каб там набліжаць лепшую долю сваёй працай «шчыраю, мілаю».

Перад паэтам зноў і зноў узнікаюць, адраджаюцца такія розныя малюнкі — і гаротныя, пакутлівыя, і нястрымна вясёлыя. У іх трагічнае не раз можа суседнічаць з камічным («Спрэчка»). А яшчэ ён колькі разоў пераносіцца ў свет народных паданняў, легенд, казак з іх мудрым, а то і проста павучальным, дыдактычным, маралізатарскім сэнсам («Шчасце Мацея», «Канец Паўлючонка», «Варожба»). І што ні верш, што ні паэма — то новыя ўзоры рытмікі, рыфмоўкі, нейкія свае формы мастацкай вобразнасці.

І з боку мовы паэзія Алеся Гаруна не раз здзіўляе непаўторны-

мі асаблівасцямі. Тут часты госць — дыялектызмы, паланізмы, русізмы. Але нельга забываць, што і паланізмы (якіх мы таксама нямала знаходзім і ў Янкі Купалы) і русізмы ўяўляюць сабой характэрную асаблівасць жывой народнай мовы, якая практычна ні ў адной мясцовасці не абыходзіцца без іх.

Наш час дае магчымасць па-сапраўднаму ацаніць усю спадчыну Алеся Гаруна. Пісьменнік у многім абганяў сваю эпоху, узнімаўся над сучаснікамі ў асэнсаванні падзей. Возьмем для прыкладу верш «Праводзіны», якім паэт адгукнуўся яшчэ ў жніўні 1914 г. на вестку аб пачатку вайны. Сказаў ён там вельмі дакладна:

Сорам і ганьба для свету вайна,
Як ні мяркуй, ні судзі;
З боскіх законаў смяецца яна...

Наогул у асэнсаванні трагічнага і бесчалавечнага характару першай сусветнай вайны адразу ж пасля яе пачатку беларуская літаратура з усёй відавочнасцю паказала сваю ідэйна-мастацкую сталасць. І гэта зразумела. У нашых пісьменнікаў не было ніякіх падстаў для шавіністычных настрояў. У час любой вайны пакутуюць не тыя, хто яе пачынае, а простыя людзі. А беларускія пісьменнікі выяўлялі настроі самога народа, таму яны і паказалі злачынны, антычалавечны характар вайны.

Алесь Гарун не быў тут выключэннем. Побач з яго вершам «Праводзіны» можна паставіць верш «Ой, Божанька», апублікаваны ў верасні 1914 г. у газеце «Беларус» пад псеўданімам «Іскра» (лічаць, што гэта быў адзін з псеўданімаў Змітрака Бядулі):

Ой, Божанька, дакуль так сэрца будзе дзіка?
Агонь, і кроў, і слёзы хваляю вялікай
Зямлю ўсю залілі... І ўсё кіпіць... шуміць...
Ой, так не можна жыць!..

Аўтары гэтых вершаў значна апярэджвалі асэнсаванне тэмы вайны іншымі пісьменнікамі той пары. Сам верш «Ой, Божанька» і асабліва яго апошнія радкі не страцілі сваёй актуальнасці і ў наш час:

Ой, Божанька, хай прыйдзе сон святых пракокаў
Аб шчасці на зямлі, што вырасцець высока,
Аб тым, што гостры штых у плуг перакуём,
А меч будзе сярпом...

Не менш уражвае верш Алеся Гаруна «Чалавечая кроў». У кожным радку яго адчуваецца ўсё той жа матыў выкрыцця і асуджэння ганебнай сутнасці бясконцых войнаў, без якіх мы ніяк не маглі б уявіць сабе гісторыю чалавецтва.

Пісаўся верш у той час, калі некаторыя нават вельмі славутыя паэты (праўда, не беларускія) дакляравалі — прытым зусім шчы-

ра — узвышаныя патрыятычныя пачуцці, пелі дыфірамбы воінам, на долю якіх быццам выпала свяшчэнная місія караць заклятых ворагаў і гэтым самым вяршыць справядлівы суд гісторыі:

И что же! священный союз
Ты видишь, надменный германец?
Не с нами ль свободный француз,
Не с нами ль свободный британец?

Не надо заносчивых слов,
Не надо хвальбы величавой,
Мы явим пред ликом веков,
В чем наше народное право.

Так вітаў вайну не хто-небудзь, а В. Я. Брусаў 30 ліпеня 1914 г. у вершы «Старый вопрос». І ён быў не адзін такі. 23 верасня 1914 г. газета «Русское слово» апублікавала зварот «От писателей, художников и артистов», падпісаны найбольш вядомымі дзеячамі рускай літаратуры і культуры (А. і В. Васняцовымі, К. Каровіным, Ф. Шаляпіным, М. Горкім, А. Серафімовічам, Скітальцам і іншымі). Як вядома, У. І. Ленін ахрысціў гэты бясслаўны дакумент «дешевеньким» «шовинистически-поповским протестом против немецкого варварства», падкрэсліўшы «всю фальшь и пошлость этого лицемерного протеста». (*Ленин В. И.* Полн. собр. соч. Т. 26. С. 96—97.)

У час найцяжэйшых ваенных выпрабаванняў у Алеся Гаруна, хоць ён і знаходзіўся так далёка ад роднай зямлі, небывала абвастрылася пачуццё трывогі за лёс шматпакутнай Беларусі, за лёс свайго народа. Але яго ніколі не пакідала вера ў тое, што ў пакутах і муках непазбежна народзіцца новая будучыня.

Алеся Гаруна з няволі вызваліла лютаўская рэвалюцыя. У верасні 1917 г., пасля дзесяцігадовага знаходжання ў астрозе і ссылцы, ён вярнуўся ў Мінск. Пачаўся новы, заключны этап жыццёвага і творчага шляху пісьменніка. З першых жа дзён Алесь Гарун уключыўся ў актыўную грамадскую, літаратурную і публіцыстычную дзейнасць.

Ён марыў пра Беларусь незалежную — такую, у якой мужык стаў бы сапраўдным гаспадаром на сваёй зямлі. Але як гэтага можна было дасягнуць рэальна — не ведаў.

Затое само жыццё прымушала яго пільна прыглядацца да падзей, асэнсоўваць іх з улікам абставін, якія так часта і так кардынальна мяняліся. На рубяжы 1917 і 1918 гадоў у артыкуле «Одгукі» («Вольная Беларусь», № 1, 7 студзеня) ён рэзка выступіў супраць экспансіі польскіх легіёнаў на ўсход, супраць спроб далучыць Беларусь да Польшчы. У 1918 г. ён аддае пахвалу рускаму пралетарыяту і рэвалюцыі ў Расіі.

Але ідэйныя пазіцыі Алеся Гаруна ў той багаты грамадскімі катаклізмамі час аказаліся не такімі адназначнымі і просталінейнымі.

У 1918 г. ён усё яшчэ марыў пра Беларусь незалежную, суверэнную, не падпарадкаваную нікому. У верасні 1919 г. вітаў у Мінску Пілсудскага, пасля чаго неўзабаве стаў членам Беларускай вайсковай камісіі, якая павінна была арганізаваць Беларускую армію. Але работа камісіі аказалася паралізаванай, і створаная ёю рота («кампанія») у чэрвені 1920 г. накіравалася не на фронт, а на курсы беларусазнаўства.

Пасля верасня 1919 г. Алесь Гарун не апублікаваў ніводнага антысавецкага мастацкага ці публіцыстычнага твора, затое ж у шматмоўным зборніку «Дзень Чырвонае Арміі» ў яе гонар змясціў верш «Брацця, к агульнаму шчасцю...».

На працягу 1917—1920 гадоў многім беларускім дзеячам (пісьменнікам у тым ліку) даводзілася сур'ёзна ўдакладняць свае погляды. Само жыццё прымушала. Алесь Гарун аказаўся ў ліку тых беларускіх пісьменнікаў, хто найбольш набліжаўся да ўспрыняцця ідэй Кастрычніцкай рэвалюцыі. Мабыць, зусім невыпадкова ў чэрвені 1920 г., у час пераможнага наступлення Чырвонай Арміі, ён апублікаваў у часопісе «Рунь» (рэдактарам якога з'яўляўся Янка Купала) верш «Кліч» з заклікам да ўсенароднага паўстання.

У 1920 г. у Мінску пабачыла свет брашура «Беларуская сацыял-дэмакратычная партыя, яе мэты і заданні. Папулярны выклад праграмы», падпісаная крыптанімам «А. Ж.». Да нядаўняга часу лічылася, быццам А. Ж.— гэта Алесь Гарун. Так сказана ва ўступным артыкуле да кнігі «Матчын дар», выдадзенай у Мюнхене ў 1962 годзе.

Сёння ўжо нашы даследчыкі, Аляксей Каўка і Арсень Ліс, абгрунтавана сцвярджаюць, што Праграма напісана Аркадзем Смолічам. Але яна адпавядала поглядам Алеся Гаруна як члена Беларускай сацыял-дэмакратычнай партыі. І зусім не выключана, што ён прымаў непасрэдны ўдзел у яе падрыхтоўцы і рэдагаванні.

Па сваёй сутнасці брашура ўяўляе першы беларускі падручнік навуковага сацыялізму. У даходлівай форме, упершыню на беларускай мове, паслядоўна тлумачыцца, што такое класы ў грамадстве, класавае змаганне, дадатковая вартасць, чаму капіталістычны парадак несправядлівы, як ён падрыхтоўвае глебу для сацыялістычнага грамадскага ладу, якія мэты ставіць перад сабой сацыял-дэмакратыя і г. д.

Выключна цікавымі — асабліва ў святле сённяшніх працэсаў і падзей — уяўляюцца разважанні аб шляхах сацыялістычных пераўтварэнняў у сельскай гаспадарцы. Аўтар прарочым вокам зірнуў у будучыню, паказаў і рэальныя шляхі сацыялістычнага будаўніцтва і прадбачыў катастрафічныя вынікі непрадуманых, неабгрунтаваных, непадрыхтаваных і паспешлівых спроб пераводу сельскай гаспадаркі на сацыялістычныя рэйкі.

У тым далёкім 1920 годзе, калі ўсё так мянялася, а вайна магла перакрэсліць любыя планы і ўяўленні, Праграма папярэджвала: «Дробную сялянскую ўласнасць на зямлю зніштажаць зараз жа... мы лічым непатрэбным і нават шкодным... Яшчэ справа не наспела, яшчэ няма адпаведна падгатаваных працаўнікоў і арганізатараў. Калі б цяпер быў сацыялізаваны ўвесь вытвар, дык ён трапіў бы ў рукі ўрадоўцаў (чыноўнікаў.— *У. К.*)-прафесіяналаў, зложаных па большай часці з людзей, служыўшых старой бюракратыі. Не толькі сацыялістычны парадак быў бы абернуты ў нейкую пародыю, у «бюракратычны сацыялізм», але і сам вытвар моцна абнізіўся б, што прывяло б да эканамічнай катастрофы».

Калі мы сёння прачытаем гэтыя палажэнні з улікам усяго гістарычнага вопыту, а таксама ленінскіх выказванняў аб значэнні кааперацыі для перамогі сацыялізму, дык вымушаны будзем прызнаць увесь дакумент выдатным дасягненнем марксісцкай думкі ў Беларусі той эпохі.

Для сённяшняга чытача найбольш актуальнымі і надзённымі, бадай, уяўляюцца разважанні аб нацыянальных праблемах. Яны не страцілі свайго значэння і для нашых дзён: «Тварыць па-за межамі нацыянальнасці немажліва. І народ, звольнены ад капіталістычнага вызыску, таксама, як і ў цяперашнія часы, будзе выяўляць сваю найвышэйшую творчасць у нацыянальных формах. А значыць, і ўсялюдскі прагрэс, які ёсць творчасцю перад усім, будзе йсці нацыянальнымі шляхамі і прывядзець ніякім чынам не да асіміляцыі народаў, а толькі да вышэйшай формы іх згоднага жыцця, працоўнага інтэрнацыяналю». «У царства сацыялізму ўвойдзе беларускі народ як роўны з іншымі народамі толькі пры варунку развіцця ўсіх бакоў яго духоўнага жыцця, што магчыма толькі ў рамках нацыянальнай культуры».

На практыцы ў нас на працягу многіх дзесяцігоддзяў любое выступленне ў абарону нацыянальных правоў народа, яго культуры і мовы абвяшчалася нацыяналізмам, што як быццам пярэчыў свяшчэннаму прынцыпу пралетарскага інтэрнацыяналізму. І нацыяналістамі называліся тыя, хто самаахвярна і самаадданa будзіў нацыянальную свядомасць народа, працаваў на яго карысць. Сярод іх таксама і Алесь Гарун.

«Папулярны выклад праграмы» як беларускі дакумент навуковага сацыялізму замоўчваўся нашай афіцыйнай гістарычнай навукай, быццам яго ніколі не існавала. А тут былі сфармуляваны тыя прынцыпы і палажэнні, якія вытрымалі праверку часам. Яны даюць адказы на пытанні, што па-сапраўднаму глыбока хвалююць нас і сёння. Ніяк не можа ўстарэць думка, што сацыялізм павінен ствараць найбольш спрыяльныя ўмовы для ўмацавання дружбы паміж народамі: «Сацыялісты разумеюць нацыянальную справу не як пры-

чыну нянавісці да іншых народаў, а як моцную пабудку (стымул.— *У. К.*) да працы на карысць усіх людзей свету. Бо толькі тыя людзі, што ахвяравалі сябе таму ці іншаму народу, зрабілі вялікую работу для ўсяго свету; тыя ж, што хваляцца, нібы яны працуюць для ўсяго свету (касмапаліты), звычайна шмат гавораць і нічога не робяць». «...Задача сацыялізму, які ніколі не йдзе проці прыроднага развіцця справы,— ёсць не клапаціцца аб зніштажэнні нацыянальных асобнасцяў, а наадварот культываваць іх, як усякую іншую прыродную сілу. Затое ж задачаю сацыялізму ёсць клапаціцца, каб розніцы ў псіхалогіі, у нацыянальнай творчасці не служылі асноваю спрэчак і барацьбы паміж народамі».

Для Беларусі гэтыя вывады былі асабліва актуальныя таму, што тут спрадвеку жылі дружна, плячо ў плячо, разам працавалі, бедавалі, пакутавалі ў часы агульных бедстваў побач з беларусамі таксама і рускія, і палякі, і яўрэі, і літоўцы, і татары, і прадстаўнікі іншых нацыянальнасцей. Паміж беларусамі і імі ніколі не было супярэчнасцей на нацыянальнай глебе. Затое ж здаралася і так, што карэнных жыхароў Беларусі з іх «мужыцкай» мовай спрабавалі прыніжаць, не раз з іх насміхаліся, а то і здзекаваліся, аб чым пераканаўча сведчаць многія творы мастацкай літаратуры.

Галоўнае ў спадчыне Алеся Гаруна сёння, бясспрэчна, яго мастацкія творы. Ён пакінуў прыкметны след у паэзіі, прозе, драматургіі ды і ў публіцыстыцы, якая, аднак, пакуль што не толькі не вывучана, але і не сабрана.

Празаічныя і драматычныя творы Алеся Гаруна значна пашыраюць жанравыя, ідэйна-эстэтычныя рамкі мастацкага асэнсавання жыцця.

Найбольш традыцыйнымі па форме можна лічыць апавяданні «Пан Шабуневіч» і «Свята». Першае з іх — спроба перадаць гісторыю змагання простага чалавека — местачковага рамесніка-шаўца — за права лічыць сябе і афіцыйна называцца беларусам, карыстацца ўсюды беларускай мовай, дачакацца беларускай школы.

Аднак, як пан Шабуневіч ні намагаўся, беларуская мова, заставалася заціснутай паміж рускай і польскай. Ва ўяўленні прадстаўнікоў адміністрацыйна-чыноўніцкай сістэмы той пары такой мовы не было, таму што яе быць не магло. На гэтай зямлі маглі жыць толькі або рускія, або палякі, або яўрэі, але ў афіцыйнай наменклатуры беларусы з іх мовай нідзе не значыліся. Не памагала і тое, што яны мелі свае друкаваныя выданні.

У апавяданні мы бачым вельмі паказальную і тыповую для Беларусі нацыянальна-моўна-рэлігійную сітуацыю, у якой праваслаўе існавала побач з каталіцызмам, рускія і палякі лічыліся бадай аднолькава паўнапраўнымі і раўнапраўнымі жыхарамі зямлі. І толькі беларушчыны ні адны, ні другія прызнаваць ніяк не хацелі. Іменна ў

абарону яе ў сваім штодзённым жыцці — і ў сутыкненнях з чыноўніцкім светам, і ў канфліктах са сваёй жонкай-каталічкай аж «з дзесятага калена» — выступае пан Шабуневіч, не апускаючы рук, нягледзячы ні на якія выпрабаванні.

Апавяданне «Свята» — гэта ўжо сцэна з жыцця ў Сібіры палітычнага пасяленца — выхадца з Беларусі. Па кампазіцыі, стылі, форме твор увабраў у сябе дасягненні традыцыйнай рэалістычнай навелы.

На першы погляд нічога тут няма незвычайнага. Вось ідзе сабе Грыневіч па дарозе ўжо не першы дзень, пераадольвае пешшу незлічоныя сібірскія кіламетры. Сам-насам са сваімі думкамі і ўспамінамі. А потым у вёсцы просіцца на начлег, трапляе ў лазню, пасля чаго была вячэра і гутарка з гаспадарамі — праўда, не сказаць каб асабліва цікавая.

Уся гэтая асноўная па памеры частка нічым асаблівым не ўражвае, хаця і ўяўляе сабой каларытны малюнак жыцця не толькі пасяленца, які, відаць па ўсім, задамавіўся і акліматызаваўся тут, але і карэнных сібіракоў. Гэта былі самыя звычайныя праявы паўсядзённага жыцця з яго нічым не адметнымі клопатамі, буднямі і святамі.

І раптам зусім нечаканы паварот, у выніку якога шырока разгарнуліся прасторавыя — геаграфічныя — рамкі падзей, прытым яны аказаліся ўплеценымі ў такі гістарычны кантэкст, што ахапіў амаль цэлае стагоддзе з жыцця беларускага народа.

Грыневіч сказаў пра сябе, што ён «політіческій». Яго крамольная дзейнасць ва ўяўленні чытача магла звязвацца перш за ўсё з рэвалюцыяй 1905—1907 гадоў. А старая жанчына ў гутарцы згадвае першае і другое паўстанні, гэта значыць 1830—1831 і 1863—1864 гады. Вось так нечакана ўстанавілася пераемная сувязь паміж трыма рэвалюцыйнымі выбухамі на беларускай зямлі.

У папярэдніх творах жыццё паказвалася, як гэта называюць, «у формах самога жыцця». А вось у апавяданні «Маладое» мы ўжо сустракаемся з выкарыстаннем прыёму фантастыкі: група людзей, якая ўцякла з астрога, магла праходзіць незаўважанай нават праз цэлы натоўп. Фантастыка дазваляе аўтару паказаць неадольную сілу і глыбіню пачуццяў, якія бяруць верх над розумам. Іменна прыроджанае пачуццё цікавасці да дзяўчыны аказалася ў юнака мацнейшым за інстынкт самазахавання і імкненне да волі. Малады ўцякач неасцярожнымі паводзінамі выдае сябе, і яго зноў вяртаюць у астрог.

У творы элемент фантастыкі яшчэ ўяўляецца нечым выпадковым і, можна сказаць, неабавязковым у кампазіцыйным плане твора, недастаткова апраўданым. Адчуваецца, што аўтар шукаў нейкі своеасаблівы мастацкі прыём або нетрадыцыйны мастацкі вобраз, каб увасобіць сваю думку.

Інакш успрымаецца фантастыка ў апавяданні «У Панасавым сяле». Яна становіцца фундаментам усёй ідэйна-мастацкай канцэпцыі твора. Супярэчлівыя і шматпланавыя падзеі падаюцца ў інтэрпрэтацыі незвычайнага наглядальніка — чорта з «нялюдскім розумам».

Самі падзеі разгортваюцца на беларускай зямлі, прытым нават Панасава сяло бачыцца нейкім закуткам Палесся, бо там пасяляюцца радавітыя палешукі са сваімі рэальнымі зямнымі норавамі, звычкамі, уяўленнямі, якія надзейна ўкараніліся ў іх псіхіку і ў побыт.

І ў той жа час палешукі — недарма ж яны на небе! — вызваляюцца ад найбольш істотных і трывожных зямных праблем — ад думак і клопатаў пра свой хлеб надзённы, пра зямлю, працу, пра ўсё тое, што складае аснову існавання кожнага селяніна.

Інакш кажучы, для герояў ствараюцца спецыяльныя ўмовы, у якіх не вісіць над імі кашмар паўсядзённага змагання за месца пад сонцам. Людзі трапляюць у рай, але з усімі сваімі зямнымі звычкамі, норавамі, традыцыямі.

А ці становяцца яны адразу святымі? Ні ў якім разе. Кожны з іх застаецца самім сабой. Адсюль чытач можа зрабіць вывад, што ў якія б умовы чалавек ні трапіў, у яго заўсёды захаваецца нешта сваё атрыманае ў спадчыну ад стагоддзяў, выпрацаванае ўласным лёсам, побытам, асяроддзем.

У сувязі з гэтым напрошваецца адна думка: ці Панасава сяло на небе не ўяўляе сабой алегарычнай формы паказу нейкага будучага грамадства, у якім людзі атрымаюць зусім новыя магчымасці ўладкаваць свой лёс? І цікава, што тое жыццё не такое ўжо райскае, якім яно павінна было б уяўляцца.

Дыялог паміж чортам і апавядальнікам пачынаецца з гутаркі пра канец свету, аб якім ходзяць у народзе настойлівыя чуткі. І вось гэты неспадзяваны госць растлумачвае, што тыя чуткі — адна з «качак», якіх столькі «пялёскаецца» на «газетных хвалях».

Канец свету і чорт — гэта тое, чым найбольш моцна і надзейна спрадвеку палохалі чалавека. А ці трэба іх баяцца? Сам па сабе выгляд гэтага чорта — даволі-такі традыцыйны і ў той жа час незвычайны, нейкі адухоўлены — зусім не палохае, а ў яго разважаннях і сапраўды бачацца нечалавечы розум, дасведчанасць і добрае веданне не толькі таго, што робіцца на зямлі, прытым за далёкімі марамі-акіянамі, аж у Амерыцы, але нават і на небе, у адным з яго закуткаў. З апавядання мы пераконваемся, што і сапраўды не такі чорт страшны, як яго малююць. Народная мудрасць даўно гэта засведчыла.

У сваю чаргу чорт са сваім веданнем таго, што дзеецца на зямлі і на небе, адным махам адвяргае чуткі пра набліжэнне канца свету. А калі ў святле гэтых алегорый зірнуць на зямныя справы, дык мож-

на зрабіць вывад аб тым, што няма чаго, няма патрэбы баяцца ўсяго таго, чым могуць чалавека палохаць газеты.

У заключных радках апавядання аўтар асцярожна скіроўвае ўвагу чытача ад падзей у далёкай Амерыцы, дзе на чутках аб канцы свету нажываюцца цэлыя кампаніі, і ад Панасавага сяла на небе да рэальных беларускіх спраў:

«...Што ж у вас тут, якія навіны?

— Ад ліха — ціха, дабра не чуваць...

— Ці хутчэй: «Папаўся ў нерат — ні ўзад ні ўперад»? А Рада што?

— Рада — як Рада...»

Вось гэты развітальны абмен думкамі, увасобленымі ў шыракавядомыя прыказкі, уяўляецца зусім не выпадковым. Многія ў той час рабілі выгляд, пераконваючы сябе і другіх, быццам Рада уяўляла сабой орган улады ў Беларусі, выражала інтарэсы народа і мела нейкае рэальнае значэнне.

«Дабра не чуваць» — гэта і сапраўды была самая адчувальная рэальнасць. А каб падкрэсліць іменна такую думку, у сваю чаргу чорт удакладніў: «Папаўся ў нерат — ні ўзад ні ўперад». Гэта ўжо гучыць як шырокае абагульненне аб лёсе ўсяго беларускага народа той пары.

Можна нагадаць, што апавяданне апублікавана ў 1920 годзе, у перыяд чужаземнага панавання. Колішнія ілюзіі аб поўнай незалежнасці нашай зямлі і самастойнасці народа, увасобленыя ў самой назве вядучай газеты 1917—1918 гадоў «Вольная Беларусь», рассеяліся. І невыпадкова на змену ёй прыйшла газета «Беларусь».

Пры ўсіх гістарычных выпрабаваннях і пакутах ваеннай пары народ беларускі заставаўся на сваёй зямлі, і найбольш сумленныя людзі няспынна думалі аб яго лёсе, яго будучыні, аб месцы беларусаў у сям'і суседніх народаў.

Дзеячы беларускіх палітычных партый па-рознаму ўяўлялі сабе шляхі далейшага развіцця нашага грамадства. Алесь Гарун, як мы бачылі з пракламацыі «Ко всем трудящимся», звязваў свае найбольш светлыя надзеі з сацыялістычнымі пераўтварэннямі, з канчатковым нацыянальным вызваленнем, знішчэннем сацыяльнай і нацыянальнай несправядлівасці ў любых формах і праявах. Гісторыя — больш блізкая і далёкая — бліскуча пацвердзіла глыбіню разумення ім найскладанейшых грамадскіх працэсаў і магчымых напрамкаў іх развіцця.

Алесь Гарун з усёй пераканаўчасцю апраўдваў для Беларусі сацыялістычны шлях развіцця. Аднак яму было не па дарозе з такімі дзеячамі, як В. Кнорын, што адмаўлялі само існаванне беларускай нацыі. Можна тут нагадаць шырокавядомае выказванне таго дзеяча, зробленае яшчэ ў 1918 годзе: «Мы считаем, что белорусы не

являются нацией и что те этнографические особенности, которые их отделяют от остальных русских, должны быть изжиты. Нашей задачей является не создание новых наций, а уничтожение старых национальных рогаток. Белорусское же движение является таким воздвижением новых национальных рогаток, не существовавших до сих пор, а поэтому коммунисты не могут в каком бы то ни было виде принимать участие в этом движении» («Звезда», 1918, 6 октября).

Такая пазіцыя для патрыятычна настроеных беларускіх дзеячаў была непрымальнай.

У сваёй прозе Алесь Гарун выходзіць далёка за рамкі традыцыйных для беларускай літаратуры тэм і жанравых форм. Гэта можна сказаць не толькі пра «Панасава сяло», але і пра апавяданне «П'ера і Каламбіна», у якім аўтар пераносіць чытача ў далёкія ад уяўленняў і штодзённага побыту звычайнага беларускага селяніна абставіны жыцця.

«П'ера і Каламбіна» — празаічны трыпціх, які аб'ядноўвае тры розныя апавяданні, звязаныя паміж сабой адной толькі тэмай кахання, якое можа аказацца мацнейшым за пачуццё прывязанасці да наладжанага дабрабыту і нават за мацярынскі інстынкт.

Пісьменнік не ставіць пытання аб тым, чаму так можа здарыцца. Праўда, у апошняй частцы трыпціха ён усё ж такі спрабуе даць адказ на яго: Каламбіна страціла пачуццё сімпатыі да П'ера пасля таго, як пабачыла яго бездапаможнасць у першым, здавалася б, нескладаным жыццёвым выпрабаванні, калі ён не заступіўся ні за яе, ні за сябе, дазволіўшы над сабой насміхацца нейкаму бамбізу. Пераканаўшыся ў гэтым, дзяўчынка адвярнулася ад яго. Каханне без поўнага даверу быць не можа.

Увесь гэты баль-маскарад — вядома, ва ўмовах вайны і рэальнага беларускамоўнага асяроддзя ненатуральны — успрымаецца як тэатральная пастаноўка, адарваная ад канкрэтнага паўсядзённага жыцця. Але ў цэлым пачуцці і паводзіны герояў жыццёва апраўданыя, зразумелыя і натуральныя. І ў гэтым іх кардынальнае адрозненне ад вобразаў П'ера і Каламбіны з п'есы А. Блока «Балаганчык» (1906), дзе героі — усяго толькі прывіды з абстрактнымі, ірэальнымі паводзінамі. Іх дзеянні, дыялогі і песні чаргуюцца без якой бы там ні было выразнай, лагічна апраўданай паслядоўнасці. Унутранай логікі развіцця падзей, абавязковай для рэалістычнай літаратуры, тут нельга заўважыць. Усё чаргуецца — непаслядоўна і выпадкова — быццам у сне, у якім сцэны і вобразы набягаюць, наплываюць адзін на адзін.

Такая творчая манера ўвасаблення паэтычнай думкі расшыфроўваецца даследчыкамі як праекцыя душы аўтара з яе раздвоенасцю, з яе пошукамі прымірэння паміж супрацьлеглымі светамі — зямным і містычным. Але абодва яны з'яўляюцца аднолькава непрымальны-

мі, і свядомасць мастака не можа прымірыцца ні з адным, ні з другім.

У Алеся Гаруна шмат умоўнага ў выбары абставін і герояў. Але пры ўсім гэтым беларускі пісьменнік не адрываецца ад рэалістычных традыцый. Паводзіны герояў яго апавядання можна зразумець, растлумачыць і нават пацвердзіць аналогіямі з жыцця. Умоўнасць у яго творах толькі ў тым, што ён звяртаецца не да традыцыйных для беларускай літаратуры абставін.

Празаічныя творы Алеся Гаруна — жывое сведчанне няўхільнага пашырэння ідэйна-тэматычных абсягаў беларускай літаратуры, яе імклівага ўзбагачэння ўсё новымі жанравымі і мастацка-выяўленчымі сродкамі, бясспрэчнага росту пісьменніцкага майстэрства саміх аўтараў.

Настойлівыя ідэйна-творчыя пошукі вызначыліся і ў драматургіі Алеся Гаруна. Яшчэ ў 1912 г. ён паведамляў з Сібіры Вацлаву Ластоўскаму, што піша п'есу ў вершах «Дэпутат». На вялікі жаль, яна не захавалася. А перад самай смерцю, у 1920 годзе, пісьменнік выдаў зборнік п'ес для дзіцячага тэатра «Жывыя казкі» («Хлопчык у лесе», «Шчаслівы чырвонец» і «Дзіўны лапаць, або Не ўсё тое порах, што ў пораху ляжыць»).

У іх вельмі арганічна спалучаецца народная казачная фантастыка і багацце творчай фантазіі самога аўтара, раскрываецца свет дзіцячых уяўленняў. Усе канфлікты, увесь ход падзей падпарадкаваны ў іх задачы ўслаўлення так патрэбных людзям маральных прынцыпаў справядлівасці, непрымірымасці да падману, фальшу, пачуцця спагадлівасці людзям — тых якасцей, якія павінны выпрацоўвацца яшчэ ў дзіцячым узросце, каб назаўсёды стаць нормамі паводзін кожнага чалавека.

«Хлопчык у лесе» — паэтычная гісторыя прыгод малога вясковага Хлопчыка, які, заблудзіўшы і заснуўшы ў цёмным, страшным лесе, трапіў у царства магутнага чараўніка і выратаваў запалоненых ім дзяўчат. Гаспадарамі самога лесу былі добрыя духі, увасобленыя ў вобразах кветак — Незапамінайкі, Званочкаў, Ружы. Гэта яны заапекаваліся Хлопчыкам, і дзякуючы ім ён трапіў у казачную краіну. А там, не пабаяўшыся пакалечыць свае рукі, дабыў заклятую жалейку, якая дазволіла яму перамагчы і выгнаць гаспадара зачараванага царства.

Тут мы бачым казачную фантастыку, прытым нетрадыцыйную і незвычайную. У лесе існуюць — незалежна адзін ад аднаго — два зачараваныя светы: адзін — заселены добрымі духамі-кветкамі, і другі — той, што знаходзіцца пад уладай чараўніка. Першы ўяўляецца часткай рэальнага свету, таго лесу, у якім заблудзіў і заснуў Хлопчык, а другі — схаваны ад людскога вока. Але пра яго існаванне і пра тое, што там адбываецца, ведаюць добрыя духі — Неза-

памінайка, Званочкі, Ружа. Гэта яны насылаюць на Хлопчыка такі сон, у якім ён трапляе да запалоненых дзяўчат.

І што самае арыгінальнае — з таго сну Хлопчык вярнуўся ў рэальны свет з усім тым, што ён атрымаў там ад вызваленых палонніц. А гэта былі не абы-якія падарункі як доказ удзячнасці: боты-скараходы, шапка-цемязень, незвычайнае адзенне, залаты клубочак. А разам яшчэ і зачараваная жалейка.

У казцы атрымалася, што той свет, дзе панавала змрочная сіла чараўніка, перастае існаваць: гаспадар яго ўцёк назусім, вызваленыя дзяўчаты павінны вярнуцца туды, дзе яны былі запалонены, Хлопчык прачнуўся і пайшоў у сваю хату. А ў тым цёмным царстве не застаецца нікога. Затое ж добрыя духі-кветкі на сваіх месцах, напэўна, і надалей будуць спагадаць усім тым, хто трапіць у бяду.

У казцы «Хлопчык у лесе», напісанай вершам, шмат песень з нотамі. Гэта — яшчэ адно сведчанне шматграннасці таленту аўтара.

Алесь Гарун не толькі ў паэзіі ці прозе, але і ў драматургіі ідзе нетрадыцыйным шляхам. Гэта мы бачым і ў казцы «Шчаслівы чырвонец». Мы добра ведаем, што жабракі могуць толькі прасіць літасці ў людзей. Такімі яны па непарушнай, здавалася б, традыцыі паказваюцца і ў мастацкіх творах. А вось у казцы «Шчаслівы чырвонец» старая, хворая, зусім слабая Жабрачка ходзіць па свеце для таго, каб памагаць людзям. Яна сама раскідае па дарозе чырвонцы, якія, аднак, прыносяць шчасце толькі сумленным людзям.

І ў гэтай казцы перамагае дабро, справядлівасць, праслаўляецца спагадлівасць. Мы бачым, што праўда і крыўда, дабро і зло ўвесь час супрацьстаяць.

Малы вясковы пастушок — герой казкі «Дзіўны лапаць, або Не ўсё тое порах, што ў пораху ляжыць». І тут мы маем справу з фантастыкай, але ўжо не фальклорнай. Нам нават не проста сказаць, хто ў ёй галоўны герой: вясковы хлопчык, які перажывае такія нечаканыя прыгоды, знаходзіць незвычайны лапаць-атопак, што ўмее гаварыць і дае магчымасць пастушку разумець чужыя думкі, ці той лапаць — добразычлівы і адначасова ганарлівы.

Сама па сабе сцэнка з жыцця пастушка, яго канфлікт з мястэчковымі злодзеямі падаюцца на фоне рэвалюцыйных перамен у вёсцы, калі з суседняга маёнтка ўцёк пан, а рэальнымі гаспадарамі там сталі парабкі, якія ўтварылі свой камітэт.

Казка пісалася і друкавалася ў час іншаземнай акупацыі, пры якой памешчыцкае землеўладанне з'яўлялася непарушным, абаранялася ўсёй сілай законаў ваеннага часу. А гэта значыць, што Алесь Гарун,— улічваючы зменлівасць абставін у перыяд грамадзянскай, а таксама савецка-польскай вайны,— заглядваў наперад і прадбачыў менавіта такі паварот у лёсе працоўнага сялянства.

Праўда, у сваёй казцы-жарце аўтар не канкрэтызаваў, якім чы-

нам гэта можа ажыццявіцца. Але прычыны гэтага няцяжка зразумець, прыняўшы пад увагу тагачасныя гістарычныя абставіны.

Падагульняючы, можна сказаць, што казкі Алеся Гаруна ўсім сваім зместам выхоўваюць у малых чытачоў і гледачоў найлепшыя чалавечыя якасці. А яшчэ ў іх вельмі пераканаўча раскрываюцца дзіцячыя характары, паказваюцца іх гульні, уцехі, уяўленні.

* * *

У пачатку нашага стагоддзя знайшлася жменька энтузіястаў, якія ўзвалілі на сябе, здавалася б, непасільны цяжар адраджэння беларусаў да свядомага нацыянальнага жыцця. Яны заснавалі партыю Беларуская рэвалюцыйная грамада (неўзабаве яна стала Беларускай сацыялістычнай грамадой — БСГ), стварылі перыядычныя выданні на беларускай мове, арганізавалі выдавецкія суполкі, закладвалі падмурак пад разгортванне масавага літаратурнага руху. І найбольш таленавітыя пісьменнікі-самавукі, выхадцы з народных глыбіняў, аб'ядноўваючыся вакол газет «Наша доля» і «Наша ніва», прыкладваючы часта нечалавечыя намаганні, мастацкім словам уключаліся ў ідэйна-грамадскую барацьбу.

Так завяршаўся пакутлівы працэс фарміравання беларускай нацыі, які да той пары мэтанакіравана і сістэматычна скоўваўся ўсёй палітыкай царскага самаўладства і які, аднак, у недалёкай перспектыве прывёў да стварэння нацыянальнай рэспублікі.

Шлях да ўласнай рэспублікі быў вельмі складаны і пакутлівы. Як тут можна было думаць пра яе, калі пры самадзяржаўным ладзе нават беларускай мовы не хацелі прызнаваць за нешта самастойнае. Але патрыёты-энтузіясты — грамадска-палітычныя дзеячы і пісьменнікі — нягледзячы ні на што, цвёрда абаранялі правы беларусаў на сваю культуру і літаратуру, будзілі народ, са сваімі перыядычнымі выданнямі і кнігамі пранікалі ў найбольш адлеглыя куткі Беларусі, неслі туды прамень святла і надзеі на лепшае будучае.

Ва ўмовах ваеннага ліхалецця, калі праз беларускую зямлю то ў адзін, то ў другі бок з агнём і разбурэннямі пракочваліся арміі розных краін, калі з найбольш жыццёвымі патрабаваннямі беларускага народа ніхто не лічыўся ні тады, ні ў час мірных перагавораў у Брэсце, Версалі (куды спецыяльна ездзіў Антон Луцкевіч) або ў Рызе, многія беларускія пісьменнікі і грамадскія дзеячы паказвалі прыклады надзіва ўдумлівага аналізу грамадска-палітычных абставін, напрамкаў і перспектыў грамадскага развіцця, давалі такую ацэнку дзейнасці палітычных партый, іх праграм і ідэйных канцэпцый, што пацвердзілася ў блізкай ці больш далёкай перспектыве. Гэта датычыць канцэпцый па нацыянальным пытанні, магчымасцей сацыялістычных пераўтварэнняў у такой эканамічна адсталай част-

цы Еўропы, як былая Расійская імперыя. Сёння нам толькі можна здзіўляцца дальнабачнасці такіх дзеячаў, як Язэп Лёсік, Аркадзь Смоліч (аўтар праграмы Беларускай сацыял-дэмакратычнай партыі) і Алесь Гарун, які абнародаваў публіцыстычныя артыкулы «Одгукі», «Увагі да нацыянальнага руху». Сёння варта паглядзець, з якой логікай і пераканаўчасцю ў апошнім артыкуле ён абвяргаў адно з важнейшых палажэнняў «Маніфеста камуністычнай партыі»: «...Работнікі не маюць бацькаўшчыны. Нельга пазбавіць іх таго, чаго ў іх няма».

Ці трэба сёння даказваць, як сама гісторыя падзеямі ў Прыбалтыцы, Закаўказзі, Малдавіі (і тым больш у краінах Усходняй Еўропы) даказала, што ў гэтай спрэчцы поўную рацыю меў Алесь Гарун? А сам ён паўстае перад намі не толькі як пісьменнік, які па праву павінен заняць месца ў літаратуры побач з Янкам Купалам, Якубам Коласам, Максімам Багдановічам, Максімам Гарэцкім, але і як дальнабачны палітык, што цвяроза ацэньваў тагачасныя падзеі, палітычныя праграмы, умеў рабіць адпаведныя вывады з урокаў гісторыі.

Усе вядучыя беларускія пісьменнікі воляю неласкавага лёсу прайшлі праз такія выпрабаванні, кожнае з якіх лёгка магло загубіць парасткі таленту, а то і зламаць чалавека маральна і фізічна. Але найбольш цяжкія пакуты выпалі на долю Алеся Гаруна. І калі мы сёння акінем позіркам увесь цярністы шлях аўтара «Матчынага дару» і ўсвядомім сабе, у якіх умовах ён пісаў свае вершы, паэмы, апавяданні, п'есы, публіцыстычныя артыкулы, то міжвольна вымушаны будзем нізка схіліцца перад яго мужнасцю, жыццёвым і творчым подзвігам.

Бескарыслівa і самаахвярна любіў ён родную зямлю. Але на цэлых 10 год быў адарваны ад яе. А вярнуўся ён хворы на сухоты, ведаючы добра, што яму не так доўга засталося цешыцца здабытай пасля такіх пакут воляй у асяроддзі блізкіх людзей. Памёр ён у ліпені 1920 г., у 33-гадовым узросце, у далёкім Кракаве, куды яго, зусім бездапаможнага, вывезлі санітарным цягнікам.

У самым пачатку 1918 г. Алесь Гарун выступіў у друку з гнеўным пратэстам супраць экспансіі польскіх легіёнаў на Усход, але вечным сном спачыў разам з тымі ж легіянерамі на Ракавіцкіх могілках у Кракаве.

Сваё жыццё Алесь Гарун прысвяціў змаганню за лепшую долю роднай зямлі. Але цэлых шэсць дзесяцігоддзяў беларускі народ не меў права чытаць яго творы, называць яго імя, успамінаць яго добрым словам.

Праследавала яго і царскае самаўладства (маючы для гэтага дастаткова падстаў) і тупое ідэалагічнае чыноўніцтва савецкай эпохі. І толькі ў нашы дні яго творы становяцца даступнымі беларускаму

чытачу, здзіўляючы яго сваёй непадкупнай шчырасцю, непадробным паэтычным пачуццём, багаццем і непаўторнасцю мастацкіх інтанацый.

Алесь Гарун пачынае нарэшце займаць тое месца ў свядомасці нашага народа, якое заслужыў усёй сваёй літаратурнай і грамадскай дзейнасцю. Роля пісьменніка была належным чынам ацэнена яшчэ яго сучаснікамі, аб чым пераканаўча сведчаць розныя матэрыялы тагачаснага друку. Ды і сёння не страціў сваёй актуальнасці верш Міхася Чарота «Жывыя акорды», змешчаны ў газеце «Вольны сцяг» 15 мая 1921 года, у № 1 (3) пад рубрыкай «Памяці Алеся Гаруна»:

Спакойна спі, пясняр, далёка на чужыне...
Нашто пакінуў край, які быў сэрцу міл?
Ці, можа, ты хацеў, каб на палёх краіны
Стаяла менш крыжоў і менш было магіл?..

. . . .

Ты спевам разбудзіў народ свой напрадвесні,
Якому на алтар свой дыямент прынёс...
Яшчэ акорд не змоўк тваёй прыгожай песні,
Хоць струны абарваў жыцця паганы лёс.

* * *

Лье слёзы па табе народ, і гай, і поле,
І верацы у прамень, які ты ўсім паслаў...
Акорды будуць жыць — твой дар, паэт,— на волі,
А з імі будзе жыць, хто плакаў і стагнаў...

Уладзімір Казбярук

«МАТЧЫН ДАР»

(1907—1914)

ЛЮДЗЯМ

Люблю і я скляпенне зор,
Люблю зямлі абшар,
І роўны луг, і ўзгібы гор,
І шум лясны, і гвар.
Люблю жыццё, а ў ім людзей
І кшталты іхніх душ,
Люблю вянкі плясці з надзей,—
А не паэт.— Чаму ж?
Часамі праца ўдзень кіпіць,—
Цярплю і я прыгон,—
Аж косць аб косць ў плячу рыпіць...
Пачуеш ў сэрцы звон...
Ухопіш зык, за ім другі,
За тымі больш ідуць,
Зліюцца ў шых [1] даўгі-даўгі
І цэлы дзень гудуць.
Загасне дзень, іду дамоў,
Кладуся спаць,— і ў ноч
Цякуць радкі звінючых слоў,
І сон адходзіць проч.
Тагды пішу. Перад вачмі
Нясецца зданняў рой,
І хтось стаіць па-за плячмі,
Здаецца, блізкі, свой.
Абыйме шыю пара рук
І кос дзявочых шоўк,
Узмацніцца ў сэрцы мерны стук,
А звон ў душы не змоўк...

[1] Шых (шык) — шэраг, парадак, строй.
(Тлумачэнні падрыхтаваны складальнікам кнігі. Заўвагі А. Гаруна ў кожным выпадку агаворваюцца.)

Зірну: пакой пусты, няма...
А час слізнуў, як вуж.
І за вакном радзее цьма...
А не паэт...— Чаму ж?
Бо мой прыгон глытае час,
Мне воля — рэдкі дар.
Такіх паэтаў шмат у нас,
Дзе сам народ — пясняр.
Сваіх тут жменьку я спісаў
Маркотных песняў-дум;
Маёй душы іх сам спяваў
Па краю родным сум.
Скажу яшчэ, чаго б хацеў:
З дзявочых вуст пачуць
Хаця б адзін мой бедны спеў,
Хаця б калі-нібудзь!

РОДНАМУ КРАЮ

* * *

Чаму з маленства, з ураджэнства
У жыццёвы май
Не ўмееў, як маці, шанаваці
Цябе, мой край?
То ж я з тваёю ключавою
Святой вадой
Напіўся болю аб нядолі,
Бядзе людской.
То ж ты, мой хмуры, даў мне пануры
І ціхі гнеў,
А днём падчасным, так пекным, ясным,
Надзею грэў.
Твае ж курганы, лясы, паляны,
Дубкоў тых шум,
Палёў абшары, люд бедны, шары
Мне далі дум.
А дум тых многа... Не, не убога
Ты даў мне іх.
І ты ж, як маці, научыў спяваці
Аб думах тых.
Я браў, не бачыў і не аддзячыў
Табе нічым,
Бо счараваны — цябе, ўкаханы,
Не знаў саўсім.
Цяпер хоць знаю, дык што ж параю
Ад позніх скрух?
У чужой краіне паволі гіне
За целам — дух.
Вазьмі ж хоць спевы, дум перапевы
Лясоў тваіх.
З тваёй глебы, з тваёга неба
Узяў я іх.

НАЧНЫЯ ДУМКІ

Часам я ўночы сны дзіўныя бачу:
Роіцца нейкі нязведаны край,
Повен то шчасця, то жаласці, плачу,
То зло-хмурлівы, то светлы, як рай.
Бачу вялікія стэпы з-над Нёмна;
Туліць у слёзах матуля сынка;
Сцелецца пушча глухая і цёмна;
Косці з магілы глядзяць бедака...
Бачу я: жоўтае жытняе поле
Коласам ціха шуміць-шалясціць;
Межы, курган векавечны і хвоя;
Каня з аднэю малітваю «піць».
Траўка ў ляску у цяню вырастае,
Корміцца сокам зямелькі сырой;
Птушка шчабеча — людзей пацяшае;
Льецца крынічка, плюскоча вадой.
Ночкай ля рэчкі раздольна, прывольна!
Гуртам русалкі смяюцца, пяюць,
Кветкі купальскай шукае бяздольны;
З зеллем шаптухі паціху снуюць...
Хочацца быць мне ў тым краю нязнаным,
Хочацца край той абняць з прастаты
Хочацца крыкнуць: гэй, краю каханы,
Будзь мне, як маці, будзь родным мне ты!
Дай мне зрабіцца крынічкай лясною,
Бераг вадой абмываць, цалаваць;
Дай мне век цэлы дружыці з табою,
Хвойкі і зоры ў сабе адбіваць.
Дай мне купальскую кветку у рукі,
Путы жалезныя мне развяжы,
Дай ты мне зелля на гора і мукі,
К шчасцю гасцінец мне дай, пакажы!

Ціха. Нічога не чую, не бачу.
Роіцца толькі нязведаны край,
Повен то шчасця, то жаласці, плачу,
То зло-хмурлівы, то светлы, як рай...

* * *

Як надарыцца мінута,
Што ад працы адарвуся,
І жыццёвая атрута
Не пячэць, і прахаплюся,
Дык цябе, мой Родны Краю,
Шчырай думкай аблятаю.
Ты няшчасны і убогі,
Ты бяздольны і забіты,
Ты без шляху, без дарогі,
Ты абдзёрты і прапіты,
Подлай здрадаю прададзены.
Ты не свой,— даўно забраны.
Меў вялікія кляйноды,
Быў і моцны і багаты.
Задзіўляліся народы —
А дазнаўся горкай страты.
Сохнеш, вянеш,— вокам кіну,
Аж здаецца, што загінуў...
А як сонейка устане
І прыемна усміхнецца,
Па палетках, на кургане
І па вёсцы разліецца,
Як паводка, Родны Краю,
Над цябе тагды не маю...
Ты квяцісты, залацісты,
І прыгожы, і аздобны,
Ты лясісты, каласісты.
Можа, рай табе падобны —
Колькі ж моцы маеш скрытай,
Колькі сілы неспажытай!
Ты паўстанеш, працавіты,
Гаратнічы, невымоўны,
Шчасця, долі прагавіты,
Мой сланэчны, мой чароўны!
Будзе час, пабачаць сведкі,
Хоць не мы, дык нашы дзеткі.

* * *

Хай не льюцца дажджы цёмна-хмарныя
Над змярцвелаю пашаю.
Хай пачнуцца гады хлебадарныя
Над зямелькаю нашаю.
Хай красуецца жытам, пшаніцаю,
Каласочкамі цяжкімі,
Хай ўзмацуецца Боскай правіцаю [1]
І ўсятворчымі ласкамі.
Хай асвеціцца праўды навукаю
І братэрскаю згодаю,
Хай знявечацца крыўда з прынукаю
За яе загародаю,
Хай ўзлятаець хвала яе племені,
Упякнёнага цнотамі [2],
Хай шыбаець над скаламі з крэменю,
Над арлінымі ўзлётамі.

* * *

Мілая, родная старонка-маці!
Моцна цябе я і шчыра люблю,
Бедныя ніўкі твае, сенажаці
І нешчаслівую долю тваю.

Горам, матуля, цяпер ты замучана,
Стогнам спавіта у сець з ланцугоў,
Рукі і ногі да слупа прыкручаны,
Ціха наругу ты зносіш, без слоў.

Толькі ж уцешся, матуля каханая!
Слуп твой патроху пачаў падгніваць,
Прыйдзе к нам воля святая, чаканая,
Сець з ланцугоў як пачнем разрываць.

---

[1] Правіца — правая рука *(польск. кніжнае)*.
[2] Упякнёнага цнотамі — упрыгожанага дабрачыннасцямі *(паланізм)*.

ВАЎКАЛАКІ

Ваўкалакі цёмна ноччу
З дамавін выходзяць
І лятаюць скрозь па свеце,—
Сабе жэр знаходзяць:
Дзе старое ці малое
Спіць у сне глыбокім,
Ваўкалака падсцігае
Ненасытным вокам.
Не пачуеш, як узляжа
На грудзях навала,
Не пачуеш, як ён з сэрца
Выссе кроў памалу.
Галасіста ж па світанню
Заспяваюць пеўні —
Ваўкалака адлятае
Неахвотна гнеўны.
Па старонцы роднай здаўна
Ваўкалакі ходзяць,
Але ж пеўні не спяваюць,
Слонка не ўзыходзіць!..

ІВАНКУ

Слухай, Іване, паночку,
Кепска ты робіш, браточку:
Хіба ж не сорам так жыць,
Гэткім нядбайлівым быць?
Ўзглянь навакол на суседаў,
Некалі добра іх ведаў —
Хто з іх спусціўся, як ты,
Мае з тваё беднаты?
Хіба ж яны галадуюць,
Хіба ж па-твойму бядуюць?
Ў іх і апратачка ёсць,
І часам пакорміцца госць.
Гэта ж дзе людзі збяруцца,
Зараз з цябе пасмяюцца,
Кажуць: «гультай, абібок».
Так яно, мой галубок!

«Бацька яго ў гаспадарстве
Быў, як бы цар ў сваім царстве:
Быў ў гаспадарачцы лад,
Мелася вока, дагляд...
Быў чалавек яго татка!
Ён жа: дзівіся, апратка
Ў дзюрках, у гнідзе, сцвіла,
Ў хаце — трава абышла.
Нейкае дзіва, дый годзе!»
Часам жартуюць ў народзе:
«Моцны гультай, моў-ся вол,
К працы ж пагнаць — трэба кол».
Чуеш ты, чуеш, Іванка,
Што у людцоў за гуканка?
Слухай, над кім гэты смех?
Грэх табе, братачка, грэх!..

* * *

У чатырохлецце «Н[аша]е нівы»

Ты, мой брат, каго зваць Беларусам,
Роднай мовы сваей не цурайся;
Як не зрокся яе пад прымусам,
Так і вольны цяпер не зракайся.
Ад дзядоў і ад прадзедаў, браце,
Гэта скарб нам адзін захаваўся,
У сялянскай аграбленай хаце
Толькі ён незабраны астаўся.
Ў старыну Беларус, не падданы,
Гаспадарыў, быў сам над сабою
І далёка у свеце быў знаны
За літоўскай і ляшскай зямлёю.
Але час прамінуў, і нядоля
На народ, як бы камень, звалілась,
Беларуская слава і воля
Адышла, адцвіла, закацілась.
Не змяняючы шэрай апраткі,
Працаваў ты, як вол, гаратліва,

А у хаце тваёй недастаткі,
А на ніве тваёй неўрадліва.
    А чаму? Ты не здольны, ці хворы,
    Ці благі гаспадар, ці п'яніца?
    Мусіць, не! Бо і іншым у пору
    У цябе гаспадарыць навучыцца.
Светлы розум твой, брат, але дзетак
Ад цябе, як і ўсё, адбіралі
І на бацькаўскі родны палетак
Працаваць-памагаць не пушчалі.
    Хто хацеў, той і смеў рабаваці,
    Без прыпросу з'язджаліся госці —
    Абдзіраць, аб'ядаць, апіваці
    І крышыць гаспадарскія косці.
Можа б, ты і памёр і загінуў,
Каб не вешчая мова Баяна.
Хто ж быў добры, яе хоць пакінуў?
Як жа так, што яшчэ не забрана?
    Бо што бачылі госцікі-герцы [1] —
    І зямлю, і лясы, і кілімы,—
    Ўсё забралі. А мову у сэрцы,
    Ў сваім сэрцы хавалі-няслі мы.
Дык шануй, Беларус, сваю мову —
Гэта скарб нам на вечныя годы;
За пашану радзімаму слову
Ушануюць нас брацця-народы!

ЮДАМ

Да вас, паны, што голасна крычыце
Аб прыязні сваёй да «беднага народу»,
Што раіце па-ліссяму: «Маўчыце,
Нядоўга вам дамо багацтва, волю, згоду»,—
Да вас мой гэты верш і словы ўсе благія,
Бо словам вы адны, а справамі — другія.
    «Багацтва вам»... Няма вам нашай веры!
    Бо ў той жа год ліхі, як ў полі не ўрадзіла,

[1] Герцы — махляры, марнатраўцы.

Галоднаму на прокарм хлеба меры
Аднэй не далі вы. І злаялі няміла...
Калі для нас жадаеце багацтва,
Нашто з бяздольнага здзіраеце апратку?
Нашто ж тагды вы плодзіце жабрацтва,
Дамы пустошачы без ліку, без астатку?
«Мы волю вам»... Праклящце вам і з ёю!
Чаму ад волі вашай мы стагнаць павінны?
Яна ланцуг над нашаю зямлёю;
Астрог на наш народ, спакойны і бязвінны.
Не воля гэта! Што нам ні цвярдзіце,
Мы вольнымі былі за даўнімі часамі.
Ідзіце ж проч! І з воляю ідзіце!
Да волі знанае хутчэй мы прыйдзем самі.
«Мы згоду вам»... Пакіньце ашуканства!
Вы — бойкі братняе чарнейшыя пракокі,
Без звады вам, нашэптаў, падтыканства
Нямілы божы свет, не ясны, не шырокі.
Не просім вас! Не трэба вашай згоды!
Сваё вялікае дзядоўскае багацце
Хаваем мы; ад Бога ўсе народы
І бацькі аднаго ўсе дзеці — людзі, браццця.
Адкуль вы к нам? Чыйго племя і роду?
З якіх краёў прыйшлі без праўды і без сэрца?
І што вам з нас, ад нашага народу?
Чаму так жычыце яму хутчэй памерці?
Га! Знаем вас, атручання найміты:
Вы — служкі чорныя Яснейшага Мамона [1],
Вы — мора бруд ля берагу намыты;
Без дум і без мазгоў, вы — золата без звона.
З усіх бакоў на паслугі уціску
Чаргою воўчаю з'яўляецесь усюды,
Дзе клічуць вас для крыўды, для націску
На праўду вечную... Вы... імя вам Іуды!
Ідзіце ж проч! Бясплодна ваша трата
На ласкі ліссія. Пакіньце слова «брат»!
Вы цяжкі сон. Каты... Вы горай ката!
Кругом праклятыя, вам бацька, брат — дукат!

---

[1] Мамона — багацце; Яснейшы Мамон — тут у значэнні: «Бог багаццяў».

ПЕСНЯ-ЗВОН

Гэй ты, маці, родна мова,
Гэй ты, звон вялікі, слова,
Звон магучы,
Звон бліскучы,
З срэбра літы,
З злота збіты,
Загрымі ты,
Загрымі!
Гэй, званар, званар, мой пане,
Бій у звон, як змогі стане,
Без спачынку,
Безупынку,
Потам зліты,
Ім умыты,—
Бій, звані ты,
Бій, звані!
Гэй, гусляр, пясняр, мой браце,
Грай, спявай у полі, ў хаце,
Дзе гарота,
Дзе галота,
Дзе нясыты,
Дзе няўмыты.
Ім спыні ты,
Жаль спыні!
Струны хай грымяць і рвуцца,
З болю, з гневу. Хай смяюцца
Разам з імі,
Не чужымі,
Голас чысты,
Залацісты,
З імі злій ты,
З імі злій!..

* * *

Я. Коласу

Усе з аднэй мы выйшлі нівы,
І сейбіт нас адзін кідаў,
І кожан з нас той дзень шчаслівы
У сваёй душы благаслаўляў.

А вецер быў. І хто цяжэйшы,
Астаўся там, куды упаў,
А хто, як я, хто быў лягчэйшы,
У далёкі свет павандраваў.
Бо сейбіт ёсць другі на небе,
Што судзіць нам гады і дні,—
І ты узрос на роднай глебе,
Пусціў глыбока карані.
Здалеў, браток, на свет прабіцца
Спраміж свірэпкі і асок!
І можам мы табой гардзіцца,
Прыгожы, слаўны Каласок.
Цвіці ж, расці, буйней надзіва
У сям'і прыгожых валількоў.
З тваіх зярнят хачу, праўдзіва,
Убачыць поле каласкоў.

ПЕСНЯ

На чужой староначцы
Заняпаў душой,
І згубіў здаровейка,
І згубіў спакой.
Не глядзелі б вочанькі
На нялюбы свет,
Маладое радасці
Прападае след.
На чужой старонaчцы
Не цвітуць сады,
Не спяваюць птушачкі.
Не лятуць сюды.
І чужое лецейка
Для мяне — зіма,
І чужога соўнейка
Для мяне няма.
На чужой старонaчцы
Не шумяць лясы
І няма прыгожасці
У палявой красы.

Замірае душачка
На чужой зямлі,
А дамоў вярнуціся
Не ў маёй валі.

Дзе ж вы, ніўкі родныя
І дубовы шум?
Заспявайце голасна,
Каб пазнаў, пачуў.
Ускаланіце песняю
Векавечных сноў,
Ускаланіце душачку,
Ускаланіце кроў.

НА ЧУЖЫНЕ

У ВЫГНАННІ

Край чужы — за веру кара —
Снег, мароз ды горы.
Белы свет, як чорна хмара,
Заступілі горы.
Край чужы... І ты чужынец
Ўсім, не свой здаешся:
Ходзіш скрозь, як той адзінец [1]
Старакосны ў лесе.
Ходзіш ты, ніякай мэты,
Так,— абы цягацца,
Знаць сабе: жывеш яшчэ ты...
Для чаго ж, спытацца?
Хто цябе спагадным сэрцам
Да сябе прытуле?
Хіба з стрэльбы чужаверца
Чужаніца-куля.
Хто цябе спаткае міла,
Ў дом папросіць гожа?
Хіба дол, адно магіла
Разгарнуцца можа.
Што з таго — часамі сніцца
Край, ў якім радзіўся?
Толькі мусяць слёзы ліцца,—
Лепі б і не сніўся!

[1] Адзінец — стары дзік.

ВЯСЕЛЛЕ

Гэй, гуляй, не думай,
Не глядзі панура!
Заспявай, заіграй,
Загудзі віхурай!
        Грошы ёсць! Сала ёсць!
        Бутэль манапалькі...
        Ты не стой, трунак свой,
        Пій, гуляй і — толькі!
Былі мы... Жылі там —
На роднай краіне...
А цяпер тут — як звер...
Жыцце наша гіне.
        Гэй, гуляй, налівай!
        Будзем піці, браце!
        Што у нас? Цяжкі час?
        Э! аб чым казаці!
Га-га га! Бач, нага
Сама ў бокі скача,
Заіграй, заспявай!..
Не, брат: сэрца плача...
        Дайце мне, дайце мне
        Кварту не пустую,—
        Я маё, я сваё
        Сэрца пачастую.
От дык так! От дзе смак!
Эх ты, ведзьма-доля!
Яшчэ — не, мала мне...
Налівайце болей!
        Гэй, крычы, не маўчы,
        Сэрцу дай пацеху!
        Заіграй, заспявай,
        Смеху, болей смеху!
А што?! Не, вы мяне
Не забілі, гады!
Вось жа п'ю, вось пяю
З сябручкамі рады!
        Ты гуляй, не зважай,
        Што сляза на вочу,—
        Гэта так, гэта я
        Весяліцца хочу.
Пі, гуляй!
Грай, спявай!..

ЖУРБА

Сэрца болей не смяецца,
Сэрца плача жаласліва.
Ці дасць Бог, ці давядзецца
Быці там, дзе наша Ніва?
Думкі, праца — ўсё далёка!
Песні, казкі ў пазабыццю...
Прад сабой я толькі вока
Бачу страшнага нябыцця.
Волі, думак, шчасця, смеху
Дайце мне! Хоць пакажыце!..
Але не... Мне на пацеху —
Вока страшнага нябыцця.
Я б узяў матыку ў рукі,
Карчаваў бы, чысціў поле,
Але — там... Я тут бязрукі,
Я бяссільны... Я без волі.
Сэрца плача, і я плачу;
Плачу з сэрцам галасліва.
Дзе ты, дзе ты, краю родны?
Край далёкі, маці-Ніва?

ВОСЕНЬ

Восень халодная, чорная, хмурая
Сунецца ціха, нячутна штодзень,
Хварбы наўкола паклала панурыя,
Сонца хавае за чорную цень.
Збожжа пажатае з ніваў пазвожана,—
Голыя гоні самотна ляжаць,
Неба дажджліваю хмарай абложана,
Траўкай не грае сваёй сенажаць.
Кветкі не свецяць галоўкамі яснымі;
Кусцце без лісту, без красак стаяць;
З гэтымі восені днямі бяскраснымі
Цяжкія думкі у сэрца ляцяць.
Вольхі, рабіны, асіны з бярозамі
Лістам пажоўклым тужліва шумяць:
«Хутка надыдуць завеі з марозамі,
Ветры з снягамі ізноў наляцяць».

Толькі высокія хвоі іглістыя
Вечназялёны свой кажуць убор.
Днямі зімовымі, цёмна-імглістыя,
Будуць чарнець навакол, наузгор.
Зіму пачуўшы, мядзведзь неспакоіцца,
Ходзіць па лесе, шукае бярлог,
Хмурны і злосны, пакуль супакоіцца,
Горш на скаціну, на людзі налёг.
Гусі і качкі гуртамі збіраюцца;
Хутка на поўдзень саўсім паляцяць.
Хеўра за хеўрай на рэчцы змяняецца;
Ўранку крычаць на вадзе, лапацяць.
Так непрыкметна часамі, дзянёчкамі
Восень змяняе аблічча зямлі...
З гэтымі днямі асеннімі, ночкамі
Думкі мне ў сэрца жудосны прыйшлі.
Старое нешта усё спамінаецца,
Толькі няясна, маўляў, праз туман,
Нейкі няведамы жаль уздымаецца,
Вабіць і цягне ўспамінак-дурман.
Сэрца баліць пад жаданняў прымусамі,
Што за жаданні — ніяк не пазнаць;
Можа, ляцеці адгэтуль за гусямі...
Можа, заснуць, каб нічога не знаць?..

МАЕ ДУМКІ

Па-на горах снягі паляглі,
І даліны убраліся ў белі.
Мае ж думкі, як толькі маглі,
Хутка з ветрам удаль паляцелі.
Паляцелі удаль, дзе няма
Гэтых гор — вартаўнічых няволі,
Дзе не гэтак сурова зіма,
Дзе прыняў я і жыцце і долю.
Паляцелі спытаць, паглядзець —
Як жывецца на роднай старонцы?
Як той брат-беларус мой жывець?
Ці высока узнялася сонца?
Там жа ўсё, як раней, як было:
Беднасць, ціша кругом і цямнота.

Дзе там шчасце! Жыццё зацвіло,
Як наверсе якое балота.
Сонца нізка — не грэе саўсім
І саўсім жа не свеце без мала;
Раз блісне дзе-нідзе — і паўсім,
І зноў сваю твар захавала.
Колькі ж будзеш ты спаць? Не пара
Табе часам, мой браце, праспацца,
Каля бацькаўскіх ніў і двара
Працаваці зноў шчыра узяцца?
І усё, што утраціў сплючы,
Пазбіраці да роднае хаты?
Годзе спаць! І не будзе начы,
Будзеш вольны, разумны, багаты!
І высокае слонца тагды
Будзе працу тваю аглядаці,
І пазбудзешся крыўд і нуды,—
Будуць людзі цябе шанаваці.

НАВАКОЛ...

Снягі, ляды,
абрус жуды
назаўсягды,
на вечны час
ляглі.
Гара, скала
наўкол лягла
і узрасла
паўскрайны пас
зямлі.
Узрос на ёй
вялізаў-хвой,
туману з мглой
прытулак, лес
стары.
Прадзіўны мур
нярушных хмур,
як той каптур,
на бор узлез
з гары.

І сонца свет
здалёка, з гэт!..
Нябёс прывет
не здужыць к нам
дайсці.
Адны вятры
праз хмар муры
лятуць з гары
праз лес той сам
гусці.
І разам з ім
на жах благім
і добрым, ўсім
тужлівы спеў
вядуць:
«Засні, засні,
у ноч ўсе дні
перамяні
і нас не гнеў,
не гудзь.
Скалей, як лёд,
На сотні год
і сэрца лёт
спыні. Вярні
да сну.
А сонца свет
здалёка, з гэт...
З нябёс прывет,
мана. Гані
ману.
Гані. Раі
тых дум спыні,
і жаль стаі,
і кінь з пяшчот
у цьмы.
На свет адны
твае паны
і вартаўны
табе пачот,—
то ж мы».

ВЕТРУ

Ветрэ, ветрэ вольны,
Стой, зрабі паслугу!
Буду спосаб меці,
Аддзякую другу.
Злётай, лёгкі, борзда
Ў край, адкуль я родам,—
Бацьку, матку ўбачыш,
Мілую заходам;
Ўбачыш гэнам, ворле,
Ў краю тым — старонцэ:
Брат мой беларусін
Гібее без слонца.
Ім усім паклонам
Нізкім ты скланіся,
Хай жывуць, красуюць...
А потым вярніся.
Гэтта скажаш, браце,
Мне, што там убачыў.
Буду спосаб меці,
Паглядзіш, аддзячу!

ЗАВІРУХА

Завіруха скача ноччу
Патарочай, плача, вые;
Пухавыя сыпе ў вочы
Снегавінкі мне; рагоча.
Йду навобмацк; ледзь жывы я,
Нежывыя суну ногі
Без дарогі. Цела ные,
Калянее; верставы я
Прамінаю слуп убогі,
Траярогі крыж збуцвелы,
Пасівелы, цёмны, строгі.
Не чакаю дапамогі...
Прыступае нехта белы,
Асмялелы. Вот ўсцігае,
Акаляе, скамянелы,
Пасінелы,— абнімае.
Завіруха —
Рагатуха сыпе снегу

І ў прабегу шэпча ў вуха:
«Заначуеш — не пачуеш:
Я завею, я угрэю,
Зараз ляжаш, дзякуй скажаш,
Мне ты скажаш». Завіруха —
Рагатуха шэпча ў вуха.

Ажно чую: раптам злая
Улягае, уціхае
Завіруха. Замірае.
Праясняе ў полі. Нікне,
Ані зыкне вецер-сватка.
Бачу — хатка.
Як тры зоркі, тры ваконцы
Пры гасцінцу. Вераценцы
Дыму ў неба ўюцца, пнуцца.
Хатка, вокны, дым смяюцца,
Клічуць, вабяць, сустракаюць,
Прывячаюць, запрашаюць.
Голас чую родных, мілых.
Узмацаваўшыся на сілах,
Крыкнуць рады: «Згінь ты, гора!»
А яно ў адказ гавора:
— Над табою
Снег гурбою.

ДУМЫ Ў ЧУЖЫНЕ

Гора мне цяжкае, гора бясшчаснаму!
Сэрца ўсё жаліцца, плача, баліць.
Хочацца к сонейку цёпламу, яснаму:
Хоць бы убачыць! Усю цяжасць зваліць!
Доля мая, што мяне узбагаціла,
Думак, жаданняў і сэрца дала,
Недзе гаман з маім шчасцем утраціла,—
З горам падняла і мне падала.

Што там наперадзе, што там нязнанае,
Што там са здзекам мяне сцеражэ?
Скрытна-варожае, з страхам чаканае,
Можа, і блізка на нейкай мяжэ.

Толькі не смерць,— не аб ёй неспакоюся.
Смерць — гэта што! Гэта дар для усіх;
Прыйдзе той час, і я з ёй заспакоюся,
Збыўшыся боляў і думак сваіх.
Іншае гора душу абцяжарыла,—
Камень цяжэйшы на сэрцы ляжыць:
Дні майго росквіту мглою абдарыла,
У жыцці штодзённа за мною бяжыць.
Доля мая — гэта доля гаротная,
Сэрца дала мне, навучыла любіць,
Дый прысудзіла яна ж, адваротная,
Век у сіроцтве, ў выгнанні пражыць.
Што мне жыццё, хоць бы самае краснае?
— Волі не маю! У няволі жыву.
Гэтае нуднае быцце уласнае
Смерцю страшэннаю з болем заву.
Сокалам вольным і з пташшай гуллівасцю
Я бы, здаецца, адсюль паляцеў...
Нельга і думаці,— доля без міласці
Варту паставіла. Вораг абсеў.

Беднасць — не гора саўсім мне, бясскарбнаму,—
Я багацей, замажней за другіх
І не зайздрошчу багацтваў тых марнаму,
Досыць з мяне бедных злыдняў маіх.
Покі варушацца рукі скарэлыя,
Праца мне будзе на радасць, на смех.
Злотам багатыя, сэрцам знішчэлыя
Трутні не мецімуць гэткіх уцех.
Што мне багацтва? Без грошы, без золата
Быў бы магнат я, кароль, багатыр
Там, дзе пад націскам роднага молата
Жыцце куецца углыб і ушыр.
Жыцце куецца, і сонца ўздымаецца,
Свету праменні льецць з гарыні,
З доўгага сну дзе народ прачыхаецца,
Побыту шчаснага свецяць агні.
Там, дзе цяпер яшчэ сілы нячыстыя
Жыцце карожаць, па-свойму вядуць,
Дзе ўстрапянуліс дубы густалістыя
І на курганах нямоўчна гудуць,—
Можа, і я з сваёй слабаю сілаю
Там працаваці бы крышку памог;

З гэтаю працаю шчыраю, мілаю
Смерці спаткаў бы спакойна парог.
Можа... А можа, не ўбачыці гэтага?
Можа, суджона тут век мне пражыць?
Дні адзіноты, сіроцтва бяссветнага
Грудай каменняў ў душы валачыць.

Страшна мне гэта, і ўсё ж не ядынае
Так навалілась, гняце ў глыбіне,—
Горшая мука ўтрапляець, што сынам я
Быць перастану сваёй старане.
Памяць не доўгая, любасць не вечная;
Сірасць, бязлюднасць — іх трудна нясці;
Мо, пажагнаўшыся з старым, на вечнае
З шляху звярну, па другім кабісці.
Страшна мне нават аб гэтым і згадываць,
Страшна і думаць, і я не хачу.
Толькі ж надзеі не маю чым зрадаваць,
Сэрца і слёзы ссушыць уваччу.
Вось у чым гора бадзязе бясшчаснаму,
Вось чаму сэрца маё так баліць,
Вось чаму хочацца к сонейку яснаму —
Хоць бы убачыць, тым цягасць зваліць!..

Цяжка мне, праўда. Ці ж трэба мне жаліцца?
Цяжка ж другім — іх мільёны усіх,—
Жыцце іх рушыцца, б'ецца і валіцца,
Гінуць надзеі і думкі у іх.
Многа на свеце усякага творыцца!
Многа хто вершаў аб гэтым злажыў.
Часам паслухаеш, хто разгаворыцца,
Бог яго ведае, як яшчэ жыў?!
Біўся з няпраўдай, з бядой і гаротаю,
Сэрца у попел няшчадна спаліў,
Сілы ўсе страціў у бойцы з цямнотаю,
Кроў, не рахуючы, кроў сваю ліў!
Што ж тады плакаці мне, маладзейшаму?
Я ж не прайшоўшы пуціну сваю:
Сэрца асталася. Не, весялейшаму
Трэба мне быць, а я плачу-пяю.

З ПЕСНЯЎ НЯВОЛІ

Я. Л—ку

Праўду мусім ведаць, браце:
Покуль мы не ў роднай хаце,
Не на ніве покуль роднай,—
Нашай думачцы ніводнай
Век не спраўдзіцца, не збыцца —
Мусім ў цеснай клетцы біцца
Нашых думак, і жаданняў,
І няволі наляганняў.
        У гароце, у няволі
        Без паспеху, а паволі
        Нешта розум ў нас вымае,
        Смокча душу — выпівае
        І за шыю душыць больна,
        Што часамі мімавольна
        З болю гэтага заплачыш,
        Што аж слонейка не бачыш!
Мусім ведаць, што мялеем,
Што паволі ўсё малеем,
Не жывём, але канаем,—
Зранку долы вымяраем
І надзею штодзень губім,
Хоць яе, як жыцце, любім.
        Нашы брацця — там, на волі,
        Паляглі моў-ся на полі,
        Чыстым полі ваявецкім,
        Велькім колам маладзецкім,
        З пасячонымі плячыма,
        З выпалёнымі вачыма.

Мы з'явілісь з яснай казкі,
Братняй міласці і ласкі,
З краю-Далі, краю-Света,
Дзе цяплюхна, вечне лета,—
А нас кінулі у пушчы,
Ды у холад, дый у гушчы,
Дзе брат з братам вечне б'юцца,
Спруцянелі, а дзяруцца.
        Мы хацелі даць ім свету,
        Зруйнаваці пушчу гэту,

Даць ім міласці прагненне,
Дзён шчаслівых даці менне...
Мы ішлі вялікім валам,
Войскам буйным а зухвалым,
Ды не стала нашай мочы:
Свет слабейшы быў ад ночы...

Што ж? Няхай! Няхай так будзе,
Мусіць, гэтак доля судзе.
Цяжка, страшна жыці, праўда,
Дык цярпеці ж нам не наўда.
Так на моры-акіяне
Часам хваля перастане...
Можа ж, прыйдзе навальніца,
Толькі б ветрыку з'явіцца!
Будзем ў неба цікавацца,
Будзем зорак прыглядацца;
Без пакоры у пакоры
Перабудзем сваё гора.
Мо і нам аднекуль з неба
Скажуць: «Чуйце, ўстаньце, трэба!»
І ўзмацняць. Парвуцца путы,
Будзе вольны, хто закуты.
Не адны, а з грамадою,
Разам з людзьмі, чарадою
Пойдзем поплеч зноў у далі,
Скуль прыйшлі і скуль паўсталі.
А калі ж не хопіць сілы
Ўстаць на гэты вокліч мілы,—
Сэрца хоць мацней заб'ецца,
Твар пахмурны усміхнецца.
Можа ж быць, раней загінем,
Дык усё ж мы след пакінем,
Бо, браток, хоць промень свету
Прыняслі мы ў пушчу гэту!

* * *

Вечнай памяці Т. Р. Шаўчэнкі

За тысячу вёрст ад радзімага краю,
У стэпу, пустэчы бязлюднай
Сумуець казак па загубленым раю,
Па маці-Украіне цуднай.
    Няма яму волі, пад вартаю пільнай
    Начуе і днюе і ходзіць,
    Ніводнай не мае людзіны прыхільнай,
    Самотна дзянёчкі праводзіць.
А думка, як віхар, імчыцца, нясецца
Ад берагу мора Аралу
На родну старонку, дзе вораг смяецца
І ўсіх абдзірае памалу.
    Ў душы яго ласка, каханне малююць
    Пакутніцы вобраз без сказы.
    Ах, мучаць Украйну, рабуюць, ганьбуюць!..
    Імчацца, нясуцца абразы:

«Вее вецер, сонца грэе *
На сцяпу шырокім,
Што відаць здалёк, чарнее,
Дзе курган высокі?
    Сляпы гэнам на бандуры
    Перабэндзя грае,
    Аб казацтве, аб гетманстве
    Сам сабе спявае:
«Ой, лунала наша слава,
Аж у звоны білі!
Меч гетманскі і булава
К каралям хадзілі.
Мелі славу, мелі долю,
А цяпер прапала;
Мелі шчасце, мелі волю,
А цяпер не стала;
Стогнуць, плачуць стэп і людзі
Пад чужой рукою,
Вораг цёмны ўссеў на грудзі,
Не даець спакою.

---

* Узлюбёны абраз Т. Р. (*Заўвага А. Гаруна.*)

Дзе, Багдане, слаўны Хмелю,
Дзе ты? Адгукніся!
За народ наш, за Ўкраіну,
Браце, заступіся».
Слонца грэе, вецер вее,
Па стэпу разносіць
Тыя словы залатыя,—
Да касцоў даносіць.
Ўчулі людзі праўды слова,
Заспявалі ціха
Аб тым здзеку, паняверцэ,
Панаванню ліха.
Пан аконам — бочка піва,—
Цівуны у злосці:
«Нуж-ма, хлопцы, жыва, жыва!
Бо здзяром да косці!»
Сорам, сорам!.. Люд пакорны
Галавой схіліўся...
Пане, пане — гадзе чорны,
Каб ты з свету збыўся!..»

Адна за аднэю праносяцца з'явы,
Мігцяцца безупынна абразы,
Нявольнічы побыт, і слёзы крывавы,
І здзек глузавання, уразы...
Туды, да няшчасных, у думцы сягае
Пясняр геніяльны прыгону
І богу на небе любіць прысягае
Народ свой,— любіці да скону.

* * *

Эх, сягоння, ў гэту ночку
Я ўцяку адгэтуль проч!
Шэрым воўкам па лясочку,
Хай дагоніць, хто ахвоч!
Хай тагды сярод дарогі
Станець хто — не будзе рад:
Чорны вуж абкруціць ногі,
Буду вужам, буду гад!

Хай тагды шукаюць ў лесе
Цёмных, вузкіх, воўчых троп!
Як арол у паднябессе,
Я ўзлячу над земскі строп.
  У небе роўным, чыстым шляхам
  Яснай зоркай палячу
  І скачуся па-над дахам
  Роднай вёскі і ўскрычу:
— Гэй, хто ёсць тут! Люд галодны,
Люд пакутны! Да мяне!
Станьма, брацця, ў шых паходны —
Наша гора праміне.
  Досыць нам з нядолі віці
  Ценкі жыцця свайго пас,
  Слухай, люд: прынёс я віці [1],
  Хто за мною, брацця? Час!
Ўстануць, рушаць: «Проч з дарогі!
Хто нам хоча заступіць?
Мы пайшлі, мы, люд убогі,
Ўсё узяць ці ўсё згубіць...»
  Думкі, думкі-звадыяшкі,
  Ах, не мучайце мяне!
  Вам ўсё гульні, а мне цяжка,
  Мне няволя не міне...

НА СМЕРЦЬ

Памёр ты, татачка, ўспакоіўся навекі!
На вочы сумныя насунуліся векі,
Прыціснула іх смерць мацней за чужанца.
І вот айца
Не стала, родны мой, ад смерці тваяе.

О, смерць без літасці, ратунак ты і кара!
Нашто ж яму, як тая чорна хмара,
Заслонай вечнаю ты стала прад вачмі?
Скажы, слязьмі
Нашто пасквапілась радзіны ты мае?

---

[1] Віці — тут у сэнсе: заклік на вайну, барацьбу, змаганне *(польск.)*.

Ах, родны, блізкі мой! Гаротны і бяздольны,
Жыццё сваё, той шлях, няўдатны і нявольны,
Ты з боллю цяжкаю у сэрцы перабыў
І свой згубіў
Апошні стон, адзін, ў чужжстве, ў цішы.

Бясшчасны тата мой! Усім адна дарога...
І торгання разлукі не так катуюць строга,
Як тое, любы мой, што ў ноч, ў апошню ноч,
Ў цябе із воч
Сляза скацілася аб скрыўджанай душы.

Дратуе сэрца мне, цвікі ў мазгі ўбівае,
З грудзей і боль, і стоны здабывае
Здагадка страшная: ў гадзіну ўсіх гадзін
Ты там адзін,
Маўляў, бясплеменнік усім чужы, сканаў...

Адно бліжэйшае, адно б хаця стварэнне,
Хаця б не роднае, хаця бы на здарэнне,
Прасіў Вялікага к табе хутчэй паслаць,
Каб з ім аддаць
Сваім апошні свой, гарачы свой прывет.

Не меў Ён літасці, не даў табе спакою,
Ў самоце, ў больніцы жалезнаю рукою
Ён сэрца кволага спыніў нятрвалы рух
І бедны дух
Прымусіў твой пакінуць гэты свет.

Казаў: «Маліся ты». За што ж, каму маліцца?
Ці ж можна праўду нам знайсці, калі маніцца,
У неба чорнае ўляпіўшыся вачмі?
З журбой, з слязьмі
Нясці туды сваю найбольшую з надзей?

Пабач, гаротны мой: ці ж ты не моцна верыў?
Святою праўдаю ці ж кожан шаг не мерыў?
Слязьмі крывавымі не плакаў? не прасіў?
Не ўсё знасіў,
Запомнены [1] праз неба, нязнаны праз людзей?

---

[1] Запомнены — забыты (*паланізм*).

Ці ж меў ты, родны мой, хоць дзень на адпачынак?
З гароты, з беднасці ці знаў перапачынак
За веру гэтую? Ці ж не балеў ты заўсягды,
Не сох з бяды
З душою прэснаю, адкрытаю да ўсіх?

Салодкіх мала хвіль, а горкіх натт багата
Памеў за жыцце ты, мой родны, бедны тата,
А можа, горкую табе і я хвілінку даў,
Не спагадаў
Табе калі... Цяпер за гэта выбачай.

Няхай пуховаю табе зямелька будзе,
Няхай спакой табе твой Пан прысудзе.
Я некалі прыйду пад той убогі крыж,
Дзе ты ляжыш.
І там наплачуся. А пакуль што — прашчай!

* * *

Думкі — дыяменты, краскі жыцця,
Песні — вас гэтак люблю,
З вамі салодкіх гадзін забыцця
Часам і я пазнаю.
Жыцце-няволя ў чужой старане,
Працы надмернай яром
Зараз знікаюць, бы ў госці ка мне
Вы паказаліся ў дом.
Слухайце ж, думкі: як прыйдзе мой скон,
У хатку зляціце ка мне,
Хай перадсмертны уцішыцца стон,
Сэрца на момант спачне.
Хай заспяваю, як лебедзь, калі
Прыйдзе гадзіна яму,
Узнёсшыся ў неба ад маці-зямлі,
Рыне ў адвечную цьму;
Хай заспяваю аб сне залатым
Веку людскога радства,
Роўнасці, вольнасці, брацтва — аб тым
Веку красы харства.
Можа, пачуўшы прадзгонны мой спеў,
Сціхла б на свеце вайна...
З радасным духам бы я паляцеў
У царства кахання, відна.

ВЯСНА

Эх, вясна, вясна!..
Як прыйшла яна,
Прынясла святла,
Прынясла цяпла,
Наліла ў лагох
Снегавой вады,
Расцвіла ў лугох,
Распляла сады,
Прабудзіўся лес
На вясенні шум,
А глыбокі сум
Мне ў душу улез...
Першыя гусі ужо праляцелі,
Палі на рэчцы, узгорак абселі,
Гвагалі доўга, нараду сабраўшы,
Потым згадзіліся, дось пакрычаўшы,
Ўзляцелі высока над сосны, над елі
І недзе прапалі ў нябескім касцелі...
Ах, каб крылля, крылля мне
І той лёт гусачы,
Я прапаў бы ў гарыне,
Хто б мяне і бачыў!
Раз у пораз, раз у раз
Ў неба б біў крыламі...
Гусі, гусі, я да вас,
Я лячу за вамі!
Дзе былі вы? Што было там?
Дзе жылі вы? Над балотам?
Мо ля рэчкі? Мо ля хаткі?
Ля сялібы майго таткі?
Мае маткі, майго браткі
Вы не бачылі часамі?
А сястрыцы? А дзявіцы,
Маёй любы,
Вы не бачылі часамі?
А у шлюбы
Не збіраецца сястрыца?
Не? А люба, чараўніца?..
Ці там ймгліста,
Ці там ясна?
Красна? Міла?
Гусі! Шчасна?..

NOCTURNO

Спаткаў сягоння я сваю Нядолю,
Знайшоў яе у сіненькім ляску.
Брадзіў без мэты я, душа гарэла з болю,
І думаў: будзе мне лягчэй у халадку.
Спаткаў, пазнаў яе і вось пытаю:
— Скажы ты мне, Нядоленька мая,
Багата жыцця кніг яшчэ перачытаю?
Калі і на якой чытанне скончу я?
Скажы, не крыйся мне, мая камратка [1],
Дзянькі мае маркотныя чаму?
Адзін ў адзін ідуць, ва ўсіх адна апратка,
Як душы грэшныя ці вінныя каму.
Чаму, яшчэ скажы, мая ядына,
Люблю зямлю, вялікі жыцця ток,
Як неба зорачкі, каханнем моцным сына,
А сам — адлучаны ад дзераўца лісток?
Яна у вочы люба мне зірнула,
Ўзлажыла белы ручанькі на мне,
Маўляў, сястра мая, да сэрца прыгарнула,
Часамі так цябе каханка прыгарне.
— Чакай, харошы мой, пакінь задумы!
Душу сваю пытаннямі не муч,
Зірні на гэты лес, прыслухайся у шумы,
А можа, знойдзеш ты жыццёвы вечны ключ!
Стаіць магутны лес, ізноў убраны
Ў зялёны ліст дагледлівай рукой,
І п'ець спажыўны клёк, старыя гоіць раны...
Зірні: якая моц! Зірні, які спакой!
Штогод ўмірае ён парой асенняй,
Каб зноў аджыць, убачыўшы вясну.
І гэтак ўсё ідзець чаргою пераменнай:
То скіне сон з вачэй, то зноў ідзець да сну.
Расцець дубочак тут,— які зялёны!
Другі, стары, калодаю палёг;
І сын ідзець ўгару, як бацька ў час мінёны,
Што даў жыццё яму, а сам зваліўся ў мох.
Цячэць ручайка вось, і ту ж не стала!
Няма яго, схаваўся у зямлі,
А недзе — тамака рака зямлю прарвала,
І воды тэй ракі па лузе пацяклі.

---

[1] Сяброўка.

І ты, о, любы мой! Як лес зімовы,
Заснуў, ляжыш, не можучы устаць,
Але наступіць дзень вясёлы, пекны, новы,
І радасць вольнасці павінна завітаць.
Дзянькоў маркотнасць ты сваіх ў распачы
І тэй сваей адлюднасці не гудзь:
Пакуту Рок табе, шчасліваму, прызначыў,
І ўдзячным за яе Вялікаму ты будзь.
Няма пакуты дзе — няма пазнання,
Душа тагды лагчынамі паўзець,
А што гарчэй, скажы, цяжэй перапаўзання?
А што страшней яшчэ, як вочмі не глядзець.
Аб смерць пытаеш ты? Калі скончыцца
Жыццё тваё,— міленькі, не пытай!
Спрабуй ад думак тых, ад хворых палячыцца,
Прыходзь у гэты лес — паветра тут глытай.
Жыві, каб жыцце даць другім, малодшым,
Як дуб стары, што ўзгадаваў дубка.
А там... ручайка знік! І мы пуцём каротшым
Пайдзём ў зямлю за ім, каб выплысць, як рака.

* * *

Дзяўчыначка-сэрца, сябе не трывож,
Не песці надзеі і жалю не множ.
З табою пабрацца мне волі няма,—
Даўно заручыўся я ўжо са трыма:
Айчызна,— я ёй у няволі жыву,
Штоноч яе бачу, маўляў, наяву,
За ёю сумую, журуся адно,
Бо шчырым каханнем звязаўся даўно.
Другая: матуля. Радзіўся калі
І голас мой першы падаў на зямлі,
Замучаны твар усміхнуўся яе:
«Сыночак мой любы»,— вітала мяне.
Аб трэццяй, дзяўчынка, скажу, што яна,
Другое не знойдзеш — на свеце адна:
За краты няволі паслала «люблю»,
Дык хіба ж з табою яе падзялю?
Пакінь жа, галубка, з каханнем сваім!
Шукай сабе шчасця за кім за другім;
Пяшчоты, залёты не траць ззадарма,
Даўно заручыўся я ўжо са трыма.

МАЯ ЛЮБА

У любы маеі дый косы ільняныя й вочкі нябескія,
Губкі вішнёвыя;
І шчочкі ружовыя, шыйка і ручкі, як бель лебядзіная,—
Грудкі пуховыя;
І голас у любай, як ў лесе звінючай, бліскучай
крынічанькі
Спевы адвечныя;
А ўсмешка каханай — ў зялёным аксаміце лугу
мурожнага
Перлы сланечныя;
Ідзець каралеўнаю, добрай, ласкаваю, роўнай паходкаю,
Ціха ступаючы;
Заўсёды ўсміхаецца думцы захованай, ў сэрцы мілосную
Песню спяваючы;
Вяночкі штовечара ў рэчку спушчаючы, кажа:
«Плывіце вы
Разам з вадзіцаю!
Скажэце каханаму: станем прад богам мы параю
шлюбнаю,
Хоць бы з грамніцамі».

А гэтак далёкая! Так яно, зорачка захаду ранняя,
Будзе і станецца.
Над нашым каханнейкам людзі не сільныя, леты
не ўластныя [1] —
Хай жа мінаюцца.

* * *

Хто сказаў: «І я з народам»,
Хто з ім поплеч стаў, як з братам,
Хто пайшоў з ім роўным ходам
К роўным зыскам, к роўным стратам,—
З тым і я. Няхай жа ліча,
Будзе трэба — хай пакліча.

---

[1] Не ўладныя.

Хто ж сказаў, а потым здрадзіў,
Хто пайшоў, а потым кінуў,
Хто ў душы сумленне згладзіў [1],
Ў кім апошні сорам згінуў,—
Хай дрыжыць. У дзень прысуду,
Ў страшны дзень, я сведчыць буду!

ІДУЦЬ ГАДЫ

Ідуць сабе гады, ідуць,
Бы карагод, бясконца,
Што ў небе зорачкі вядуць
Ля месяца, ля сонца.
Ідуць сабе гады, ідуць —
І чалавек за імі.
Куды цябе яны вядуць
І сцежкамі якімі?
«Няведама мне, скуль усё і што я;
Няведама мне сама сцежка мая,
Няведама мне, і куды я іду.
Пытання не маю, ці што там знайду,
Не ведаю жыцце, ці шчасце, ці не,—
Пачалася гэта, браток, не на мне».
Ідуць гады, ідуць гады,
І з імі ўсё на свеце.
Сягоння ты, а йшлі дзяды,
А заўтра пойдуць дзеці.
Ідуць гады, і ты ідзеш
Ўздагонь за імі, з імі.
Нашто, скажы мне, ты жывеш
І з думкамі якімі?
«З аднэю я думкай у свеце жыву,
Настаўнікам ўзяўшы і лес і траву,
Крыніцы, і кветкі, і цемру, і свет,
І месяц, і зоры, і сонца прывет.
Прысуджаны шлях свой рабі дарагім,
Красуйся на радасць сабе і другім».

---

[1] Згладзіў — знішчыў *(паланізм)*.

НАВУКА

Казаў настаўнік мне (ён блізкі быў Прароку,
Які жывым узняўся ўвыш, ў блакіт нябескіх сфер):
«Мой сын, з пачатку мы падуладны пану-Року —
У гэта вер.
Які бы крыж табе ні выпаў ў жыцці гэтым:
Галеці век чы быць царом і царскі мець пасад,
Ў балоце броснеці чы йсці к нязнаным мэтам,—
Яго загад.
І вось калі табе трываць не хопіць змогі,
І цяжкім здасца крыж табе і доля вельмі злой,
Не трэба, сын, шукаць лягчэйшае дарогі,—
Ідзі старой.
І мусіць час настаць: убачыш свет праменны,—
Ідзець ўладар адвечны твой, яго спаткай здалёк,
Уздзеўшы бітвы меч на свой паяс раменны.
І скажа Рок:
«Ідзі хутчэй, слуга! Спавіты свет маркотай,
Ў ім крыўды легіён забраў зямлі апошню чвэрць,
Нясі ж свой праўдзе меч.— Мой сын! ідзі з ахвотай
На чэсць і смерць».

АДБІТАК

Дзіўлюся я на ззянне ясных зораў,—
І сумна-сумна так, што я не разам з імі,
Што жыць не лёс мне ў вышыне нагорнай
І сцежкамі хадзіць па небе залатымі.

Сярод нязнаных мне, не бачаных прастораў
Раўнінай той, што звецца Бесканечнасць,
Я лётаў думкаю б і воляй непакорнай
І, можа б, там пазнаў цябе, Адвечнасць.

Дзіўлюся я на зораў ясных ззянне,
На сцежкі іх, ўсё тыя ж, як прад векам,
І сумна гэтак мне, і родзіць сум пытанне:
Нашто пачаўся я ад Бога — чалавекам?

* * *

Як ліст вярбінкі маладой,
Што вецер злосны адарваў
І кінуў ў рэчку і з вадой
У даль няведаму пагнаў,—
Плыву сабе. Рака мая — жыццё,
Па ёй плывуць і кветкі і смяццё.
Я раз спытаўся у вады:
— Скажы, адкуль ты прыцякла?
Яна сказала: — З-пад грады
Каменных гораў уцякла.
— Куды ж бяжыш? — Цяпер бягу над спад
У мора сіняе.— А вернешся назад?

— Над мной закон — колазварот.
Плыву я з мора ў акіян
І стуль збіраюсь ў паварот,
Калі узнімецца туман
І ўзляжа ноч. Лячу хутчэй тагды,
Цячы ракой з-пад горнае грады.

Як ліст вярбінкі маладой,
Што вецер злосны адарваў,
І я плыву сваёй ракой,
Жыццём якую хтось назваў.
Нясець яна і кветкі і смяццё...
А ты ж скажы, ці вернешся, жыццё?

НЯЗНАНЫ ГОСЦЬ

Дзіцятка малое у жыцце прыйшло.
Спытаўся яго я: — А дзе ж ты было?
Скажы мне, пісклятка, ў якіх гарадох?
Скажы мне, дзіцятка, ў далёкіх краёх?
Скажы, анялятка, ці доўга блукаў?
Скажы мне, ягнятка, каго ты спаткаў?
Скажы мне, малое, ці быў ты ў раю?
Скажы, залатое, ці долю сваю

У Эдэме ўбачыў, спаткаў, палюбіў
Ці што, неабачны, благога зрабіў?
Напрыкрыўся ў небе? Ці сум сустрачаў
Па іншаму жыцці, што гэтта пачаў?
Скажы мне, малое! Хачу я пазнаць,
А дай, залатое, цікавасць спагнаць.

І ціхай задумы заслона зыйшла
З спакойнага твару, і хмарка найшла,
З блакітненькіх вочак, што з неба прынёс,
Скаціліся слёзкі — дзве перлінкі слёз.
Аб чым яно плача? аб райскіх садох?
Аб кветках праменных? анельскіх спявох?
Аб чыстасці, яснасці, святасці душ?
Тварца маястатнасці? Дзеткі, чаму ж?
Аб чым ты заплакала? Мне у адказ
Скаціліся новых дзве перлінкі ўраз.

МАТЧЫН ДАР

Як радзіла маці мяне ў цёмну ночку,
Дык дала скрыпіцу: «На, іграй, сыночку!
Грай сабе на шчасце, грай на добру долю,
Грай на век даўгуткі, грай на вольну волю».
Помню, дзіцянёткам з тугой я не знаўся,
Жыў, як тая птушка, граў і забаўляўся;
Дзень мне быў спакойны, ўночы сон бязгрэшны,
А цяпер застаўся я навек няўцешны.
Ой, чаму ж, матуля, жыцце-скрыпку дала,
Як іх шанаваці дый не навучала?
Гэта ж падзівіся — я адкрыцца мушу,
Што сапсуў скрыпіцу, што згубіў я душу.
Здаўна, сівакрыла, шчасця я не маю,
Долі я не бачу, радасці не знаю.
Граю, праўда! граю... А на сэрцы важка,
А у сэрцы больна, аж трываці цяжка.
Тыя не прыходзяць песні-весялушкі,
Як пяе зямліца, як шчабечуць птушкі.
Жаль з нудой заплачуць, глуха як зайграю...
Маю я скрыпіцу, а душы — не маю!

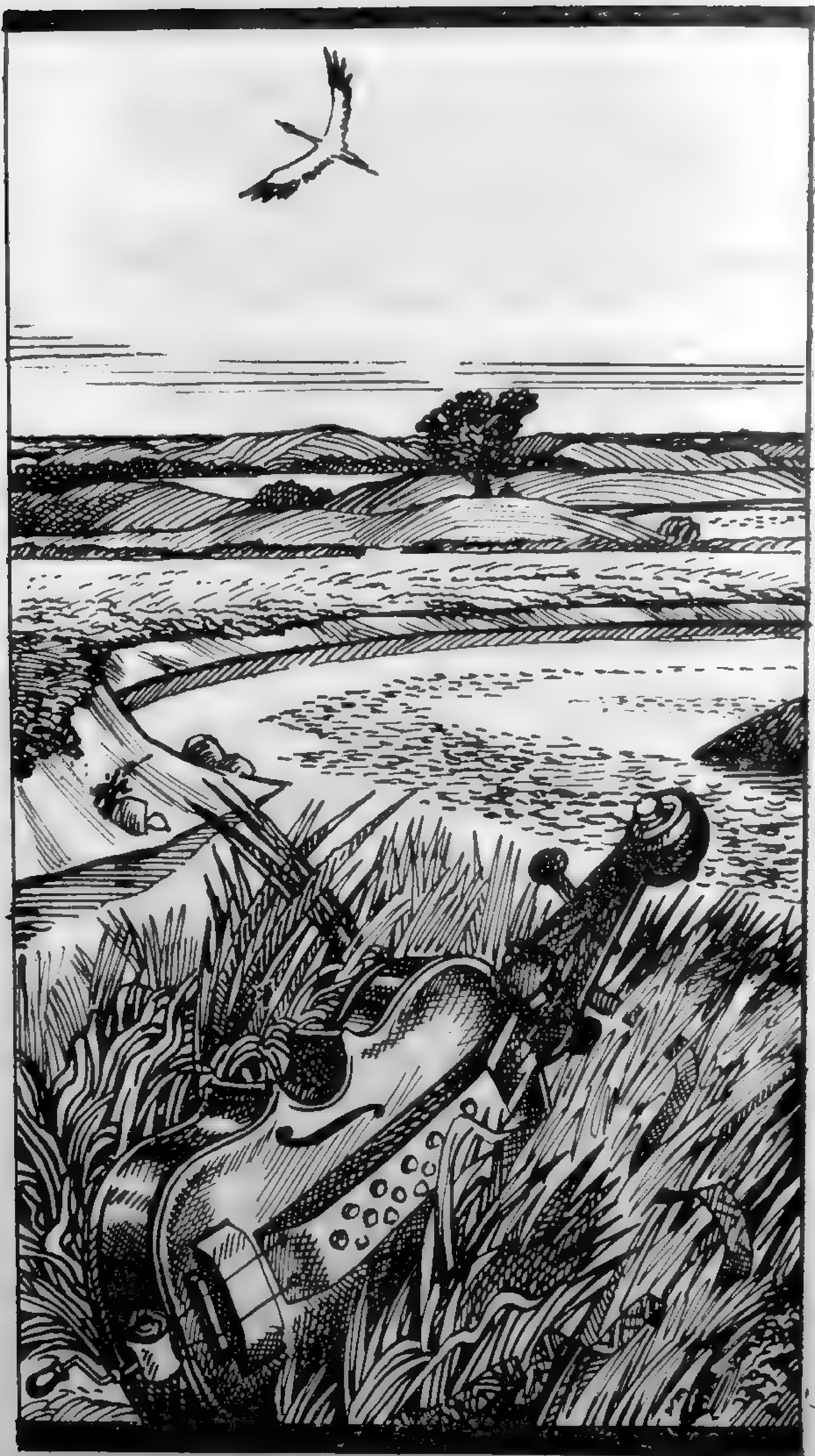

ЗМОРА

М. В.

Сэрца, спаць хачу я, спаць!
Заўтра рана ўстаць мне, ўстаць.
Вочы слепіць сон мне, сон,
У вуха шэпча ён мне, ён:
— Не журыся, палажыся, адпачні,
Мардаванне, сумаванне адгані.

— Заўтра зрана, свет не свет,
Выйдзеш з хаты з гэтай, з гэтт,
Стаць на працу мусіш, стаць,
Здаць прыгоны мусіш, здаць.
Не мардуйся, не крапуйся, адпачні,
Думаванне, сумаванне адгані!

Рыбка, спаць хачу я, спаць!

ЛІТАННЕ АДЗІНОЦЕ

Зноў я прыходжу у часе змяркання.
Складаю Літанне, нясу Табе данне
Ад сэрца свайго, Адзінота;
Можа, раней, як яшчэ не радзіўся,
Табе быў адданы, Табе прысудзіўся,
Крулева мая, Адзінота;
Можа быць, маці, калі спавівала
І ночы не спала, над люлькай спявала,
Аддала Табе, Адзінота;
Меў я ад родных пяшчоты — упады [1],
Мне мамка-галубка і ўсе былі рады,
А Ты — над усіх, Адзінота;
Ты надавала мне брэдняў ў садочку
Ля хаткі радзімай, ў вішнёвым куточку,
Дзіцяці яшчэ, Адзінота;
Ласка Твая, што ўсяго навучыўся,
У жыцці, і ў людзей, і ў Цябе улюбіўся,

---

[1] Жаданне дагадзіць (паводле Слоўніка беларускай мовы І. Насовіча).

I воля Твая, Адзінота;
Смерцю сваёю — ці наглаю [1] згіну,
Ніколі Цябе я ужо не пакіну,—
Не здолеці мне, Адзінота.
Часам Табе пасылаю праклёны,
Зубоў скрыгітанне, уразаў [2] мільёны
Ўладанню Твайму, Адзінота;
І дух непакоры, руіны, паўстанні
Над ўсе пераможны, кідае ў расстанне,
Абы ад Цябе, Адзінота;
Потым прыходжу пануры, пахілы,
Хачу падзівіцца на вобраз Твой мілы,
Пякнейшы за ўсё, Адзінота!
Ты ж, як матуля, прытуліш і прымеш,
Ашушкаеш ласкай і тугу сунімеш,
І зноў я з Табой, Адзінота!
Гэтак, нявольны ніколі сабою,
Прыходжу сягоння па спрэчцы з Табою
Ў пакоры. Прымі, Адзінота!

НАЧЛЕГ

Спіць душа, і розум спіць,
Смачна, без трывогі,
Піць і есці, есць і піць —
Клопат ўвесь нямногі.

Лёгка так. Не маеш дум...
Ў прочках гдзесь маркота...
Боль прайшоў, уняўся сум,—
Спаць адно ахвота.

Спіць душа... і розум спіць!
Часам нехта ўзбудзіць,
Нібы ўстыдзіць, нібы кпіць,
Нібы крышку судзіць:

«Сорам, брат...» А далей слоў
Я праз сон не чую.
Знікне голас, ціха зноў...
Ў ясны дзень — начую.

---

[1] Наглаю — раптоўнаю *(паланізм)*.
[2] Уразаў — крыўдаў *(паланізм)*.

* * *

Скажы, братухна, калі паранне?
Калі світаці пачнець у нас?
Прамчыцца ночка, і сонца ўстане,
І дасць вяселле, і дасць пакрас?

Скажы, братухна, калі прачнуся
Ад тэй навалы, ад тэй жуды
І з ветрам буйным гуляць пушчуся
На свет, на людзі ці хоць куды?

А можа, браце, і сонца ўстала?
І льець праменні на лес, стэпы?
Ды так глыбока душа запала,
Што я нявістны [1], што я сляпы?

НОЧ

У гэту ноч мне няўмоч —
Няма сілы чакаць і маліцца...
Каб я ўмеў, каб я смеў
Узляцець, паляцець ці разбіцца!
Як сакол, як арол,
Я падняўся б высока страшэнне,
Я б узяў, я б украў
І сабе і усім адпушчэнне.
Калі ж не, калі б мне
Адпушчэння на небе не далі,
Я б маліў, я б прасіў,
Каб і крыллі мае паламалі.
І тады, наўсягды
Папрашчаўшыся б з небам, зямлёю,
З гарыні, з вышыні
Паляцеў бы за смерцю сваёю.

---

[1] Нявістны — чалавек, які не бачыць (гл. Слоўнік беларускай мовы І. Насовіча).

Але ж не, то не мне
От такая вялікая доля:
Узляцець-паляцець
Ці упасці разбітым на поле.
Не пры нас святы час
Вызвалення людскога настане,
Мо праз век чалавек
Да вялікага жыцця устане.
Без бяды, без жуды
Будзе жыць-панаваць, весяліцца;
А для нас — цяжкі час —
І чакаць, і цярпець, і маліцца...

* * *

З. Б — ку

Хрыстос нарадзіўся! Хрыстос нарадзіўся!
Спяваюць у небе анелі:
Збавіцель для свету на свеце з'явіўся,
Збавіцель, якога не мелі!

«Хрыстос нарадзіўся!» Каб гэтая праўда
З'ісцілася, браце, сягоння...
Каб ўстала на свеце вялікая Праўда,
Што крыўду у цемры прагоне.

«Хрыстос нарадзіўся!» Ці ж мала мы чулі
Такую з нябёс абяцанку?
А вочы свае ледзь ад сну разамкнулі,—
Няма і не відна паранку!

«Хрыстос нарадзіўся!» А дзе ж яго знакі?
Цяпер я Тамаш і не веру.
Здаецца мне свет, як і быў, адзінакі,
А ў ім лютаванне над меру.

«Хрыстос нарадзіўся!» Не, хіба што будзе
Яго нараджэнне. Мы знаем,
Яго дачакаюцца іншыя людзі,—
Не мы дачакаем.

МАЛІТВА

Я бачыў: Сын Яго стаяў
На пушчы і маліўся
І словы ў гневе прамаўляў,
А твар слязьмі абліўся.
— Ах, дай мне, Ойча, моцных слоў!
Маланак слоў палючых,
Бо кроў мая сачыцца зноў
Із ранаў тых балючых...
Дзівіся, Пане, слабы я,
Саўсім не маю сілы;
Гарыць, баліць душа мая,—
О, дай жа моцы, Мілы!
Паглянь: паўсюдах з краю ў край
Рабунак, глуз пануюць,
І льецца смех тых чорных зграй,
І ўсё з зямлёй раўнуюць.
Зірні: дзе пекнасць тая, што
Надаў нам, Міласцівы?
Тваіх правоў трымае хто,
Братэрства, згоды хцівы?
Схініся к нам Ты і абач:
З гадзінай горш жывецца,
Цяжэе боль, мацнее плач,
Галоў ўсё болі гнецца.
Паслухай ноччу, ўдзень, Святы,
Скажы маўчаці звонам,—
І колькі жальб пачуеш Ты!
Зямля азвецца стогнам...
Узглянь: навокал чорны свет,
Прыцьмена праўды слонца,
Надзеі ў людзях болей нет,—
Пашлі ж ім Абаронца!
Ах, дай мне, Божа, гэткіх слоў,
Зямля б ад іх траслася!
Баляць бо раны мае зноў,
І кроў з іх палілася...
Пашлю тады маланкі ў люд,
Ў бясшчасны той брадзіці,
Блішчэць, яскравець там і тут,
Праўдзівы гнеў будзіці.
Мільёны кіну перуноў
У тых, каго я знаю,

У тых, маю што сочуць кроў,
У тую чорну зграю.
Тагды ізноў, як колькі раз
На свеце ўжо бывала,
Настане Твой вялікі час,
Твая засвеціць хвала.
Малюся ж,— дай мне гэтых слоў!
Сцаліш мяне, паможаш;
Гарыць душа, баліць ізноў...
Вялікі! дай, як можаш!

ПАЭТУ

Што кажаш мне, паэт, а праўдзе тэй, што будзе?
Мне сэрца кроіцца ад крыўды нашых дзён!
А бачу добра й сам: ідуць да праўды людзі,
Расцець яе жаўнер, і шырыцца загон
Марудна, братачка! І покуль сонца ўзыдзе,
Дык вочы выесць нам салёная раса,
І покуль першы дзень людскога шчасця прыйдзе,
Мільёны сэрц праткне гароты злой каса.

Пакінь, пакінь спяваць а праўдзе тэй, што ў небе!
Яна чужая нам, таемных праўда сіл;
Яна не сходзіць к нам ў канечнае патрэбе,
Калі пакуты дзень так довег і не міл!

Прашу цябе, мой брат, спявай аб нашым горы,
Аб тым, што ёсць цяпер і што даўней было,
І што на ўсякі твар кладзець, як плуг, разоры,
І што ў мільёнах душ разоры правяло.
Прашу цябе, спявай аб горы песнь адну ты
І наш гаротны лёс рабі яшчэ цяжэй,
Тагды, убачыш сам, парвуцца духа путы
І будзе ясны дзень да нас тагды бліжэй.

СЛАБАСЦІ

Няхай душы, каторай Бог надаў любоў,
Праклёны — грэх,— аб гэтым буду знаць я!
Кляну цябе, кляну цябе ізноў і зноў,
І буду праклінаць я.

То ж ты ка мне прыйшла, як волю адабраў
Тыран маю, скуў цела ланцугамі,
І думкі вольныя з душы павыдзіраў,
І растаптаў нагамі!
То ж ты прыйшла тагды і стала ля вакна
І ў вочы мне зірнула цераз краты,
Ты, подлая, ніхто, як ты адна,
Ты будзь праклята!
То ж ты мяне, як маці, моцна абняла,
Слязой спаўчуцця бледны твар абліла,
Што хвіля ясных зор, святых ахвяр прайшла,—
Ты гэта гаварыла!
То ж ты казала мне, каб я, хаця на час,
Змірыўся бы, пакуль тыран катуе,
А ён усё гняцець! Душыў не толькі нас,—
На ўсіх лютуе!
То ж ты шаптала мне: «Успомні, што ты сын,
Пацеха старасці». Калола грудзі
Мне тым. А дзе закон: «Ідзі, свой дом пакінь
І родных людзі?»
То ж ты аблутала душу ганебным сном,
І вось яна: гатовая магіла.
Замест жывой зямлі кладуць труну з мярцом...
То ж ты зрабіла!
Пусці ж, абрыдлая, з тваіх ласкавых шпон [1],
Няхай памру, калі не буду жыў я,
Абы мне споўніці святы жыцця закон,
Абы не згніў я!

ЖЫЦЦЁ

Жыве спакойна вол пад тым ярмом сваім,
Намуляў карк. Мазолі, скрозь мазолі!
Падкінуць сена жмут — яму й таго даволі.
І лёс мізэрны свой не назаве благім.

Цярпліва зносіць ён нявыгады жыцця:
Няхай яго часамі злаюць ліха,
Хай свішча страшны біч,— пакорліва і ціха
Ідзе разораю. Кіруе ім дзіця.

[1] Шпоны — кіпцюры (*паланізм*).

Жыві ж спакойна, вол, хадзі ў сваім ярме,
Цягай плугі і лій свой пот на пана,
Хаця не ведаеш, якая рэч пашана.
Нашто яна табе? Сляпому добра ў цьме,
Лягчэй ісці яму дарогаю жабрачай...

А ты — жывёлаў цар? Ці ж ты жывеш іначай?!.

МУЛЯРУ

— Муляр, слухай! Што кладзеш ты?
— Дол смяротны, бачыш,— склеп.
От, як скончу ўсё дарэшты,
Буду мець рубель на хлеб.
— Слухай, муляр: пакідай ты
Смерці сховы муравацъ —
Хай не знаць іх! Уставай ты,
Пойдзем жыцце будаваць.
Бачыш: людзі, як бяздомкі,
Ходзяць скрозь без ўласных хат?
Я работнік спрытны, ёмкі,
Пойдзем, муляр, пойдзем, брат!
Возьмем кельні, малаточкі,
Дзве рыдлёўкі, вінкель, шнур,
Гукнем: «Людзі, галубочкі!
Хто ахвочы класці мур?
Мур вялікі, вольнай волі,
Мур высокі да нябёс,
Мур братэрства, роўнай долі,
Мур для радасці без слёз?»
От, убачыш, прыйдуць людзі
На ўспамогу ў грамадзе;
Кожан цэглу класці будзе...
От дзе праца загудзе!
Сцены зробім чыста, гладка,
Як з крышталю, столь, як шкло,
Скажуць людзі: «Вось дык хатка!
Роўнай ў свеце не было!»
Будзем есці ў гэнай хаце
Смачны, чысты, пульхны хлеб.
Пойдзем, муляр, пойдзем, браце,
Хай другі канчае склеп!

ПРЫЯВЫ РОДНАГА

ВЯСНА

I

Дзе дадуць — зраблю пазыку
І найму сабе музыку,—
Дудара з яго дудою,
Каб іграў ён моцна ёю.
        «Грайка, грай! я заспяваю,
        Што цяпер на сэрцы маю...»
        І дудар ужо іграе,
        Маё сэрца так спявае:
«Прападзі, мая жуда,
Усё, што церпіць небарак,
Усе нястаткі ды бяда,—
Я счарнеў, глядзі, і так,
        Толькі вус адзін бялявы...
        Годзе мучыць! Я хачу
        Сілы, працы і забавы
        І вяселля уваччу...»
А з чаго ж я узбуяўся?
— Бо вясна ідзець да нас:
Як убачыў — засмяяўся
І вясёлы стаў на час...
        Грайка, грай! бо сэрца скача,
        Яму трэба моцна граць;
        А жуда няхай паплача —
        Час яе і забываць...

II

        ...Вясна прыйшла!
        Што чакалі, выглядалі,
        Да сябе даўно гукалі,—
        Ў бляску сонца, ў зяляніне,
        У прыгожасці, ў ярыне,

Сама — пекнасць, сама — свята
І прыгожа і багата.
Да нас прыйшла!
Я вітаю
Яе ў сонцы, ў зяляніне,
Што на роднай на краіне
Гоніць бляскам сваім ноч,
Гоніць снег і хмары проч;
Яна радасць мне і свята,
Ёй я дзякую багата
І вітаю!

ВЕЦЕР

Вее вецер вольны,
Хмары шыбка гоніць;
З вадой, зямлёй, лесам
Зюкае-гамоніць!
Прыляцеў да рэчкі,
Прылёг, прытуліўся,
Крышачку па яснай
Віхрам закруціўся,
Сказаў слоўца ласкі,
Свіснуў і падняўся
І за хмаркай лёгкай
Пырхнуў і пагнаўся.
Зноў прымчаў да лесу:
«О, здароў, мой браце!»
І пайшоў між хвоек
Ён дурэць, гуляці:
Адну пацалуе,
З другой пасмяецца,
Кіне слоўца, пару,
Да трэцяй бярэцца...
Годзе ўжо у лесе!
Зноў увыш падняўся,
Пакруціўся крыху
Ды удаль падаўся.
Задаў гону, пылу
І уніз ён рынуў,
Прыпаў да зямліцы,
Быццам дзесь загінуў.

«Ах, мая матуля,
Як я нагуляўся!
Бачыў сонца, месяц,
Ў рэчачцы скупаўся.
Хораша на свеце!
Колькі ў ім прастору:
Шыбаеш па рэчцы,
Прыпадзеш да бору...
Я хацеў бы болей
Ў свеце пагуляці,—
Адпусці ж, матуля,
Яшчэ палятаці!»
Пэўне, што пусціла
Вецер маць гуляці,
Бо падняўся ў неба
І пачаў спяваці...
Вось — нянацкам скончыў
Спяваці гуляка,
Гікнуў і панёсся
Ўдаль хутчэй за птака.

У ПРЫПАР

Прыпарыла,
Нахмарыла
І ўдарыла!
— Святы Ілля...
Маланка ўраз з'явілася,
Мільгнула і зваліласся,
І дожджыкам абліласся
Гарачая зямля.
Кроплі разам, згодна, жвава
Пояць ўсё, што хоча піць:
Збожжа, дрэвы, кветкі, травы,
Вулкі хочуць затапіць,
Б'юць у стрэхі, мыюць шыбы,
Мыюць хаты, мочуць сад,
Ў рэчцы спожыў маюць рыбы...
— Хто ў прыпар дажджу не рад?
Сцішаецца,

Змяншаецца,
Ўнімаецца.
— Няма!
І слонка паказалася,
Маўляў, само купалася;
Прыемна усміхаецца,
Блішчыць, пераліваецца,
Яскрава адбіваецца
На траўцы, на лісточку,
У рэчцы, ў раўчачочку,
На вулачцы, ў садочку,
Зямля ўздыхае поўнымі,
Шчаслівымі, чароўнымі
Грудзямі усіма.

ДОБРЫЯ ДЗЕЦІ

Паставілі дзеці сіло. Вераб'я
Хацелі злавіць на пацеху,
Злавілі сініцу, крычаць: — Вой-я-я!
А радасці колькі, а смеху!
Імчацца да маткі: — Сінічка, глядзі!
— А дзе ж вы узялі? — Злавілі,
Дастань ты ёй клетку, хутчэй пасадзі.
— Нядобра вы, дзеткі, зрабілі!
— Мы будзем яе і паіць і карміць,
Спявала б нам птушка прыгожа.
— Ах, дзеткі! ў няволі яна замаўчыць,
Спяваць у няволі не можа...
Успомніце толькі, як нудна сядзець,
Як з хаты мароз не пушчае.
То ж дзень, вам здаецца, як тыдзень ідзець,
Хоць я і усяк разважаю.
А птушку вы хочаце з хаткі яе
Узяць, пасадзіць у чужую...
Не мучце, пусціце, рыбулькі мае,
На волю яе залатую.
І матчыны словы у сэрцах дзяцей
Ласкавыя струны кранулі,
І добрыя дзеці — прыклад для людзей! —
Сініцы свабоду вярнулі.

САЛАВЕЙКА

Салавейку ўзялі ды з гаю,
Пасадзілі у клетку за краты.
У маю
Тэй страты
Найцяжэйшай дазнаў салаўюшка.

Распусціўся лісток на дубочку,
Апранулась зямелька у краскі;
А ў ночку,
А з ласкі
Не спявае ніхто над рачушкай.

Ой, чаму ж, салавейка, ты болі
Чараўнічых спявоў не счыняеш?
Што волі
Не маеш
I спяваці не будзеш ніколі?

ДЗЯЎЧАЦІ

Цябе спаткаў і сам не знаю,
Ад сэрца шчырага кажу,
Якую, дзеўча, думку маю
I спеў аб тым які злажу.
Здаецца, нешта ўскаланула
Ў душы маёй ты неўзнарок,
Былога струны закранула,—
Звіняць ледзь чутна аддалёк.
Ці ж будзе час, што нам спаткацца
Яшчэ раз здарыцца калі
I струны сэрца разбрымяцца
У тыя песні, што былі?
Ніхто не скажа! Толькі знаю
I не ўтаюся ад цябе:
Няхай цябе я не спаткаю,—
Пакінеш след ты па сабе.
I ў час, калі гадзінай шарай,
Сярод бязлюддзя, пустаты,
Нуда абляжэць чорнай хмарай,
Праменнем сонца будзеш ты!

АСЕННІ СПЕЎ

Пойдзем, каханачка, двое
У лес у густы,
Ціхі, бо скончыў сваё панаванне;
Жоўкне, галее, мураўка ў ім вяне,
Чарнеюць кусты.

Пойдзем, галубка, пад дубам
Прысядзем, мая.
Гэнам убачым лістоў ападанне,
Шэлест іх сумны пачуем, шаптанне
І звоны руч'я.

Будзем адны мы на свеце
З табою, адны
Тыя, што прыйдзем у часе сканання
Беднаму лесу сказаць на жагнанне [1]:
— Да новай вясны!

ПЕСНЯ

Прыказала слонца ветру
Перастаці,
Прамаўляла: «Годзе, ветрэ,
Бусаваці».
Прамаўляла: «Дай жывёлам
Адпачынку,
Перастань жа, ветрэ, дзьмуці
Безупынку».
І ўзышло ў бліскучай шаце
Залатое
І пястуець любым вокам
Ўсё жывое.
Не сядзіцца ветру ў хаце —
Быстраходу,
Не уцерпеў, ўзняўся бурай
Ад заходу.
Карагоды хмар па небе
Панясліся,
Паліліся з неба слёзы,
Паліліся...

---

[1] На жагнанне — на развітанне (*паланізм*).

Прамаўляла дзеўча сэрцу —
Ненаглядзе:
«Не хадзі ты вішні есці
Ў чужым садзе.
Не хадзі к другой ў залёты,
Не ўдавайся,
У другія вочкі, любы,
Не ўглядайся».

Лугавой лілеяй дзеўча
Расквітала,
Цалавала сваю ўцеху —
Мілавала.
А няверны той удаўся
За другою,—
З млынароўнай пахаджае
Над ракою.
З млынароўнай жарты строіць
Каля млына,
А дзяўчына сохне, вяне,
Як галіна...

Ой, з-за хмарак ясна слонца
Йшчэ узыйдзе,
Да дзяўчыны ж любы ўвечар
Больш не прыйдзе.

ХАЎТУРЫ

Не ў звоны хаўтурныя служка прабіў,
Як хаваў я дзяўчыну, катору любіў.
Не на могілкі людзі кахану няслі,
А у цэркву баяры яе павязлі.
Не халоднай зямлёй засыпалась труна,
А другому любіць прысягалась яна.
Не пясчаны над ёй вывадзілі капец,
А вясельныя дружкі трымалі вянец.
І не плакала матка, што ўмерла дачка,—
Цалавала жанулька свайго мужанька!
Не асінавы кол я над ёй забіваў,
А старэнькі дзячок даўгалецце спяваў...

МЯЦЕЛІЦА

Ой, спаліце, перуны,
Майго Янку, бо дурны!
Назаляе толькі мне,
А каб сватацца, дык не!
Я казала, дый не раз:
Прысылай сватоў да нас;
Татка добры, ён аддасць,
У пасаг — цялушку дасць.
А той Янка, той благі,
Усё смяецца — «гі-гі-гі!»
Да таго ж часамі кпіць:
«Ну, чаго табе карціць?»
Ой, праліцеся, дажджы,
А ты, Яначка, пажджы:
Учыню табе бяду,
За нікога не пайду!

ДВА КАХАННІ

У аднэй Марылі, маладой дзяўчыны,
Быў каханак Яська, вагнявы хлапчына.
Што ні вечар прыйдзе, што ні ночка стане,
А ў іх у садочку аб адным шаптанне:
«Дадушы,— Марыля свайму Янку кажа,—
Хіба смерць без часу нас з табой развяжа».
«Не кажы няпраўды,— малайчына вучыць,—
Нас ні бог, ні людзі і ні смерць разлучаць».
І сядзяць і шэпчуць да зары-світання,
Былі вішні ў садзе сведкі мілавання...
А настаў дзянёчак — да Марылі ў сваты
Прыляцеў панічык, шляхцючок багаты,
І дзявоча сэрца,— ах, слабое, знана! —
Перайшло ад Яся да другога пана.
Хіба ж Ясь заплакаў? Не з таго дзесятку!
Пакахаў другую, пакахаў Агатку.
І цяпер, як цемразь западзе над вёскай,
Ён сядзіць з Агаткай пад старой бярозкай;
Пралятаюць змрокі неўсцярэжна хутка,
І ўся ноч здаецца, як адна мінутка!

А жыла ж Антоля,— мусіць, мела долю,
Ды згубіла долю ў шырокаму полю.
Мела двух прыгожых, мела двух каханкаў,
І адзін быў Янка, і другі быў Янка.
(Дзве душы нyродных ў адным целе жылі
І дзяўчыну кожна паасоб любілі.)
Адзін з шчырым сэрцам, а другі з няверным
Надарылі дзеўку жалем непамерным.
Як адзін цалуе, ненагляду песціць,
Дык другі мяркуе, як бы абясчэсціць.
Як адзін ў садочку з любай пахаджае,
То другі у прочкі ў думцы ад'язджае.
Як адзін бажыўся, абяцаў жаніцца,
То другі у лыжцы жычыў утапіцца.
І ў канцы-ся стала, чаму было стаці:
Прычытала маці над дачкой у хаце:
«Ах, мая дачушка! А мая ж рыбулька,
А мая ж ты птушка, а мая ж зязюлька!
А чаму ж ты, доню, губкі сашчаміла?
А чаму ж ты, дзеткі, вочанькі закрыла?
А чаму, дачухна, міла не ўсміхнешся?
А чаму, красухна, мне не адгукнешся?
Што ж табе не добра, што ж было не міла?
Ці ж тваю галоўку не сама я мыла?
Ці ж тваю сарочку не сама я ткала?
Ці ж тваеі смерткі я, скажы, чакала?..»
Так было з Антоляй, што не мела долі
Ці згубіла долю ў каласістым полі.
Як жа тыя злыдні? Хоць адзін шкадуе?
Э! адзін часамі, а другі ганьбуе.
Як былі ж абодва у ядыным целе,
Дык жаніўся Янка і згуляў вяселле.

КАЗКА

«Што, дзяўчаткі, парабочкі,
Казку вам сказаці?
Ну, якую ж проці ночкі
Лепей нагадаці?..
Добра!.. Слухайце уважна,
Не перабіваці!

Сядзьце чынам і паважна,
Кіньце блазнаваці!
За ваконцам вецер свішча,
Як ваўчына вые,
Ведзьмы справілі ігрышча,
Ведзьмы маладыя.
Ў хаце цёмна, ціха, смутна,
Цяжка а тужліва,
Уздыхае хтось пакутна,
Неяк сіратліва.
Ўдовай бабкі сын прыгожы
Сеў каля ваконца,
Чымсьці хворы, спаць не можа.
Выглядае сонца.
Ведзьмы скачуць і гуляюць,
Зірк ў вакно: хлапчына!
У ваконца барабанюць:
«Выйдзі, малайчына!»
Выйшаў. Чуе — нехта плача,
Ціха нехта кліча:
«Сюды, сэрца! Гэй, бурлача,
Пакажы аблічча!»
Йдзець. На прызбе каля хаты
Бачыць: маладзіца,
Пекнай ўроды, строй багаты,
Ясны, аж мігціцца.
Стаў і словам не азвецца,
Моцна задзіўлёны,
А яна — дык проста рвецца:
«Мілы, улюблёны!
Сядзь жа поруч, не цурайся
Ды любі мяне ты,
Ты ж наблутаў, не спірайся,
На мяне цянеты».
Сеў хлапец несамавіты,
З ведзьмаю абняўся,
Вецер, злога прагавіты,
Роў і не спыняўся.
Рукі белы аплятаюць,
Ўюцца каля шыі:
Кроў прыціскі калатаюць...
Вецер свішча, вые.
Потым палкім пацалункам
Ў вусны упілася...

Сэрца смокча... і з рабункам
Ў віхры паняслася.
А дзяціна так ля дому
І сядзець застаўся...
Ведзьмы вобраз маладому
Доўга ўспамінаўся.
Як успомніць — сэрца рвецца
Проста у скумацце,
Да нічога не прыткнецца,
Ўсё сядзіць у хаце.
І канец. А ведзьма? Можа,
Да другога ходзіць,
Маладая, ды прыгожа
Жарцікі разводзіць.

ХАТКА

Там, дзе сумна, з краю бора
Ў тры ваконцы свеціць хатка,
І з лясной травой гавора
Буракоў і бульбы градка;
Дзе жаўцеюць тры загоны,
А на кожным па дубочку,
Ціха шэпча бор зялёны
І глядзіцца ў ручаёчку;
Дзе чутно, як сонца грае
На праменнях свету горда
І ніколі не змірае
Зык шчаслівага акорда,—
У тэй хатцы, пры тым боры
Асяліліс аж тры горы:
Сын даўно пайшоў ў жаўнерку,
Хоць, здаецца, меў ён льготы...
Ах, згубілі Казімерку
У жаўнерцы тэй сухоты!
Доню мелі... Божа воля!
Выйшла замуж, ён п'яніца...
Што падзееш? мусіць, доля!..
І памерла белаліца.
Мелі месца. Хлеб трымаўся,
Быў рызман, хаця і зрэбны,

Пан ляснічы штосьць ўзлаваўся:
«Вы мне, кажа, непатрэбны...»
Аж тры жалі, аж тры горы,
Там у хатцы, там пры боры!

ГАБРУСЬКА

Габруся ў жаўнерку ўзялі,
Ад дамоўства адарвалі.
Ой, Габруська, Габруська!
Зажурыўся стары татка,
Стогне цяжка, плача матка:
— Ой, Габруська, Габруська!
Залілася слязьмі люба:
— Не запомні [1], мой галубе,
Мой Габруська, Габруська!
Муштравалі ў войску строга,
Не давалі думаць многа.
Ой, Габруська, Габруська!
Дзецюкова сэрца б'ецца,
Бацьку ўспомніць — скаланецца.
Ой, Габруська, Габруська!
Дзецюковы думкі ўюцца,—
Матку ўспомніць, слёзы льюцца.
Ой, Габруська, Габруська!
А дамовы вецер вее,
Любу ўспомніць — абамлее.
Ой, Габруська, Габруська!
Захварэў Габрусь на службе,—
Ліст пісаці кажа дружбе.
Ой, Габруська, Габруська!
«Не чакайце мяне ў хаце,
Час прыйшоў мне паміраці».
Ой, Габруська, Габруська!
Ой, сканаў Габрусь ў чужыне,
Жаль ўчыніў сваёй радзіне.
Ой, Габруська, Габруська!
Засмуціў ён сваю любу:
— З кім пайду цяпер да шлюбу,
Мой Габруська, Габруська?!

[1] Не запомні — не забудзь (*паланізм*).

ЖАБРАЧКА

Дайце кавалачак хлеба ёй цьмянага,
Дайце пуховага,— дзе ж ёй узяць?
Што яна возьме з жыцця бесталаннага?
Дайце, што можаце даць!

Гора памела на свеце убогая!
Гляньце: згрыбела, згарбела у крук,
Доля занадта надалася строгая,—
Выбіла шчасце ўсё з рук.

Была дзяўчынаю, была красуняю,
Была вагонь,— не глядзі, дзецюкі!
Ўглянеш — і сэрца праймецца, як куляю;
Мелі пацеху бацькі.

Час надышоў, і была гаспадыняю,
Быў гаспадар багатыр на сяле;
Была над мужам царыцай, княгіняю,
— Бог калі шчасце пашле!

Была і маткаю, была шчасліваю,
Двох аднагодкаў Вялікі ёй даў:
Сына малойца, дачку урадлівую,
— Скуль дзе і сват пад'язджаў.

Мела Нупрэіха, мела бяздольная!
Дзе ж гэта дзелася, як уплыло?
Што ж, сірацінка, быліца ты польная,
Што учынілась, было?

— Ой, мае дзетачкі, бог мяне, грэшную,
Пэўне, за бацькаўскі грэх пакараў,
Крыўду ўчыніў да згон-веку няўцешную,
Чым надарыў, адабраў.

Неяк асенняй парою апоўначы
Хатку няведама хто падпаліў,
Я прахапілась, ўскрычэла а помачы:
— Людзі, ратуйце, хто жыў!

З крыку майго і сямейка збудзілася,
Ледзьве паспелі на двор уцячы,

Доня за рукі мае учапілася,
Просіць: — Матуля, маўчы!

Мужа я ў гэтым пажары пазбылася;
Кінуўся ў хату па скарб — ратаваць,—
Столь падгарэла ў той час, абвалілася...
— Бог захацеў пакараць!

Ох! Як пачне калі што руйнавація,—
Што ні рабі ты, а будзе дарма,
Толькі знядужаеш, сілаю страцішся,
Скуткаў жа добрых няма.

Сын у Сібір ці ішчэ за Сібірамі
Недзе пайшоў на жыццё зарабляць,
Разам з дачушкай пайшла я пад дзвярамі
На пагарэлых збіраць.

Дочка ад часу пажэжы праклятае
Чымсь захварэла, няведама чым;
Сохла, бляднела, як зелейка сцятае,
Покі не ўмерла саўсім.

З воласці мела паперу пісаную:
Сына маскаль занівошта забіў.
Нечым зграшыла дзіцятка рахманае,
Ціхі ж, паважлівы быў...

От і жыву я на свеце зязюляю
Тэй сіратлівай, адна наўсяды.
Смерць неўздалечку,— свой век перамуляю,
Збудуся цяжкай нуды.

Змоўкне — і слёзы па твару пакоцяцца,
Хусткай схісне іх і далей брыдзе,
Ціха ступае, ўсім целам калоціцца...
Ах! пашкадуйце ў бядзе!

Дайце кавалачак хлеба ёй цьмянага,
Дайце пуховага! Дзе ж ёй узяць?
Што яна возьме з жыцця бесталаннага?
Дайце, што можаце даць!

Дайце куточак, а дайце ж ёй, мілыя!
З ласкай у хату прыміце яе,
Хай адпачне гаратніца пахілая,
Раны пагоіць свае.

СЫН

Гэй, у чыстым полі ды не сонца грэе,
Дый не сонца грэе, ды не вецер вее,
Не туман спусціўся,
Не дубок схіліўся.
На шырокім полі ды па тым прасторы,
Ля дарогі самай, на зялёным ўзгоры
З ног дзяцюк зваліўся,
Бразнуўся, пабіўся.
— Ці ж не сорам, хлопча, табе маладому?
Ганіць будуць людзі, едучы дадому:
«А ты ж маладзенькі,
Піці недужэнькі!»
— Ой, не ганьце, людзі,— з гарэлкай не знаўся,—
Я у свет далёкі за шчасцем пагнаўся,
Ад радзімай маткі
Ды і з беднай хаткі.
Ды па ўсёй зямліцы, дзе шыбае вока,
І пад самым небам, доле то ж глыбока
Быў я, цікаваўся,
Шчасця прыглядаўся.
Не памеў я шчасця, ды пазнаў я гора
І крыві разлевы, слёз сірочых мора,
Скрозь а скрозь гарота,
Дзе ні глянь — маркота.
І падумаў зноў я дахаты вярнуцца
Ды да роднай маткі к сэрцу прыгарнуцца,
Рукі цалаваці,
Слёзы праліваці,
Каб прыняла сына свайго, валацугу,
Каб прыпеставала, адагнала тугу,
Зеллейкам паіла,
Раны пагаіла.
От не маю сілы, не трымаюць ногі,
Раптам занядужаў, паў каля дарогі,
Знаць — не ўбачыць маткі,
Не дайсці да хаткі!

ЖУРБА І СМЯХОЦЦЕ

— Брынкні, хлопча малады,
У свае цымбалы!
Ты ж бо, чуў я ад людзей,
Музыкант удалы.
Песняй ёмкай звесялі,—
Заплачу двухзлотку.
Хочаш? Выпі напярод,
Спагані ахвотку!

— Раз журба з смехаццём
Напіліся мёду
І пайшлі на кірмаш
Паглядзець народу,
Вось журба й завяла,
Несуцешна плача,
Смехаццё ж ля яе
Па дарозе скача.
— Гэй, сястрыца, пакінь
Разліваці слёзы,
Бо цябе ж засмяе
Чалавек цвярозы.
А-ха-ха! хі-хі-хі!
Ну, чаго, сястрыца,
Не хапіла табе?
— Перастань, дурніца!
— Не смяшы ты людзей,
А давай паскачам!
А журба яшчэ горш
Закацілась плачам.
«А-ха-ха!», «І-ы-ы!»
Па дарозе льюцца;
Йдуць журба з смехаццём,
А людцы смяюцца.
От журба і крычыць:
— Праз цябе выкпіны!
Смехаццё ж ёй у адказ:
— Не, асані [1], вінна!
— Праз цябе! Праз цябе!

---

[1] Асані — васпані (*польск.*).

Увайшлі ў спрэчку,
А ў канцы пачалі
Малаціці грэчку.
Тут камар падляцеў:
«Кум з кумой дзярэцца?»
І пачаў ля журбы
Акругом вярцецца!
То у нос, то у лоб
Джыгане — уп'ецца,
От журба науцёк,
Бо няма дзе дзецца.
Смехаццё ж не бяжыць,
Даганяць не хоча,
А з людзьмі над журбой
Над дурной рагоча.
От і ўсё. Калі хто
З вас журбу убача,
Дык настрашце яе
Камаровым плачам.
Уцячэць! А цяпер —
Заплаці двухзлотку
І кілішачак дай
Прамачыці глотку.

СПРЭЧКА

Дзядзька Тодар, два Пранцішкі,
Сват Гілерык, кум Тамаш
Раз ў мястэчку Зацвілішкі
Насмяшылі ўвесь кірмаш.
Што было прадаць — прадалі,
Кум Тамаш змяняў каня,
Покі ўсё панакуплялі,
Зірк — ай-ей: каля паўдня!
— Праўда, справіліся ёмка,
Але ж хай ты... во, абед...
— Ну дык што! Хадзем ў карчомку! —
На суседзяў так сусед.
Ўзялі кварту. На закуску
Пару ўзялі тараноў.
Што ж ім кварта? На затруску!
Ўзялі квартачку ізноў...

Больш пілі дзядзькі, чым елі:
Квас, гарэлку, піва, мёд.
Быццам чмелі, загудзелі,
Як і ўвесь ля іх народ.
Хоць там словы ледзьве вяжуць,—
Тэй бяды! А што ж маўчаць?
Той штось скажа, той заўважыць,
Кіне чарку наліваць.
Так ад цэнаў, бульбы, меры,
Што на рынку хвальш дае,
Зачапілі справы веры
Дый... счапіліс́ь за яе!
Гэтта слоў ім не хапіла,—
Знана вёска: словаў брак!
Потым, слова — хіба ж сіла?
Хіба ж зробіць, як кулак?
От і пляснуў Тодар ў вуха
Па-суседску Тамашу,
І паўстала завіруха
У карчме на кірмашу.
Кум Гілерык, сват, Пранцішкі,
Тодар,— звіліся ў клубок...
Ўсё мястэчка Зацвілішкі
Раптам збеглася ў шынок...
Праз гадзіну дзед Ігнацы
Ўсіх бусайлаў тых мірыў:
— Ці ж не сорам гэтак, братцы? —
Дзед паважна гаварыў. —
Ну, наліха вам сварыцца?
З розных вераў вы — адны
Дзеці гэтае зямліцы,
Краю гэтага сыны.
Вера з жыццем ўсім даецца,
Хто іх даў — яму іх знаць!
Дурань той, хто спадзяецца
Веры сілай паяднаць.
Мы і так, браткі, знявагі
Досыць мелі ад чужых,
Каб спрачацца без развагі,
Ці не цешым толькі іх?
Глузу хіба ж вы не мелі?
Біў чужы вас лёгка смех?
Эх вы, шэршні! Эх вы, чмелі!
Ну, не сорам вам?.. Не грэх?..

Гаўрыла Іванавіч Гарэцкі на магіле Алеся Гаруна
ў Кракаве. Ліпень, 1926 г.

Беларускія пісьменнікі.
Сядзяць *(злева направа):* Змітрок Бядуля, Аляксандр Уласаў, Алесь Гарун, Янка Купала; стаяць *(злева направа):* Міхась Чарот, Уладзіслаў Галубок, Язэп Фарботка. 1927 г.

КАМУ ШТО

Жарт

У самы жар, у летні час,
Ўжо ў поўдзень, па абедзе,
Назаўтра ў горад на кірмаш
Народу цьма ідзець і едзе.
Ну, ехаць добра, хоць пячэ,
Але ж ісці дык во дзе мука!
А як з паклажаю яшчэ,
Дык то найгоршая дакука.

Хаця каб крышку адпачыць —
Ідзеш, ідзеш, ды трэба сесці,
Бо пуд ці пару валачыць,
То не пярынку ў жмені несці.
Калі ж карчма — ну, тутка стой!
Тут можна выпіць і паесці,
А за работай мілай той
З знаёмым гутарку завесці.

Зышліся гэтак ў карчме раз
Наш беларус, цыган, хахол,
І неяк трапіла на час,
Што за адзін прыселі стол.
Адзін узяў сабе мядку,
Другі — гарчыну, той — паўпляшкі,
Пакуль сядзелі ў халадку,
Звялі знаёмства, то ж не цяжка.

Цыган да гораду спяшыў,—
Каня ён добра знаў ўсе вады,—
Купляў, мяняўся — не грашыў,
Купцам на коні даваў рады.
Хахол Маўчба ішоў з работ,—
Заробак добры меў, багаты,—
Шукаў сябра, каб без клапот
Даехаць з ім да роднай хаты.

У горад брыў цялё прадаць
Наш Янка Цвік, празваннем Дыба;
Падатак мусіў ён аддаць,
А так — цялё самому трэба.
Адно вось так, другое не,—
Сядзяць і зюкаюць паціху,
Ажно глядзі ты, вохці мне!
Зайшлі у спрэчку, клічуць ліха.

Каб іх на царства узвялі,
Аб гэтым здумалі спрачацца! —
Дык што рабіць бы пачалі,
Якою працаю займацца?
«Вось я, здаецца, добра б жыў,
Гульнуў бы я тады бяспечна,
З сваім народам бы дружыў,
Кулеш ўсё еў бы ды яешні»,—
Так кажа Янка першы наш.
«Ну, дзе твой розум, белавусы? —
Крычыць Маўчба.— Саўсім нямаш
Між вас разумных, беларусы.
От я іначай бы зрабіў:
У садку пад вішняю ляжаў бы,
Увесь урад пры мне б тут быў,
А я бы правіў ды спяваў бы.
А есці — еў бы з салам хлеб,
Крышыў галушкі бы зубамі,
І сала з салам, і яшчэ б
Я сала так бы еў часамі».
«Каб вас пярун! — крычыць цыган.—
Абодва варты вы нямнога,
Вунь той аббіты ўвесь саган
Хоць грошык варт, а вы — нічога!
Каб я папаў у каралі,
Дык мне ўсё гэта было б мала,
З казны б украў я тры рублі,
Украў каня — і... махні драла!»

ВАРОЖБА

Засцянковая аповесць

Бліжыцца поўнач. У гэтай пары
Сон пахаджае па панскім двары.
Спяць, паканчаўшы звычайную працу,
Чэлядзь ў пякарні, паны у палацу;
Толькі стары вартаўнічы Ігнацы
Ходзіць з клякоткай і піпкай сваёй:
Двор сцеражэ ад людзіны ліхой.

Ходзіць стары і мурмоча пад нос:
— Ну і пракляты ж сягоння мароз!
Новы кажух прабірае, пся вера,
Быццам кажух — не кажух, а папера!
Брэша, не зломіць старога жаўнера,—
Панна Эмілья, хай бог ёй аддасць,
Вызваліць з гора, не пусціць прапасць.
Цёнгле, як толькі пачнецца цямнець,
Зараз палынаўкі з кухні нясець,
Міла глядзіць і ласкава смяецца:
— Хочаце, можа, Ігнацы, пагрэцца? —
Гэткі парадак не ўсюды вядзецца!
Добрае сэрца! Павет абысці,
Роўную панне, бадай, каб знайсці...
Адвэнт [1] на сходзе. Яшчэ да каляд
Тыдзень астаўся адзін акурат.
Неба у зорках, і кожна з іх ззяе,
Месяц зялёны свой свет пасылае,
Лёгкі марозік за шчокі хапае,
Снег пад нагамі прыемна рыпіць,—
Ведае варту Ігнацы,— не спіць.
Панна Эмілья тым часам сабе
Вечар праводзіць у нейкай журбе:
Нейкія брэдні плятуцца дзяўчыне,—
Быццам яна не ў дварэ ахмістрыня,
Быццам яна не жывець ў ахвіцыне,
Быццам яна немаведама хто,
Хочацца сэрцу няведама што.
Ўспомніць мамульку, татульку, свой дом,
Ўспомніць сябе невялічкую ў ём,
Старшага брата і няньку-бабульку,
Тэклю, Агатку, Ганульку, Аршульку,
Даўных равесніц... кароўку Рабульку...
Дзе яно ўсё? І не вернеш тых дзён,
Знікла, як дым, расплылося, як сон!..

Страшна і ўспомніць далёкі той год
(Чорным яго называе народ),—

---

[1] Адвэнт — калядны пост (*каталіцк.*).

Пошасць з касою па свеце хадзіла,
Панну Эмілью сіроткай зрабіла,
Родных, сямейку зямлёю пакрыла.
Доля, няйначай,— ў яе ўсё руцэ:
Ўзялі паны гадаваць пры дачцэ.

Ўстане, паходзіць і сядзе ізноў,
Б'ець у галоўку гарачая кроў;
Нейкія ў сэрцы парваліся тамы [1],
Твар то збляднее, то зробіцца ў плямы...
Стане прад маткай святой з Вострай Брамы [2],
Просіць: «Прачыстая, згінуць не дай,
Гора адкінь, ад бяды захавай!»

Ручкі заломіць, і слёзы цякуць...
Новыя думкі ізноў набягуць,
Жыцце у людзях сабе выкладае,
Цяжкае жыцце! Хаця спагадае
Маткі заступніца — пані старая,
Пан як бы родны,— нявесела жыць!
Час у жалобе, ў маркоце бяжыць.

Хочацца сэрцайку ласкі не той,—
Хочацца спогадзі панне другой...
Тэкля, Аршулька, Ганулька — малжонкі,
Шлюбныя носяць на пальцах пярсцёнкі...
Моліцца панна да ўласнай патронкі:
— Панна святая, ты неба ўмалі,
Вернага друга мне ў жыцці пашлі!

Потым ўсміхнецца прыгожа... Каму?
Ведама — пэўне, яму аднаму...
Рожы [3] цвітуць на бялюсенькім твары,
Што ж тут за цуд і чые ж гэта чары?
Праўду сказаць? Вінаваты гусары,
Ну, хоць не ўсе, дык, прынамсі, адзін
Панне прычынай маркотных гадзін.

Статны, прыгожы,— праўдзівы жаўнер,—
Гляне — як сокал! Які ж кавалер!

---

[1] Та́мы — перашкоды *(польск.)*.
[2] Вядомая каталіцкая ікона ў Вільнюсе.
[3] Ружы.

Майстар на жарты які, на хіхоты,
Як удаецца ў шабунькі, ў залёты,
Лёсткі пушчаць — навучыся ў яго ты!
Як ён часамі умее глядзець,
Ў танцы які! — не пазволе сядзець!

Ручку як сцісне, на вуха шапне
Слоўца такое, што й сэрца замрэ!
Шкода, нядоўга яны пастаялі...
Толькі тры тыдні ўсяго балявалі
Гэтта ў дварэ і паехалі далей.
Рушылі ў Вязьму, а стуль пад Маскву,
Чуець паненка, маўляў, наяву,

Як прад ад'ездам ён цяжка ўздыхаў;
Помніць — навекі аб ёй прысягаў,
Як ад'язджаючы, бачыць, скланіўся...
Праўда ж? Ці помніць? Ці, можа, забыўся?
Любіць? Не любіць?.. Ў другую ўлюбіўся?
Можа, ўдаваў закаханне на жарт?
Трэба аб гэтым спытацца у карт!

Праўда, што адвэнт і грэх варажба,
Што ж — калі гоніць ў сухоты журба!
Бог міласэрны няхай выбачае...
Панна Эмілья ў красэлка сядае,
Талью картуе, шэсць карт выкладае,
Сёмая карта кладзецца пад ніз.
Хітры пасьянс пачынае: «Маркіз».

— Любіць? не любіць? Любіў? не любіў?..
Верным астаўся?.. Ці верным не быў? —
Шэпча паненка. Пасьянс збунтаваўся...
Дзе ж той чырвоны кароль падзяваўся?
Мусіць, не любіць!.. Не, гэты не ўдаўся!..
Іншы спрабую цяпер разлажыць —
Час памаленьку бяжыць ды бяжыць.

Поўнач прайшла. У дварэ петухі
Раз прапялі з-пад цёплай страхі,
Крайчыкам месяц з-за туч выглядае,
Панна Эмілья варожб не кідае,
Новы, хітрэйшы пасьянс раскладае:
— Любіць, не любіць, любіў, ашукаў,
Верным астаўся ці ім не бываў?

Рыпнулі дзверы... І вось на парог...
Паннaчка — зірк! — гэта ж ён, далібог!
Палец да губ прылажыў, усміхнуўся,
Дзверы прымкнуў за сабой, азірнуўся.
— Панна чакала, каб я дый вярнуўся?
Ціха на пальчыках к ёй падышоў,
Дзеўча адразу не знойдзе і слоў.

Потым здзіўленне крыху адышло.
— Скуль пан узяўся і што прывяло? —
Гэтак пытае. Урода асанны.
Сам, як ягнятка, ласкавы, рахманы.
— Жыць не магу без каханае панны!
Мусіць, нігдзе не спаткаю такой...
Дай ты мне шчасце, вярні мой спакой!

Рукі злажыў і на коленкі стаў,
К ножкам дзяўчаці галоўкай упаў.
Панна Эмілья, смуціўшыся гэтым,
Хоча устаць, адхіснуцца, а дзе там!
Ён не пушчае і моліць ўсім светам:
— Будзь гаспадыняй, царыцай маёй,
Сэрца злячы мне, душу заспакой.

Што тут рабіць? Гэта ж могуць пачуць,
Потым у вочы усе засмяюць:
Панна уночы госцяў прымае!
Ручкай гусара з кален падымае,
Просіць устаць, не крычэць, сунімае,
Садзіць у крэсла, прыносіць вады...
— Ціха, мой пане, наробіш бяды!

Людзі пачуюць,— нічога табе,—
Сеў дый паехаў, і сам па сабе.
Я ж і назаўтра тут мушу астацца;
Будзе ад сораму недзе схавацца,
Людзі пачнуць як навокал смяяцца:
«У панны Эмілі ёсць кавалер».
— Хай не смяюцца! Бо плакаць, павер,

Будуць, паненка, яны над сабой,
Покуль гуляю яшчэ з галавой,
Покуль не судзіць мне доля прапасці,
Хіба сама ты захочаш напасці,

Думкі не споўніш маеі аб шчасці.
Ведай: прыехаў забраць я цябе,
У разе ж нязгоды — застрэліць сябе.

Бачыш, кладу я на стол пісталет:
Коркі падняты, набоі як след.
Добрая гэта турэцкая штука!
Дзед адабраў на вайне ў мамалюка [1];
Можа, сягоння прыдасца на ўнука.
Воля твая: рассудзі, выбірай,—
Шчасцем дары ці насмерць пакарай.

— Пан, не даеш мне з чаго выбіраць,
Я не хачу ні судзіць, ні караць!
Як жа так раптам... Ці ж можна, скажэце?
То ж не гульня, і мы з панам не дзеці,—
Трэба падумаць яшчэ, паглядзеці.
— Панна Эмілія, мне не пярэч!
Хіба не любіш?.. Не панская рэч!

Пану да гэтага дзела няма,
Ведаю думкі свае я сама,
Можа б, любіла, каб гэтак не яглііў [2],
Так не пужаў і з адказам не наглііў [3],
Быў да паненак не гэтак павадліў,
Можа б, тагды і пайшла... А цяпер?! —
Панна збляднела, маўляў, бы папер;

Хоча сказаць і баіцца сказаць,
Вочкі спусціла, павекі дрыжаць...
Той жа гусар, як смала, прычапіўся,
Ручку цалуе і з крэсла ўсхапіўся,
Зноў на каленях у ног апыніўся.
— Слонейка,— просіць,— кажы, не чакай:
У пекла мне судзіш ці разам у рай?

Любіш — не любіш, шкадуеш ці не,
Дай жа спакою, не мучай мяне!
Сэрца паненскае, ведама, з воску,
Возьмем мы места ці звернемся ў вёску,

---

[1] Тут у сэнсе: у турэцкага ваякі.
[2] Каб гэтак настырна не дамагаўся.
[3] Не прыспешваў *(паланізм)*.

Толькі б агоньчык і зараз жа слёзку,
Ясную слёзку на вочка пашле,
Хоча — не хоча, дый скажа «але».

Гэтак і з паннай Эмільяй было.
Нешта ад сэрца к грудзям падышло,
Потым у горле клубком перасела,
Быццам бы выскачыць сэрца хацела;
З вочак слязінка скацілась нясмела,
Следам другія спяшаюць ісці...
— Люблю,— кажа панна,— люблю... адпусці!

Ускочыў, падскочыў гусар малады
Так, як бы чорт ад свянцонай вады.
Рады, смяецца і ручкі цалуе,
Пусціць, абніме, ізноў прымілуе,
Ну, не раўнуючы, мора хвалюе!
Нават апомніцца ёй не дае,
Рупіць збірацца, капоцік ўздзяе.

Гасіць лаёўку, вядзець на парог,
Клямку шукае... Ды бог засцярог:
Панна зірнула каханку у вочы,—
Так, як вуголлі, гарачь сярод ночы...
Верыць — баіцца, не верыць — не хоча.
— Хто тут? — пытае. Ён цягне, маўчыць...
Панна ў трывозе тады як ўскрычыць:

— Маці Прачыстая! Ў помач прыйдзі!
Згінь ты, шатане,— мара, прападзі!
Згінь, прападзі ты, нячыстая сіла! —
Правай рукою яго ахрысціла.
Чуе: рука, што трымала, пусціла.
Прывід той страшны прапаў ў цемнаце.
— Кінь варажыць ў адвантовым пасце! —

Голас чужы з-за дзвярэй прагрымеў.
Панна... прачнулась. Ліхтар абгарэў,
Мусіць, даўно дагарэла лаёўка,
Смрод у святліцы... балела галоўка,
Ціха праз сені прайшла пакаёўка.
Стары гадзіннік паказвае пяць...
— Ах, як заспалася!.. Трэба ж так спаць!

КАНЕЦ ПАЎЛЮЧОНКА

I

Ноччу позна, па кірмашу,
Ехаў з места Паўлючонак,
А празванне меў «Жучонак»,
Гаспадар быў з вёскі нашай,
Унучак Паўла, сын Антося
(Той быў к пану дапушчоны),
Баўтрамеем быў хрышчоны,
Чалавек быў з мухай ў носе.
Едзе ў страсе: цёмна, ціха...
У дальнім лесе хтось рагоча...
Уляпіў у цемню вочы,
І здаецца... Што за ліха?
Нехта йдзець сярод гасцінца,
Пэўне, двое, штосьць гамоняць.
«А каго тут чэрці гоняць?» —
Аж падняўся на драбінцэ.
Бачыць: нейкіх аж тры цені
Ўбок зышлі і разам сталі.
Пад'язджае. Ўсе аддалі
Хвалу божаму іменю.
«Хто тут блудзіць?» — запытаўся
Баўтрамей ў ліхой трывозе,
Бо тагды, па той дарозе,
Не адзін гультай бадзяўся.
«Старцы, дзядзька! — Кныш, Вароба
З Краснай Долі, Крук Нічыпар...»
«А бадай жа вас Люцыпар
Ці напасніца хвароба!
Чорт вас водзіць тут, галыткі,
Добрым людзям на спатканне,
Хай вас трасца...» — «Годзе, пане!
Час пакінуць звычай брыдкі,—
Кажа Кныш.— Ці ты маленькі,
Што на нас дарам злорачыш? [1]
Нам хады не запярэчыш
Па гасцінцу. Можа ўсенькі!»
«Нас не лай,— Вароба прэціць,—

---

[1] Злорачыш — зневажаеш, праклінаеш *(паланізм)*.

Бачыш, ночка: допуст боскі;
Хоць не многа вёрст да вёскі,—
А ўсяго здалееш стрэціць.
Лепш зрабі ты па-хрысцьянску,
Падвязі, памей к нам ласку,
Змардаваліся мы цяжка,—
Чымся лаяць па-паганску».
«Вох, разумны дзе знайшоўся!
Хочаш ездзіць кадурніцу?
Маеш дулю, пане Грыцу!
Не з такім, браток, зышоўся!»
Свіснуў пужкай па канёчку,
Мэрам бічык, а не пуга:
«Но, Буланы! Но, шаўлюга!
Марнаваць не след нам ночку».
«Гэй, суседзе,— Кныш зноў крача,—
Дай прысесці ж на драбінку!
А у цяжкую гадзінку
Мы заплацім па-жабраччу».
«Ну, ну, як жа,— маеш збыткі! —
Так Баўтрук ў адказ рагоча.—
Ходзіць ў латах, яшчэ хоча
Заплаціць; а чым, галыткі?»
Тут Нічыпар рыкнуў басам,
Моўся той мядзведзь з дубровы
(Голас надта меў здаровы):
«Падвязі да карчмы, васан!»
«Што дасце?» — Баўтрук на гэта.
«Што ж у нас? Кіі, ружанцы...»
«Дык прасіце, абарванцы,
Хай лазаты дасць карэту!»
Ўдарыў лейцам. Конь падскочыў,
Як падстрэлена казуля.
«Лепей чорта падвязу я!» —
Баўтрамей пад нос мурмоча.

II

Мрок запаў яшчэ цямнейшы,
Хоць калі ты шылам ў вочы,
Ў каляіне гразь хлюпоча,
А Баўтрук цяпер смялейшы:
«Хутка будзем, коню, ў хаце,

Скончым нашу райтараду [1],
Гаспадыня будзець рада,
Выйдзе з хаты спатыкаці!»
Аж цыганскую гаворку
Чуе раптам прад сабою.
Быццам йдуць яны гурбою
І вядуць аб нечым спорку.
«От яшчэ не меў хваробы —
З цыганамі мець спатканне:
Сядзець сам без запытання,—
Звесны нораў цыгановы!»
Як ні хоча ззаду быці,
Конік цягне дробным трусам...
Даганяе, хоць і мусам,
Зраўнаваўся,— што рабіці!
«Што за дзіва?» — Паўлючонку
Падкальнула ў сэрца нешта.
Толькі трое, а дзе рэшта?
Два цыганы йдуць і жонка.
«Здрастуй, бацьку!» — гыркнуў збоку
Цыган доўгі, чарнатвары,
І другі за ім да пары,
І цыганка: «Скуль, здалёку?»
«Еду з торгу».— «А, вяльможны!
Падвязі да карчмы хоця,
Бо па гэтакай хлюпоце
Пехатой ісці не можна».
«Рад бы я, ды сам ты бачыш,
Што на колах, братка, цесна,
Не усядземся сумесна...»
«Эй, аб чым ты, бацьку, плачаш!
Цыган, пане, як вужака:
Хоць ўшасцёх здалелі б сесці!
А ля карчмы хочам злезці,—
Не замучыцца каняка».
Не паспеў Баўтрук паўслова
Адказаць на просьбу гэту,
А мужчыны і кабета
Шась на колы Баўтрукова!
«Н-но! Гані сваю шаўлюжку!
Дадай ходу!» — І рагочуць,
Штосьці па-свойму там стракочуць,

---

[1] Райтарада — уцёкі *(польск. з фр. мовы).*

Адабралі лейцы, пужку...
Буркнуў быў на тыя рэчы
Баўтрамей, дык — д'ябла дзеці! —
Ледзьве здолеў усядзеці,—
Так заштурхалі у плечы.
«Сядзь спакойна ты, зрабніна!
Кінь плявузгаць гэтта лішку:
Вып'еш ў карчме тры кілішкі,
І заплацім, што павінна».
Што ты зробіш? Няма волі,
Іх жа сіла, перамога,
Дзякуй толькі пану богу,
Не спаткалася іх болі.
Праз гадзіну,— час кароткі
Баўтрамею доўгім здаўся,—
Свет з ваконца паказаўся
У карчомцы пана Ноткі.
«Ну вот, бацьку, гаварыў ты!
Зараз злезем, купім гары
І заплацім тры таляры —
Мы не любім жаднай крыўды».

III

Цесна ў карчме — ў бочцы мэрам
Селядцоў, людзей набіта.
Дымам лямпачка спавіта
Тытунёвым, едкім, шэрым.
Гоман, грукат, смех і спрэчка...
Гэнам граюць, гэтта скокі
Выробляюць, ўзяўшысь ў бокі,
Аж трасуцца сцены, печка.
Баўтрамей спацеў, чырвоны
З цыганамі п'ець гарэлку,
Скінуў світу і мяргелку,
Выглядае, моў шалёны.
Мусіць, дзюбнуў чарак многа,—
Нешта старцаў ўспамінае,
З іхняй долі выкпівае
І смяецца з Пана Бога.
«От, халеры! Дай ім хлеба,
Дай рызманчык, тое, сёе
Гультаям!.. За што, якое?

Суляць ласку божу з неба...
Ласку божу!.. Абібокі!
Мне пуховы хлеб смачнейшы,
Ў роце коле, а сытнейшы,
А нябескі... вох, далёкі!
Кажуць, ў небе ёсць збавіцель.
Мне здаецца — людзі брэшуць,
Языкі аб зубы чэшуць:
«Ёсць збавіцель, спакусіцель...»
Тут цыган, што быў ля боку,
Лезе проста цалавацца:
«Можаш з царствам распраўляцца,
У галоўцы маеш клёку,
Маеш, братка! Мусім выпіць,
Я з бутэлькі выллю рэшту».
На другіх міргнуўшы нешта,
Абмачыў ў гарэлцы кіпець.
Баўтрамей, як выпіў гэта,
Крэкнуў, плюнуў, аблізнуўся...
Цыган хітра усміхнуўся.
«Прад табою,— кажа,— мэта:
Хочаш злота мець, як бруду?
Хочаш срэбрам слаць падлогу?
Хочаш медзі? Дам спрамогу,
Ўсё дастану, ўсё здабуду.
Хочаш панам быць прыдворным?
Грапам, князем, дваранінам,
А не бедным селянінам,
Не хадзіць у целе чорным?..
Хочаш, браце?.. Ну, кажы нам?»
Баўтрамей крыху змяшаўся:
«Я папраўдзе не збіраўся
Быці нейкім кармазынам...»
«Ён не думаў,— вох, прастота!
Хіба ты ужо напіўся? —
Цыган зноў жа прычапіўся: —
Ты кажы: ці ёсць ахвота?»
«Быці панам... Жыць ў дастатку...
Быць ў пашане... Ўсё пазнаці,—
А за гэта... Што вам даці?!»
«Што? Драбніцу толькі, братку:
Нам душы тваёй не трэба,
Не бяром цяпер ні ў кога,—
Адступіся ты ад Бога,

Адступіся ты ад неба.
Згода, слухай? Кажы: «ладна»!
Вып'ем разам гарнец мёду».
Баўтрамей не чуў падходу
І згадзіўся безаглядна.
Цыган ўстаў з услону важна,
Ў правы, ў левы кут падзьмухаў.
«Ну, цяпер устань, і слухай,
І кажы за мной выразна».
Стаў Баўтрук, змяніўшысь ў твары,
Ўвесь дрыжыць,— калоціць фэбра [1],—
Дзеля злота, панства, срэбра
Прамаўляе ціха чары.
З кожным словам ўлазіць звольна
Сум ў душу і страх смяротны.
Прамаўляе неахвотны,
Над сабой цяпер не вольны.
. . . .
. . . .
. . . .
Скончыў цыган: «Сядзь, ягомасць,—
Кажа чорны,— скончым дзела,
Пагуляем, братку, смела
За прыемную знаёмасць».
Баўтрамей вачыма лыпнуў,
Як бы зараз ён прачхнуўся,
Глынуў сліну, папярхнуўся.
«Я залішне, мусіць, лыкнуў,
Толькі што я відзеў страхі:
Ясны анёл з чорным біўся,
Гром грымеў, а свет зацьміўся,
І прапалі неба знакі.
Хтось душыў мяне за горла,
Аж пачуў я ў вуш'ю звоны,
Аж цяпер здаюцца шпоны
Тут, на шыі. Дух запёрла...»
«Глупства гэта. Вып'еш болей,
Мары, пане, зараз знікнуць,—
Цыган кажа,— нават пікнуць
Не адважацца ніколі».
Выпіў кубак мёду поўны
Баўтрамей, другім паправіў.

---

[1] Фэбра — ліхаманка, трасца (*польск. з лац. мовы*).

«Ты, цыгане,— кажа,— правіў,
Што я буду пану роўны,
Буду злота мець без ліку,
Срэбрам ў хаце біць падлогу,
Дай жа грошы, колькі змога,
Хоць бы тайстру[1] невяліку».
«О! За гэтым, брат, не стане,—
Будуць грошы, будзе панства!
Маеш патэнт на дваранства:
Гербу Воўка на Кургане.
Маеш грошы: чыстым злотам
Мех скураны вось набіты.
Ну, цяпер, здаецца, квіты,
Ці чаго яшчэ ахвота?»
«Дзе, у ліха, больш хацеці? —
Баўтрамей ў адказ смяецца.—
Хопіць мне, і застанецца
Ашчасліваць нават дзеці!»
«Досыць? Добра! Схочаш болей,
Дзьмухні толькі ўлева, ўправа,
Па загаду зробім жвава,
Як ніхто, нігдзе, ніколі.
Віват! — крыкнуў цыган,— слава!
Жычу шчасця Баўтрамею!»
І пайшла ў карчме завея,
І пайшла ў карчме забава.
Ўсё сплялося ў нейкім віры:
Рукі, твары, плечы, світы,
Кужаль панскі, аксаміты,
Порт мужыцкі, скрыпкі, ліры.
Ў дзікім тахце рэюць зыкі,
Баўтрамей з цыганкай скача:
«Хадзі, імасць, хадзі, ваша!
Скачы, пані!.. Чыкі-брыкі!..»

IV

Цэлу ноч сядзела жонка,—
Муж з кірмашу зараз будзе...
Прывязлі ёй ўранку людзі
Нежывога Паўлючонка.

---

[1] Тайстра — кайстра, торба, клунак.

Ён загінуў, грэшны, блізка,
Ў дзвюх вярстах ад вёскі роднай,
У дрыгве сырой, халоднай,
У вадзе, густой і слізкай.
Там ляжаў ў асоцы голы,
Твар абдзёрты меў і рукі...
«Гэта, пэўне, чорта штукі»,—
Разняслося навакола.

Сто гадоў таму здарэнню,
Можа, нават больш мінула.
У зямліцы тры заснула
Чалавечых пакаленні,—
Род загінуў Баўтрамея.
З часам смерць усё выводзіць!
А паданне ў вёсцы ходзіць
І дзядоўскім духам вее.

ШЧАСЦЕ МАЦЕЯ

Старадаўная казка

Жыў сабе ў сяле Мацей,
Меў шасцёра ён дзяцей,
Сядзеў, бедны, без работы,
Бо не меў к таму ахвоты.
Красці ён высцерагаўся,
Знаць, астрога крат баяўся,
А шасцёрка дзетак плача,
Трэба хлеба ім, аднача.
Вось ад гэтае нядолі,
Каб не чуці стогнаў болей,
Рушыў раз Мацей ў дарогу
Проста ў рай, к Самому Богу.
Ўздумаў праўды дапытацца,
Што рабіць, за што узяцца?
Брыў ці многа ён, ці мала,
Ў лес густы яго прыгнала.
Паўдня, мусіць, йшоў па лесе
Ды зблудзіўся, нос павесіў,
Сеў пад дрэвам і чакае,

Можа, пройдзе хто. Гукае.
Толькі ўчуў ён: нехта едзе;
Лес трашчыць, як ад мядзведзя,
Конь капытам так грукоча...
Уцячы Мацейка хоча,
Хоча ўстаць — ніяк не можа...
— Вось бяда дзе, моцны Божа!
Зліўся потам ўвесь, трасецца...
Бачыць — свет к яму нясецца:
Бяжыць ясны, пекны конь,
Ўвесь гарыць, маўляў агонь,
Збруя белая раменна,
Ўбрана ў золаце адменна;
На кані, узяўшысь ў бокі,
Чалавек сядзіць высокі,
Пекна надта прыадзеты,
Але быццам з таго свету.
Вось уз'ехаў на паляну,
Дзе сядзеў Мацей зляканы,
Конь спыніўся, стаў, чакае,
З воч яго агонь шугае.
«Што сядзіш тут, маладзец? —
Так спытаўся той яздзец.—
Куды брыў, на што сабраўся?»
Мацей духу тут набраўся,
Зірнуў проста на яздца:
«Ў імя Сына і Айца!!!
Святы Юр'я, пэўне, гэта:
Такі з твару, так адзеты,
Як я бачыў на абразу!»
Пасмялеў Мацей адразу
Дый прамовіў да святога:
«Я — Мацей з Бару Крутога,
Шмат дзяцей, паночку, маю,
А карміць іх чым — не знаю.
Працаваў бы — не здалецi,
Бо гультай я ў гэтым свеце!
Красці? — краў бы, дык баюся,
Бо, крый Божа, пападуся
Да пачцівых як людзей,
Так паходзяць ля грудзей,
Што жыць стане неахвота!
Вось такія мне клапоты.
Я і думаў, як мне быць,

Дзе спакой сабе здабыць?
Не дайшоў сам да нічога,
А надумаўся — да Бога
Я пайду і запытаю,
Што рабіць на свеце маю?
Ды у лесе во зблукаўся,
Начаваць у ім сабраўся...
Вы ж, паночак, быць павінна,
У неба едзеце ў гасціны?
Дык мне ласку там зрабіце,
Аба мне ўсё раскажыце
І аб дзетках маіх разам;
Што там скажуць? З пераказам
Сюды едзьце проста ў лес».
«Добра, добра, я увесь
Для цябе гатоў служыць!
Як мне толькі не забыць
Тое ўсё, што ты казаў?
Я б паяс расперазаў
На ўспамін,— дык меч спадзе,
Што параіш у бядзе?»
«Эт, панок! Я спосаб знаю,—
Простым розумам параю:
Каб вам мець перасцярогу,
Не забыцца б ў Пана Бога,—
Адно стрэмя залатое
Вы пакіньце мне на тое,
Помніць будзеце ўвесь час,
Што я тут чакаю вас».
«Добра, розуму бярэмя
Маеш, чалавеча! Стрэмя
На, вазьмі маё; сядзі
Ды чакай мяне, глядзі!»
І, Мацею стрэмя даўшы,
Сам паехаў, паскакаўшы
Зноў па лесе на каню...
Бляск ідзе, маўляў з агню,
Ззяе стрэмя залатое.
«Вот бы мне яшчэ другое! —
Гэтак думае Мацей.—
Было б хлеба для дзяцей».
(Узрос Мацей і жыў без цноты,
Не было бацьком турботы,—
Дык не дзіва, што лазаты,

Бэльзэбула сын рагаты,
З гэткай думкай падступіў,
А Мацей яе ўхапіў.)
Потым стрэмя закапаў,
Палажыўся і праспаў
Аж да заўтра, да паўдня...
Пралупіўшы толькі вочы,
Чуе: конь ізноў грукоча.
Святы Юр'я то нясецца,
Мацей ў вус сабе смяецца.
Многа часу не чакаў,
Хутка Юры прыскакаў;
Конь пад ім гуляе, скача.
«Ну, ты слухай, небарача:
Аб табе з тваёю справай
Я ў абедзе за распраўай
Богу ўсё як ёсць сказаў;
Пастараўся, як звязаў,
І як ты жывеш, гаруеш
І з дзяцьмі сваймі бядуеш;
Як галаву сваю ламаеш
І які ты розум маеш!
Так казаў, што ледзь-не ледзь
Сам не плакаў. Адпаведзь
Бог такую табе даць
Меў мне міласць прыказаць:
Красці — гэта грэх! Глядзі,
Ты ніколі не крадзі!
Калі ж будзеш ты што браць
У людзей, то, каб аддаць,
Надта рупіцца не трэба,
От і будзеш мець хлеба.
А то часам і саўсім
Не аддай нічога ім:
Я не ведаю, не браў...
Калі ж будуць набівацца,
Ты не бойся адпірацца,
Шчасце знойдзеш так сваё.
А цяперака маё
Стрэмя зноў ты мне звярні».
«Стрэмя?! Я яго не браў!
Хіба ж пан мне аддаваў?!» —
«Ану, як жа,— можа, не?» —
«Не давалі, панок, мне!

Мо ў дарозе дзе згубілі,
Мо саўсім без стрэмя былі?..»
«Не кажы, Мацей, пустога,
Свайго стрэмя залатога
Я ніколі не губіў;
Я пакінуў, як тут быў,
Ды ад'язджаць ўжо збіраўся».
А Мацейка не спужаўся:
«Ясны пане, мяне маці
Не вучыла, каб ілгаці,
І калі я вам сказаў,
Стрэмя вашага не браў,—
Значыць, так яно і ёсць,
Дайце веры, ваша мосць».
Так Мацей выпрысягаўся.
Святы Юры паспрачаўся,
Потым бачыць, што дарма
Тут стаяці, што няма
Ўжо ніякае надзеі
Вярнуць стрэмя ад Мацея,
Уздыхнуў дый кажа ціха:
«Ну, не жычу табе ліха,
Бог з табою... Спажывай!
Дробных дзетак паднімай,
Хоць... Папраўдзе... Каб я знаў,
Стрэмя б мо табе не даў».
І, сказаўшы так, святы
Паскакаў у лес густы.
Мацей стрэмя адкапаў
Дый за пазуху схаваў
І пайшоў сабе дахаты
І вясёлы, і багаты.
Як ён сцежачку знайшоў,
Як дадому ён прыйшоў,
Як далей ён сабе жыў,
З кім сварыўся, з кім дружыў,
Які ў жыццю меў ён цэль —
Я не ведаю. «Круцель!» —
На яго казалі людзі.
Хай і гэтак сабе будзе!
Мне ж, калі так ваша ласка,
За маю за гэту казку
Чару мёду паднясіце
Ды закускаю дарыце.

ВЕРШЫ, ЯКІЯ НЕ ЎВАЙШЛІ Ў ЗБОРНІК «МАТЧЫН ДАР»

ЯНУКУ КУПАЛЕ

Хоць прастая і малая
«Жалейка» твая,
Але надта пекне грае,
Як паслухаў я.
Грае звонка, стаіць ёмка
За свой родны край;
Сярод бедаў і пацёмкаў
Будзіць, так і знай,
Каб ачнуліс ь, страпянуліс ь,
Кожын стаў брат, друг,—
Абярнуліс ь, аглянуліс ь
На сябе вакруг.
Сваё мора бяды, гора,
Крыві, поту, слёз,
Каб звёў кожын дружна, скора,
З паніжэння ўскрос.
Так спявае, так іграе
«Жалейка» твая...
Табе «дзякуй» скажа ўсякі,
Дык скажу і я!

БЕЛАРУСАМ У ЧАТЫРОХЛЕЦЦЕ «НАШАЙ НІВЫ»

Гэй, вы ўсе, каго зваць беларусам,
Не чурайцеся мовы айчыстай,
Не зракайцесь яе пад прымусам:
Ваша моц ў гэтай мове вячыстай.

Ад прадвеку, ад дзедаў-прадзедаў
Гэта спадак і скарб наш багаты,
Жыцця вольнага памяць пабедаў,
Цяжкай працы і волі утраты.
Дык няхай жа жыве наша мова,
Гэты скарб наш, на доўгія годы,
Зажывём і мы з ёю нанова
Без бяды, без жуды, без нягоды.

* * *

Нічога на небе... І зоркі ніводнай,
І цемень такая, куды ні зірні...
Калі ж гэта будзе, што ночкай пагоднай
Засвецяць на небе агні?
Нічога у сэрцы — пакоі пустыя...
І цемень у думках, і пусткі ў душы...
Калі ж вы прыйдзеце, пачуцці святыя.
О, Божа вялікі! Спяшы.

ПРАВОДЗІНЫ

Браце мой любы!.. Ідзеш на вайну...
— Кліча агульны прыказ...
Кінеш радзімую ты старану,
Кінеш сямейку і нас!

Можа, не ўбачымся болей з табой —
Бог яго ведае, брат!
Як праканацісля ў долі сляпой:
Пусце? — не пусце назад?

Сорам і ганьба для свету вайна,
Як ні мяркуй, ні судзі;
З боскіх законаў смяецца яна...
Мусіш, аднак жа... Ідзі!

Йдзі, не трывожся: маленькіх тваіх
Будзем карміць, даглядаць,

Ў разе ж... дай Бог, каб вярнуўся да іх!..
Будзем, як ты, гадаваць.

Гэтак... І ўсё, што хацеў я сказаць?
Пэўне, усё... Пачакай!
Нам пастарайся адтуль напісаць,
З думкі с в а і х не спускай.

Потым... Пасунуцца ў бітву палкі —
Ты баязлівым не будзь:
Смелага сэрца не раняць штыкі,
Кулі яго не праб'юць.

Будзе праціўнік пабіты ляжаць,—
Ты пашкадуй яго, брат!
Раны завяжаш, паможаш устаць,—
Й ён чалавек і салдат.

Брат, у далёкай сваёй старане
Мае ён дзетак, сям'ю...
Помста ці хцівасць цябе як штурхне,
Ўспомні сямейку сваю.

Старасці, цноце не помні ураз,
Гэтым сумлення не плям.
Быў чалавекам ты, браце, у нас,
Будзь чалавекам і там.

Мы у Вялікага будзем прасіць,
Ты каб вярнуўся здароў...
Н-ну! — развітаемся... Сэрца баліць...
Дай жа абнімемся зноў!

НА ВАРЦЕ

Стаіць ён на варце, і плюшчацца вочы,
А цела хацела б пайсці на спакой,
Заснулі бажання, нічога не хоча,
Не можа крануці рукой.

Тры месяцы з дому... Сабраўся ад жніва,
З народам паходам пайшоў ваяваць...
Успомніцца часам — як там, ці жывы?
А хто дапамог ім звазіць, пааραць?

Тры месяцы з дому... Акопы, атакі,
Гарматы, гранаты і тысячы куль...
А як там у хаце мае небаракі,—
Ніякае звесткі адтуль?

Каруся адна... Ці памогуць суседзі?
А хіба ж маглі бы іначай зрабіць?!
Бо маюць жа сэрца, і ён, як прыедзе,
Здалее за ўсё і усім адплаціць.

Суседзі памогуць!.. Што ж дзеецца ў вёсцы?
Ці спорны, ці чорны удаўся там год?
Якое надвор'е, ці снег, ці марозцы,
Ці, можа, завеі? Які ж умалот?

Стаіць ён, вартуе, зліпаюцца вочы,
І цела хацела б спакою, заснуць...
А сэрца спакою не знае, не хоча,
А думкі ад варты лятуць ды лятуць!

У ЧУЖЫНЕ

Думы

Якія жальбы?! Нашто мне плакаць?
Прад кім, з чаго?
— Свет людскі крывёю зліты,
Цяжкім болем твар парыты,—
Твар яго!

Ну, што ж, няволя? Няхай, нядоля?
Сцярплю я сам.
Там, у вайне абнятым краі,
Смерць збірае ураджаі,—
Косіць там!

Няхай памру я... адзін... ў чужыне...
— Няхай! гатоў.
Там, дзе гром, дзе свішчуць кулі,
Сном апошнім шмат паснулі,
— Шмат братоў!..

Пакінь жа, сэрца, тужыць аб волі
Цяпер, пакінь!
Злійся з горам бедных матак,
Жонак, дзетак, ніваў, хатак
Ці загінь.

ЧАЛАВЕЧАЯ КРОЎ

Гэй ты, людская кроў, чалавечая кроў,
Разліваешся ты па зямліцы.
Ад пачатку людзей, ад пачатку вякоў,
Ад граніцы яе да граніцы.

Не шкадуюць цябе, неашчадна ліюць,
Мэрам ты і не варта нічога,
Па калені ў табе пасуваюцца, йдуць...
А куды? — без адказу дарога.

За дабро, дзеля зла праліваюць цябе,
Дзеля крыўды і скрыўджанай праўды,
Дзеля старых багоў ў маляваным грабе,
Дзеля новых — нязнаных запраўды.

І здаецца, няхай прабягуць, пралятуць
Векі цэлыя братняе згоды,
Ані высахнеш ты, будзеш чэмерам труць
Кожнай радасці людскае ўсходы...

Разліваешся ты, чалавечая кроў,
Безнадзейны усякія лекі,
І няма на цябе лекароў, знахароў
Запыніць, зачыніці навекі.

У НОЧ НА НОВЫ ГОД

Сяджу я адзін у святліцы
З душою, агорнутай сумам.
Гадзіннік стары на паліцы
Ўтуруе самотлівым думам.

Усё прамінае у часе:
Няволя, самота, пакута,—
А йшчэ што у долі ў запасе?
«Дванаццаць гадзін і мінута».

Жыццё уцякае нязначна,
Па хвілечцы хвілька. Чаму ты
Не ловіш яго, неабачны?
«Дванаццаць гадзін, дзве мінуты».

Без следу, без знаку, цень ценню
Праз жыцце ідзеш у труну ты.
Якое ж найлепшае менне
Тваё, чалавеча? — «Мінуты!»

НА СЯЛО

Абы цёплійка прыйшло,
Абы слонка прыпякло,
Абы зімку пранясло —
Уцяку я на сяло.

Не люблю я места — страх!
Што ні крок — высокі гмах,
Што ні мур — то цяжкі дах,
І бязлюдна на людзях.

А на вёсцы — там прастор,
А за вёскай вечны бор,
А ў бары тым птушак хор,
Міліёны ноччу зор.

Уцяку я на сяло,
Абы б цёплійка прыйшло!

ЁН НЕ ЗГІНЕ...

Настроі

Ці дзялю я свой сум з цішынёю,
Ці жартую з сябрамі над чарай,
Перад мысльлю таемна маёю
Неадступнай, назойлівай марай,
Як жывы, як бы ўзяты з натуры,
Ўсё малюецца вобраз пануры:

Як калоссі ў жытнім полі,
стаяць людзі на раўніне;
Быццам вецер каласочкі, —
гэтак сум іх прыхіляе.
Ані шэпту! Часам толькі
мадь-зямліца уздыхае:
«Ой, пагіне... Ўсё пагіне!»

Захаваўшы слонца, ўкрылі
неба ймглішчы і туманы;
Непагодай край, здаецца,
ад прадвеку той забраны;
І не кліч яму ты долі:
гіне зык тут незваротна;
Замірае слова нават...
Ах, маркотна!

Ўсё мне цяжкі вобраз той здаецца,
Ці адзін, ці хаджу між людзей я...
Толькі ж... раптам, часамі праравецца,
Бы шаленства якое, надзея:
З-пад святых нябёс блакіту
Прамяніста сонца ззяе
І дзяцей зямлі з нябыту
І з заніку паднімае.
І буяе духам вольным
Той народ, што на раўніне,
І жывець жыццём давольным...
«Ён не згіне! Ён не згіне!»

АПЯКУН

Байка

Недарма прыказка ў народзе —
Бяда адна к нам не прыходзе.
Ў вялікім і багатым месце,
Здаецца, на усходзе гдзесьці,
Ўдава, йшчэ моцная кабета,
Памерла раптам. Праўда гэта,
Што смерць людзям не навіна,
Але ж пакінула яна
Дзяцей, каторых гадавала,
Тых, што дадзённа лупцавала
І так таўкла, як крупы ў ступе,
За тое, што трымала ў купе.
Няшчасныя не зналі б дзеці,
Куды сябе з бядой падзеці,
Каб з сэрцам людзі не знайшліся,
Што памагчы ім узяліся.
Суседзі, бачыце, успомніўшы аб Богу,
А можа, ўгледзеўшы сабе перасцярогу,
Сказалі як адзін: «Паможам,
чым можам!»
Знайшлі Марыльцэ жаніха —
Была дзяўчына у парэ,—
А Петруся за пастуха
Служыць аддалі у дварэ.
«Каму ж бы Яначку аддаць?»
Гадкоў, здаецца, меў ён з пяць.
«Ну, што ж — хай будзе мой хлапец»,—
Сказаў знаёмы ўсім шавец,
Які ў суседнім жыў даму.
Шаўцу таму
Ніхто дзяцей сваіх ў навуку не даваў,
Бо кожны добра знаў,
Што у шаўца дзіцяці — мука, не навука.
Сам п'яніца, гультай і абібок,
А з вучняў выціскаў апошні сок.
Бывала, дацямна сушыў іх за работай!
«Я,— кажа,— хлопчыка з ахвотай
Сабе вазьму.
Імя сваё і цэх яму
І хлеб штодзённы дам».

Дык мо, здаецца вам,
Што праўду шчырую пачуў ён ад народу?
Суседзі далі згоду!
Рацэю трэба вам?
— Заўсёды слабым гора,—
Увесь свет гавора.

НА ВІЦІМЕ *

Адзін ў жалезнай дамавіне **
Ляжу без дум, ляжу без слоў,
Не маю сноў, не бачу сноў,
Няма бажанняў і ў спаміне.
Навокал хлюпае вада —
Ракі нявернай дар няшчыры;
Наўсцяж звініць, як спевы ліры,
Паспешных хвалек чарада.

Часамі ў шчылінку зірне
Праменьчык сонца, зелень бора,
Між гор скалістая разора,
А ў ёй шумлівы вадаспад,
Заімкі *** беднай вокны хат,
Рыбак у чоўне прамільгне —
Нішто не вабіць больш мяне!
Няма ў душы адгучных нот,
Кудысь падзеўся рым званчасты,
А чорны сум, як гад кальчасты,
Спыняе сэрца мерны ход.
Плыву адзін у дамавіне —
Здаецца, стыне ў жылах кроў.
Так голы куст ў глухой цясніне,
Між шчэбняў скал, ў прытулку соў,
Без дум і слоў паволі гіне.

---

* Віцім — сібірская рэчка.
** У віціне на рэчцы.
*** Выселак — па-сібірску. *(Заўвагі А. Гаруна.)*

ЛІРНІК

Хто лірніка з вас знаў? Хто ведаў з вас старога,
Які з кійком ў руцэ ўвесь край наш абхадзіў?
Памёр, памёр сівы! Свой дар панёс да Бога,
Што ліру даў яму і песню прысудзіў.
Хто бачыў з вас яго сідзячым на кургане
Тагды, як зачынаў румяніцца усход?
Ён там любіў спяваць, што некалі паўстане
І будзе вольна жыць каханы ім народ.
Шуміць вяршынай дум — падзеі ўспамінае,
Каторых сведкаю зрабіўся на жыцці,
А лірнік наш стары з шумоў тых спеў складае —
Рука на корбе спіць ў чароўным забыцці.
Праходзіць слава ўся — аб ёй народ забыўся —
Князі, і воіны, і мескі люд, і кмет,
Які не менш баяр старынаю гардзіўся...
І, сам не знаючы, раняе слёзы дзед.

СПОГАДЗЬ

Байка

Што ж, Мікалай быў бедны чалавек,
І з гора нам яго падшкеліваць не след;
Хутчэй пашкадаваць, што церпіць гэткі здзек...
Не праўда ж, мой сусед?

Падцяла Мікалая і горасці нагнала
Хвароба жончына. А потым — дзеці зноў
У ложу палеглі, і — рукі адабрала!
Хоць быў ён, Мікалай, як вол, маўляў, здароў,—
Здароўя тут замала!
Вазіць павінен быў ён к жонцы дахтароў,
А дзетак даглядаць — то мусіў ўзяць кабету.

І, падаўшы за тым і дзень і ноч да свету,
Экспенсаў [1] шмат рабіў і скарб да ніткі звёў.
Ці ж трэба ўспамінаць, што ўсе закінуў справы,
А з імі разам, бач, забыўся і аб суд?
Ігнат жа скеміў ўсё — ой, быў на штукі жвавы! —
Дый... тут як тут!
Двух лаўнікаў злавіў, падсунуў «куку ў руку»,
Падсудку справіў баль, а віжа напаіў.
І, ўпэўніўшы сабе у спосаб той заруку,
Трах — скаргу ў суд! І про́цэс аднавіў.
А ён ужо даўно цягаўся з Мікалаем:
Хацеў, бач, у яго паўхаты адабраць
Па праву земскаму ці нейкім там звычаем,—
Хай іх не знаць!
Хоць ведаў Мікалай, як трэ даводзіць правы,
І добры меў язык яго умацаваны,—
Што ж? — гол, як мыш! А гэта смерць для справы.
І... працэс быў прайграны.
Цяжкая страта!
Прыйшлося адступіць паўхаты для Ігната,
Уціснуўшы і жонку і дзетак у куток...
«А мой каток,—
Ільсціцца да яго, ўвабраўшыся, Ігнат,
— Ах, як я рад,
Што, разам жывучы, часамі памагу!
Ці ж мо табе здаецца, што я не спачуваю
Тваёй бядзе? Я гэтак не магу,
Залішне мяккае, браток, я сэрца маю!
Як будзе трэба што — бяры і не прасі —
Хіба ж не аддасі?!»
Ты думаеш, Ігнат
І зробіў акурат?
Ого! Дык ты не знаў Ігната.
Заходзіць ён праз пару дзён у свята:
«Ты ведаеш, каток, аб чым хачу прасіць?
І грэх, і смех, і дзіў, а не магу знасіць,
Як стогнуць хворыя. Дык толькі ты не злуй,
Бо я к табе прыйшоў па-брацку і з прыязню:
На час у лазню
Ты жонку палажы і дзетак улякуй.
І цёпла будзе ім, і поўны там спакой...»

---

[1] Выдаткаў.

Помнік
на магіле Алеся Гаруна
ў Кракаве.

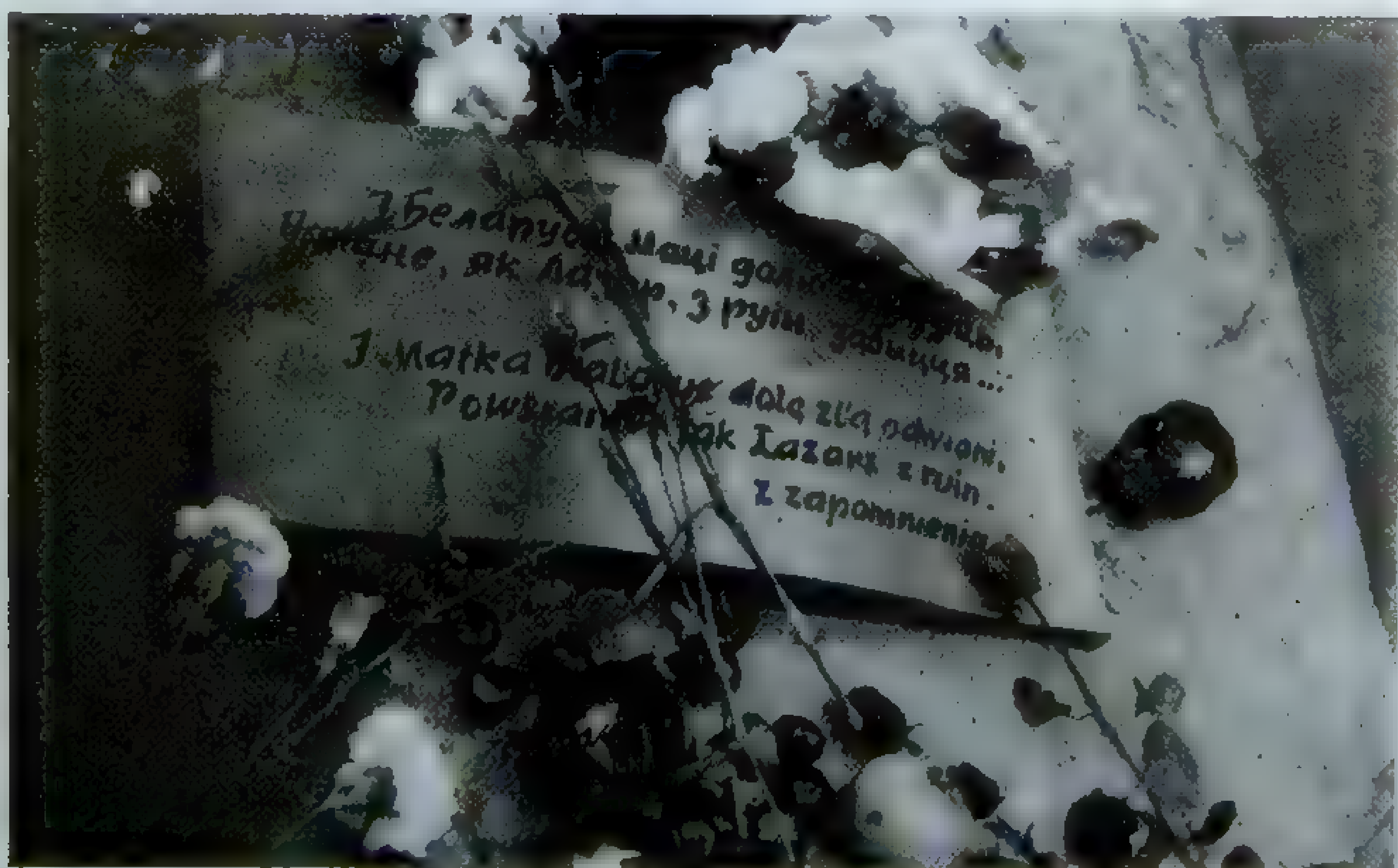

Беларуская моладзь з Беласточчыны
на адкрыцці помніка Алесю Гаруну.
Кракаў, 26 верасня 1988 г.

Ад прапазіцыі такой
Хоць Мікалай спачатку бараніўся,—
Не вытрымаў — згадзіўся!
Прайшло так пару дзён. І зноў Ігнат на вочы,
І просьбу новую услышаў Мікалай:
«Асэсар да мяне прыехаць ў госці хоча —
Падзець не маю гдзе. Змілуйся, вызваляй!
Як-небудзь з жонкаю — дзянькоў найболей пару,
Пакуль гасціціме — сяк-так перажывеш.
Ну, зробіш так? Ну, як? Зрабі ахвяру!
З мяне ты вінніка дасконнага знайдзеш...»

З манаткамі ўсіма і кодлам перабраўся
Асэсар праз два дні. Навёз рачэй на двор.
А потым... дом яму, няначай, спадабаўся,
Жыве сабе й жыве і нават ані хвор!
Прыйшла чарга хадзіць і Мікалаю...
Ідзець да Ігнася дый кажа: «Мой сусед!
Твой госць хацеў пражыць...» — «А, знаю, браце, знаю!
Маўчы, мой свет!
Я сам хацеў ісці к табе па просьбе госця:
Спыні ты дзетачак, каб так не рагаталі.
Мітрэжаць сон яны, трывожаць ягамосця...»
А што, пытаеш, далей?
Ігнат з асэсарам у хаце распанелі,
А Мікалай з дзяцьмі — згалелі.
Ну, ведама, яго не лёгка і судзіць:
З нядоляй — што рабіць?!

КРАЙ НЯВОЛІ

Часам ноч бывае — воч не закрываю,
Не прыходзіць сон;
Бачу край далёкі — сумны, адзінокі
Мне здаецца ён.

Бачу горы-скалы, ад людзей завалы,
Што душу гнялі;
Бачу тыя воды, па якіх праз годы
Мае сны плылі.

Чуецца тайга мне, як на дзікім камню
Ад вякоў гудзе.
Песні больш тужлівай, скаргі больш праўдзівай
Я не чуў нідзе.

Дзён там шмат пражыта, цьма надзей разбіта
У бясконцы зім.
Сколькі летуценняў, думак і натхненняў
Пахавана ў ім!

Помню край далёкі... Сумны, адзінокі...
Не магу забыць!
Дораг сумны гэны край, дзе горы-сцены,
Край, дзе шчасце — сніць.

НАРОД

Ці ж хутка люд наш брацкі будзе
Народам моцным, вольным, слаўным,
Такім, каб ўсе прызналі людзі
Яго іным народам раўным?
Нашто пытацца? Сам сабой
Крыніца ён вады жывой;
І моцы шмат у той вадзе,
І тая моц не прападзе.
Народ — не мы, не чалавек,—
Яму нішто ні год, ні век,
Ні бой насмерць, ні гнеў, ні здзек;
Народ — не слабы чалавек.
Народ — крыніца. Шмат лам'я
Кідала ворагаў сям'я
У крыніцу тую — цёк спыніць,
Каб жыцце смерцю замяніць.
І ўсё дарма: з варожых пут
Народ ўстае, як нейкі цуд.
Нам трэба толькі лом адкінуць.
— Бярыся ж той, хто ў працы жваў!
У народнай памяці не згінуць
Іменні тых, хто працаваў.

ПАЖАР

Дрыжыць ў паветры гул. Зямля
Агнём навокал занялася.
Дарэмна людская сям'я
Да неба з модламі ўдалася [1].

Зусюль чырвоны жах. Пажар
Варожым пламенем палышча.
Прад ім ў душы трухлее цар,
І мыслі рушацца бажышчы.

Нясець з сабой народам хрэст,
Цярпенне, хворасці і енкі,
Руіны страшучыя мест
І смерці з голаду пашчэнкі.

Ці ж дух людскі замрэць прад ім?
— Ніколі! Сцішыцца стыхія,
І на пяпловішчы пустым
Праб'юцца зернеты жывыя.

А з тых зярнят ізноў ўзрасце
Агнём ачышчаная воля,
І ў новых шатах расквіце
Пажарам знішчанае поле.

ТРОХЛІНЕЙКА-МАГАЗЫНКА

То не дудка мая,
        Не жалейка,—
Гэта стрэльба мая —
        Трохлінейка.
Бараніла мяне,
        Даглядала,
На сваёй старане
        Пільнавала.

---

[1] Накіравалася *(паланізм)*.

Я ў астрозе сядзеў
Прад вайною,
Бо свабоды хацеў
Ды з зямлёю,
Сабіраўся ўцячы,—
Не ўдалося,—
Магазынак... сваіх
Не знайшлося.
Па астрозе папаў
Я у войска,
Навучалі мяне
Тут па-свойску:
Мала костак усіх
Не зламалі,
Трохлінейку за то
Даравалі.
З ёй цяпер я ужо
Не расстаўся
І свабоды пры ёй
Дачакаўся.
Ну, пацеха мая,
Журавінка,
Трохлінейка мая —
Магазынка.
Мы цяпер зажывём
Па-другому,—
Не падданы чарту
Ніякому;
Будзем мы ваяваць
Для народу,
Бараніці наш край
І свабоду...

ПАХОДНАЯ

Загрымелі ў барабаны,
Заігралі ў трубы —
Раскаціўся грукат грому
Чалавечай згубы.
Закурылася дарога,
Заіржалі коні,

Праваджала маці сына
Па зялёнай блоні [1].
Залівалася слязамі,
Каля стрэмя йдучы:
«Завісаюць над табою,
Галубок мой, тучы...
Загнятуць цябе марозы,
Мой пякнюткі квеце,
Астануся я зязюлькай,
Сірацінкай ў свеце...»
Пацяшаў яе хлапчына:
«Супакойся, мама,
Не навекі ты за мною
Зачыніла браму.
Яшчэ будзе вараненькі
Капыцікам біці:
— Выйдзі, выйдзі, гаспадыня,
Сыночку адкрыці!..
Яшчэ будзе вараненькі
Весела іржаці:
— Выйдзі, выйдзі, гаспадыня,
Сыночка ўстрачаці!»

* * *

Брацця, к агульнаму шчасцю
Трэба жыццё кіраваць.
Роўнасць, братэрства і згода
Будуць нам шлях асвятляць.
Згоднай, вялікай сям'ёю
Пойдзем к дзяньком залатым,
З думаю ў сэрцы святою,
З нашым жаданнем адным.
Крыўды людской нам не трэба,
Слёз не бажаем ніч'іх,
Хочам, каб з яснага неба
Слонца свяціла для ўсіх.

---

[1] Па лузе, пашы (*паланізм*).

Досыць было панавання
Квотнікаў [1] злых, махляроў,
Досыць для нас гаравання,
Новых паклічам майстроў.
Мусім народ абудзіці,
Голасна мусім пазваць:
Гэй, хто работнік? Хадзіце
Новы ўсім лад будаваць!
Будуць для ўсіх там палацы,
Стане на ўсіх там цяпла,
Ў панстве [2] братэрства і працы,
Вольнасці, хлеба й святла.

ДАКОРЫ

Ты не прыйшла, як быў я хворы,
І смерць парог мой сцерагла,
І мне канец здаваўся скоры,—
Ты не прыйшла, ты не прыйшла!..

Ты не прыйшла, калі мне снілась,
Што ты сястрой пры мне была
І, як дзіцём, са мной вадзілась,
Ты не прыйшла, ты не прыйшла!

Ты не прыйшла, калі рукі я
Не мог паднесці да чала.
Былі усе... Былі чужыя.
А ты адна,— ты не прыйшла!..

Ты боль уцішыць мой каханнем
Патрэбы ў сэрцы не знайшла,
І, як другія, з прывітаннем
Ты не зайшла, ты не зайшла!

---

[1] Квотнікаў — ліхвяроў.
[2] У панстве — у дзяржаве *(паланізм)*.

З АСТРОЖНЫХ КАРТАК

I

Яму...

...Любіла я без меры
Цябе, о, любы мой, каханы мой, ядыны!
І პломень той кахання не пагас —
Ў вясенні кожны дзень, як зацвітуць язміны,
Ледзь спусціцца з-пад неба сумерк шэры,
Я йду у наш садок і там праводжу час.

Праходжу сцежкамі, заросшымі травою,
Каторымі даўней хадзілі мы з табою...

Хаджу адна па іх,— а кожан кусцік рожы,
І дрэўца кожнае, пахучыя язміны,
І ўсё, што тут садзіла я сама,
Далёкі, любы мой, аплаканы, ядыны!
На болесць мне адно варожа:
Яго няма, няма!..

II

Ёй

Сягоння ліст твой я узяў ў канторы, дарагая,
А з ім бязглуздую уразу атрымаў,
Бо той жандар, што ўсіх лісты чытае,
Ўсміхнуўся подла так, як мне перадаваў
Яго: «Любовное-с! Весьма...» Я не даслухаў,
А ён не даказаў за звонкай аплявухай...
(Жандар не скрыўджаны, бо ён не без атвету,
Надзелі там жа мне на рукі «бранзалеты».)

Найлюбшая!.. Не многа ёсць мінутаў,
Калі астрожніка святлее смутны твар,
Калі, запомніўшы на гэта, што закуты,
І ўвесь аддаўшыся уплывам пекных мар,
Ён пераносіцца ў палац із думак ўласных.
Вось ты адну з такіх хвілінак шчасных
Тваім лістом сягоння мне падаравала,—
Ты гэта ад мяне не раз ужо чытала...

Бывае, ведаеш, матыль часамі з волі
У клетку вязеня вясною заляціць,
Здзівіўшыся крыху, што тут не як на полі,
На гратах [1], на стале, на ложку пасядзіць,
Пакруціцца па цэлі, абгледзіць суфіт [2], сцены,
Зірне на каляндар, што кажа часу змены,
Абвее твар нявольніка, трапечучы крыламі,
Прылепіцца к руцэ махнатымі нагамі,
Заціхне, як суддзя, вусамі пашаволіць,
Часамі дык падняць сябе з рукой пазволіць
І лёгенька другой да крылляў дакрануцца,
Каторыя яму памогуць зноў вярнуцца
Туды, назад... Ах! З ім з палёў
Да вязеня ўлятае жыцце: слонца, лес,
І дворычак стары між стромкіх тапалёў,
І рэчка быстрая між лозаў вузкалістых,
І ранкі, й вечары ў туманах серабрыстых,
І ўсё, што бачыў ён, што знаў, пакуль не счэз,
Зачынены ў астрог, дзе сцены, граты й сцены!..
Як госць жаданы гэны,
Мне ліст твой быў сягоння...
Аднак... Прасіць хачу цябе я, дарагая,
Ты толькі суд рабіць над мною не спяшы —
Хачу прасіць... Найлюбшая, святая!
Пакінь пісаць ты мне... Забудзься... Не пішы!..
Каб знала ты, як мыслі аб няволі
Пасля тваіх лістоў яшчэ цяжэй гнятуць,
Як гэтае знаццё, што ты ужо ніколі
Не вырвешся адсюль, што ты навек...
Забудзь,
Забудзься ты аб тым, што некалі любіла,—
Не можаш? Пераплач адна ўсё у душы,
А толькі каб мая цяжэй яшчэ магіла
Мяне не мучыла,— забудзься, любая;
забудзься, не пішы...

[1] Граты — старая мэбля, ламачына *(польск.)*.
[2] Суфіт — столь *(польск.)*.

ХВЕЙНАМУ ДРУГУ

Але, ну так, але, але,—
Мы ўсё яшчэ ў няяснай ймгле,
Наперад глянуць,— далі там
Няма, здаецца, жаднай нам.

Па тэй дарозе, што ідзём,
Калоды, пні, завалы, лом,
І страх, і жах глядзяць зусюль,
Няма палёгкі ніадкуль.

І сілаў нам, здаецца, брак...
Ўсё так, ўсё так! Але ж, аднак,
Пазбудзь трывог душы сваёй,
Няхай пануе вера ў ёй,—

Глядзі: ідзём мы не адны
Шукаць дабра для стараны,—
За намі рушылі яны —
Зямлі радзімае сыны!

* * *

Яшчэ не спаў з іх даўні сон,
Не прэціць ім кайданаў звон,
Не вытхнуў з іх ганебны дух
Рабоў адданых, верных слуг.

І можа быць, што, раз, ізноў,
На даўніх трапіўшы паноў,
Ім паднясуць свае дары,—
Нічога, гэта да пары!

* * *

Нясмелы крок іх і цяжкі,
Дык ён і мусіць быць такі,
Бо гэта толькі першы крок...
Прыпомні, як вясной паток

Здаецца слаб, здаецца хіл,
Здаецца, ён не мае сіл,

І часта як тамуе[1] бег
Яго вясняны рыхлы снег.

Аднак што далей, то смялей
Бяжыць паток шырэй, глыбей,
І хлусіць з розных перашкод
Ён сілай вод... Як ён — народ!

У ГАРЫ І ДОЛЕ

З нотаў аб Паўночы

Там, дзе зоры па-над горы
Ледзь вышэй ўначы мігцяць
І мільёнам іскр зялёных
Ў белым снезе бляскацяць;
Там, дзе хвоі, быццам воі,
На узвышках гэных гор
Ў дзіўным строі, ў поўнай зброі,
Сцерагуць нябескі двор,
Па каторым к вечным зорам
Млечным Шляхам душы йдуць,—
Там ў цясніне, дзе свет гіне,
Людзі ў камню міны[2] б'юць,
Рыюць міны, плястры гліны
Прамінаюць і пяскі,
Ўглыб капаюць — ўсё шукаюць
Дно спрадвечнае ракі...
Ёсць прыметы, казкі зветы,
Што на дне тым шмат дабра —
Дробных зорак, як пацёрак,
Залатых і з серабра.

Так ў вышынях і ў нізінах
Зоркі вабяць ўзрок людскі:
Там — на Млечным Шляху вечным,
Тут — на дне старой ракі.

---

[1] Стрымлівае.
[2] Міна — капальня.

САМСОН

На соты нумар «Беларусі»

«Самсон! Гаворыш ты: адзін твой Бог праўдзівы
І толькі ён адзін у сіле ўсё зрабіць.
Няхай — скажы яму — свае пакажа дзівы:
Хай ўзрок пагаслы твой спрабуе аджывіць,
Хай волю дасць табе і зверне моц былую,
З якою ты, бы леў, губіў філісцімлян.
Парві ты свой ланцуг, як завязку гнілую,
Тады мы ўверымся, што Бог твой не балван,
Якога ты сабе сярод нябёс уроіў,
Катораму палац ў сваёй душы састроіў
І ніцма прад чыім ляжыць твой розум тронам...»
Так над Самсонам
Смяялася гурба ў Баалавай святыні,
А ён між іх стаяў, не чуючы іх слоў.
Здавалася яму, што ён ізноў ў пустыні
Сярод Ізраілю радзімага шатроў.
Так... Раніца яшчэ. Пакуль расой халоднай
Насяклы [1] з вечару пясок не грэе ног,
Яшчэ ў глыбокім сне вялізны стан паходны
Народу божага, што столькі меў дарог.
Самсон не спіць ужо. Адзін з ўсяго народу
Тварца свайго ён звык штораніцы вітаць
І, дня чакаючы, звярнуўшыся да ўсходу,
Малітвы шчырыя сыноўскія шаптаць.
Бялее рыхла ўсход. Вось зараз ў сонца шаце
Найвышні з'явіцца у дзенным маястаце
І ўсё благаславіць: зямлю, і неба, й воды,
І рыбаў, і звяроў, і птаства розных роды,
І гадаў-попаўзняў, і рабакоў, й травіцу,
Й расліны ўсякія, дзе толькі могуць быць,
Паветра ціхае, і хмары, й навальніцу,
І гэты свой народ,— усё благаславіць.
Вось небасхіл прад ім ружовай павалокай
Пакрыўся, спакваля змяніўшы колер свой...
І раптам баграю, ў кароткім мгненні вока,
Заліўся ўвесь усход. У кароне залатой
У праменнях сонечных Уласціцель паказаўся,
І з Божай ласкі дзень людзям і ўсім заняўся.

---

[1] Насяклы — намочаны.

Самсон мяняўся ўвесь ў набожным паднясенні,
І твар яго мужскі за небам развідняў.
«Мой Бог, мой Пан, мой Свет!» — шаптаў ён ў патрасенні
І рукі замест крыл душы сваёй падняў...
Аж голас чуець стуль: «Прыйдзі, мой сын бяздольны!
Ты адпакутаваў за грэх свой мімавольны».
З тым моц даўнейшую ў сабе пачуў Самсон...
Калі ж блюзнерчыя яго ўзбудзілі крыкі:
«Дапамажы мне, Бог, ўсяхмоцны і вялікі!» —
Так пракрычаў ў акропным гневе ён
І путы разарваў звычайным рухам рук —
Упёрся у калоны, пачуўся грукат, стук...
І сцены капішча да грунту патрасліся,
Магілай стаўшыся для тых, што ў ім знайшліся.

ШЛЮБ

Год за годам, дзень за днём,
Ўсцяж — гадзіну за гадзінай,
Паміж песняй салаўінай
І агідных жабаў крэктам,
Выццем буры, ветра шэптам
І касы смяртэльнай свістам,
Ў бляску полымя агністым
Мы да шлюбу свайго йдзём...

Мусіць, скора... Пэўне, блізка,
Чую я ўжо гэты час,
Поўны шчасця і пакрас,—
Дзён парвецца нашых нізка,
Дзён, затрутых соллю згуб,—
І, няпомныя былога,
Ўчуўшы голас горных труб,
Пойдзем, люба, мы да Бога
Браць апошні, вечны шлюб.

ПРАЛЕСКІ

Да Е. К.

Прынеслі вы чароўныя дары вясны — пралескі,
У добрасці святой іх для мяне сваім зрабіўшы дарам,
Як колер гэтых кветачак, так домысл ваш —
нябескі,—
Прыйсці, парадаваць вясной мяне ў маім замкненні
шарым.
Зрабіўся мой пакой цяпер — пудэлак цесны меські —
Тайгой шумячаю на шчыце гор, ў паблізку к сонцу,
к хмарам,
Ляжу у ёй, хваін жывушчы пах п'ючы і горных зёлкаў,
А ў думках і ўваччу — праслічная [1], паўночная фіёлка.

ТРЭНЫ

З гадоў няволі

Беларускі мой радзімы краю,
Чым ты стаўся горшым перад светам —
Строгім гэтым...
Цяжкім лёсам ён за што цябе карае —
Забівае?
Скрозь пажэжа, пусткі і руіны,
Скрозь нядоля, голад і галота,
Скрозь стагнота.
Тут — што людзі! — ў полі кожная быліна —
Сіраціна.
Падрабнеўся твой народ на часці,
Зносіць ён благое ліхалецце
Па ўсім свеце,
Апынуўся дзе, раскіданы няшчасцем,
Злой напасцяй.
Перад гэтым быў ты, край, багаты,
Меў лясы, бязмежныя, як мора,—
Гора, гора!..

---

[1] Праслічная — надзвычай прыгожая (*паланізм*).

Павыгублена ўсё. Дзе людзі, дзе гарматы,
Спраўцы страты.
Дык прызнайся ж мне, радзімы краю!
Завініўся чым ты перад светам:
Гневам гэтым
На цябе нялюдскім ён за што палае,
Так карае?

АДЛЯЦЕЛА ДУША

З няволі

Ах, згубілась душа! Не жывець у грудзях,
Адляцела кудысь і прапала.
Напужала няволя,— ў нудзе па людзях
Падалася на свет, змандравала.

Як прасіла ж мяне! «Адпусці, не трымай!
Ці ж лягчэй, што я гэтта загіну?
Што табе за карысць? Лепш адзін памірай,
Не прасі мяне, любы,— пакіну!»

Што было мне пачаць? Адпусціў я. «Ідзі! —
Адказаўшы дружыне каханай.—
Але слухай: прашу, заклінаю, знайдзі
Край на свеце — сіроцкі, забраны.

Мусіш ведаць яго і адразу пазнаць
Той відок, апавіты журбою,
Што святы мог спакой на усё насылаць...
Гэта край наш радзімы з табою.

Дык ідзі ж, паглядзі, што зрабілася там!
Кроў змяшалася з попелам, з глінай,
Незрахована страт, няма ліку слязам
Над спакою былога руінай.

І заплач над усім, як заплакаў бы я,
Калі б мог я з няволі урвацца,
І лягчэй мне тады будзе, люба мая,
З гэтым светам ў няволі расстацца».

Дзень праходзіць за днём, надышла і зіма,
Туга цяжкая ў сэрца запала...
Адляцела душа, і няма, і няма,
Заблудзілася дзе ці прапала?..

ЖЫЦЦЁ

Элегія

Жыццё — гасцінец, гады — як вёрсты,
Канец жыццёвы — то небаспад.
Ідзеш паволі, што далей — болей
Тых вёрст жыццёвых цячэць назад.
Што далей — болей... Сціха, паволі
Старэеш, слабнеш, цяжэеш ты,
Аж ўрэшце ледзьве нагі абедзве
Дацягнеш неяк да тэй вярсты,
Дзе гэным знакам, што ўсім аднакаў,
Ці хто ялмужнік [1], ці хто купец,
На страх выразна, для ўсіх паказна
Стаіць: «Спыніся, вось твой канец!»

БАЖАННЕ

Не прашу я, Божухна, скарбамі ўладаці,—
Дай мне толькі сілы зарабляць, каб жыць,
Каб і ў дзень, як прыйдзе мне душу аддаці,
Хлеб я свой штодзённы працай мог здабыць.
Не прашу я, Божухна, твайго свету знаці —
Ўсе пачаткі, змены, і канцы, і рух,—
Дай адно людскую праўду мне паняці
І яе быць верным, найпадданьшым з слуг.
І усё тут, Божухна, чым патурбаваці
Я хачу сягоння, просячы цябе:
Дай мне праўду знаці, і ў людзях спаўняці,
І заўсёды з працы хлеб свой мець сабе.

---

[1] Жабрак. Ялмужна — міласціна *(польск.)*.

КЛІЧ

Гэй, народзе, трэба ўстаць,
Дух свой з рабства распрастаць,—
Чуеш: Волі зычны звон
Будзіць, кліча меддзю ён
Ўсе народы ўсіх старон,
Каб разбурыць крыўды трон.

Скрозь, куды хаця зірні,—
Здзівіць з дзіваў дзіва-цуд:
Ў небе літара-агні
Свецяць ноччу і пры дні —
«Вызваль дух свой, рабскі люд!».

Ў гэты час пракляты будзь,
Хто свой карк захоча гнуць,
Й рукі ворагу лізаць,
Й словы льсцівыя казаць.

ПЕСНЯ КАПАЧОЎ *

У цяжкай працы мы жывём,
Спачынку мы не знаем,
Ядзім нясмачна, горка п'ём,
А што за гэта маем?
        Пагарду тых, каму ідуць
        Работы нашай плёны,

* «Капачамі» называюцца на залатых прыісках людзі, каторыя, не працуючы, як іншыя работнікі ад гаспадара, ці працуючы толькі для віду, займаюцца дабычай золата на сваю руку з старых шахтаў, пакінутых пяскоў і г. д., што забараняецца як гаспадарамі, так і горнай паліцыяй. Гэта смелыя, адважныя, спрытныя людзі, часта багатыя, працуючыя толькі дзеля мілавання капацтва, з вялікай асабістай амбіцыяй і з асабліва гостракрытычным стасункам да сучаснай сацыяльнай няроўнасці. *(Заўвага А. Гаруна.)*

Што нашай працаю жывуць
Ўспаёны і ўскармлёны.
Руку нам грэбуюць падаць:
Ім простасць разіць вочы,
Душы не хочуць ў нас прызнаць,
Бо мы — народ рабочы.
Глядзяць на нас, як на сваіх
Валоў нямых, бясслоўных:
Працуй, працуй ды слухай іх,
Тваіх паноў знароўных.
Сваёй не важся воляй жыць,
Стлумі свой розум просты:
Парадкі іхнія судзіць,
На гэта — не дарос ты!
З дзяціных дзён аж да труны
Цярплівасці нас вучаць,
Спрабуй не слухаць іх — яны
Без літасці замучаць.
Ў адно змяшаныя з быдлём,
Мы так жылі адвеку,
Аднак мы хутка зажывём
Як следна чалавеку.
Панамі ў свеце будзем мы
І свой лад пастановім,—
Насталім толькі ўсе ламы
І дзюбы кайл * падновім!

ВІДЗЕННЕ

З гадоў няволі

Ідзець яна адна з адкрытай галавой,
Рызман расхрыстаны вісіць падзёрты на грудзях,
З вачэй яе глядзяць прыймглёныя слязой
Сардэчны боль нязмераны, а з ім бязглузды страх.
Праходзіць шлях яе між пушчаў і лясоў,

---

* «Кайла» — начынне накшталт аднадзюбага малатка, каторым рудакопы выкалупываюць і выбіваюць з зямлі патрэбны ім пляст пяску з цяжкаю рудой, каменным вуглем, залатым пяском і г. д. *(Заўвага А. Гаруна.)*

Засмечаны карчамі скрозь і дрэў сухіх вяццём,
З тых пушч ўсцяж чуюцца мільёны галасоў,
Якія гоняцца за ёй з праклёнамі, з выццём.
А дзе ж яе сям'я? Дзе кроўныя, сыны?
Куды усе падзеліся? Хаця б хто дапамог?
— Пакрыўдзіў род ліхі, і здрадзілі адны
З дзяцей. Другіх забраўшы, зноў ёй крыўду справіў
Бог.

Куды ж яна ідзець сірочаю ступой.
Ці ведае, куды той шлях, якім ідзець, ляжыць?
О, не! Яна ідзець, бо мусіць, хоць сляпой,
Хаця бы вобмацкам ісці, каб толькі жыць, каб жыць!

З Тараса Шаўчэнкі

«КАЎКАЗ»

...Скарэй, скарэй ў навуку к нам!
Пачом хлеб-соль пакажам вам...
Мы не пагане,
А з хрысціянаў хрысціяне.
Усё святое:
Іконы, цэркві, Бог у нас!
Нам толькі сакля вочы коле:
Чаго яна стаіць у вас,
Не намі дадзена? І вам
Чурэк * мы ваш чаму не кінем,
Як тым сабакам? І нам
Чаму за слонца не павінны
Плаціць вы? От,— ўсяго!
Нам трохі трэба! А за тое,—
Каб з намі дружбу вы трымалі,
Навукі шмат бы пераймалі.
У нас абшары!.. Як на тое —
Сібір на ўсходзе,— во краіна!
Людзей, астрогаў,— што лічыць!
Ад малдаваніна да фіна —
На ўсіх языках ўсё маўчыць...
Бо ўсім здаволена!..

* Каўказскі хлеб. *(Заўвага А. Гаруна.)*

ПАЭТЫЧНЫЯ ТВОРЫ, АПУБЛІКАВАНЫЯ ПАД ПСЕЎДАНІМАМ А. СУМНЫ

МАЕ КОЛЯДЫ

Быў калісьціка час
І ў мяне, як і ў вас,
Што я быў маладым
Ды так ў меру — дурным...
Дык да школы хадзіў;
Між панамі і жыў
У вялікім у месце;
Спосаб панскі і есці
І адзетку узяў,—
Словам, панам я стаў...
Хаця пуста ў галове,
А у панскае мове
Я пачаў старавацi,
Забывацца аб хаце,
Аб звычаях вясковых,
Бо — прывык да мястовых...

Па такім уступленні
Раскажу вам здарэнне!

Ужо восеню цэлу
Школа намі грымела,
І пачатак зімы
Правучыліся мы,—
Прыйшлі святы, каляды...
Я быў вельмі ім рады:
Будзе час аддыхнуць,
Кніжкі ў кут шпурлянуць.
Да таго — мой кампан
Казюк — з прадзедаў пан,
Хлапец вельмі багаты,—

Запрасіў вось на сьвяты
І мяне ў бацькаў двор...
Я на гэнае скор —
Зараз даў сваю згоду...
Як бач панскай падводай —
Пара коні, хвурман —
Еду я ды кампан!

Было пекна ў двары:
Гасцей шмат ўвечары,
Ёсць што есці ды піць,
А музыка грыміць
Ад змуроку да рання —
Шло усцяж баляванне!..
Я быў добра прыняты,
Быццам нейкі багаты
Хлапец, роўны Казюку;
Падаваў усім руку:
Паном, паннам ды паням
Ды займаўся скаканнем!..
Ды была жа ахвота:
Танцаваў я да потаў
Вальцы, полькі, кадрылі
Са сваёю Марыляй,
Казюковай сястрою,—
Хто з кім, а я з ёю...
Бо ўжо вельмі ў спадобе
Была грыўка на лобе,
Вочкі мела анёла.
Ох, было мне вясёла!..
Не агледзеўся я —
Як сталася бяда
Ці вялікая ўцеха...
Цяпер смех... Не да смеху
Там было мне тагды,
Як сардэчнай жуды
Пачуў першыя сціскі...
Да каго? — да Марыські!
Як то кажуць: па вушы
Ўсёй хлапчынаю душай
Закахаўся ў дзяўчыне —
Ў яе вочках, грывіне,
Ў яе смеху звінячым...
Нат начамі маячыў

Ды аб ёй мармытаў —
Так Казюк мне казаў!
Дык прызнаўся яму
(Толькі! — больш — нікаму!),
Што кахаю Марылю,
Больш чым польку, кадрылю,
Больш чым нават яго,
Казюка сваяго!..
За адно яе слова
Усё зрабіць я гатовы:
Купіць стрэльбаў, нажоў
Ды пайсці на звяроў
Індыянскае дзічы —
Стацца там паляўнічым...
Сярод стэпу пажараў
Увіхацца з Эмарам...
Дык за ўсю нагароду
Хацеў б мець яе згоду:
Што мяне не забудзе,
Што скакаці не будзе
Ужо ніколі з баронам
(Нейкім там нарачоным!)
Ды аддасць мне з галовы
Сваю ўстужку ружову,
Як знак вечны ўспаміну...
Так кахаў я дзяўчыну!..

Усё чысценька гэта,
Пад вялікім сакрэтам,
Казюкові на вуха
Расказаў, а ён слухаў...
Ён спрыяў мне душою...
Абяцаўся з сястрою
Аба ўсім гаварыць
Ды аб ўстужцы прасіць...
Бо я сам, далібог,
Старавацъ з ёй не мог —
Толькі ў вочкі глядзеў
Ды, як рак, чырванеў!..

Цэлу ноч мы шапталі,
Розны планы ўкладалі,
Урэшце стала на тым
(Мусім мець на сваім!),

Калі ўстужкі не дасць,
То патрапімо ўкрасць!

Ужо вокны світалі,
Як мы змову канчалі;
Разоў колькі зяўнулі,
За тым скора паснулі!..

Я ўва сне не прысніў,
Чым дзянёк мне гразіў,
Што ужо наступаў...
Я спакойненька спаў.
Раптам чую: «Паніч!
А, паніч!» — нехта кліча,
Ды за коўдру тармосіць,
Ды ўставаць мяне просіць...
Глянуў я — так, з-пад вока —
Аж то дворнавы лёкай
Нахінуўся ды кажа
(Прападзі сіла ўража!),—
Што ось з вёскі за мною,
Каб забраці з сабою,
«Хтось» санямі прыехаў
(А сам скерыцца смехам).
А бадай це напасці!
Зразумеў я няшчасце:
Будуць ведаць паны,
Каго маюць яны —
Што я ім нераўня!
Што я — так — мужычня!
Што ўжо, пэўна, ніколі
Быць не прыйдзецца болей
На калядах — на святах —
У такіх дворах багатых
Між паноў між вялікіх
На іх скоках, музыках!..
Бо мне стыдна й самому,
Што я з простага дому!..
(Вось якога паняцця
Быў калісь — хлапчаняцем.)
Ды ўсё гэна нічога...
Мукі пекла самога
Я вялікі цярпеў —
Калі йшчэ зразумеў,

Што ніколі з Марыляй
Не пайду у кадрылі,
Ў яе вочкі не гляну
Ды ўстужкі не дастану!..
Пацямнела ў вачах,
Зашумела ў вушах,
Я быў блізкі распачы,—
Чуць стрымаўся ад плачу...
Ды сказаўшы: «Устану!»,
Коўдрай вочы апрануў,
Бо, жадаючы схову,
Я закрыўся з галовай!..
Дык паганы лякай
Далей кліча: «Ўставай!»
Ды за коўдру бярэцца...
Аж Казюк адазвецца
(Разбуджаны са сну):
«Дай спакой ты яму,
Ужо ўстанем мы самі —
Йдзі скажы гэна маме!»

Лякай выйшаў. Казюк
Дай рабіці стук-грук,
На маё ложка ўскочыў,
Развясёлы — хахоча,
Ўспамінае Марылю,
Што аб ёй гаварылі...
Я маўчлівы... Ледзь слова
Магу мовіць... «Галова,—
Кажу,— надта баліць...»
Што рабіць? Што рабіць?
Ўсцяж пытанне вінецца:
Што рабіць? Куды дзецца?
Ці, адзеўшыся мо,
Уцячы праз вакно?!.
Кабы толькі з панамі
Не сустрэцца вачамі...
Ды прад любай дзяўчынай
Мне дарэшты не згінуць!..

Зноў лякай, дакладае,
Што з гарбатай чакаюць;
Дык далей адцягаці
Нельга было — ўставаці

Трэ ужо нам, канешна...
Мы ускочылі спешна
Ды адзеты, памыты
Ідземо... моў прыбіты
За Казюкам цягнуся —
Так сарому баюся!..

А ў сталоўцы гасцей —
Хмара ўсякіх людзей:
І старых, і малых,
І сваіх, і чужых,
Я не помню нічога:
Ці казаў што да кога,
Ці каму пакланіўся...
Помню толькі: абліўся
Я гарбатай гарачай,
Як Марылю убачыў,
Што з баронам сядзела
Ды так дзіўна глядзела
На мяне, небарака...
Сколькі спёк я там ракаў [1],
Каб хацеў, не злічыў бы —
Ды і вас умарыў бы!..
Дык як ўсенька на свеце
Свой канец мае прэце —
Так і мука-гарбата
Мела ўрэшце канчатак:
Паны ўсталі і пані —
Ды з падзякай снядання
К Казюковай матулі
Грамадой пацягнулі...
Скарыстаў я з замехі
Ды з вялікім паспехам —
Міжы іншых паноў —
Падышоў да бацькоў
Кампана: за гарбату,
За гасціну, за свята
Я падзяку злажыў —
Але як? каб я жыў!
Сам я не разумеў,
Што казаці хацеў!
Дык і выйшаў мармыт

[1] Колькі разоў чырванеў.

Адзін — проста, ну, стыд!
Потым йшчэ камусь руку
Я падаў ды з Казюкам
Наўцёкі пусціўся,
Ажно аж апыніўся
У сваім я пакоі...
Казюк сёе ды тое —
Усцяж трэле-гавора,
Успамінае, што ўчора
Мы так лоўка на балі
Удвох гулялі-скакалі;
Што ён вельмі шкадуе,
Чаму з бацькам еду я
(Гэны «хтось» быў мой татка
З сваёй простай апраткай!),—
Бо яму без мяне
Ужо так весела не —
Час не будзе мінацца!
Ах, каб мог я астацца!..
Мне яго ўспамінанне
Ды па мне бедаванне —
Усенькі гэныя жалі
Косцяй ў губе стаялі:
Каму ўцеха, забава,
А мне выйшла няслава!..
Хаця ён — маладой
З панска добрай душой
Майго гора не ведаў...
Я б ж? хацеў толькі з едаў
Усіх гэных звярнуцца,
Найдалей апынуцца,
Каб злажыці манаткі
Ды ўцячы без аглядкі!
Вось і кошык гатовы.
Шапку ўздзеў на галову
Ды пальточка на плечы
Я — гатоў да уцечы!..
«Ну, дык будзь жа здароў!»
І без лішніх там слоў
З Казюком абняліся
Ды з сабой рассталіся!..

Я стаю ўжо на ганку
Ды бацькаву хвурманку

Паглядаю скрозь вокам
На дзядзінцы шырокім...
Шмат бо была канёў
Ды з званкамі санёў,
Што паноў тых і паняў
Прывязлі на сняданне...
Ды ні бацькі, ні санак
Міжы панскіх хвурманак
Не чуваць ані духу...
Аж ў тым шэпча над вухам
Дворны лёкай паганы,
Што вун там, ля паркану,
Да хлявоў дзе дарога,
Каля санак «з убога»
Бацька здаўна чакае...
Пракляў ў душы лякая
За ягоны парады!..
Ды хоць вельмі нярады,
Мушу йсці пехатой
Праз хвурманак пастой
Прад палацу вакнамі!..
Чуць не плачу слязамі
Над нядоляй сваёй:
Пэўна, шмат хто з гасцей
Будзе ў вокны ўзірацца,
Нада мною смяяцца —
І барон, і Марыля,
І ўся панска хэўрыля!..
Стала мне гарачэ...
Хоць мароз аж пячэ
Ветрынёй студзяной,
Снег скрыпіць пад нагой,
Я не йду, а ляту —
Кабы скончыць бяду!

Вось ўжо сані ды татка...
І не знаю: парадкам
Якім сталася гэна —
Толькі нейкая змена
У маёным паняцці
Пачала наступаці...
Стала стыдна мне стыду,
Паказаўся я брыдай
Для сябе нат самога...

Застыдаўся я — кога?
Свайго роднага таты!
Сваей роднае хаты!
Сваей роднай сярмягі!
Сваей роднай павагі!
Сваей роднае мовы —
Беларускай — вясковай!
Бяды свае з мусу!
Ды што я — з беларусаў!..

Памаленьку, памалу
Праясняцца мне стала
Ўсіх адносін загадка,
Палажэння, парадкаў,
Што пануюць на свеце —
Мы ж сям'і аднэй дзеці!..
А жыццёвы варункі
Ды ўсялякі рахункі
Раздзялілі народ
На вярхі ды на спод —
На багатых паноў,
На бяду — беднякоў...
Адны ў пекным адзеты
І зімою і летам —
Добра маюцца ўсёгды...
Так праходзяць ім годы:
Быць у нейкім у сне,
Быць у вечнай вясне!..
А другія — ў бядзе,
Што ўвакол іх гудзе
Ды к няшчасцю вядзе,
Па жыццёвай грудзе
Валакуць свае лямкі...
Не чапаюць нат клямкі
Тых да шчасцейка дзвераў
Ды жывуць жыццём звераў,
Жыццём гора-нядолі
Ды ўсялякай няволі!..
Стала ясна мне ясна:
Што да гэных няшчасных,
Ўсё жыццё працавітых,
Ўсім і ўсімі прыбітых,—
Я павінен схінацца
Ды ім сэрцам аддацца!

Усягды быці з імі,
З бедакамі сваімі:
З іх я целам-крывёю —
З імі быць трэ душою!..
Трэба мне літавацца
(А не то што стыдацца!),
Напрагчы свае сілы
Для карысці для мілых
Братоў шэрых вясковых...
Вучыць по́ступкам, словам,—
Як змагацца з нядоляй,
Каб багатшымі болей
Былі ў розум і сэрца,
Не былі ў паняверцы!
Каб іх хата бальшэла,
Цяпла, свету больш мела!
Кабы бедныя нівы
Былі больш урадлівы!
Ды каб быў больш здаровы
Увесь народ мой вясковы!..

Думкі гэны — другія,
Хаця сілай цяжкія,
Скрой-маланкай бліснулі
І — душу закранулі!..
Гэны міг быў мне векам,
І я стаў чалавекам!
Другім-іншым — і новым —
З другім чуццём, галовай!..
Усю жыцця шумавіну
Розум пры́ткі мой скінуў!..
Ды убачылі вочы,
Што было у змурочы
Пад плашчом дзецінады...
І быў вельмі я рады
Праўдзе болю святога!
Ужо не стыдна нікога:
Ні барона й Марылі,
Ні жыцця камарылі!..
Падбег борзда к татулю
Ды як добры сынулек
Уцалаваў яго рукі —
Быццам з доўгай разлукі!..
З ім гаворку пачаў,

Памагаці тож стаў
(Не стыдаўся нізвання!)
Папраўляць упраж, сані...

З мінай пэўнай мы селі
Ды на «двор» паглядзелі...
І адважна і смела.
(Ніякога мне дзела
Не было — ці ўзіраўся,
Ці хто плакаў, смяяўся...
Я сядзеў з татам мілым
І пачуў ў сабе сілы...
Быў на ўсенька гатовы!)
Дык з двара па жыццёвы
Я паехаў дарогі —
Кінуў панскі парогі!..

Вось якое здарэнне
Апісаць замярэннем
Было — з дзецінады!..
Ці патрапіў? даў рады?
Гэта меншая рэч:
Скінуў працу я з плеч!

ГЭЙ ЖА Ж, МАЯ ВЁСКА!..

Гэй жа ж, мая вёска!
Як ты дзісь [1] далёка —
Каб глядзеў і доўга,
Не убачыць вока
Тваіх стрэх з саломы,
Мохам часу крытых,
Вокенцаў маленькіх,
Хат, ў зямлю убітых,
Гумнаў і хлявочкаў,

[1] Сёння.

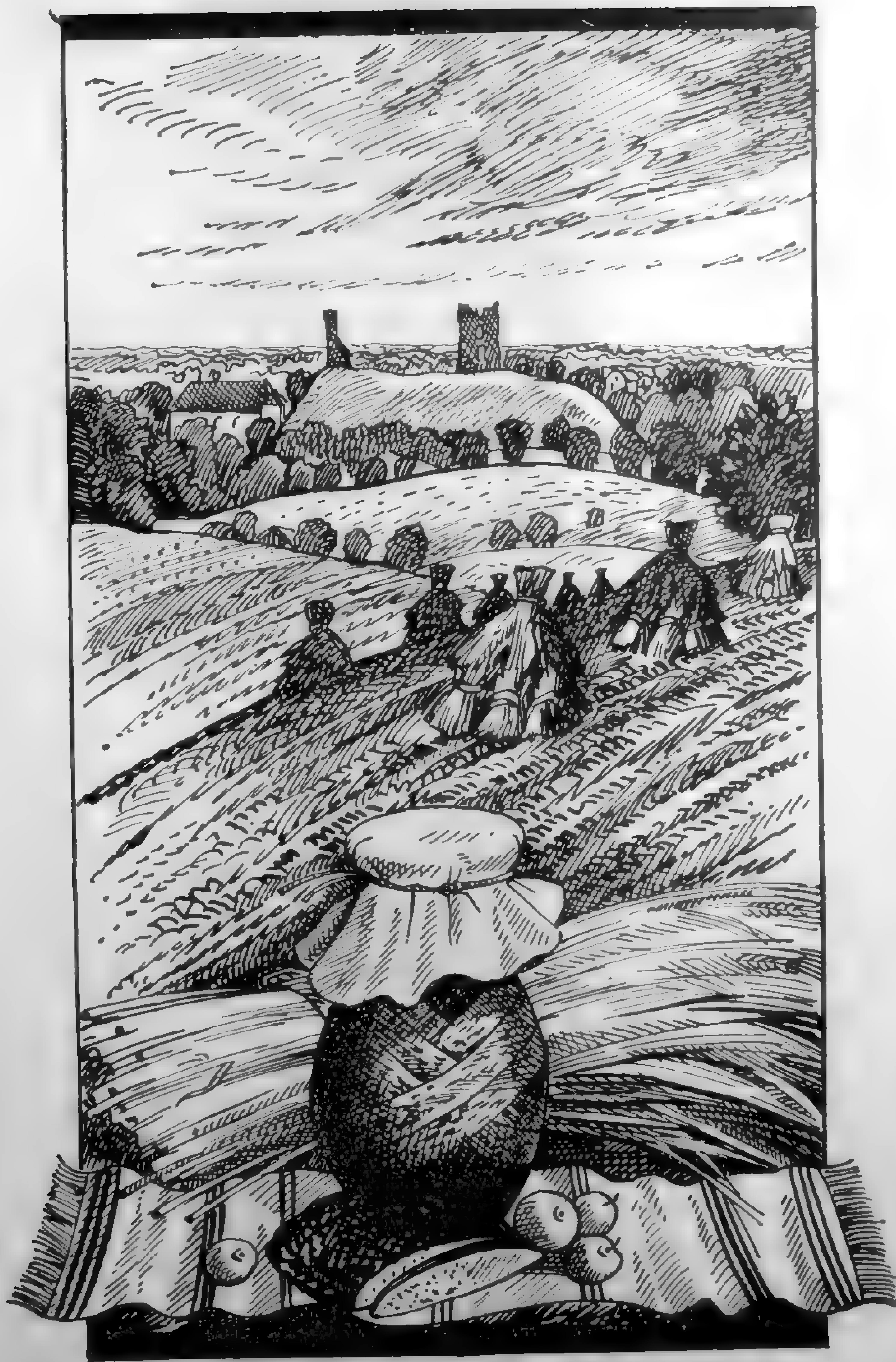

Нізенькіх, як хаты,
Вулічкі ўсяродку —
Крыху крываватай...
І за вёскай крыжа,
Што помніць дзядоў,
Мосціка праз рэчку...
І абшар палёў...
Адышло ўсё гэта,
Недзе дзісь далёка,
Каб глядзеў і доўга,
Не убачыць вока:
Засланяюць горы
І лясісты кнеі [1],
Дык да роднай вёскі
Даляцець умеюць.
Толькі ўспомніў даўны
Гора дні, уцехі,
Думка мігам скоча
Пад вясковы стрэхі —
Бачу вобраз родны:
Працы, гаравання,
Бедныя палеткі,
Сеянне, гаранне...
Родных бачу твары —
Хатніх і суседаў,
Жыццё бачу вёскі
І шчасця і бедаў...
Успамінак ўсенька
Ў вобраз адзін луча:
Вобраз сэрцу мілы —
Мілы, аж балючы...

Дык хаця ты, вёска,
Родна і далёка,
Што за гор лясамі
Це[2] не бачыць вока —
Я сардэчнай думкай,
Пакуль жыці буду,
Вёска мая родна,
Цябе не забуду!..

---

[1] Гушчары.
[2] Це — цябе *(польск.)*.

З НАВАГОДНІХ ДУМАК

Новы рочак ўжо настаў —
Ці канчатак ўбачым?
Дажывем? Хто б сказаў?
Колькі раз заплачым?
Немаведама. Не знаны
Рочак з віхрам йдзе —
Ночкай цёмнай праваджаны;
Людцы спяць сабе...
Ой, не спіце, не ляжыце
Вы, людцы, у хаце,
На свет божы паглядзіце —
Што трэ працаваці!
Каб мець ў хаціне дастатак:
Хлеба і да хлеба,
Аплаціць жыцця падатак,
Заслужыці неба...
Не з замкнёнымі вачыма
Трэба йсці праз жыцце,
А ўзірацца «абаіма» —
Шклы яшчэ купіці:
Свет навукі ў гаспадарцы,
Як быці здаровым,
Не шукаць вяселля ў чарцы
Ды жыццё нанова
Распачаці з Новым рокам,
Працы, сілы, волі —
І спаткаці смелым вокам
Прышлу сваю долю!..

ПРЫВІТАННЕ

З чужой і далёкай краіны
Вітаем цябе, родна мова,—
Раскіданы скрозь твае сыны —
Вітаем, бацькоўскае слова!

Пайшлі мы за грошам, за хлебам —
Бадзяцца па свеце шырокім,
Рассталіся з родным нам небам

Ды згінулі ў краі далёкім.
Паміжы народаў чужых
Забыліся дзедавай мовы
І песняў, звычаяў сваіх —
Выродкамі стацца гатовы...
Не ў памяці вёска у полі,
Ды нівы, ды рэчкі-балоты,
Не ў думцы браты, што у болі
З вялікае стогнуць бядоты...
Усенька забыліся... доўга
Жылі мы — як? Самі не знаем:
Сваёй была Вісла і Волга,
Не ў думцы, што родны край маем...
Хоць, праўда, не надта харошы,
Хоць бедны — балоты з пяскамі,—
А ўсё ж даражэйшы за грошы,
Бо з нашых прадзедаў касцямі,
Бо ў ім і цяпер засталіся
Там родныя нашы браты
І з мовай, што мы забыліся
Для іншай — другой і — наўды!..

Аж раптама вестка дзіўная
Нягадана неяк дайшла,
Што наша гаворка жывая
У друку ўжо йдзе да сяла,
Што словамі дзедаў сваіх
Ў газетах там вучаць ўсяго —
Што трэба любіці усіх,
Што трэба трымацца свайго!

Вяліка было наша здзіўленне,
А радасці не ўжо і конца —
Што ўрэшце адвечна зацьменне
Разгоне народнае слонца!..
І шчасце вяліка пачулі
Ў змарнелых сіроцкіх грудзях,
Лягчэй мімаволі ўздыхнулі
За прышлы Бацькоўшчыны шлях!..

З чужой і далёкай краіны
Вітаем цябе, родна мова,—
Раскіданы скрозь твае сыны —
Вітаем, бацькоўскае слова!..

* * *

Божа мой! Я чую зноў —
Як мацнее ў мяне kроў.

А ў грудзях сэрца б'ецца,
Па галоўцы жа вінецца

Думка нова, ды старая,
А вагромна, а святая...

А ўсяму, ўсяму прычына:
Мая родная зямліна —

Ўжо варушыцца, ўстае,
Падымаецца, жыве...

Гэта чую я без слоў,
Дык мацнее ў мяне kроў!..

БРАТЫ! ДАКУЛЬ МЫ БУДЗЕМ СПАЦЬ?

Браты! дакуль мы будзем спаць
Страшэнным сном, бо сном магілы?!
Браты! ці не пара ўжо ўстаць —
Да працы ўзяцца што ёсць сілы?!
Ўвакола нас жыццё кіпіць,
Мы — толькі мы — яшчэ спімо,
Калі ж народным жыццём жыць —
Калі мы ўрэшце пачнямо?!
Над намі хмурны вісяць ночы,
І громы бед не будзяць нас,
Бо закрываем свае вочы —
Не бачым, як народ ўграз...
Ў лята́ргу грозным лежымо,
І страх бярэ яго прарваць,
Ды дзіўны сны падчас снімо,

Што трудна нават расказаць...
Што мы — не мы! нам нат здаецца,
Вялікасць інша нас дурыць —
І сэрца шмат каго з нас б'ецца,
Каб як для іншых толькі жыць...
Чужое славіць слаўна імя
Сваёю працаю-крывёй
І жыць ў затрутым славай дыме —
І гінуць... гінуць, Божа мой!
Для краю гінуць — для братоў,
Збяднелых, цёмных і няшчасных,
Што мучацца вось ад вякоў,
Не маючы дзён жыцця ясных...
І гінуці для роднай мовы
Сваіх бацькоў і запрадзедаў,—
Браточак мой! ах, каб ты ведаў —
Страшэнна гэта рэч... гатовы
Хутчэй дык я на смерць лютую,
На вечны ў пекле цяжкі мукі —
Змяніць чым мову на чужую,
Здрадзіцелем чым быці ўнукаў!..

Браты! Кругом жыццё кіпіць,
А мы й далей яшчэ спімо...
Калі ж народным жыццём жыць,
Калі мы ўрэшце пачнямо?!

Даволі спаць! І вон што злое —
Магільны сон пара прарваць...
Нашто нам толькі ўсё чужое?
Пара да працы сваёй ўстаць!..

Пара! Пара! Нясецца стон
Вялікі, громкі з-пад магілы,
Шумяць лясы з усіх старон —
Пара устаць, злучыць нам сілы!
Рука у руку, усе разам,
З вялікай думкаю адной,
Як за цудоўным нам абразам —
Ўсяго народу грамадой —
Павінны ўстаць, ісці мы дружна
Па лепшу долю прышлых векаў!..
Даволі жыці нам з ялмужны!..
Пара мець імя чалавекаў!..

СКУЛЬ У МЯНЕ...

Скуль у мяне
Мора дум —
Дзіўны шум —
Болю мора,
Жалю, гора
Нахлыне?..
Што зрабіў
Я каму?
Не згану —
Што спакой
Святы мой
Загубіў...
Што удзень
Сяк і так —
Усяляк —
Я вось б'юся,
Валачуся,
Моў той цень...
А уночы
Нейка мара,
Думак хмара —
Так нясецца,
Аж вінецца,
Аж рачога —
Аж баюся...
Чую стон
Ды гамон,
Працы гукі —
Цяжкі мукі
Беларусі...
Далей бачу:
Народ мой
Возе гной...
Хоць маўчыць,
Стагнаціць,
Слёзна плача —
Наракае
На усё —
На жыццё,
Кепску волю,
Горку долю...
І не мае

Ён ўспамогі...
Цішына,
Цемната,
Не відаць,
Не згадаць —
Дарогі...

КАБ БЫЎ МОЛАД...

Каб быў молад,
Я кахаў бы,
Ў холад-голад
Я спяваў бы
Песні веры
Ў свае сілы,
Што без меры
Пружаць жылы...
І ў спадзеі
Лепшай долі —
Праз завеі
Бед, нядолі —
Йшоў бы чынам
Да здабыцця
Братам, сынам
Права жыцця...
А дарогай
Вечнай мэтай,
З думкай Бога
Ўсяму свету
Я каханне
Даў б законам,
Каб з зарання
Аж да скону
Быў тут кожны
З нас шчаслівым —

Калі можна
Ім быць — жывым!..

Каб быў молад,
Я кахаў бы,
Ў холад-голад
Я спяваў бы!..

ХМАРЫ

Бягуць, ідуць па небе хмаркі —
То цёмныя, то палавыя,
То белыя — маўляў жывыя
Разветру небнага пачваркі.
Бягуць... куды? чаму? ды скуль?
Ідуць... навошта? што ім трэба?
Іх вецер гоне — гулль і гулль...
Гуляюць хмаркі, крыюць неба.
Лятуць над высямі-даламі
І над вясковым цёмным борам,
Ў дарозе вечна, вечна самі,
Лятуць адны з сваім прасторам —
Маркотна, цяжка, з краю ў край...
І, мусіць, трудненька жыць ім,
Бо дзе прыкмецяць земскі рай
Са збожжам, кветкамі, з усім,
Што слонейка ды ніўка-маці
Ў злучэнні зродзяць цудны дары,
А чалавеку, моў дзіцяці,
Даюць як плату і ахвяру...
Збяруцца хмаркі грознай тучай
Ад думак горатных нядолі,
А цяжкасці, што іх так муча,
І дрогнуць громам над палямі...
Пачнуць свяціць маланак блыскам
Ды біць грымотна перунамі,
Над нівай звісшы нізка-нізка,
Заплачуць буйнымі слязамі...
Пачнуць дзяліцца, йсці далей —
Ў бяскрэсным пустыры-прасторы,
Бягуць ужо йзноў — як раней...
І так заўсёды — ноч і дзень —
Лятуць над высямі-даламі...
Зямлі кідаюць сумны цень
І плачуць частымі слязамі.

СЛОНЦА

Слонца праменна,
Вечна-штодзенна
Ходзе над намі —
Толькі вачамі
Бачым не ўсёды:
Хмар карагоды
Крыюць праменні...
Мы тагды ў цені
Ходзім, працуем,
Долю гаруем...
Робімся сумны —
Ды, не разумны,
Трацім надзею,
Верыць не смеем,
Што хмар не будзе,
Што слонца людзям
Твару пакажа,
Што сілы ўражы
Цемры, марозу —
Жыццёвай грозы —
Злечыць, злагодзіць,
Жыцце адродзіць.

Бо слонца сіла
Вечна-штодзенна,
Добра ды міла
Слонца праменна!..

ПЕСНЯ

Віхар шугае ў полі,
Грушу на межы калыша —
Выйшаў шукаць я долі,
З роднай вёсанькі выйшаў.

Цеснай мне была хаціна,
Вузкім вясковы загон,
Нудная проста дзяўчына...
Меці хацеў я разгон

Жыцця ў вялікім замчышчы,
Горнай кароне лясоў,
Громы вясёлых ігрышчаў,
Пекнай дзяўчыны любоў...

Некалькі лет мінавала,
Свету я многа прайшоў:
Болю і гора нямала
На тэй дарозе знайшоў.

Віхар шугаў, ды не ў полі,
А па зялезных дахох;
З сумнаю горкаю доляй
Хоцькі ды сам сябе спрог.

Места жаданых прастораў,
Горнай краіны лясоў,
Паміж паддашных я нораў
Нейкі прытулак найшоў.

Места вясёлай музыкі,
Мела што ёмка іграць,—
Чутны праклёны і крыкі,—
Вулічны гуты бразджаць.

Места дзяўчыны каханай —
Продаж і купля адна...
Ах, чым так людзі паганы?
І чым няшчасны так я?..

Годзе! даволі! цягацца,
Жыць жабраком гарадскім —
Трэба да працы узяцца
Хоць на загоне вузкім!..

Кіну нязбыты жаданні,
К роднае вёсцы пайду —
Там я дзяўчыны каханне
Сэрца прастога найду.

Цеснай не будзе мне хата,
Жыццё цяпер я пазнаў:
Той ёсць шчаслівы, багаты,
Хто сваё родна ўкахаў...

Віхар шугае хай ў полі,
Грушу на межы калыша —
Выйсці, шукаці ўжо долі
З вёскі ніколі б не выйшаў.

ГІМН РОДНАЙ МОВЕ

О, мова родная мая!
Вяскова, проста, а святая —
Хацеў бы свету крыкнуць я,
Што сэрцам ўсёгды паўтараю:
Хвала табе! О, церпяліва,
За муку вечную тваю —
Дагэтуль ты ўсяму надзіва
Схавала моц вялікую...
Не згінула... мерлі хаця
Прадзеды, дзеды і іх ўнукі —
Табой ж гаворыць іх дзіця,
І зноў ты, мова, церпіш мукі...
Хвала табе! Бо дні вякамі
Ішлі над гэным светам ўсім,
А ты трывала ўсцяж і з намі...
Хвала табе — табе і ім,
Хто здрады ў жыццейку не знаў,
Нягледзячы на хмары бед,
Хто ўсцяж табою стараваў,
Сцярпеўшы здзекаў пераслед.
Хвала табе! Прайшло ўжо тое...
Хоць не зусім, але мінецца:
Пачулі мы, што нам святое
І да чаго сардэнька б'ецца...
Хвала табе! О, дарагая!
О, беларуска проста мова!
Што сон магільны прарываеш,
Нясеш нам знак на жыцце нова!
Хвала табе! Вяліку справу
Спраўляеш ты між нас сярод,
Адвечнай кормячы нас стравай,
Даеш салодкі жыцця мёд.
Хвала ж табе — на кожным месцы —
Па вёсках ўсіх ды гарадох,

Па Беларусі кожнай рэсцы
Гудзеў бы я, каб толькі мог!..
Хвала табе! — гудзеў бы ўсім,
На ўсю Бацькоўшчыны зямліцу,
Каб толькі вось братом сплючым
Дапамагчы са сну збудзіцца...
Хвала табе, о, родна мова.
Шапочуць лісці, рэчкі, зоры —
Гаворыць поле скрозь вяскова,
Грымяць лясы, прыгоркі, горы...
Хвала табе — няхай ж нясецца
Па Беларусі ўсёй шырокай...
Да сонейка няхай ўздымецца,
Да зорачак ў высі высокай!..
Хвала табе няхай жа будзе
У кожным сэрцы, ў кожнай грудзі!
І ад малога, й ад старога,
І ад мяне, сына тваёга,—
Хвала табе!..

ЛІСТОК І НАДЗЕЯ

Высока-высока
На дрэва галінцы
Дрыжэў адзінока
Лісток на вярбінцы,—
Маленькі, зжаўцелы,
Ледзь-ледзь ён трымаўся,
Баязна, нясмела
Усцяж калыхаўся...
І неяк нат крыва
З галінкі вісеў,
І ветру парываў
Лісток не хацеў...

Глыбока-глыбока,
Бо ў душы аж недзе,
Дзе людскае вока
Ужо не загледзе,
Апошня надзея
Жыла ў чалавеку

На лепшыя дзеі
У гэнашнім веку...
Слабенька-слабенька
Трымалася сэрца,—
Ён сам нат ціхенька
Адкрыць свае дзверцы
Прад злосцяю свету
Баяўся, не смеў,
Надзею каб гэту,
Каб віхар не змеў...

Ды восені познай
Насталі дзянёчкі,
І сумнасцяй грознай
Навіслі і ночкі;
Ды ў цемры вялікай
Пачаліся гулі —
Асенняй музыкай
То ветры падулі.

Апошню надзею
Ў душы чалавека
Зглуміла завея
Бед, гора і здзекаў...
І частка душы
Лягла у балоце
І гіне ў цішы
Пры жыцця паходзе...

ПЕСНЯ

За рэчкай, за рэчкай
Шуміць, шуміць бор,—
Прыехаў Ясечка
У панскі двор...
    Цёмны ходзяць хмары
    Па небе высокім,—
    Ці будзе ён ў пары,
    Ці мо адзінокім?..
Грозна б'юць пяруны,
І зіхціць маланка,—

З конікам-скакунам
Стаў ён каля ганку...
Шуміць навальніца
З неба палавога,—
Вокны ў вакяніцах,
На ганку нікога...
У дзверы пастукаў
Сільнаю рукою,—
Толькі пярун грукаў
Недзе за гарою...
Зразумеў нядолю,
Нядолю сваю,—
Неба, плач ты болей,
Мый чорну зямлю...
Сталася, як людзі —
Суседзі казалі,—
Бура усцяж гудзе:
Няма яго кралі...
Вывез бацька дочку
Недзе за граніцу,
Вывез ў цёмну ночку —
Ў буру-навальніцу...
Дык грымі ты, неба,
Свяціце ж, маланкі,—
Нічога не трэба,
Калі няма Ганкі...
Дык шумі за рэчкай,
Бор, шумам вялікім,—
Каб зглушыць у Ясечкі
Сэрца болю крыкі!..

НА ПЛАЧ МЯНЕ ЗАБІРАЕ

На плач мяне забірае:
На ціхі плач,
Страшэнны плач
Без сілы...
Стаю на распуцці

У пушчы бяскрэснай,
Счарнелай, жалобнай,
Замёрлай,—
Без крышкі надзеі
Спаткаці жывое,
Хоць сэрца маё поўна
Вялікім жаданнем:
Не быці адному,
Кахаць, што ёсць годна
Кахання людскога,
Хоць думкі вялікі
Ўсялякіх пытанняў,
А часта і адказу,
Вінуцца, нясуцца,
Быц нейкія хмары,
Што цёплым дажджом
Не могуць праліцца
На чорную землю...
Так мыслі адказам
Ясным не могуць
Сказацца —
На страшны пытанні
Жыццёвы!..

І моўчкі стаю я
На жыцця распуцці,
Ўсяго бездарожжы...
Без сэрца кахання,
Без дум адказання,
Без сілы жыццёвай,
Без ўсякае сілы!..
І б'ецца напрасна
Ў грудзях маіх сэрца,
І рвуцца так думы,
І гасне душа...
Бо нават не маю
Я гэнай пацехі,
Каб ў сенкі ці жары
Духоўны —
Хацення пытання,
Каб высказаць словам
І кінуць ў твар людзям
Страшэнныя праўдай,
Магучыя словы...

Усцяж стаю моўчкі,
Ў сабе я тамлюся...
І чую, што робіцца
Здзек мне вялікі,
Вялікая крыўда...
А я ўсё ж без сілы
Стаю... чую,— болей
Ды болей на плач
Мяне забірае...
На ціхі, страшэнны,
На плач безгалосны,
На плач бясслёзны...

БАГАТЫ ВЫ

Багаты вы,
Мае паны,
        Грашыма...
        — Сваіма?
Дык бедны вы,
Мае паны,
        Ў палацы...
        — Да працы...
Багаты вы,
Мае паны,
        Зямлёю...
        — Сваёю?
Дык бедны вы,
Мае паны,
        Работай...
        — Ахвотай...
Багаты вы,
Мае паны,
        І сілай...
        — Змарнелай...
Дык бедны вы,
Мае паны,
        Гадамі?
        — Не! — днямі...
Багаты вы,
Мае паны,

Навукай?
— Не! — штукай...
Дык бедны вы,
Мае паны,
На розум...
— Цвярозы.
Багаты вы,
Мае паны,
Хаценьмі...
— З-пад цемні...
Дык бедны вы,
Мае паны,
Паверце...
— На сэрца...
Багаты вы,
Мае паны,
Шмат чым...
— Чужым...
Багаты вы,
Мае паны,
Кругом...
— Больш злом!..

ШЧАСЛІВЫ ТОЙ

Шчаслівы той,
Каму здаецца,
Што з доляй злой
Ён размінецца...
Што шчасця мецъ
Хвіліну будзе,
Што будзе пець,
Што зло забудзе...
Шчаслівы той,
Каму надзея
Хаця парой
Удалі яснее
І за сабой
Яго вядзе...
Шчаслівы той,
Хто верыць-йдзе...

Шчаслівы ён,
Шчасліў-шчаслівы,
Хоць нават сон
Жыцця фальшывы
Пасля загіне
І расплывецца,—
Ён ў магіліне
Ўжо апынецца,
Пражыўшы век
Ахвяр цярпення —
Адвечны здзек
Пад шчасця ценьмі...
І не зазнаўшы
Тых мук распачы,
Хто, ўсё згубіўшы,
Ужо й не плача...
Бо і не можа:
Згубіў надзею...
Азвацца — «Божа!»
Нават не смее...

Шчаслівы той,
Каму здаецца,
Што з доляй злой
Ён размінецца!..

ПАЭТЫЧНЫЯ ТВОРЫ, АПУБЛІКАВАНЫЯ ПАД ПСЕЎДАНІМАМ САЛЬВЭСЬ

РЭДАКТАРСКІ СОН

Паэма не паэма,
а нешта «накшталт таго»

Рэдактар брукоўкі —
Соракграшоўкі,
Кладучыся спаць,—
Уздумаў напісаць:
«У гэтым месце старасвецкім,
Слаўным звычаем купецкім,
У гэтым сэрцу Белайрусі
Каждьі поляк мувіць мусі,
Ці у краме, ці на рынку,
Ці ў кавярні, ці у шынку,
Ну, усюды, адным словам,
Чыстон польскон пенкнон мовон» *.
Напісаў і пазяхнуў,
Павярнуўся і заснуў.
І вось бачыць пан рэдактар
Яў не яў і сон не сон,
Быццам, выйшаўшы з касцёлу,
Да знаёмых цягнець ён.
Захацелася нябозе,
Каб цыгару запаліць,
Але ж трапіла ў дарозе
Партабачніцу згубіць!
«Ну, згубіў, дык ліха з ёю,
Хоць то паменць еднэй дамы».
Так мурмочучы з сабою,
Пан рэдактар ўходзіць ў краму:
«Ту цыгары сон правдзівэ?»
(Не курыў ён папярос.)
І адказ пачуў надзіва:

---

* «Placówka № 37, артыкул «Elementarny obowiązek». *(Заўвага А. Гаруна.)*

«Іх фарстэй ніт вілт-ір вос» [1].
Як ашпараны, ў другую
Забягае краму ён,
І прэстаўце рэч такую,—
І у гэтай той жа сон.
Толькі тут на запытанне
Чуць другі пачуў адказ:
«Москвічі-с мы-с, не цыгане,
Невозможно-с понять-с вас!»
«Ну й прыгода, ну й здарэнне!»
Бурай ў трэцюю ўляцеў:
«Сон цыгары до паленя?» [2] —
Запыхаўшыся, ўскрычэў.
«Сон-то сон,— гандляр гавора,—
Гандлем толькі і жывём,
Але бачыш, пане, гора:
Не сваім не прадаём!
От каб пан па-беларуску
Мне сказаў...» — «Кей я не умем» [3].
«Што ж рабіць. І я па-польску
Ані слувка не розумем!»
Пан рэдактар злаяў, плюнуў
І задаў з тэй крамы драла.
Вёрст з чатыры, мусіць, дунуў
(Злосць, бач, вельмі яго ўзяла),
Даляцеў да нейкай крамкі
І крычыць з парогу пан:
«Сон цыгары? Есть сігары?
Ёсць цыгары... ну, цігары ту фаран?!»
Ў краме тут як паднялося...
Збегся слухаць цэлы двор,
Бо хадзяіну здалося,
Што рэдактар — «крышку хвор».
«Каб вы самі звар'яцелі»,—
Пан рэдактар навуцёк
І... прачнуўся у пасцелі.
Ныў пацiху левы бок...
Мыш пабегла у куточак...
Недзе певень горла драў...
Ўзяў рэдактар свой лісточак
І са злосцю разадраў.

[1] Я не разумею, што вы хочаце *(яўр.)*.
[2] Ці ёсць сігары для курэння? *(польск.)*
[3] Калі я не ўмею *(дыялектнае польск.)*.

КАР'ЕРА

Маленькі фельетон

Быў каліграфістым,
Кепскім граматыстым.
Стаў канцылярыстым,—
Ў часці паспартыстым.
Ўлопаўся з «нячыстым» —
Вылецеў са свістам
Й стаў сацыялістам
І федэралістам,—
Будзе камуністам,
Потым анархістам,
Ўзновіцца Раманаў,—
Стане хуліганам.

АДРАС

Маленькі фельетон

Заведывающіе отделами, чины канцеляріи и служащіе
Народнаго Секретаріата преподнесли
председателю Народнаго Секретаріата
1-го состава І. Я. Воронко благодарственный адрес,
артистически выполненный художником С. Волонсевичем.

(«Новый Вестник», № 126)

За услугі, за работу,
За карысць грамадскай справе
Не адмовіш нам ахвоты
Дзеячоў трымаць у славе.
Павярнуўся, круцянуўся —
Праслаўляць ужо гатовы.
І, здаецца, таго б досыць,
Ёсць прамога ў свет прадрацца,
Дык нашто ж павінны ўносіць,—
Саматугам праслаўляцца:
Пачакаці, змеркаваці,
І было б куды больш чыста,
Чым для «адрасу» наймаці
Валансевіча-артысту.

ВЕРШЫ З АЎТОГРАФАЎ 1907—1920 гг.

* * *

Брацця! Досыць цярпець нам і гнуцца,—
Беднасць і голад ліхой прамінуцца;
Ўстанем зараз мы за шчасце, за волю,—
За лепшую, светлую, вольную волю.

Гляньце — свет божы кругом так багаты:
Дзе ты абернешся — муры, палаты;
Золата свецiцца, сонцам гуляе;
Хлеба, адзежы на свеце хватае.

Многа працуюць і знаюць навукі,
Каб зменшыць цяжолыя людскія мукі;
І ўсё ж няма шчасця, і ўсё ж няма долі,
І век мы працуем, гаруем ў няволі.

Чаму ж гэта, брацця? Адкуль гэты мукі?..
Дзе гэты хлеб, палацы, навукі?
Дзе гэта шчасце?.. Яго укралі
Тыя, што пот наш на золата гналі.

Ўсё, што здабылі потам і кроўю,
Што мы рабілі з прымусу, з любоўю,—
Ўсё гэта, братцы, зладзеі забралі,
Тыя, што нашых бацькоў катавалі.

Гляньце кругом яшчэ раз: па астрогах,
Вёсках, дварох, гарадох і дарогах
Беднага люду колькі страдае,
Ў жыцці прасвету, ні шчасця не мае.

І зноў жа я крыкну усім, што бядуюць:
Брацця! Доўга ужо нас рабуюць...

Мы доўга аб гэтым нічога не знали;
Доўга цярпелі мы, доўга маўчалі.

Пара перастаць ўжо нам, браткі, маўчаці
І толькі пацiху ў няволі ўздыхаці.
Трэба падняцца нам сільнаю сілай;
Трэба пакончыць з жыццем-магілай.

Трэба разбурыць свет гэты пракляты —
Мястэчкі, двары, гарады і палаты;
Больш не давацца сябе абкрадаці,
А ўсё, што ёсць наша, сабе адабраці.

Нашыя гады не будуць давацца;
Пашлюць салдатаў за дабро сваё драцца,
Збяруць усе сілы, каб нас перамоч,—
Мы дружна ўсе ўстанем, і кончыцца ноч.

Потым мы свет па-свойму пастроім
І жыцце ў корнях яго перакроім;
Багацтва ўсе света будуць народа,—
І будзе ў нас шчасце, спакой і свабода...

1907 г.

УСПАМНЕННІ

Ой, за вёскаю за далёкаю
Ўсё стаяць лясы ды яловыя;
А над рэчкаю над глыбокаю
Сенажаць лягла з травой новаю.

А пад вёскамі, там за хатамі,
Нівы плямамі раскідаліся,—
Як у старцаву, усю з латамі,
Світу шарую зямля ўбралася.

А на горцы там па-над вёскаю
Стаіць цэркаўка, ад год шарая;
І ля цэркаўкі пад бярозкамі
Спяць у могілках людзі старыя.

Каб ўсё старыя, не такі бы жаль,
І не так маё сэрца б рвалася,—
Хоць і старых жаль і аб тых пячаль,
Што і з імі смерць прывіталася.

Але ж век яны пражылі даўгі,
Ў жыцці ўсякі смак імі бачаны.
Мо не раз із іх гаварыў другі:
«Нашто век такі мне прызначаны?»

А чаго ж ляжыць пад бярозкаю
Мая любачка — зорка ясная,
Што гуляў я з ёй па-за вёскаю,
Мая Ганначка — кветка красная.

Ці ж то я яе не кахаў, як мог,
Яе постаццю счараваўшыся?
Ці к сабе яе перавабіў Бог,
У красу яе закахаўшыся?..

1908 г.

ЖУРАЎ І ЛІСІЦА

Байка

Разумным добра быць. То праўда — не смяхом.
Усё каб ведаці, з усякім справіцца грахом,
То можна была б пажываць.
Але ж не трэба мудраваць,
Бо гэта добра, а не надт.
От знаю я таму прыклад.

Прыйшлося неяк жураўлю
У лесе ў дол папасць звярыны.
Чаго зляцеў ён на зямлю,
Аб тым я ведаць не павінны.

З такой бяды жураў крычаў,
Аб сценкі долу крыллем біўся,

А потым і сціхаць пачаў,
Бо надта бедны прытаміўся.

Сядзіць і думае бядак,
За што напасць найшла такая?
Жураў бо быў разумны птак,—
Што будзе далей, ён чакае.

Аж тут праз час які — глядзіць —
Галлё трашчыць над галавою:
Кума ліса к яму ляціць,—
Бяда страслась, відаць, і з ёю.

«Здароў, кумок! А як жа ты
Папаў сюды? Чы проста з неба
Сюды зваліўся праз кусты?
Ці, можа, тут табе што трэба?»

«Якога ліха тут шукаць?
Якой мне трэба тут напасці?
Упаў, прыйшлося паскакаць,—
От як наверх бы мне папасці?»

«Ну, гэта што! От зараз я
Нараю што-нібудзь такое...
Эх, думак роіцца сям'я,
Як бы вяселле ў іх якое.

От так зрабі... Чакай ты... не,
Здаецца, лепі будзе гэтак...
Эх, думак, думак у мяне,
Маўляў, у качкі дзікай дзетак».

Пакуль яна гадала так,
Жураў надумаў, як спасціся,—
Хацеў бы ён аднэю як
Хаця бы думкай запасціся.

Ліса ж вядзе саўсім не то,—
Мудруе, круціцца наўсякі:
«І гэтак добра бы, нішто,
А так найлепей — скажа ўсякі».

От гэтак дзень у іх прайшоў,—
Ляцяць ў бядзе дзянькі без знаку.

Мыслівы з стрэльбай падышоў,—
Лісе у гэтым мала смаку.

Сюды, туды яна глядзіць,
Рабіць жа што — сама не знае;
І ўсё адно сабе цвярдзіць,
Што думак надта многа мае.

Жураў жа бачыць: кепска так,—
Зваліўся з ног, ляжыць без духу,
Не зварухнецца аніяк,
Каб а сабе не даці слуху.

Галлё мыслівы разабраў,
Улез у дол і вось што бача:
Там нежывы ляжыць жураў,
Наўкол лісіца жвава скача.

«От нечысць дзе, каб ты прапаў,
Што за праклятая звярына:
Не годзе то, што сам папаў,—
Душыць другіх яму павінна!»

І, стрэльбу зняўшы з-за пляча,
Лісе у бок не доўга цэліў,—
Спусціў курок і згарача
На месцы тут яе застрэліў.

А потым, ўзяўшы жураўля
За ногі, ўгору яго кінуў;
Пад тым ўскружылася зямля,
Як на лам'ё бакамі рынуў.

Але праз момант ачуняў
І крыкнуў радасна і звычна,—
І, ўгору ўзняўшыся, жураў
Пайшоў лятаць, як лётаў звычна.

Ну во і ўвесь тут мой прыклад,—
З яго марал такі усім:
Мудруйся, браце, а не надт,
Бо замудруешся саўсім.

1910 г.

СІРОЧАЯ ПЕСНЯ

Цераз хвойнічак да поля
Сцежка цягнецца вузенька.
Тою сцежкаю паволі
Йшла дзяўчына маладзенька.

Белы твар і кары вочкі
Нечым былі засмучоны,
Броўкі ценкія — шнурочкі —
Долу былі апушчоны.

Слёзы, нібы-то з крышталю,
З воч каціліся, спадалі,
І уздохі, дзецi жалю,
Грудкі цяжка уздымалі.

«Дзе ж ты, дзе ты, мой міленькі? —
Ціха гэтак заспявала.—
Мой саколік даражэнькі,
Без цябе я тут прапала.

Жалю сэрца к сіраціне
Навакола ні у кога,
І няма к чужой дзяціне
Людзям дзела ніякога.

Толькі то адно і знаюць —
Цяжкай працаю душыці;
Як захочуць, патураюць.
Горка, любы, цяжка жыці!

Дзе ж ты, дзе ты, хлопча любы?
Можа, слышыш? Адгукніся!
Мой жаданы, мой галубы,
Ўзяць мяне з сабой вярніся!

Без цябе мне свет без сонца,
Ноччу месяц мне не свеце.
Ты ж не пройдзеш ля ваконца,
Як было у прошлым леце».

У кахання слоў нямала,
Песняў многа у дзяўчаці.

Але вёска відна стала,
Дзеўка кінула спяваці.

З воч крышталі наастатку,
Слёзы хустачкай змахнула.
От і вёска напачатку,—
Дзеўка цяжка уздыхнула.

1910 г.

МАТЦЫ

Маці міла! любка родна!
Гэтта нет жыцця мне!
Дзень з дзянёчкам пачародна
У бяздонне цягне.

Сумна, рыбка, тужна, міла,
Што цябе не бачу!
Вочы нечым заімгліла,—
Ад слязы, ад плачу!

Край чужы — страшная мара:
Снег, мароз ды зоры;
А цябе, як чорна хмара,
Заступілі горы.

Маці родна! любка міла!
Хоць у сне падайся.
Ты ўспаіла, ты ўскарміла,
Ты ж не адмаўляйся!

1912 г.

* * *

Разваж, гаю зеляненькі,
Маё сумаваннейка!
Няма, чуеш, дзяўчынанькі,
Маёга каханнейка.

Жыве, праўда, няверная,
Мая прываротніца,
З другім недзе мілуецца,
За мной не маркоціцца.

А мне цяжка, убогаму,
Трываці самотнаму;
Хаджу, ліха шукаючы,
Па свеце журботнаму.

Разваж, гаю зялёненькі,
Маё сумаваннейка!
Спачыць дай стамлёнаму
Ад слёзаў каханнейка.

1914 г.

* * *

Не журуся, што не маю
Дзён шчаслівых!
Што ж такое,
Мусіць, доля мая — гора
Векавое...
Не журуся, што ўздыхаю
Па айчыне
На чужыне!
Мусіць, доля, што і жыцце
Тут загіне...

Не журуся, што здароўе
Гора з'ела,
Што не служыць!
Хто ні ў чым не знае шчасця,
Той не тужыць.
Жыцця, шчасця і здароўя
Я не маю.
Што ж такое,—
Неяк з часам дацягнуся
На спакой я.

1916 г.

* * *

Добры вечар, мой Язэпка!
Добры вечар, мой каханы!
Мой ты браце, мой зямляча,
Мой ты дружа неслухмяны.

Ці ж не я прасіў астацца
Гэтта зімку зімаваці,
Каб хоць зрэдку ды спаткацца,
Разам хвільку скаратаці?

Не! Папоў яму мілейшы,
Ён прыяцель, кум і сват!
З кім Язэп, а з гэтай шэльмай
Хоць у пекла ехаць рад!

Што ж ты выйграў? «Дон Отэлло?»
Ёсць жа «Чуда» ў Бадайбе.
Мо прысватаў там дзяўчыну?
Ой, не лжы, брат, не табе!

Можа, службай выйграў гэнам,—
Больш там пэнсыі бярэш,
Лепш ясі, чысцей там ходзіш? —
Не паверу, хоць зарэж!

Служба й гэтта — чым не служба?
Ганіць — значыць саграшыць:
Можна й выспацца, й пад'есці,
І гульнуць, як набяжыць.

Што й казаць — ты выйграў мала,
«Як на мыдле пан Заблоцкі»,
Як той хлопчык, што [то] брату
Каўбасу змяняў на клёцкі.

«Ніц не зробіш», бо «рызыка» —
Гэта звычай шляхціцовы.
«Не шкадуе той валоссяў,
Хто ужо не мае гловы».

Мушу скончыць нараканні,
Бо не бачу з іх карысці.
Ты ж далёка — не дастануць.
Будзе час яшчэ калісьці!

Не сярдуй, што гэтак лаю:
Сумна, прыкра, вось і мушу
Хоць над тым, каго я знаю,
Адвясці на момант душу.

А на сэрцы, браце, гэтак,—
Хоць ты вешайся ад болю.
Думкі б'юцца, як бы птушка,
Хочуць вырвацца з няволі.

Ветрам дзікім паляцеў бы,
Воўкам нёсся бы галодным,—
Толькі б згэтуль адпусцілі
На відзенне з краем родным.

А трымае злая сіла,
І няма з ёй сілы біцца;
І няма душы спагаднай,
З кім бы горам падзяліцца.

Напішы ж ты мне, Язэпка,—
Ўспомні, брат, аб нашай дружбе,
Аб усім, што гэнам бачыш,
Аб сваім жыцці, аб службе.

Як ты час праводзіш вольны,
З кім там знаешся, гамоніш;
Як ты журбу, як ты гора
Ад сябе штодзенне гоніш.

Буду дзякаваць за гэта,
Буду знаць, што ёсць жа гдзесь
Мой Язэпка, мой каханы,
Мой прыяцель...
Твой Алесь.

1916 г.

* * *

Лётала чайка, сумна крычала,—
Збурылі гнёздка, што збудавала:
— Кіулі, кіулі!
Ў неба ўзлятае, моцна галосіць,
Чорную хмару жалабна просіць:
— Кіулі, кіулі!
Хмару мінула, слонейка бачыць,—
Жаліцца слонцу, жаліцца, плачаць:
— Кіулі, кіулі!
Лётае чайка, скігліць у жалю,—
Людзі благія дзетак забралі:
— Кіулі, кіулі!

1919 г.

ДНІ

Жыву на чацвёртым паверсе ў гатэлі, саўсім не выходжу, бо чуюся хвора, праседжую дні прад вакном у фатэлі [1],— сягоння... учора... заўчора...

Ні дум, ні пачуццяў. Праз дым цыгарэткі за шыбамі вочы ўвесь дзень на папасе: у тумане там ловяць касцёлаў сыльвэткі, дым з комінаў, часам сход галак на дасе; драты тэлеграфу вісяць у паветры, між імі калмацяцца тучкі капрызна; запаў небасхіл ў алавяныя нетры, далёка, над грудай Панараў [2] вялізнай.

...Часцей за усё пападаецца воку насупраць вакно ад гары, стыль «бароку» крыху непакоіць... Наогул жа дніны праходзяць прыемна: някрыўдна, няўцешна. Сяджу у фатэлі, занятак ядыны — шаптаць: «Усё добра, ўсё добра!..» Хоць... смешна!..

Так... Людзі ж... З'яўляецца зрана дзяўчынка:

— Прыбраць пан пазволіць?

— Так... Але, прыбраць!

— Гарбаты прынесці? З цытрынай? [3]

— З цытрынкай! І потым газеты...

— Газет жа шмат браць?

— Дзве возьмеш...

Праз хвілю гатова гарбата, праз пяць хвіль звычайна прыходзяць «кур'еры», праз квадранс [4] прыбрана. Ці ў будні, ці ў свята,— у дзесяць за ёй зачыняюцца дзверы, і больш не трывожаць да самай вячэры. Ніхто не трывожыць... Так добра... Без меры!..

1920 г.

---

[1] У мяккім крэсле.
[2] Узгоркі каля Вільнюса.
[3] З лімонам?
[4] Чвэрць гадзіны.

ВЕРШЫ РОЗНЫХ ГАДОЎ
(без даты)

ПЕСНЯ

Ды ўжо слонейка за лес коціцца,
Мне, малойчыку, жыці хочацца.
Як у гаі тым ды дубкі растуць,
Ды як красачкі па лугох цвітуць,—
Ды вясёламу, ды шчасліваму,
Не гаротнаму, не тужліваму.
Каб зялёным я ды дубочкам рос,
Ды страйней хваін, ды вышэй бярōз,—
То б узяў сабе я хмяліначку
Тую ценькую за дружыначку;
Тая дружанька ля мяне б ішла,
Тая кветачка для мяне б жыла.
Ясна слонейка захавалася,
А мне доленька праміналася.

ЛЯБЁДАЧКА-ДЗЯЎЧЫНАЧКА

— Ой, белая лябёдачка, куды паляцела?
Ой, красная дзяўчыначка, чаго засмуцела?
Я за мілым несуджоным слёзкамі зальюся.
Я за белым лебядочкам ў сугонь паімчуся,
— Скажы, бела лябёдачка, дзе лебедзь лятае?
Скажы, сэрца дзяўчыначка, дзе любы вітае?
— Ой, мой лебедзь, мой бяленькі, у тумане збіўся,
А мой любы, мой міленькі, з другой адружыўся!

Дзе ляцела лябёдачка, перайка губіла,—
Дзе ступала дзяўчыначка, слёзанькі раніла.
Ой, у полі па-над лугам лябёдку забілі,—
Тыя слёзкі тыя горкі, дзеваньку згубілі.

* * *

Як дзеўча у веку квіцення
Жыццёвую вабу пачуе,—
У думках сваіх летуценне
Аб нечым нязнаным пястуе.
Заўсёды адно ёй пляцецца:
Аб хлопцах і тым, як адзецца.

Хлапчына ж той з'явіцца скора;
Прыемны з ім слоўцы, ўздыханні,
Як ён аб уродзе гавора,
Аб моцным сваім закаханні,
І кліча ён неба у сведкі.
Ах, любы дзяўчыне слых гэткі!

Паволі ён сетку абводзе
З думкай сваёй патаемнай,
І гэтак і так падыходзе,
І просіць аб ласцы ўзаемнай.
Такая-то птушачкі доля,
Што зараз ёй клетка — няволя.

Калі ж удаецца дзяўчыне
Убачыць сіло у мякіне,
Тагды спадзявайцеся буры,—
Хлапец распачнець авантуры:
Такое паказуе гора,
Што літасць яе загавора.

Ашукана так ці іначай,
Аддаўшыся мужу навекі,
Потым бывае, што плача,
Пазнаўшы і здраду і здзекі.
Дарэмна сябе, бач, маркоціць,
Бо страты сваёй не вароціць.

* * *

Jaś konia poił [1].

Сталася здарэнне дый каля крыніцы
Ў хлопца-баламута, ў сіроткі дзявіцы.
Ясь спаткаў Марысю, што вадзіцу брала,
Ды і ну дурыці, каб памандравала.
«Забяры, Марыля, мамчына багацце,—
Разам у чужыне мы дазнаем шчасця».
«Што ж ты намаўляеш, як мне мандраваці,
Ў доме ўсё замкнута, а ключы у маці,
Ды і грэх вялікі мне за гэта будзе,
Пан бог пакарае, свет увесь асудзе».
«Ой, ключы нядоўга, дзевачка, дастаці,
Папрасіся толькі у камору спаці.
Людзі не пазнаюць і не будуць чуці,—
Мы з табой здалеем на край свет умкнуці».
Ну і збаламуціў хлопец той дзявіцу,
Покі гаманілі, стоя ля крыніцы.
Цёмнай ноччу ў вёсцы людзі моцна спалі,
Ясечка з Марыляй ў свет памандравалі.
Ведала ж Марыля ці сабе гадала,
Што праз тры дзянёчкі Ясю абрыдала?
Дзеўка ашуканца шчыра пакахала,
А што ён надумаў, дык не спрачувала.
Праз Дунай праз ціхі як пераплывалі,
Скінуў Ясь Марылю з коніка у хвалі.
Ўскрыкнула дзяўчына ў страху, у распачы,—
Ясь не аглянецца, ад злачынства скача.
Нераты паблізу рыбакі стаўлялі,
От яны нябозе ды ратунак далі.
«Скуль, скажы, дзяўчынка, што каму зрабіла?»
Плакала Марыля: «Я яго любіла».
З свету баламуты каб усе спрагліся
От за тыя слёзкі, што тут праліліся.

---

[1] Ясь паіў каня (*польск.*).

РАЦЭЯ

Зюні на 19/III [1]

Сястра! За звычаем старынным
Хачу цябе павіншаваць
І рымам [2], хоць не вельмі плынным,
Жычэнняў колькі звершаваць.

Сягоння ў дзень твайго імення
Якіх жа добр табе схачу?
Багацтва? Думак ўсіх спаўнення?
Цярплівай будзь,— я іх злічу.

(Нудней ў хваробе за паэту
Няма, бо мозг яго гарыць,
Заснуць не хоча ён да свету
І рад ўсё вершам гаварыць.)

Багацтва й беднасць... Хто з навукай
Рубеж паміж іх правядзе?
Была б дарэмнай спроба мукай,
Бо не раздзеліш іх нідзе.

Граніца іх — у нашай волі,
Іх мера — ў нашай галаве:
Аднаму грош на дзень даволі,
Другі сто тысяч пражыве

І скажа: «Мала!» Як магу я
Табе багацтваў жычыць тых,
Што кожан іх сабе малюе
На бляер [3] свой, на ўласны штых.

А ёсць кляйноды барвы вечнай,
Багацтвы вечнае цаны:
Вясёласць духу, гарт сардэчны,
Цверазасць мыслі,— вось яны.

---

[1] Паводле каталіцкага календара 19 сакавіка прыпадаюць імяніны Язэпа (Юзэфа — Зюка) і Юзэфіны (Зюні).
[2] Рым — рыфма *(польск.)*.
[3] Бляер — выдумка, хлусня.

Няхай табе, як рабы, служаць,
Каб горкіх дум табе не знаць,
Каб з імі клопат ўсякі здужаць,
Ўва ўсякай вальцы[1] панаваць.

Звычайна кажуць, як віншуюць:
«Хай мыслі збудуцца усе!»
Ану ж як мысль адна сфалшуець
І толькі гора прынясе

Замест дабра? Ці ж мусіць збыцца
З усім яе укрытым злом,
Каб жыцце — можа так зрабіцца —
Скруціць нам Гордзія вузлом?

Не, не! Няма ўва мне такога
К табе, мой свеце, ў сэрцы зла,
Каб жычыць штось табе благога,
З чым ты няшчаснаю б была.

Жаданні нашы не заўсёды
Сваімі слушна можам зваць:
На нас найльжэйшыя прыгоды
Наймоцней здольны уплываць,

Дый так, што часам нашы змыслы[2]
Гатовы зблутацца саўсім.
Калі тады прыходзяць мыслі,
То верыць трэба ім не ўсім!

ЗГОДА

I

Ваявалі поплеч брацця:
Баўтрамей з Гарвазым.
І ў магілу іх прыйшлося
Палажыці разам.
А дагэтуль жылі кепска,
Не як след, не ў згодзе,—

---

[1] Валька — змаганне *(польск.)*.
[2] Тут у сэнсе: пачуцці.

Аж гулялі прыгаворкі
Аб іх у народзе.
Як пачуюць было людзі
Лаянку ці спрэчку,—
«Як Баўтрук у нас з Гарвазым,
Кажуць, за авечку».
Як на торзе ці у шынку
Бойка завядзецца,—
«Як Баўтрук у нас з Гарвазым»,—
Не адзін смяецца.
Па судох сусед суседа
Кожны год цягае,—
«Як Гарвазы з Баўтрамеем»,—
Люд аб іх гукае.
Дарма пробашч [1], спавядаўшы,
І не раз з амбоны
Выкараў ім: «Бог асудзе
Гнеў дурны, шалёны».
Дарма людзі па-суседску
Шмат разоў мірылі,—
Баўтрук з братам непапраўны:
Ворагамі былі.

II

А з дурніцаў пачалося,
Як часцей бывае:
Ад парток і камізэлькі
Іх вайна трывае.
Як па бацьку йшчэ сукцэсы [2],
Спадчыну дзялілі,
Дык з тых злыдняў крыві колькі
У той час пралілі.
Падзяліўшыся жывёлай,
Збожжам і будынкам,
Падзяліліся па-боску
І ўсім руштынкам.
І адзежу як і следна
Бацькавую брацця
Падзялілі, потым згоду
Селі паліваці.

---

[1] Ксёндз.
[2] Спадчыну.

Падпілі, як следна ў свята,
А было ў нядзельку;
Баўтрамей на лаўцы ўбачыў
Порткі й камізэльку;
«Пачакай, браток! А гэта
Хіба ж мы дзялілі?»
«Не, Гарвазы».— «Якім чынам?
Як мы прапусцілі?»
«Э, пустое,— кажа брату
Баўтрамей знянацку,—
Хай вісіць, а часам ўздзену
На ўспамін аб бацьку».
«Захацела свіння мёду»,—
Падкалоў Гарвазы.
Баўтрамей, такое счуўшы,
Закіпеў адразу.
Не сцярпеў, ударыў брата,
Сапсаваў паперы,—
І раз'юшыліся брацця
Без канца, без меры...
Ледзьве людзі іх разнялі,
Развялі па хатам.
Ось з чаго пачалась звада
Ў Баўтрамея з братам.
У людзей усіх прыкладам
Няувагі былі.
А вось раптам як жа стала?
Чым іх памірылі?

III

Паміры́ў іх бог ласкавы
Міласці абразам,
Як прыйшлося паміраці
Баўтруку з Гарвазым.
Як пайшлі у бой апошні,
Памаліліс богу,
Загаіўшы страх і болесць
І сваю трывогу.
Апыніўшыся у сэрцы
Віхравой атакі,
Што ён робіць, больш не ведаў
І не думаў ўсякі.
Коле, паліць наш Гарвазы,

Ціхамоўчкі б'ецца;
Перад ім, як прад адзінцам
Ў лесе, ўсё кладзецца.
Захапіўшы люфу [1] моцна,
Баўтрамей малоціць;
Расшчапіў, згубіў ён кольбу [2],
А ўсё далі коціць.
Ажно чуе: енкнуў нехта.
Зірк ў той бок,— што ж гэта?
Там Гарвазы, як снапочак,
Аж на трох багнэтах [3].
Зарычэў, як звер, і брату
На ўспамогу прэцца.
Скуль бярэцца тая жвавасць,
Сіла скуль бярэцца?
Даляцеў... І тая люфа
Шмат бы нарабіла,
Каб не куля каля сэрца
Грудзі апаліла...
Пахіснуўся, пусціў люфу,
Галаву павесіў
І зваліўся, як сасонка
Пад сякерай ў лесе.

ГАЛАСУЮЦЬ

Пацукі з мышамі ў тане
Смела скачуць,— кот не ўстане:
То крануць яго за лапкі,
То падзьмухаюць у храпкі.

Ўкруг ката яны танцуюць
І бяды сваёй не чуюць.
Раптам ўскочыў хітрун шэры,—
Палавіў усіх танцэраў.

---

[1] Люфа — ствол (вінтоўкі, карабіна).
[2] Кольба — прыклад.
[3] Багнэт — штык.

ЧАРНАВЫЯ НАКІДЫ З АЎТОГРАФАЎ РОЗНЫХ ГАДОЎ

НЕКАЛІ

З ліста да А. Б.

Будзе, браце, панаваці
Ў сваёй хаце беларус,
Звычай родны шанаваці
(Пойме шаннасць, скіне глуз).

Гора збудзецца старонка
Разам з брацьмі усіма;
Заспявае вольна, звонка,
Пойдзе ўдаль, дзе зім няма.

* * *

Дайце мне слоў, як звінючы крышталь,
Песню зложыць на адход.
Дайце мне слоў, як бліскучая сталь,
Песняй ўзбудзіці народ.
Хай крышталёвыя словы звіняць
Музыкай пекнай лясоў...

НЕ ПЛАЧ

Не плач, мамачка, што няма Антоські,
Што забілі беднага шаблямі вуланы!
Знаць, такая воля, такі прысуд боскі,
Што ў чужой зямліцы мусіў быць схаваны.

Не плач, мамачка,— прыказаў Антоська,—
І слязьмі маркотнымі не мачы хусціны!
Не адна матухна дый не з еднай вёскі
Не убачыць роднае сваяе дзяціны.

* * *

Над вадою, над ракою
Чайка скігітала,—
Над маёю мілень [каю]
Матка шчабятала.

«Што, дачухна, нарабіла?
Ой, зарана звяла.
Ці цябе я не любіла,
Чы ж не гадавала?

Ах, нашто ж ты каралёчкі —
Губкі сашчаміла?
Ды схавала кар [ы] вочкі,
Рукі сашчапіла?»

* * *

Кволая кветачка, бледная ружачка,
Хворая дзетачка, бедная Юзечка!

Сіверам-холадам кветку прыціснула,
Звялі пялёстачкі, лісця павіснулі.

Слабыя, хілыя, ледзьве трапечуцца,—
Думкі маркотныя ў сэрцы не змесцяцца.

Бедная Юзечка, кволая кветачка,
Бледная ружачка, хворая дзетачка!

Толькі не варта быць хвораю, кволаю,
Трэба зноў стацiся моцнай, вясёлаю.

Ну, але з хіраю неяк мы справімся,
З нашаю дзетачкай йшчэ пазабавімся.

Купім ёй лялечку, ксёнжачку, пернічак,
Купім арганічак, смачных цукерачак.

Пойдзем у садзічак [разам з мамухнаю],
Пойдзем у [садзічак, звераў пабачым там]...

* * *

Як не плакаць,— я ж сіротка,
Страціў татку, [маму].
Ах, сарочка, ах ты, цётка,
Я няшчасны самы.

«Ціха,— кажа белабока,—
Ты не плач, маленькі:
Яны ж гэтта, недалёка,
Дзе растуць апенькі».

Зайчык зразу як падскоча
Ад такоі весці,—
Скача, круціцца, рагоча,
Не ведае, [як] сесці.

«Ну, ну, досыць вычвараці,—
Кажа белабока,—
Пойдзем лепі іх шукаці,
Знойдзем недалёка».

От пайшлі, ляціць сарока,
За вяццё чапляе,
А за ёю зайчык ззаду
Шпарыць, патрапляе.

* * *

Дзіця! Ты бачыла траву,
Калі яна блісне́ць вясной
І чуць пакажа галаву
Над гладдзю поля ледзвяной.

Тагды ж здавалася ж табе,
Што, покуль жыў яшчэ мароз,
Ён гэту траўку заграбе,
Не дасць дажыць да цёплых рос.

Тагды ты думала: пары
Траве расці яшчэ няма,
Не грэець соўнейка згары,
І не спраглася йшчэ зіма;

І не убачыць траўцы дзён
Вясёлых, летніх дзён жыцця,
Якое б'ець з усіх старон.
Ты гэтак думала, дзіця?

* * *

За вакном, за гратамі, на волі,
Над усім пануючы спакой,
А над ім ў аксамітнаму полі,
Над срабрыстай можнаю ракой,
Заўжды цэлай, неўбываючай ніколі,
Пахаджаюць зоркі чарадой.

* * *

Дзе ясныя зоры, на неба дарога,
Ясней, як усюды, ўначы зіхацяць,—
На поўначы горы — каменныя груды,
Нахмурыўшысь строга, самотна стаяць.

Ад часу счарнелі іх можныя грудзі,
Падаўшыся сіле адменных пагод.
Лясамі збяднелі на доўгія мілі,
Згубілі пакрасу — лясоў карагод...

* * *

Між дзвюх высокіх град пахмурных дзікіх скал,
Як хопіць вока ўшыр, рабее дробны вал;
Стаіць, здаецца так, руччоў [тайгі] дачка,
Пястуння гэтых гор, магутная рака.
Часамі, як бы пункт малюсенькі здалёк,
Чалдона прабяжыць па валу тым чаўнок.
Часамі праплывець з бярвен[няў] двух-трох [плыт],
На ім варн[ак] нядбала правіць бот...

* * *

Вецер асенні халодны, сярдзіты...
Жоўтыя плачуць бярозкі...
[Суфіт паўдзенны] імглою закрыты,
Дожджыку дробнага слёзкі.

Часам на момант імгла разарвецца,
Слонка далёкае гляне,
Смутнае дзеткам сваім усміх[нецца].
Беднае! Й слонейка вяне.

Вецер асенні, халодны, зрыўчасты
Лес абдзірае з убёру.
Дожджык драбнюткі, [дадзейлівы], часты...
Сумна у гэткую пору!

* * *

Дзякуй, паночкі, за ласку,—
Каб умеў, дык сказаў бы я казку,
Заспяваў бы, як чыжык, гулліва
Ці заплакаў бы ветрам тужліва —
І зрабіў бы усё, як хацелі,
Толькі ж думкі мае адляцелі...

* * *

[Праблудзіў] я па сцепу два тыдні з лішком,—
Мне здаецца,— пятнаццаць дзянёчкаў,
І прыйшоў у канцы так ужо вечарком
У адзін з украінскіх куточкаў.

Ад дарогі у бок з паўвярсты залягло,
[Апавіўшыся] тынам лісцвяным,
[Хлебарны Астроў] — сцепавое сяло;
Называлась яшчэ Богаданым.

Ось ў яго і прыбрыў я тагды вечарком,—
Прыпазніўся; людцы спачывалі;
Дый, на шчасце, сустрэўся з адным парабком,
А дзяўчаты на рэчцы [спявалі].

Той,— куды і адкуль,— распытаўся як трэ:
«Ходім, кажа, до нас ночуваты».
Я спярша не ішоў, хацеў спаць на двapэ,
Але ён зацягнуў-ткі да хаты.

Палажыў у садку на мядовым сянцэ,
І прынёс малака мне і хлеба,
І пайшоў пасядзець да дзяўчат на рацэ,
Пакуль шэрым не зробіцца неба.

Як тагды я заснуў, не прыпомню [цяпер],—
Змардаваўся далёкай хадою.
Падаваліся ноччу сцяпы ды сады
І дарогі з [укрытай] жудою.

А па раніцы матку убачыў сваю,—
Прынясла мне у поле паснедаць;
І з Анелькай сваёй пахаджаў па гаю...
[Нехта шторхае,— чую: абедаць...]

* * *

Загуляў Сцяпанка,
Быццам на каляды,—
Прапіў пару коні
І два панарады.

Як паехаў ў горад
Збожжа прадаваці,
Дык дамоў прыйшлося
Пеша пратрапаці.

Бо канькі і збожжа,
Збрую і вазочкі
За гарэлку сплавіў
Сцёпка у шыночкі.

У вясковай карчме
Ён застанавіўся
І на грош астатні
Да канца упіўся.

Прыцягнуўся ноччу
Сцёпачка да хаты,—
Абяднелы грошам,
Дурманом багаты.

«Адчыняйце дзверы!»
«Хто там?» — «Гаспадару!
Завіхайцесь жыва,
Бо задам вам жару».

Адчыніла дзверы
Жонка маладая
І на мужа сумным
Вокам паглядае...

* * *

Сцяпан Дзяўджук цяпер багаты,
А быў бы ён саўсім без хаты,
Каб розум бог не даў такі.
(Усё ж радзімыя браткі...)
Малодшым ў бацькі быў Сцяпанка,
Апроч яго Язэп, Іванка.
У згодзе жылі ўсе яны,—
Старога слухаліся сыны.
Сам Дзяўга жыў даўно без бабы,
І быў стары здароўем слабы.
Ўва ўсё, аднак, уходзіў сам:
«Не дам, казаў, я волі вам;
Пакуль змагу яшчэ цягацца,
Сам буду ўсім распараджацца,
А як памру, тады канец,
Жыві, як хочаш, маладзец!
А толькі, дзеткі, ты, Іванка,
І ты, Язэп, за вас Сцяпанка
Жыве найменшыя гады
І розум мае малады.
За ім, малым, вы даглядайце,
Ніякай крыўды не ўчыняйце.
Як выйдзе з Сцёпкі чалавек,
То будзе дзякаваці век.
З таго дабра, што вам пакіну,
Адзначу я усім часціну,
Каб спрэчкі не было між вас,—
Бо мой ужо падходзіць час.
Табе, Язэп, з тваёй сям'ёю
Я воляй бацькаўскай сваёю
З усіх траіх найболі дам,
Каб не жылося дрэнна вам.
Жаніцца мусіш ты, Іванка,
І дзеўка ёсць — Рыгора Ганка.
Ужо схадзіў ты ў маскалі,—
Пара асесці на раллі.
Табе, як ты яшчэ без дзеці,
А толькі жонку будзеш меці,
Я мушу мені аддзяліць,—
Папраўдзе так павінна быць.
Малодшы ты за ўсіх, Сцяпанка,
Табе найменшая дзялянка.

Як бог пазволіць, будзеш жыць,—
Здалееш больш і сам здабыць.
А покуль што да Сцёпкі ўзросту
Жывіце з ім, сынкі, папросту.
За ім ўсё трэба даглядаць:
Карміць, вучыць і адзяваць.
Няхай качаецца між вамі,
Як узрасце [—], то вы самі
Яму аддайце, што яго,
Дзеля прыказу маяго».
Так навучаў дзяцей часамі,
А тыя слухалі і самі
Казалі бацьцы у адвет,
Што будуць слухаць той завет...

* * *

Ад вёскі нашай недалёка,
Бадай, чы будзе тры вярсты,
Балотам шлях наш разарваны
І злучан грэбляю ізноў.

Здалёку стаць, таго балота
Амаль не відна,— так яно
У адно сабе злілося поле
З мурогам, з краскамі лугоў.

Аб ім цікавых шмат паданняў
Жывець у нашай старане.
Старых ты толькі распытайся,—
Паслухаць будзе што табе...

Калі у нас хадзілі швэды,
Вялікі быў ў народзе страх,—
Хавалі ўсё дабро у ямы,
А самі жыць ішлі у лес.

Бо швэды, хай іх трасца, зверы.
Куды ні прыйдуць, як рабак,
Усё пап'юць, з'ядуць, а рэшту
З сабой ў дарогу забяруць.

А да таго яны часамі
Без спуску білі мужыкоў,
І малых дзетак мардавалі,
І моцна крыўдзілі кабет.

Ну што ж,— за гэтакія здзекі
Народ ім шкодзіў як мага.
Даўней і з нашых былі зухі,—
На штукі ўсякія ішлі.

Дзядок Даніла стары векам,—
Здаецца, ссохлы ў лесе грыб,—
Згубіў іх конных два аддзелы,
Ў балоце гэтым патапіў.

Пачуў ён знекуль, быццам швэды
Ідуць да Менску нацянькі,—
І з весткай гэтай — скуль і [жвавасць] —
Прышпарыў раніцай у лес.

Кабеты, звесна, зараз плакаць,
Маўляў, чаму паможа плач.
Мужчыны гэтаксама ў страсе,
А дзед сабраў мужчын і кажа:

«Хадзіце грэблю раскідаць».
Народ паслухаў: дзед Даніла
Лічыўся мудрым навакол,—
Не вельмі доўга намаўляў іх.

«Чаму? Нашто?» — усе пытаюць.
«Нашто, аб гэтым знаю я,
А вы, як хочаце спакою,
Рабіце толькі, што кажу».

Усякі ведаў — дзед не дурань;
Таму, забраўшы з лесу снасць,
Памкнуліся людзі ўсёй грамадай
Бурыць дзядоўскі [моцны ссек].

Паверыць трудна, паглядзеўшы
На нашу грэблю, як яны
Паспелі ў дзень разруйнаваці
Яе — амаль не на вярсту.

Па гэтым кажа дзед [Ігнацы]:
«Цяпер усё,— ідзіце ў лес,
[Вазьміце трубы] і чакайце,
[Пакуль не будуць швэды тут].

Як прыйдуць швэды і на грэблю
Уступіць іх апошні конь,
Тады ў катлы ударце, [у трубы
І затрубіце як мацней].

Рабіце гэтак, мэрам войска
Ідзець вялікае праз лес,
І самі ўбачыце, што будзе,
А мне ісці ад вас пара».

«Куды?» — спыталі. «Дый да швэдаў,
Хачу іх быць правадыром».
Сказаўшы гэтак, сам падаўся
У той, адкуль з'явіўся, бок.

От ноч прыйшла, ніводнай зоркі
На чорным небе не відаць.
Стаяць людцы на варце ў лесе
І богу моляцца усе.

Здаля пачулі тупат конны,
[Калькох] паслалі дзец[юкоў]
Сядзець на купках у балоце
І пільна швэдаў [сцерагчы].

Бліжэй, бліжэй,— ужо ля грэблі;
Ужо чуваць іх галасы,
І ржанне конскае, і тупат.
Ужо на грэблі... У той жа час

Дзяркач азваўся у балоце,
Па ім другі умоўны знак,—
І з лесу трубы, бубны [сурмаў];
Пачулі швэды страшны шум.

Змяшалісь швэды. Ім здалося,
Што войска збоку йдзе на іх.
Пусцілі коні науцёкі,
Ды не ўдалося уцячы...

* * *

«Бабуля, казку!» — так, бывала,
Малы я бабцы назаляў.
Мяне старая пеставала,
І з ёй я гэта дазваляў.

«Якую казку? Дзе іх ўзяці?
Ідзі, кладзіся лепі спаць,—
Пачынкі [1] трэба мне звіваці,
І ты павінен рана ўстаць».

«Бабулька-рыбка, ну, адну хоць,—
Паглядзіш, ўстану рана я,
Цябе заўсёды буду слухаць,
Бабулька-кветачка мая!»

І твар стары яе, абняўшы,
Я моцна, моцна пацалую
І так прашу, к грудзям прыпаўшы:
«Бабуля, казку, хоць малую».

І сэрца добрае старэнькай
Змякчэе з ласк і просьб дзіцяці.
«Ну, добра, казачкай маленькай
Пацешу я, як будзеш спаці».

«Маленькай мала! Лепей тую,
Што ты учора мне казала».
«Ну, не таргуйся, я другую
Скажу табе. Не будзе мала».

Сказаўшы пацеры за бабкай
І ўсіх пазбаўлены грахоў,
Гатоў я слухаць казкі гладкай
Хоць да астатніх петухоў.

Пад коўдру цёплую кладуся
І з нецярплівасцю чакаю,

---

[1] Пачынак — пража, якую наматалі на верацяно або знялі з яго.

А побач з працаю бабуся
Сядзіць, прадзе ці што сукае [1].

«Ну, слухай, дзеткі. Было гэта
Даўно. Таму са сто гадоў.
Зімою, пэўне, не у лета,
Настроіў холад гарадоў.

Ён з лёду вылажыў палацы,
І цэрквы з лёду, і красты.
Не пакладаўшы рук для працы,
Зрабіў дарогі, ўзняў масты.

Як добры майстар, ўсякіх цацак,
Аздобаў ўсякіх нарабіў,
Панастаўляў іх на палацах,
Дзе толькі трэба — іх прыбіў.

Праз нейкі час, скончыўшы працу,
Пайшоў наўкола аглядаць,
Ад цэркві к мосту, стуль к палацу,—
Чы дзе там фальшу не відаць.

Усё так добра, чыста, гладка:
З аглядам майстар як ні біўся,—
Нідзе не ўбачыў непарадку.
Таму быў рад, крыху гардзіўся.

І, праўду кажучы, гардзіцца
Яму было-такі з чаго,
Бо можна б і ў заклад пабіцца,
Што не было йшчэ ні ў каго

Такога царства самацветаў,
Якімі ссыпаў ён дамы,
Што так ігралі ўсякім светам
І ў ясны дзень, і сярод цьмы.

І ні адзін кароль на свеце
Такога царства не імеў,

---

[1] Сукаць — скручваць некалькі нітак пражы ў адну.

І нават так, хоць на прымеце
Каб мець такое бы, не смеў.

Так, абхадзіўшы ўсе будынкі
І абглядзеўшы гарады,
Ён вецер, лёгкі на ўспамінкі,
Заве хутчэй к сабе тады:

«Ляці, мой сын, да скраяў света,
Заві усіх сюды людцоў,
А каб скарэй рабіў ты гэта,
Вазьмі з сабой сваіх хлапцоў.

Пашлі найменшага к усходу,
На поўдзень большага пусці
І выпраў старшага к заходу,
А сам на поўнач паляці.

Завеце ўсіх ў мае дзядзіны,
Усіх, паноў і чорнай косці,
Ганеце ўсякае звярыны,
Каб есці мелі мае госці».

І вецер посвістам працяжным
Умомант змог сыноў сабраць
І ўсіх траіх з наказам важным
Паслаў па свеце пагуляць...»

АПАВЯДАННІ

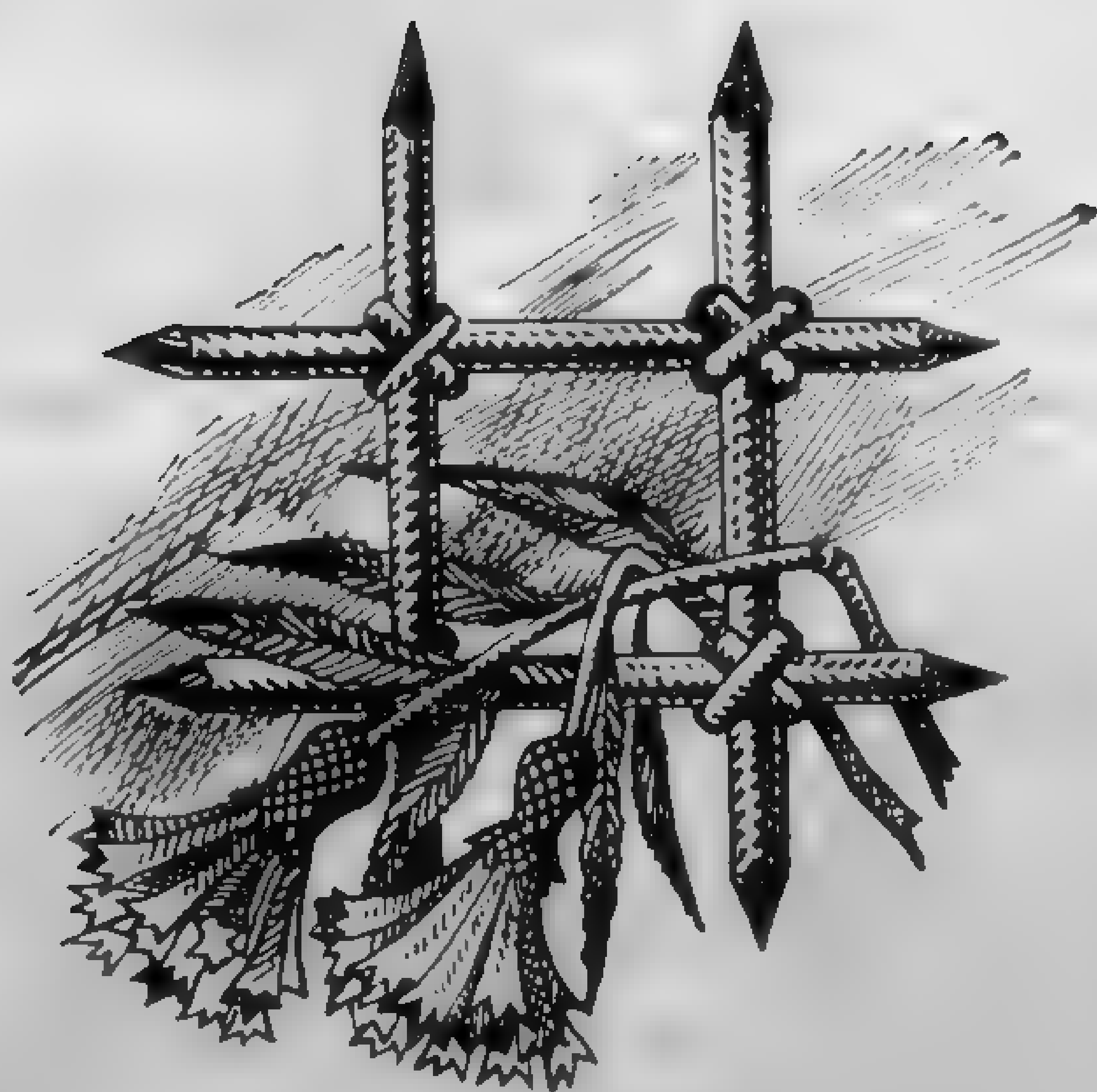

ПЕРШЫ СНЕГ

Легенда

...Адзін раз прыйшлі яны да Прарока і кажуць яму: «Вучыцель! Глядзі, ідзе першы снег».

А ён выйшаў разам з імі з дому свайго і ўбачыў першы, чысты, белы снег, што ў вялікім чысле мяккімі пухавінкамі падаў з неба і засцілаў зямлю. І казаў ім:

«Глядзіце, вось у мільёнах часцінак спадае ён чысты і белы, без сказы, як душы дзяўчатак, што з вёсак нашых ідуць у гарады іх; лягусенькі і мяккі, вясёлы, як птушка, у мільёнах часцінак іграе, блішчыць і падае, як тысячы моладзі нашай з мяккай вясёлай душой радасна ўступаюць у жыццё; да нас ляціць ён увесь светлы, без думак, як лепшыя з іх ідуць на ахвяру...

І вот паглядзіце — ужо ходзяць па ім, ужо топчуць нагамі і з граззю мяшаюць, і з брудам нячыстым...

Так топчуць яны і душу дзяўчаці і цісснуць у бруд жыццё моладзі нашай; так чэрняць і жыццё і памяць сваіх — справядлівых!..

І от кажу я вам: колькі разоў я бачыў, як прыходзіць да нас першы снег, столькі разоў вочы мае заліваліся слязамі; і столькі разоў бачыў я, як за першым снегам з ветрам і бурай ішоў другі снег і ўсё нячыстае пакрываў на зямлі; і слёзы радасці цяклі тагды па маім твары.

Дык ідзіце ўсюды і кажыце ўсім, што па першым снягу будзе другі снег!..»

МАЛАДОЕ

З казак астрогу

Гэтае апавяданне чуў я ад аднаго старога арыштанта, брадзягі, у N-скім астрозе. Быў ён чалавек добры сэрцам і ў сваім жыцці нічога нікому благога не зрабіў;

толькі натуру меў беспакойную, каторая не пазваляла яму нідзе доўга застанаўляцца. Нейкім спосабам, яшчэ маладым будучы, папаўся ён у астрог — а торбы і астрогу — не заракайся — і ад таго часу зрабіўся заўсягдышным яго жыхаром.

Апавяданне сваё пераклаў ён напалавіну праўдай, напалавіну казкай, і дзеля гэтага мала хто даваў яму веры.

...Было гэта... Калі?.. Ат! Ды ці не ўсё роўна?! У гэтым нашым штодзённым перасуванню ад згубы да згубы, у шэрым, як нашы сярмягі, аднастанню жыцця хто прыкмеціць, як праходзіць час? Той год не адлучыш ад гэтага, учора не аддзеліш ад сягоння...

Толькі ведаю, што быў я маладзейшы — у барадзе не меў сівога воласу і сядзеў тамака, недзе ў другім астрозе... Добра не скажу дзе. Ды і не спазнаеш: і свет адзін, і людзі тыя самыя, куды б ні прыйшоў...

І вось раз тамака, у тым, другім, астрозе, увечар, калі ўсе пакладаліся спаць, наш дазорца, глуха бразгаючы ключамі, адным з іх два разы павярнуў у замку нашых дзвярэй. От ён пакручывае тры разы, а там было два. Потым заскрыпелі заржаўленыя кручча, і праз шырока расчыненыя дзверы да нас увайшоў новы, той, аб кім я хачу вам казаць.

— Во вам яшчэ сябрук — любуйцеся! — з агідлівым рогатам і нялюдскай пасмешкай на твары сказаў дазорца. І зноў з рыпам зачыніліся дзверы, і два разы крутнуўся ў замку ключ.

Тыя з нас, што не спалі яшчэ, зара скочылі на ногі і абступілі прыбыльцу. Прахапіўся, хто спаў. З паспехам, перабіваючы адзін аднаго, штоўхаючыся, стараліся праціснуцца да яго, каб прыгледзецца, які ў яго твар, якія вочы? Хто ён?

Пыталіся:

— Скуль? Ці бачыў каго з тых, каго мы раней ведалі?..— Але на ўсе нашы пытанні ён не адказываў: вочы яго глядзелі на нешта па-за намі, чаго мы не бачылі; і ў твары нешта паказывала, што ён не з намі. Ледзь значна дрыжэў на ўсім целе. Яшчэ малады, ледзьве заўважыш, што верхняя губа крыху чарнейшая. Твар без румянцу, але пекны.

Пэўне, панадны быў дзяўчатам.

Вочы вялікія меў, бліскучыя.

Высокі, як топаль.

Стройны.

Як казуля, меў ценкія, лёгкія ногі; і не мог адарвацца ад таго, што тут-тут было, а ўжо прамінула!

Пасля ён страпянуўся, кінуўся да нас, працягнуўшы рукі, і загаманіў, бязмала не крычэў:

— Ах, я не ведаю, аб кім вы пытаеце!

— Міхалка? Пётра? Сцёпка?! Чырвонавалосы?

— Не, не! Можа, і бачыў, можа, і ведаў, а нікагусенька не помню. Скуль прыйшоў? Ды з вастрогу ж, не раўнуючы, як гэты!

— А за што, пытаеце? У нас тамака не любяць маладых — от і пасадзілі.

— Не, сядзеў нядоўга! От, бачыце: як захацелі мы ізноў волі, пачалі ў куточку, як мышы, скрабціся. А мур жа каменны, і нічога, ніякай снасці, апрыч пальцаў на руках, мы не мелі. Здзіралі кіпці — скрэбаліся...

— Не адзін з надлюдскага болю, у безнадзеі, размажджыў сабе галаву аб закляты мур. Хто больш трывалы быў, сцяўшы зубы, калупаў і скроб, аж скура з мясам на пальцах пазлазіла да самай косці.

А тагды адыходзіў на час, і клаўся, і лізаў раны, аж пакуль пагаіліся.

Адылі ж дазорцы нашы пачулі нешта і не адзін раз прыходзілі, каб як-небудзь угледзець. Га, га! Мы былі хітрыя!

Мы гэтак рабілі: шукай як толькі хочаш, а не знойдзеш! От я вам пакажу, як гэта робіцца, а потым уцячом; бо вы пастарэлі, пэўне, тутака, што не рушылі нікуды з самага пачатку, як вас пасадзілі. (А ён не ведаў, што самі мы гэта нядаўна і ўжо скрэбліся! Нічога, заўтра!)

— Нам павялічылі варту. Але як настаў час, як рака вясной з высокіх снегавых пагуркаў, кінуліся мы з нашае каморкі, перакулілі варту, разбурылі сцяну і зніклі ў лесе.

Адзін дзень, і другі дзень, і паўтрэцяга мы ляцелі праз гушчар, абдзіраючы сабе твар і рукі аб калючыя галіны і збіваючы ногі аб усякае гніллё.

Ах, мы ляцелі! Як вецер! Толькі стагнаннем адгукалася пушча!

Потым мы прысталі ўсе разам, маўляў па змове, каб даць якую часінку сабе аддыхацца.

Як перачатаваліся, угледзелі, што больш палавіны з нас пагубілася; дзе яны?

А хто ж ведае... Мо каторы проста слабейшы быў ды сеў на гніляк адпачыць; іншы ізноў не вытрываў шалёнага бегу, і разбілася ў яго сэрца; хто заблудзіўся; адзін, я бачыў, прабіўся на востры ражон, сухую галіну, што неяк тырчэла з зямлі,— гэтак імчаўся, што не мог стрымацца або схінуцца ўбок...

І вот нас засталося семнаццаць. Цяперака, будучы далёка ад месца нашае пакуты, мелі мы спраможнасць ісці вальней, робячы час ад часу прыстанкі, каб пасіліцца, чым знойдзем: карэннямі, ягадамі. Умовіліся ісці ўсёй грамадай, у кучы, каб не траціцца.

Ізноў ішлі. Каб дух узмацаваць, часам спявалі, згадывалі, куды прыйдзем, са смехам успаміналі дні пазбытай няволі. Былі мы рады з нашых паходаў, і панавала ў нас згода.

Але часам здаецца каму, што трэба ўзяць другі кірунак, і ўступіць той у спрэчку з усімі; і гэта рабілася ўсё начасцей, аж сталася штодзённым, а пасля дванаццаць нашых сябрукоў не захацелі ісці наўперад.

«Папрабуем шчасця і пойдзем у гэты бок; калі пашэнціць, дастанецца нам воля і доля. Калі ж не, дык і няма на свеце нічога!»

А мы ўпяцёх пайшлі далей.

Як родныя браты! Усе адзін у адзін, усе з вялікай патрэбай у сэрцы сунуцца далей і далей да нейкага нечага, да любой вялікай волі.

У шарпоццю, бо апраткі нашы не вытрымалі церняў і сушняку, рагатых галін векавечных хвояў. Але дармо! Жартавалі:

«Як зваліцца апошні лахман — будзем лягчэйшыя. А калі і апошні кавалак скуры застанецца на хвоі, яшчэ лепей будзе — нам тагды нічагусенька не зашкодзіць!»

З вялікім разгонам прадзіраліся мы праз гушчар, пакідаючы па сабе шырокую сцежку.

Аж во — лес пачаў радзець. Зрабілася неяк разлажней і відней. «Воля! Воля!» — крычалі мы і, як на Вялікдзень, абнімаліся. Дый праўдзі воля! — адзін раз мы знайшлі ўстужачку: пэўне, дзяўчына якая згубіла каснік гэтта; потым угледзелі другія адзнакі людскога побыту: патухшае вогнішча, а неўздалёк — астаткі нейкай яды. Крошкі хлеба, кажуркі ад яйкаў, косці.

Крошкі хлеба ўгледзелі мы! І кінуліся збіраць. Поў-

залі, выбіралі з травы па аднэй, і кожная здавалася нам смачнейшай за ўсе марцыпаны на свеце, за ўсе царскія стравы, узятыя разам.

Гэтак не дагледзелі мы, калі падышоў да нас ён, той, шосты, якога і дагэтуль не ведаю, як клічуць. Калі азірнуўся адзін з нас — бачыць: стаіць ён і ўсміхаецца — як крыкне з перапуду! Тады і мы ўскочылі, каб уцячы. А ён і кажа: «Не пужайцеся, я ваш і з вамі». Быў ён на першы пагляд стараваты і невысокага ўзросту. Адно апратку меў не як наша, і твар, аздоблены ў клінчастую бараду, і вусы. І адразу пазнаеш, што людскасці ў ім многа. А вокам як гляне на каго: відаць, самую душу бачыць і да яе прыглядаецца.

Дык мы пачалі распытывацца яго, дзе мы, як называецца гэта старонка, куды кіравацца трэба, сам ён скуль?

«Браты мае! — адпавядаў.— Воля здаецца вам блізка? Не, не! Абмылка ў тым ваша, яна гэнь-гэнь»,— і скінуў рукой на ўсход сонца.

«Праўда, і гэтта ёсць людзі, я бачыў іх, яны, калі ў гэты бок пайсці,— жывуць. Ды марнеюць яны, як і тамака, адкуль вы ўцякаеце, і таксама будуюць астрогі.

Вы, пэўне, з Першае? — знаць па абліччу вашым — ну і я стуль. А колькі туляўся я па свеце, і цьмы людзей бачыў, і не ў адным астрозе быў... А куды ні прыходзіў, меў толькі глуз і смех з сябе».

«Бачыш які! — кажуць людзі.— Дадумшчык! Куды трапіць хоча!.. Брадзяга! Толькі лес глуміш!»

Але за век свой, ужо доўгі, і тулянне без канца ўсё ўдаль і ўдаль, напаткаў я паміж іх і такіх, што, нідзе не быўшы, ведалі яны, куды трэба ісці, бо ўмелі чытаць і навучыліся разбіраць, што кажуць зоры. Гэтых бачыў я мала, саўсім мала, але яны навучылі мяне кіравацца.

«Калі хочаце — пойдзем разам, вы і я з вамі; я болей туляўся, болей ведаю ў свеце, люблю моладзь, як вы...»

І мы пайшлі разам. Цяперака мы ішлі ўпяцёх, а ён быў шосты. А мо ён сам быў пяць, а кожны з нас быў шосты. О! Ён ведаў, куды ідзе! Колькі разоў з людзьмі мы спатыкаліся, а яны не бачылі нас! Ён разбіраў, куды ідзе сцежка і што паказвае дрэва.

А адзін раз! — слухайце: ён прайшоў з намі паміж людзей, а яны не бачылі нас і не ведалі, што між іх ёсцека нехта іншы.

Добра ведаў, дзе расце якая быліна ці ягада і што

можна есці, ■ чаго высцерагацца. Чым можна загаіць рану, ведаў ён, і як лепей зваліць якое дрэва...

А неяк мы пусцілі пал! Ён навучыў нас — а што ж гэта было! Вялізарныя векавечныя хвоі паліліся ля самых каранёў, ■ пасля з жудасным, страшэнным стогнам рыналі на зямлю, крышачы сушняк і ламаючы маладняк, сваю порасць, што з атрутным сокам пялася ў неба на змену прадвечным.

Мы ішлі пасярод гэтага грукату, і стогну, і злога сычэння вогненных змеяў, абкураныя, дзе-нідзе з абсмаленымі валасамі, але з вясёлай мінай паглядалі на гэту руіну. Было крыху страшна, крыху пужліва, але ж вясёла, вясёла!

Пасля лес зрабіўся яшчэ радчэйшы. Дажджы і росы залілі пал, але ісці было лягчэй.

Ды толькі што ў нас усярэдзіне нешта ізноў збунтавалася. Абрыдала бязлюддзе чы духам падупалі, але нешта ўсё шырылася і рабіла перашкоды.

Тады мы ўставалі:

«Годзе! Вядзі нас на людзі».

Ён не спрачаўся, прамовіўшы «добра!», браў другі кірунак, і мы ўцішаліся.

Няпэўнасць у людзях, у тым, як нас спаткаюць, змушала нас прасіць яго зноў кіравацца, «куды б ён хацеў», «куды б ведаў»...

Неяк заўсёды ён быў першы. І калі ён паважна адмяраў свае крокі, мы бязмала не беглі за ім, як маленькія дзеткі. Я прабаваў гэтак, як ён, ісці, дык скуткі меў няўцешныя: то залішне высунешся наўперад, то зноў застанешся. А ён хітры! — пазнаў, чаму гэта, і неяк паціху сказаў мне: «Не прабуй дарэмна! Навука ў тым, каб ісці». Ах, ісці...

Я казаў вам, што ён навучыў нас праходзіць праз людзей і каб ніхто не бачыў: «Ёсцека такі «мізгер», што ягоным павучыннем як заслоніш твар, дык цябе ніхто не ўбачыць. Тупат твой чуцен будзе, нават рукой каго зачэпіш, а ён цябе не бачыць і не ведае, што і скуль гэта. Толькі ад павучыння неяк морачна ўваччу ды душна крыху, а скідаць не можна».

Вучыў нас: «Помніце, як на людзях будзем, не адсланяйцеся, хоць будзе душна. Цярпіце да астатняга, як толькі можна».

А ўчора!..— І адразу збляднеў яшчэ болей наш малады таварыш, і з воч адна па аднэй пакаціліся буй-

ныя, як перлы, слёзы. Захістаўся на нагах і сеў на ўслончыку ля сцяны...— Учора праходзілі мы каля гэтых месц... Трэба было паміж людзей прайсці... І я не ўцерпеў! — Стаялі і чамусьці ўсміхаліся, сярод іх дзяўчына, а гэткая панадная, здалося мне, што я, каб лепей прыгледзецца, адсланіў крыху павучынне.

Зара абхапілі мяне, можа, сотні рук, і павалаклі, і тузалі, і білі. А ў зверскім гомане галасоў, што сцёбалі мяне здзекам і пагрозай, не чуў я ніводнага, каб быў спагадны мне. І дзявочага, і нават дзяўчыны той не ўбачыў...

Схіліў нізка галаву сваю на калені і моўчкі сядзеў. Нейкія дрыжыкі праходзілі на ўсім целе, трасліся апушчаныя плечы і галава на каленях. Плакаў ён.

Мы навакол маўчалі. Што ж? Няхай паплача! Гэта добрыя слёзы — з імі дух не згіне. А заўтра мы адкрыем яму свой сакрэт і хутка ізноў пойдзем разам.

Аж во, ён мацней уздрыгнуў і разам схапіўся на ногі. З непазбытай мукай у вачах, а з вялікай цікавасцю паглядзеў ён на ўсіх нас і з напорам, звонкім голасам, спытаўся:

— Слухайце, а хто ён быў, гэты шосты? І скуль узяў ён сваю вялікую моц?

— Ах ты! Маладзенькі! Дык хто з нас скажа табе, што гэта быў ты, я, ён, вун той, вось гэты?! Што ён быў такі самы, што моц у яго чалавечая! Ты яшчэ веры гэтаму не дасі.

Гэтак памысліў сабе кожны з нас... І мы маўчалі.

ПАН ШАБУНЕВІЧ

I

...З панам Шабуневічам са старапапельскіх Шабуняў пазнаёміўся я тады, як «усё на галаве пайшло хадзіць». Вялізная пекная зала ў будынку гарадской думы была паўнюсенька людзей. Здавалася, знекуль укаціўся сюды магутны ручэй і ніяк не можа супакоіцца, і гарачыя, спацелыя хвалі чалавечага цела налазяць адна на адну, пнуцца ўперад, адліваюцца ўзад, перакочваюцца ў бакі, шукаючы выхаду з гэтых чатырох мураваных, у пекныя абразы маляваных сценаў.

Пасярод гэтага мора маленькай выспачкай падвышалася амбона, і на ёй па чародзе прамаўлялі лепшыя красамоўцы нашага горада. Кожны з іх ганіў чужую «веру», хваліў сваю і, запрашаючы «пана абывацеля» пад свае параты, дакляраваў, што, толькі гасцюючы ў яго хаце, знойдзе «пан абывацель» і патрэбную абарону, і патрэбную апеку над яго інтарэсамі.

Вось гэтта стаялі мы з панам Шабуневічам поплеч і слухалі. Лепей сказаць, слухаў, аб чым гукалася, пан Шабуневіч, бо я, заняты сваімі думкамі, і не прымеціў, калі на амбоне стануў невысокі, маладога веку, светлавалосы, са светлай бародкай чалавек у шэрым адзенні і пачаў гаварыць. Нешта незвычайнае ў яго мове адразу здзівіла мяне і зацікавіла; ад першых слоў прыемна заказытала ў грудзях, на момант перахапіўся дух, і спуджаныя думкі, змяняючыся адна па адной, пралятали, як бліскаўкі, каб у цемнях памяці знайсці сабе вечны прыпынак. «Што ж гэта і хто гэта?! — Мужык? Просты вясковы мужык, араты, прыйшоў, адарваўшыся ад працы, прыйшоў да гэтых, у чорныя сурдуты ўбраных, паноў і сам праз сябе і ад сябе загукаў сваёй «простай мовай»? Ці ж гэта можа быць? І вочы, звярнуўшыся да амбоны, шукалі зрэбнай кашулі, шэрай сярмягі.

Але той, хто гаварыў, саўсім не паходзіў на мужыка. Барзджэй можна было прызнаць у ім чалавека з лічбы «панскага роду». Гэта, аднак, не шкодзіла мне слухаць яго далей і далей, не выпушчаючы з вушэй ніводнага слова. Ён журыўся на чорную нядолю, якая агарнула бацькаўшчыну, на глуз і здзек, што запанавалі над ёю, на атрутнае занядбанне роднай мовы. Запрашаў усіх, у каго ёсць «крышачку сэрца і кропелька міласці, даць у іх месца выгнанай стуль Бацькаўшчыне». Словы гэтыя былі мне — ой, ці мне толькі — сякучы меч і гаючая вада адразу. Калі праўдзівым дакорам расцінаў ён сэрца, то і добрым словам гаіў яго, бо даваў надзею, што ёсць мага хоць што, калі ўжо не ўсё паправіць. Моцай іх падняў ён мяне па-над гэтай заляй, па-над гэтымі людзьмі і памчаў за горад, за лес, за поле, у бясконцы цёмнай ночы. Шумелі курганы, быццам прыціснутыя цемняй, ляжалі палеткі, пачарнеўшыя з нядолі, раскідаліся вёскі. Маўчала зямля, і адзін вецер толькі трывожыў гэту цішу. Калыхаючы старыя крыжы на курганах, блукаючыся пад саламянымі стрэхамі, блудзіў ён — ціхі стогн. Ціхі, ціхі. Як слабыя шэпты стэпавага сухабыльніку.

«Божа мой, божа мой!»

Блізкасць і праўдзівасць гэтага стогну-шэпту зноў звярнулі мяне да тэй залі і людзей, сярод якіх я стаяў. Азірнуўшыся навакол, я ўбачыў, што мой сусед з левага боку, чалавек ужо сталага веку, з невялікай лысінай на макоўцы, з доўгімі спадзістымі вусамі на круглым і строгім твары, чырвонай хустачкай гаротліва выціраў дзве рыскі, што глыбока ўрэзаліся ў твар ад пераносся аж да вусоў, ля краю вуснаў. Вочы яго чырванелі, як хустачка, і блішчэлі.

Відаць, нейкая цягасць у сэрцы расчуліла чалавека.

З усёй прыязню і спагадай, якія я толькі здолеў паказаць на сваім твары і ў голасе, я адважыўся запытацца: «Аб чым васан?» Маё неспадзяванае запытанне засароміла ці перапудзіла суседа; мо яму здалося, што яго ніхто не бачыў, ці што.

Адхіснуўшыся крыху, быстра зірнуў мне ў вочы, потым памкнуўся, як бы шукаючы дапамогі, туды, да амбоны, дзе ўжо стануў другі, яшчэ раз даўжэй паглядзеў мне ў твар і ў вочы і, відаць, не паверыўшы мне, мармытнуў: «Так сабе! Проста ў галаву ўлезла». І, адвярнуўшыся ад мяне, зрабіўся, як каменны, уляпіўшыся вачамі ў амбону. Але праз хвілінку парухаўся і набраўся адвагі ці ўжо пачуцці не давалі маўчаць, звярнуўся да мяне і, паказаўшы галавой на амбону, высмаліў:

«От гэта аб чым казалі!.. Ці ж я не казаў?! Га? Усё праўда! Далібог, праўда! Я казаў!..»

Пасля, панізіўшы голас, пэўны ўжо ў маёй асобе, бурчлівым, як бы каму вымаўляў, на некага гневаючыся, голасам цягнуў далей:

«Здаецца другому дурню, што змяніў ліповыя падэшвы на раменныя, дык ужо і сам не сам зрабіўся. І лапці ганіць, і з сярмягі смяецца, а над сваёй гутаркай, якой маці пеставала, кпіць, ажно слухаць прыкра. А хай жа, бязглузды, прыйшоў бы сюды ды паслухаў, як людзі кажуць!..»

І, кінуўшы яшчэ раз вокам у бок амбоны, сусед мой пакіраваўся да дзвярэй. Мне самому не хацелася болей стаяць і слухаць, бо лічыў, што нічога цікаўнага не пачуеш ужо гэтта, і дзеля таго я паспяшыў таксама выйсці разам з ім. На вуліцы быў позні вечар, калі мы, хлюпаючы галёшамі, ішлі і зюкалі сабе, як даўнейшыя прыяцелі. Ён расказаў мне невялічкую гісторыю свайго жыцця, з тымі крыўдамі, якія ён цярпеў у сваёй сям'і, і, калі

мы расставаліся, каб разысціся кожнаму ў свой бок, папрасіў мяне заходзіць да яго часамі: «Як будзе вольны час, бо мне дык не надта можна ад варстату».

Пан Шабуневіч паходзіць ад бацькі каталіка, а матка-нябожчыца была праваслаўнай. У метрыках пішацца «каталіцкай веры», але нічога не меў ён і да праваслаўя. Бацькі, хай іхнім душачкам у бога вечны спакой будзе, пакінулі яму ў спадчыну кавалак зямлі, так што добры агарод выходзіць, ды хатку. Навучылі майстэркі — праз пяць год тэрмінаваў у суседа пана Бэркавіча і навучыўся шавецтву. І ажанілі, узяўшы яму ў жонкі дачку пана Німартовіча, шляхцянку з Старога Папеля. Дык цяпераka, маючы з чаго жыць, маючы жонку, сынка, мог бы пан Шабуневіч, здаецца, жыць і богу дзякаваць, але каб усё так было, як здаецца.

Уся бяда з жонкі ідзець. Паня Шабуневічыха лічыць сябе і мужа «польскай веры» і дзеля таго не спушчае свайму гаспадару ані рэлігійнай бесстароннасці, ані яго «простай», «мужыцкай» мовы. Каталічка аж з «дзесятага калена» заўсягды выракала і вытыкала яму: «А ты грэх робіш, а ты ў царкву ходзіш, а ты не саромішся, а ты людзей не ўважаеш, а ты сам сябе і мяне не шануеш, бо гаварыць, як у тваім стане след, не хочаш»,— і пачне і пачне. Што ты ёй на гэта скажаш?! Кажы не кажы, што і бог адзін, што і матка боская, і пан Езус адны на ўвесь свет, яна ўсё сваё. Ты ёй слова, яна табе два, ты ёй два, яна табе тры. Дык пан Шабуневіч ніколі доўга не спрачаўся, калі жонка пачынала аб веры.

Але калі Янова прычэпіцца да яго за «простую» гутарку, тутака пан Ян, не ўважаючы на свой спакойны, па бацьку-нябожчыку, характар, ніколі не ўступіць. Тутака жонка з ім нічога не зробіць. Упрэцца, як вол каля стайні, і ні туды, ні сюды. Яшчэ пашкелівае часамі з яе «польскай» мовы: «Я в огродзе полем грэнды, а мой Янка, сюды, тэнды, ах, Ясенчко муй коханы, дам паясэк прэтыканы...» Ды яшчэ гэтак усміхаецца, што ў пані Яновай вочы выскачыць гатовы са злосці. Колькі разоў быў я сам сведкам гэтых спрэчак. Нават заслужыў нямілась у Яновай. Бо калі здаралася мне папасці да іх за суддзю, дык і асцерагаючыся, і ўсё, але заўсёды судзіў у карысць мужа. Прызнаціся, тады мне нясоладка было пад яе вокам. З'есці гатова.

II

Ну, але і на вайне ёсць замірэнні, і на моры пагода. Панують яны і ў гэтай сямейцы часамі. Тады, божа мой, не трэба лепшай пары на свеце. Проста радасць бярэць, як убачыш, якую пару бог злучыў. Адно аднаго слухае і паважае, адно другому стараецца дагадзіць, гукаюць паміж сабой лагодненька, міленька — галубкі, дый годзе! Пан Шабуневіч, седзячы ля ваконца, што ў агарод выходзіць, пры сваім варштаціку і муркаючы, як кот, пад нос сабе якую-небудзь песню, падшывае дратвай перады ці падбівае падноскі на чаравікі. Пані Янова, як тая курка, ту ж пад ваконцам у гародчыку полець грады і, выбіраючы па каліўку зяло, не-не ды адвернецца да чалавека: «А падзівіся, Ясечка, як бурачкі ўзышлі, ніводнае зернятка не прапала; ці бачыш, як цыбулька ў нас у цыбучкі ідзець, а расада якая зялёненькая, пэўна, ужо саўсім абмацавалася». І пан Шабуневіч, высунуўшы галаву з ваконца, з радасцю бачыць, як спраўдзе бурачкі ўзышлі, і цыбулька паперылася, і расада, абмацаваўшыся, зелянее.

— А ведаеш, Каруся, здаецца, бурачкі гэтта крыху муставата сядзяць.

— Але! Заўтра я бацвінкі згатую на абед.

— Добра. Люблю я зеляніну! Гм... а як жа ў нас абед сягоння?

— Абед гатовы. Віця прыбяжыць, і зараз есці будзем.

— Час, час — у жываце ўжо нешта пабурківаець.

Праз паўгадзіны прыходзіць са школкі Віцька — едынак і ўлюбенец панства Шабуневічаў, пястунчык матчын і гордасць бацькі, і ўсе сядаюць за стол. І пры стале дух згоды чуецца як найлепей. Бацька з сынам аж пачырванеюць ад натугі, стараючыся дагадзіць матцы, а яна, як тая ластавачка, увіхаецца каля стала. Падлівае ў талерку гарачай стравы то аднаму, то другому, падсоўвае хлеба, просіць есці, каб сыты былі. Віця апавядае, аб чым казалася ў школцы, як вучыцель пакараў каго-небудзь з вучняў, што спаткаў, ідучы ў школку і адтуль.

У Віці разумная галоўка. Сам бацька часам, як роўнага сабе, плясне яго па плячы і кажа: «Ты, сынку, пойдзеш далёка! Хай ужо мы з маткай без жаднай адукацыі, а ты будзеш мець. Выўчым цябе на доктара або на інжынера...» Гэтта Янова заўсёды ўстрэнчыцца: «Не, лепей на ксяндза»...

А бацька на гэта: «Не хачу, каб ён ксяндзом быў. Памятай ты, маці, што пад старасць і нам дапамагаць трэба будзе. А ад ксяндза дапамога кепская; дый якая табе ахвота сваё дзіця ад сябе адлучыць? Я хацеў бы, каб сын на маіх вачах быў, [redacted] яна ўсё не!» Ну, Янова адпіраецца: «Я хіба кажу?! Хай сабе доктарам будзе. Як лепей...»

— От жа ж! А ты, сынку, як кажаш?

— Я, татачка, хачу ў чужыя краі паехаць. Вельмі цікава, як тамака людзі жывуць.

— От табе і маеш! Маці з хаты выпраўляець, і сам уцячы хоча. Эх вы!..

— Калі я казала, каб ішоў з хаты?

— А не...

Але спрэчка гэта ніколі далёка пры добрым гумары не зойдзець. І згода пануець дзень у дзень, аж пакуль ізноў як-небудзь не падкусіць яе чым адвечны наш вораг-бес.

III

Прайшло з паўгода, як я пазнаёміўся з панам Шабуневічам, і ў адну пекную ноч, калі з саду праз расчыненае вакно майго пакоіка ліўся прыемны пах кветак, а ад далёкага возера пачуваліся пералівы песні маленькага песняра кахання, а я меў моцнае перакананне, што Зося Альбэртаўна — прыстайнейшая дзяўчына на цэлы свет,— у гэткую ноч да мяне прыйшоў адзін даўны знаёмы з двума сваімі сябрукамі і гэтак шчыра запрасіў да сябе ў госці, што, не адкладаючы на другі раз, пазбіраў я, што было трэба, і пайшоў з імі. А потым... потым я ўжо не прыходзіў дадому цэлыя пяць год. Пазнаў я за гэты час, як добра мандраваць па чужых краёх і як цяжка тужыці па сваім куточку. Пазнаў багата чаго і іншага. А нарэшце ізноў апынуўся дома. За пяць год многа чаго можа змяніцца. Змяніўся крыху родны горад, змяніўся я сам душою і целам, змяніліся тыя, каго я ведаў. Некаторых нават і не знайшоў на месцы. От аднаго дня пайшоў я да свайго старога прыяцеля, некалі бабыля, як і я цяперака, а цяпер ужо чалавека жанатага і бацькі. Якраз дзень быў святковы, калі «адны святкуюць, а другія смуткуюць». Свята было і навокал. Святла і сонца, колькі чалавеку трэба на вясёлы дух і яснасць увачччу. Чыстага паветра і зелені — таксама. Здаецца, радуючыся

цёпламу свету, ціўкалі ў гушчары тапалёвых прысадаў па абодвух баках вуліцы вераб'і, і ад таго ж усміхаліся твары сустрэчаных людзей. І хаця свята адчувалася ўва мне, недзе ў сэрцы скробся сум, і нехта, крыху глузуючы, шаптаў: «А спрабуй, спрабуй, павесяліся, як яны, гэ-гэ! З'елі, браце, твой смех! Гэ-гэ!» Гэтак ішоў я, адзін сам-насам з сваімі думкамі, аж пакуль на рагу аднэй вуліцы не спаткаў пана Шабуневіча. Ён бадай што не змяніўся саўсім, такі самы спакойны ў хадзе, такі самы пахмуры твар. Толькі ў вусы ўплялося колькі срэбных нітачак, і больш нічога. Тая самая статэчнасць ва ўсёй постаці. Угледзеўшы мяне, ён дужа абрадаваўся, першы падскочыў і, па свойму старому звычаю, сціскаючы ў сваіх моцных руках мае, што яны аж захрусцелі, адразу загаманіў:

— А! Пан зноў дома! А чаму ж да мяне не заходзіш? Ці забыліся, дзе жыву? Гэ-гэ! Час немалы, можна было і забыцца. Хадзем, хадзем! — І пацягнуў мяне ў той бок, куды сам ішоў і куды мне было якраз па дарозе.

Абрадаваўся і я, спаткаўшы дарагога прыяцеля. Распытваўся аб усім; цікавы быў — ці не пераканала пана Шабуневіча жонка на сваю старану. Але не! Жонка сваёй грызнёй зрабіла толькі, што пан Шабуневіч цяперака яшчэ большы патрыёт. Заахвоціўся ён да чытання, а злашча гэткіх кніжак, скуль мог больш узяць доказаў сваёй справядлівасці; зрабіўся найшчырэйшым чытачом беларускай газеты і, пазнаўшы багата чаго новага, яшчэ і другіх навучае. Кінуўся ў палітыку, стараецца, бегае, палавіну сваёй вуліцы цягнець за сабою і, здаецца, знайшоў, чаго ўсё жыццё шукаў.

Але ў апошніх часах спаткала пана Шабуневіча колькі цяжкіх няўдач. Як не плакаў чалавек, апавядаючы аб гэтым!

— Ведаеце, былі гэтыя выбары ў земства. Падзялілі нас, тутэйшых жыхароў, на курыі. Як яшчэ ў петухі не прыдзялілі, а толькі ў куры. Ну, я проста не ведаю, што рабіць. Маю права выбіраць, цэнз у мяне ёсць, а да каго кінешся? Запісалі мяне ў польскую курыю, а я кажу: «Дзякуй вам, я ўжо лепей у жыдоўскую пайду». У жыдоўскую, ведама, мне не можна, але гэта я ўжо са злосці, ведаеце. А жонцы гэтая крыўда, як лазанка з макам: от, кажа, табе і вучоныя твае, і беларушчына! А вот жа вучоныя знайшліся, га?!. Я ўжо спрачацца пакінуў, маўчу... Потым ізноў выбары ў думу. Ну, гэтта, думаю, не папу-

шчуся. Узяў і кніжку, ёсць у мяне гэткая добрая кніжка! Надта добрае аб нас у ёй пішацца, і пайшоў. Прыйшоў у гарадскую думу. Кажу: я такі і такі, ці мяне запісалі на выбары? Паглядзелі ў спіскі: «А вы якой веры?»

«Каталіцкай»,— адказваю.

«Ну, дык вы, гэтта, у польскую курыю запісаны».

«Як,— кажу,— і чаму не ў беларускую?»

Смяюцца, шэльмы: «Бо такой,— кажуць,— няма, а ёсць проста руская, калі хочаце туды, то яшчэ можна».

«Дык я ж, дзякуй вам, не расеец, не паляк і не жыд! Як жа беларускай курыі няма?»

«А вы каталік?»

«А ўжо ж!»

«А мы ўсіх каталікоў у палякі...»

«Дык гэта,— крычу,— жонка не разумней судзіць! — і паказваю ім кніжку,— от паглядзіце, як гэтта пішацца!»

Папрасілі не крычаць у прысутцтвіі, а кажуць, што вы кніжку паказваеце, дык у нас у паперах саўсім іначай пішуць, але! Бывайце здаровы, бо не маем часу! Каб вас, думаю! Хіба мяне маці дзеля вашых папераў радзіла?

А жонка і зноў рада: хай цябе, проста сам сабе не рад, ані свайму жыццю. Тутка няўдача, у хаце адна згрызота, эт! Можа, вы ведаеце, калі гэта ўсё зменіцца?

І ўпёрся ў мяне вачамі, чакаючы, ці не дам я часамі якой рады, якой пацехі.

— А я што ведаю? Будзем чакаць, а пакуль што будзем рупіцца, каб больш нашых «тутэйшых» не хацелі пісацца ў гэтыя курыі. Як пачнем дакучаць кожны раз, як будзем прыходзіць штораз усё большай грамадою з кніжкай, у якой надта добра пішацца аб беларусах, тады, можа, ды пэўна нешта будзе.

— Праўда, праўда ваша. Яшчэ дачакаемся свята. Зробім сабе свята. Калі мяне скранула, што, як хлопец які, бегаю, то і з усімі тое будзе. А ведаеце што? — і пан Шабуневіч азірнуўся, ці хто не падслухвае.— Ведаеце, у мяне ёсціка думка, і хацеў бы яе з'iсніць. Добра было б зрабіць у нас нешта кшталтам школкі беларускай. Чытаць, пісаць і крыху гісторыі. Га? Як на вашу думку? Хата ў мяне знойдзецца, а вы мо б былі настаўнікам. Гадзіны дзве ў дзень. Га? Заходзьце да мяне, пагамонім лепей.

Але мы якраз падышлі да таго двара, дзе жыў мой

прыяцель, і я, паабяцаўшыся зайсці да пана Шабуневіча і пагаварыць як след аб гэтай важнай справе, падаў яму на развітанне руку. Ён зноў сціснуў яе, што аж захрусцела, сказаўшы яшчэ раз: «Прыхадзі ж, пан»,— пайшоў сабе дахаты, вясёла ступаючы моцнымі абцасамі па тратуары.

Прайшло колькі дзён, і я, яшчэ не сабраўшыся пайсці да пана Шабуневіча, зноў спатыкаю яго на вуліцы.

Ён налятае на мяне, як каршун на голуба:

— Ага! Чулі?

— Што?

— Дык не чулі?

— Аб чым?

— А вот,— і, выцягнуўшы з кішэні апошні нумар газеты, пальцам паказвае на першай старонцы,— чытайце!

Пішуць, што цяперака ў пачатковых школах веры дзяцей будуць навучаць у тэй мове, якою гукаюць бацькі. А значыцца, павінны будуць вучыць чытаць і пісаць у роднай мове.

— Ну, як вам падабаецца?

— Што ж — мне гэта надта да смаку, бо я хацеў бы, каб мае дзеці (а я ж некалі ажанюся яшчэ!) разумелі крыху, «якіх бацькоў, чые сыны яны».

— Праўда! Ну, мой Віцька, ведаеце, той добра чытае па-беларуску! Як рэпу рэжа. Вот, пачуеце, калі прыйдзеце да нас. А я жонцы от цяперака гэтым самым у нос тыцну. «Чытай»,— скажу. Я дзеля яе раней і газету лацінкай выпісваў. Хоць крывілася, а часам і чытала, бо «па-польску друкавана». Ха, ха! Заходзьце ж.— І вясялейшы, як у першы раз, пайшоў сабе ў свой бок.

* * *

Да пана Шабуневіча я яшчэ ніяк не ўлаўчыўся схадзіць. Нядаўна даведаўся, што нашая з ім радасць крыху паспяшылася. Беларускую мову яшчэ раз выкасавалі з ліку родных моў: напісалі, што роднай мовай маіх дзяцей (бо я не пакідаю надзеі жаніцца) павінна быць ці польская, ці расейская, ці жыдоўская, ці літоўская, ці іншая. Чаму ж яшчэ не прылучылі французскай, нямецкай, японскай, не ведаю. Усё ж нічога сабе мовы. Гм, але досыць жартаў, я гэтага, панове, саўсім не хачу; і пан Шабуневіч не хоча! Трэба, мусіць, пайсці да яго і пільна

пагаварыць аб школцы... «Беларускую школку. Пісаць, чытаць і крыху гісторыі». Ах, мілы пане Яне, пэўне, і ён невясёл, бо ў яго ж ёсць пані Янова. Яму, пэўне, яшчэ горш за мяне.

Бедны пан Шабуневіч са старапапельскіх Шабуняў!

ЧАЛАВЕК БЕЗ КРЫВІ

Нядаўна ў нашым N-ску памёр мой стары прыяцель, на жаль, не сваёй смерцю. Нябожчык вярнуўся з ссылкі і спачатку быў вясёлы і ўсё збіраўся зноў узяцца за працу на карысць роднай старонкі. А ў нядоўгім часе з ім зрабілася нейкая змена — спахмурнеў, пачаў адсоўвацца ад людзей, нават блізкіх, і ў канцы налажыў на сябе рукі.

Аб цікавым жыцці гэтага чалавека з чыстым сэрцам і вялікімі здольнасцямі, а неласкавай доляй я яшчэ спадзяюся расказаць некалі чытачам, а пакуль што друкую яго, здаецца, адзіны твор, знойдзены мною сярод другіх папераў нябожчыка. Мо людзі, знаўшыя яго, зразумеюць, якую муку нёс у сабе гэты чалавек, і слова асуду яму не зляціць з іх вуснаў.

— Дык чаму, пытаецеся, твар мой бледны такі, і вочы запалыя, і рукі белыя з сінімі жылкамі, і ад чаго пахілы я, кволы, як тое зелле, што расцець у скляпох сярод вільгоці і гнілога паветра? А той, знаны вам, быў саўсім іншым чалавекам! Чаму ж? Хіба трэба яшчэ пытацца? Хіба нават каб не ведалі, не можна адгадаць, што я прыйшоў з няволі?! Хіба твар мой, вочы мае, рукі мае, карк мой крывы і цела кволае не сведчаць вам, што я — чалавек без крыві? З няволі, з няволі вярнуўся,— зразумейце гэта і не пытайцеся больш!

Хай кроў мая гнілая, вільготная, хай сэрца маё, як дрыгва,— пашкадуйце мяне і не пытайцеся!

Ах, сорам мне, ах, ганьба мне! Пракляцце на галаву маю, на дзень той, што першы ясным сонейкам павітаў мяне,— няшчасце дому свайго і гора маткі сваёй... Галубачка мая сівакрылая! зязюлечка! ластавачка мая гаротная! Ці помніш ты, як бянёхала мяне малога, як плака-

ла ты над калыскай маёй, калі плакаў я, і як смяялася, калі я смяяўся? Ці помніш ты дзень той прыгожы, калі, спагнаўшыся за свавольным зайчыкам, якога любае сонейка пусціла праз балонку ў хатку нашу, я аддзяліўся ад лавы і зрабіў першыя два крокі па бітай падлозе? Якім шчасцем засвяціліся вочы твае тагды і сама ты абпрамянілася, як сонца! А смачнейшыя выбіраючы кавалачкі хлеба і сала, укладала ў торбачку маю — дзянны харч мой у школку,— помніш ты? А ці помніш, матачка, як далёка за ваколіцу выходзіла ты спаткаць мяне са школы? Якою гордасцяй залівалася тваё сэрца і твар твой расцвітаў, калі ты чула пахвалы мне ад чужых? І потым як, спагадаючы моладасці, пазірала на мяне з маёй мілаю і, згодная ў сэрцы з маім выбарам, казала: «Добрая з вас, дзетачкі, пара»? Помніш ты? Помніш жа?

Ах, бачу я, помніш ты гэта і нават болей чым помніш! Думкі і вочы твае не нацешацца тым, што прайшло ўжо, і дні сягонняшнія замяніла ты ўчарайшымі днямі. Дык адарвіся ж ад іх! Прызнай жа твайго пярвінку, улі ў сэрца маё кроплечку роднага пачуцця і ўбачыш, як заб'ецца яно, як чырвоным зробіцца твар мой, і вясёлымі вочы, і простым карк мой, і моцным цела.

У няволі, у няволі жыў я гэтыя гады, і захірэў без роднага паветра, і зрабіўся, як гнілое зелле ў гнілым скляпу!

А цяжкая ж гэта рэч — няволя — і што яна з людзьмі робіць!..

Спярша, як злоўленае арлё, нічога не ведаеш і кідаешся ў вокны на жалезныя краты, у шчылінкі — усюдах, адкуль ідзець свет,— абы ўцячы, абы вярнуць сабе волю. Але ж не: краты моцныя і шчылінкі вузкія, і цераз іх не праціснешся. Яшчэ не трацячы надзеі, пачынаеш біць галавой і кулакамі і ўсім целам стукацца аб сценкі — дарма! Мур стаіць сабе нязрушаны, а галаве і ўсяму робіцца балюча. У злосці, у роспачы грызеш тады сабе рукі і раздзіраеш грудзі свае да крыві, плачаш, крычыш — дарма, толькі жорстка-сардэчная варта рагоча, гледзячы на твае мукі. У канцы нестаець сілы. Кідаешся на падлогу, моцна сплюшчываеш вочы і хочаш памерці. І смерць не ідзе! Мучышся гэтак; змяняюцца дні і ночы, у сэрцы тваім надзея змяняецца роспаччу і роспач надзеяй многа-многа разоў, і толькі тагды, паціху і паволі, як астрожны вартаўнік, падкрадаецца к табе смерць.

Каб жа ж гэта была яна! Каб не жыць саўсім! Не бачыць, не думаць не хацець, не быць!

У няволі гэтак не паміраюць. Вось я з белым тварам, і рукамі з сінімі жылкамі, і вачмі без жыцця, а хто скажа з вас, што я нябожчык? Усе забыліся, ніхто не можа пазнаць, нават родная маці кажа: «Гэта не сын мой», а ніхто не скажа, што я нябожчык.

Бо смерць мая — жыццё маё, і гэта смерць, якой паміраюць у няволі. Толькі тамака можна гэтак цяжка канаць, так мучыцца не стогнучы, бо няма каму слухаць і каму памагчы. Толькі тамака, у няволі, прыходзіць нехта ці нешта і, раз прыпаўшы да грудзей, ужо не адыходзіць, пакуль не выссе ўсёй крыві і сам не атруціцца той атрутаю, якую пусціў у жылы.

І калі яно пачнецца, адразу перастаеш усміхацца нават найлепшаму ў свеце: яснаму сонцу і прамінуўшым дням сваім. І гневацца на найгоршае ў свеце, на знявагі чалавечай павагі тваёй перастаеш. Ясны дзень ці ходзяць па небе чорныя хмары — усё роўна. Далі табе спакою ці дратуюць цябе і здзекуюцца над табой — усё роўна. Нічога не жадаецца сабе, ні другім. Нічога не хочаш рабіць. Свет навокал робіцца мутным і белым, як вочы сляпога, і невыразным, як твар звар'яцелага. Нешта парнае, праціўнае, замест паветра, уліваецца ў грудзі, ласкоча ў горле, тумаціць розум і робіцца тваёй істотаю. Ах, цяжка мне, людзі!

Чаму гэта сэрца чалавечае такое, што ёсць у ім нейкія сховы, дзе крыецца людскі боль? Чаму, забыўшыся аб мінуўшчыне, успамінаеш будучыню, а ўбачыўшы наперадзе сябе чорную бяздонную яму, баішся яе, і, маўляў, забрытаны конь, пакіраваны ўночы рукой бяспечнага ездака, стаіш і круціш галавою, і ўпіраешся, не хочучы далей ісці, і, шкадуючы жыццё сваё, трасешся ўсім целам? Нашто мне жыццё, калі яно — смерць, калі родныя мае не ведаюць мяне, а маці цураецца мяне? І хіба вам, людзі, што не хочаце прыняць мяне за свайго, не ўсё роўна? Нашто пытаецеся, чаму твар мой бляды? Нашто дакучаеце, даведаючыся, чаму вочы мае запалыя і рукі белыя з сінімі жылкамі? Праз цікавасць? Хіба ёсць закон такі паміж вас чужое гора абцяжаць сваёй безупыннай цікавасцю і дзеля памаўзлівасці сваёй бярэдзіць чужыя раны? Ці, можа, міласэрдзе ўзварухнула сэрца ваша і, пашкадаваўшы мяне, запыталіся? Тое міласэрдзе, якое робіць цуды і падымае з ложа смерці, якое золатам

праменняў сваіх прабівае цьму, і душы сляпыя выводзіць з панства роспачы, і пахучымі кветкамі абсыпае іх, і купае ў млечнай расе векавечнага шчасця? Калі гэтак, не пытайце ж, а бардзей прыміце мяне на грудзі свае і скажыце мне: «Брат мой» і «Сын мой», каб сэрца маё, разагрэўшыся ад ласкі вашай, часцей забілася і вышэй узнімаліся грудзі, набіраючы роднага паветра, і зноў палілася ў жылы чырвоная кроў, і кветкамі жыцця аздобіўся твар, і шчасцем заблішчэлі вочы. Ці найзлейшых сабак сваіх нацкуйце на мяне, каб яны перагрызлі горла маё, забралі смерць маю і жыццё маё, і я не скажу, што вы без літасці.

Бо з няволі, з няволі вярнуўся я і не маю спакою!..

П'ЕРА І КАЛАМБІНА

I

...«Дарагі мой, добры! Не шкадуй, не сумуй за мной!.. Ах, сэрца маё баліць, як нагадаю сабе тваё журлівае сумаванне, калі ты застанешся адзін... Дык не магу ж я, не магу! Беспераможнае пачуццё цягне, кліча мяне за ім... Пакоі нашага дому гнятуць, душаць мяне, наша пасцель зрабілася жарстчэйшай ад цвёрдага каменя! Не магу... Павінна ісці, уцякаць, бо гэтта — смерць. Не шукай нас. Не сярдуй.

Твая Альжбета».

І другою рукою:

«Дарагі Антосю! Датачу і я колькі слоў: іначай не магло быць. Не сярдуй на Альжбету, а на мяне — як ведаеш.

Віктар».

...Маленькая ружовая картачка з дробнымі жаноцкімі літарамі адразу сталася зялёнай. Вагнёвыя, чырвоныя, свідруючыя вочы літары, паволі ўцякаючыя з паперы, некуды зніклі. Потым белы свет спірытусовай лямпы змяніўся, зжоўк, потым сцямнела і зрабілася пуста.

Раптам сэрца, якога ніколі не было чуваць, застукала ў грудзях так моцна і звонка, што аж забалела ў вушах. Млосць ахапіла ўсё цела, і левая рука, разам з кар-

тачкай, сама ссунулася са стала і, ударыўшыся аб поручань крэсла, звесілася ў паветра.

Калі ён, перамогшы хвілёвае абяссіленне, устаў з крэсла, лямпа зноў засвяцілася роўным белым светам, але прамені яго, затрымоўваючыся пад зялёным каптуром, узмацнілі страшэнна цяжкае пачуццё пусткі.

Ад гэтага пачуцця закруцілася галава і некуды паплылі цёмныя сцены дубовага кабінета з алейнымі малюнкамі і старасвецкай зброяй. Цяжкая гатыцкая канапа з шафачкамі, палічкамі па баках і над спінкай і вялікі партрэт жонкі над ёй на сцяне, як па загаду цудоўнай сілы, змянілі сваё месца і сталі якраз проць вачэй, засланіўшы высокія дзверы.

З партрэта глядзелі на яго вялікія карыя вочы; вітаючы, міла ўсміхаліся чырвоныя пекныя вусны; голая, з-пад багатага чорнага ўбрання шыя свяцілася дзявочай белізной; непакорная пасмачка валасоў спусцілася, уючыся, на пекны лоб.

Яна паўстала з партрэта перад ім як жывая, і на хвілю, здалося, як святая, абпрамянілася яркім залатым светам. Але як толькі ён, запомніўшыся, схацеў падысці і стаць перад ёй на калені і, сашчапіўшы рукі, прасіць, каб не адыходзіла, і крануўся з месца — усё знікла, і зноў зрабілася пуста.

Асцярожна, трымаючыся за стол і за парасстаўляныя ў пакоі крэслы, падышоў да канапы, і, падлажыўшы пад галаву вышываную шоўкам на зялёным аксаміце падушку — яе работы,— палажыўся, і доўга, без ніякай мыслі, прыслухоўваўся да шуму ці то ад лямпы, ці ад вялікага болю ў галаве. Потым устаў, зняў са сцяны яе партрэт і ўмацаваў яго на крэсле з высокай спінкай. Паправіў каптур на лямпе, каб увесь свет падаў ёй на твар, і сеў на канапе.

Як кінематаграфічныя абразкі, змяняючыся і мігаючы, панясліся ўспамінкі. Праз усё жыццё!.. Праз усё жыццё любіў ён яе!..

Вось Тосік і Бэта ў высокім белым з пазлацонымі гзымсам і мэблямі пакоі гуляюць у хованкі: з-за шырокага фатэля высоўваецца яе нябеская сукеначка, чуцен стрыманы залаты смяшок, але Тосік нібы не бачыць і не чуе — трэба шукаць даўжэй, каб справіць больш радасці сваёй свавольнай любоце.

Вось — «пан Антось» просіць «высокапаважаную пані, каб зволілі аддаць руку панны Альжбеты, як яна

ласкава дакляруе аддаць сваё сэрца», а «панна Альжбета», стоячы гэтта ж, чырванее, як піён, і вочкамі, поўнымі брыллянтовых слёзак, таксама благае «высокапаважаную пані», «каб зволіла».

Потым гучнае вяселле — гуляў увесь павет бязмала. Потым штогоднія балі, на якія з'язджаліся адусюль госці,— музыка, танцы, рой уздыхачоў да непрыступнай пані Альжбеты, а паміж імі і гэты самы Віктар Студніцкі, школьны прыяцель, вядомы ўсяму свету артыста-маляр.

«Так, так — ён жа і рабіў партрэт. Яшчэ жартаваў тады, што гатоў закахацца. На другі год па нашым шлюбе, праз тры ці чатыры месяцы, як радзіўся Янук, а, здаецца, праз год радзілася Стэня...»

Думка аб дзецях перарвала рой успамінкаў, а на змену ім прыйшоў клопат: што рабіць з дзяцьмі? Што ім сказаць і як?

«Ну, Янук — ён мужчына і не маленькі, дык можа ўсё ведаць. А Стэня? Як ёй скажаш — яшчэ ж дзіця! Гора, гора! Гэта ж на ўсё жыццё адаб'ецца на іх маладых, неаформаваных душах. І навуцы зашкодзіць, калі напісаць, а не самому паехаць. Напісаць хіба сястры, хай яна, як умее...»

Быццам знайшоўшы найлепшы выхад з клопату, зараз жа запомніў аб дзецях і зноў пачаў углядацца ў партрэт.

Цяперака ён зрабіўся менш выразным. Таксама глядзяць яе карыя вочы і міла ўсміхаюцца губы, і дзявочаю белізной свеціцца адкрытая шыя, і непакорная пасмачка валасоў, уючыся, спадае на пекны лоб, але, здаецца, пакрытыя рэдзенькай, як бы з туману, сеткай, адсоўваюцца далей і далей, трацяць колеры і зліваюцца ў вялікую бруднавата-белую пляму на сцяне цёмнага дуба. Адзінота прысунулася бліжэй...

«Мілая, што ты нарабіла?..»

Дзве буйныя слязы нячутна вымкнуліся з куточкаў вачэй і, як бы хаваючыся ў неглыбокіх, адцяняючых пекнасць поўнага сілы твару маршчынах, пабеглі ўніз. Адна, спаткаўшы на сваёй дарозе густы вус, раздзялілася на некалькі дробных кропелек і схавалася ў каштанавых валасах, а другая, прабраўшыся нейкай убочнай сцежкаю, упала і разбілася аб грубы шлюбны шчырага золата пярсцёнак на правай руцэ.

II

У цішыню цёплага летняга вечара, абражаючы маестатычны спакой глыбокага сіне-цёмнага неба, з летняга, збітага з дашчок тэатрыка ўбіваюцца ўражлівыя згукі шпаркай, вясёлай музыкі і, як бы разумеючы непрыстойнасць свайго ўчынку, хаваюцца ў бочных цёмных каштанавых алеях, дзе, напаткаўшы каля нізкай драўнянай лавы пад старым магутным каштанам новых два галасы, хаваюцца ў траве, у лісцях дрэў і, як свавольныя дзеці, хіхочучы, пераклікаючыся, слухаюць, пільнуюць, што тутака будзе.

— Марыля, сэрца маё! У апошні раз пытаюся, ці любіш ты мяне?

— Паўлачка!..

— Ну, кажы ж, кажы далей... Не магу я вытрываць, калі ты маўчыш... Ну, маўчы, але прысунься бліжэй, пакажы свае вочкі, дай гэтыя зорачкі, я пацалую іх, як даўней цалаваў.

— Не!..

— Што не? Запомніла, як было? А вось так: пацалуемся, і — згода! Ну, Марысь!

— Паўлічак, змілуйся! Не трэба!..

— Чаму, Марысь? Чаму ты смутная такая ўвесь гэты апошні месяц: ці нядужаеш?

— Не, я так, Паўлічак... не магу...

— Чым жа ты не можаш?

— Не хачу...

— Не хочаш? Яшчэ навіну чую, што ты не хочаш? Хадзіць са мною, сядзець, гаварыць? Чым жа я так апрыкрыў табе, чаму раней гэтага не было, хіба я цяпер горшы?

— Не, ты не...

— А-а-а, я не горшы — значыць, ёсць лепшы? Ёсць? Ёсць?! Ну, кажы, ну, чаму ж ты нічога не скажаш, чаго маўчыш?! Ну, дык я скажу: я ўсё, усё ведаю. Я ведаю, па кім ты ўздыхаеш. Гэта гэты надзьмуты франт, гэта выстава парыскага краўца вінен, што ты пры мне і смутная і не маеш чаго казаць. Згадаў? Праўда? Ну, Марысь, ну, мілая, адумайся — каго ты любіш толькі! Дзе яго розум, што ён рабіць можа? Піць, ілгаць, гуляць у карты? Не, не — не веру, каб ты закахалася ў ім... Марылечка! А чаму ты так дрыжыш? І рука, як лёд. Холадна? Ну, прытуліся, і будзе цёпла, і будзе добра...

— Мне цёпла, Паўлічак; я так сабе!

— А нашто дрыжаць! Хіба баішся? Каго, мяне баішся?

— Не, я не баюся, але... я хачу ісці дамоў.

— Так хутка дамоў! Няміла, невясёла табе са мной. Даўней ты ніколі так не казала. Наадварот, сама прасіла: пасядзім, пагаворым. Ну, калі ж ізноў спаткаемся — заўтра? Ці, можа, саўсім не?

— Не, але я думаю, што нам не можна гэтак позна сядзець і... наогул...

— Што наогул?

— Не трэба.

— Не трэба наогул?!. Вось што!.. Ідзі, ідзі — я цябе больш не трымаю, не хачу затрымоўваць, бо, ведама, там жа чакае «ён». Ха-ха! Ідзі, ідзі!

Цень, чарнейшы ад старога каштана, устаў з лавы і прапаў у цемнаце алеі. Нагле каля дрэва выпраставаўся други цень, роўны, просты, як абрубак, захвіляваўся ды скрывіўся:

— Марыля! Слонейка маё! Не адыходзь, пасядзі яшчэ. Не любі, не трэба — толькі пасядзі. Астанься, Марылечка!

— Паўлачка, братка, не прасі — не магу я, не магу... Я не люблю больш цябе!

— А каго любіш?

— Ведаеш сам.

— А, дык не пушчу! Хай ні яму, ні мне!

Хвілюючыся, крывы абрубак адарваўся ад каштана і, як пракаціўшыся па скрыпучай жарстве алеі, знік у цемнаце.

Вясёлыя, шпаркія, цікавыя, як свавольныя дзеці, згукі музыкі на хвілінку сціхлі, прыслухоўваючыся: што далей? Раптам, нарушаючы запанаваўшую ціш, пачуўся цяжкі, металічны стук, як ад кінутага ў жалезны чоп каменя. Напружана высокі чалавечы голас крыкнуў: «А-а-а-ай!»

Потым новы камень у жалезны чоп, і ўсё сціхла.

Перапалоханыя, як цікавыя, свавольныя дзеці, каторым часамі здарыцца натрапіць на нешта страшнае, згукі вясёлай музыкі з ціхім шэптам нястройнай гурбаю панясліся назад у дрэнненькі, збіты з дашчок летні тэатр...

III

Свет, свет!.. Белы, чырвоны, жоўты, зялёны цененькімі праменнійкамі і цэлымі снапамі ліецца з суфіту з усіх бакоў, куткоў, праз галінкі і лісце цяплічных дрэваў і кветак у жоўтых вазах і зялёных кадушках, з глыбіні дэкараваных кіёскаў, і смяецца, і гладзіць па галоўках, і песціць дробненькія дзівачныя хвігуркі, што хвалямі рознакаляровага лугу пераліваюцца па залі вялікага тэатра.

Цененькія галасочкі, як шчэбет дробнага птаства, зліваючыся ў адзін гул, твораць уражанне пекнага летняга паранку ў лесе, калі маленькія вясёлыя цэладзённыя гаротнічкі спяшаюць памаліцца міламу слонцу за тое, што яно дало ім дзень, вясёлы характар і пекныя галасы.

Аб чым гамоняць між сабой П'ера і Каламбіна,— не можна пачуць, бо іх галаскоў не вылучыш з гэтага агульнага гулу, але па іх тварочках, з якіх не сходзіць вясёлая міна, па іх жвавых рухах, бляску вочак, цікава аглядаючых усіх гэтых к...оў, пеўняў, сланёў і зайчыкаў, налпаў і анельчыкаў, каралёў і дзядоў, рыцараў і камінараў,— усе знаёмыя з кніжак і пеставаныя ў неабмежнай дзіцячай фантазіі хвігуры,— відаць, што побыт у гэтым дзіцячым царстве спраўляе для іх вялікую прыемнасць.

Маленькія сэрцайкі не стоўпяць усяго шчасця ад новых уражанняў, і, шукаючы, з кім падзяліцца, яны бягуць да сваіх мамачак, якія, таксама ўсміхаючыся, пазіраюць на дзіцячае свята са сваіх месц на крэслах каля сцяны. Смеючыся, перабіваючы адно другога, кідаюць ім крыху сваёй радасці і, абласканыя цёплай мамінай ручкай, бягуць, узяўшыся за рукі, у гэты натоўп, у якім так дзіўна і смешна, так хораша.

Атласовыя, белыя з чырвонымі пампушкамі-гузікамі ў П'ера і рознакаляровымі ўстужкамі ў Каламбіны ўбранейкі іх мігцяць па залі, з'яўляюцца там і гэтта; ножкі ў белых пантофлічках ледзьве паспяваюць туды, куды хочацца бліскучым расцікаўленым вочкам.

Ручкі, маленькія гарачыя ручкі ўзаемна сціскаюцца мацней, мацней... Іх доўгая дружба расце гэтта з кожнай новай радасцю, робіцца шыршай,— цясней аплятае іх ніцямі ўзаемнай чуласці і разумення.

Але вось каля вялікай, убранай ватовым снегам і праўдзівымі хвоямі лядоўні, у якой румяны калядны дзед абдзяляў усіх, хто зварочваўся да яго, цэлымі прыгар-

шчамі цукеркаў, арэхаў, пернічкаў, разам з забаўнымі жартамі, каторых не шкадаваў нікому,— каля гэтага кіёска з П'ера сталася нямілае здарэнне.

Каламбіна, прыняўшы ў абедзве ручкі дзедавы падарункі, была затурбавана пытаннем, што рабіць, не ведаючы, куды з імі дзецца, і з бяспомачнай мінай абярнулася к П'ера, шукаючы ў яго дапамогі. Але і той, якраз у гэты момант, дастаў сваю частку, а з ёй такога ж клопату, як і яго пекная дружынка. Убачыўшы сябе ў адным стане, дзеці на момант аслупянелі ад неспадзяванкі. І ў той самы момант пачулі над сабой зухаваты, абразлівы смех і непрыемна-звонкі крык:

«Глядзіце, глядзіце! Як дурныя, як дурныя, стаяць!»

Спалоханыя і абражаныя, прыяцелі абярнуліся ў той бок, з якога наляцела на іх неспадзяваная ўраза. Тамака, пырскаючы смехам, стаяў грубы, большы за іх хлапец у матроскім убранні і ўсё яшчэ дурна крычаў: «Як дурныя, абое — стаяць і глядзяць!» Другія дзеці, ласыя да смеху, як пчолы да красак, пачуўшы крык грубога бусайлы, згрудзіліся каля іх і, самі яшчэ не ведаючы з чаго, пачалі смяяцца і дражніць іх.

Каламбіна, апрытомнеўшы ад першага замяшання, страшэнна разгневалася. Яе маленькае сэрцайка гатова было разарвацца ад запанаваўшага ў ім пачуцця; нябеснага колеру вочкі сцямнелі і кідалі іскры на свавольнікаў; з дрыжэўшых губак гатовы былі паляцець у адказ ім гнеўныя, гострыя, як нож, словы.

П'ера таксама быў абураны на ўсіх, а асабліва на таго бамбізу, з-за якога падняўся ўвесь гэты смех і здзек над імі. Незаслужаны, неспадзяваны здзек грыз, еў яго, як вераломная крапіва, за якую часамі зачэпішся, гуляючы ў садзе. Каб не дзедавы падарункі, што гэтак не ў час прыйшліся, то пакаштавалі б яны, а асабліва той «дурань», ці моцныя ў яго кулакі. Ён бы ім паказаў!

Але звязаны па руках падарункамі, палавіна каторых прызначалася любай прыяцельцы, ён, сраброўна адшукваючы найлепшага спосабу адплаціць ім, стаяў, нічога не пачынаючы.

Каламбіна ў канцы не вытрывала. Вялікі гнеў змяніўся на вялікія слёзы. Закрыўшы рукамі твар, каб ад ворагаў утаіць сваю слабасць, і пагубляўшы пры гэтым усе цукеркі і пернікі, яна пабегла схавацца ад людской няпраўды пад матчыну ласку, уцякаючы да тае вялікай сілы, пры якой заўсёды гэтак бяспечна і гэтак спакойна.

Кінуўшы некалькі абражаючых слоў усім гэтым забіякам, і П'ера таксама пабег за Каламбінай, каб, аддаліўшыся ад крыўдзіцеляў, падтрымаць і пацешыць яе сваім прыхільным, сваім... мужчынскім словам.

Сталася, аднак, дзіўная рэч: тая, якую ён моцна любіў і каторай усім сэрцам заўсёды спагадаў, успакоіўшыся пры матцы, на яго глядзела гнеўнымі вачыма — як там на абражаўшых яе распуснікаў. Ні ціхі, даходзячы да сэрца погляд, ні цукеркі, захаваныя з вялікім самаахвяраваннем для яе, ад каторых яна цяпер адварочвалася, ні благальныя нясмелыя словы — нішто не рабіла ўражання, не змяняла гневу на міласць. Толькі заступніцтва маткі Каламбіны за няшчаснага і ні ў чым не віннага хлопчыка, здаецца, пагадзіла яе з П'ера, і яна згадзілася пайсці з ім гуляць зноў.

Але закаханым, чулым сэрцам ён даведаўся, што Каламбіна ўжо не тая, якой была за паўгадзінкі ўперад. Праўда, яны, як і тагды, хадзілі разам па залі, узяўшыся за рукі, і часамі здавалася, што ўсё ўжо запомнена, усё мінула, але — толькі здавалася! Бо калі бліскучыя радасцю вочы Каламбіны звярталіся на яго, каб расказаць аб нечым пацешным,— блеск іх паволі мяняўся, рабіўся халодны, сталёвы, радасць у іх гасла, усмешка мілая на твары распрастовывалася, хмурыліся броўкі, і пахаладзеўшая ручка мімаволі выслізгівала з цёплай і такой бяссільнай рукі П'ера...

П'ера чуў, як з кожным такім момантам трацідца яго шчасце,— дык што ж ён мог зрабіць? Толькі непакоіцца, толькі дрыжаць за яго ў душы.

Чамусьці яму здавалася, што найлацвей паправіць справу, трымаючы ўвагу Каламбіны толькі на сабе, і, робячы гэта, ён няўмоўчна гаварыў ёй усякія смешныя рэчы; нясмела трымаючы за руку, вадзіў яе па залі, шукаючы ёй новых уцех, а з пачаткам агульнай гульні стараўся быць лаўчэйшым і спрытнейшым за другіх, каб яна бачыла яго здольнасці і цаніла. Першую дзяцінную польку ён танцаваў з ёй доўга, аж покуль сама Каламбіна не сказала, што больш не хоча, бо закруцілася галава.

І ўсё ж!..

Калі пястуючыя, як лясная вясенняя песня, гукі закруцілі дробненькія, дзівачныя, аблітыя рознакаляровым светам фігуркі ў плаўным чароўным вальцы,— П'ера адзін не круціўся, а стаяў і горка плакаў.

Каламбіна — яго Каламбіна, вясёлая, шчаслівая, саўсім другая, а не такая, як з ім,— танцавала, крышачку адкінуўшы назад галаву, моцна і ўфна апіраючыся на руку нейкага золатавалосага маркіза ў кароткай пунсовага колеру апончы і са шпагай пры боку.

Дзівуючыся з-за густой ліствы цяплічнага лаўру на гэтую пару, на сваю — не яго — Каламбіну, П'ера плакаў.

Бедны П'ера!..

СВЯТА

I

Грыневіч ішоў ужо трэці дзень. Ісці было лёгка, вольна. Насустрач дзьмуў цёплы вясновы ветрык, сонейка ласкава ўсміхалася з неба, ногі ступалі цвёрда, не слізгаючыся, на апаўшую, чарнеўшую ад гною дарогу.

Абапал шырокай ракі, па якой пралягаў «зімнік», узносіліся ўгару высокія, аж пад неба, як шапкай, пакрытыя цёмна-зялёнымі хвоямі берагі. Чырвоныя з зеленаватымі плямамі абрывы гор выглядалі весела, асабліва з левага боку, залітага сонцам.

Але Грыневіч не ўважаў на ўсю гэту пекнату.

Ён як бы не чуў цёплага дыхання ветрыку, не бачыў сонечнай усмешкі і ішоў, гледзячы сабе проста пад ногі,— як машына. Прапушчаў часамі фурманкі, якія абганялі яго ці пападаліся насустрач, нічога не адказуючы на прывітанні ездакоў, ды ішоў далей, не паднімаючы галавы.

Яму заставалася прайсці да бліжэйшай вёскі яшчэ дванаццаць вёрст, ногі пачыналі прыставаць ад доўгай, ад самага цямна, безупыннай хады, але не гэта займала яго думкі. Хада — не навіна для «пасяленца». Не першы раз праходзіў ён у гэты самы час і па гэтай жа дарозе, мяркуючыся папасці ў Качуг на сплаў, а адтуль, наняўшыся асначом на барку, зноў спусціцца ўніз, аж да Якуцка, па веснавой вадзе. Ён думаў сабе аб другім.

Наогул, ідучы, ён любіў думаць і дзеля гэтага цураўся таварыства ў дарозе.

У поўнай адзіноце, нікім не перабіваныя, а яшчэ мэрам разахвочаныя мернасцю хады думкі, лёгкія, карот-

кія, не чапляўшыя пачуцця, цесным роем круціліся наўкол галавы, і гэта было надта прыемна. Часамі ўгледжаны сабе пад ногі, часамі са слепа глядзеўшымі перад сабой вачыма, часамі высвістваючы пад нос нейкую песню, не далятаўшую да вушэй, ён не заўсёды здолеў бы сказаць, аб чым думае.

Проста думаў, бо гэта было прыемна, а аб чым — нецікава.

Сягоння была Вялікая Субота. Заўтра павінен наступіць першы дзень Вялікадня, каторы ў Сібіры не прыносіў Грыневічу ніколі той вясёласці, ані ўрачыстага настрою, як некалі дома. Праўда, здаралася часамі і павесяліцца дні са два, са тры ў нейкай дзярэўні, пападаючы прыпадкам у «гулянку», гойдаючыся з дзяўчатамі, голасна спяваўшымі смутныя сібірскія песні, на «качулі», трапляючы з моладдзю на «смятку»,— з гатаваннем яец, гарэлкай, музыкай, скокамі дзе-небудзь на вярхолку ачышчанай сонцам ад снегу і ўжо крыху зялёнай гары высока над ракою, але ўсё гэта не пакідала ўражання на даўжэйшы час.

Задумаўшыся аб прычынах гэтага і параўноўваючы сібірскія святы са сваімі, Грыневіч паволі акунуўся ў рой успамінкаў аб мінуўшчыне. Як і заўсёды, яго думкі ў дарозе і ўспамінкі гэтыя былі кароткімі, прылятаді і зніналі без усякага парадку і гатовы былі штомомант разляцецца, каб толькі хто ці што папрабавала іх спалохаць.

...Раптам з памяці выплыў астрог. З высокаю мураванаю сцяною наўкруг, з невялікімі здаля вакенцамі, з чатырма вежамі на рагох і пятай — з высокім шпіцам — на сярэдзіне,— увесь белы, пад шырокім чырвоным дахам, абсаджаны навокал вясёлымі зялёнымі дрэвамі, ён, як вялізны грыб, стаяў на гарэ і панаваў адтуль над горадам.

Маленькім хлопчыкам Грыневіч баяўся яго, бо ўбачыў, як адзін раз з-за яго цяжкай жалезнай брамы выйшла шарэнга шэрых людзей. Ногі некаторых бразгалі грубымі жалезнымі ланцугамі, з-пад маленькіх круглых шапак свяціліся напалавіну абголеныя галовы. Твары ў людзей былі пахмурыя, вочы з-пад ссунутых броў паглядалі коратка і як бы калюча. Аслупянелы, баючыся глядзець на гэтых людзей і не смеючы апусціць шырока раскрытыя вочы ў зямлю, перастаяў Грыневіч, пакуль каля яго не прайшла ўся шарэнга, і потым, падганяны

нейкім страхам, пабег дамоў і з таго часу ўжо баяўся астрогу.

Маладым чалавекам уступіўшы пад цёмныя скляпенні астрожнай брамы, каб надоўга не выйсці з-за яе, Гыневіч прыняў гэта, як нешта яго не абходзячае. Усе думкі яго былі яшчэ тамака, з таварышамі на волі, а на тое, што здарылася, ён папросту не звяртаў увагі. Астрог ужо даўно стаўся ў яго мыслях простым пунктам, на якім раней ці пазней на нейкі час выпадала затрымацца. І — толькі.

Праўда, потым пражытыя дні паказалі Грыневічу, што астрог не пазваляе так няўважна адносіцца да сябе нікому. Не раз сэрца яго гатова было разарвацца ад болю, што не можа выскачыць услед за думкаю за краты, у цішыню чароўнай вясновай ночы. Не раз да болю ў пашчэнках, моцна сціскаючы зубы і мружачыся так, што аж балелі вочы, стараўся потым Грыневіч зацiснуць мазгі, каб яны, зрабіўшыся меншымі, не давалі прастору думкам... Так, астрог умеў даймаць, умеў паказаць сваю сілу!

І, аднак, успомніўшы цяпер аб астрогу, Грыневіч нібыта нават пашкадаваў аб ім. Усё ж такі гэта былі лепшыя годы! Каб вярнуць іх назад, з іх ідэалізмам, з іх напалавіну дзяцінным незнаёмствам з светам і верай у трыумф дабра,— у канцы, каб вярнуць зноў тую Галгофу, што давала столькі перажыткаў, ён ахвотна адступіўся б ад сваёй нуднай, бясчыннай сібірскай волі.

І яшчэ што даў бы астрог: гэта злучэнне з сваімі, пакінутымі тамака ў родным месце — маткай і сястрой. Быў яшчэ брат малюпаценькі, з круглымі шчочкамі і вясёлымі чарнушкамі-вочкамі, якія залзавелі пры расставанні, калі маленькія ручкі моцна абхапілі шыю Грыневіча, але ён, пакінуты бясклопатным неразумным дзіцяцяю, не быў так блізкі, як матка і сястра. Шчыры прыяцель ад тых дзён, як Грыневіч пачаў сябе помніць, і апякун да самай разлукі — матка і выгадаваная ім на руках, перажыўшая з ім шмат дамовых радасцяў і няўзгод, лёгкая, як козачка, быстрая, разумненькая дзяўчынка — сястра, былі той сілай, каторая заўсёды цягнула яго дамоў. Для іх ён яшчэ трымаўся за жыццё ў гэтай непрыветнай, суровай і страшна маркотнай сібірскай глушы, дзеля іх толькі браўся за ўсякую работу, каб мець права напісаць ім праўду, што ні ў чым не мае недастатку, і часамі паслаць ім маленькі падаруначак.

Было яшчэ каханне, якое, аддзеленае ад роднага краю тысячамі вёрст, цэлыя годы білася ў прадсмертным сканнні, перамагло яго і асталося,— але толькі як вялікі, ясны ўспамін.

За сям'ёй і каханнем дамоў цягнула Грыневіча яшчэ грамадская праца, але яна была тым паветрам, без каторага цяжка, але неяк можна было трываць, замяняючы жыццё — друкам, а чыннасць — цяжкаю фізічнаю працай.

...Збіваючыся, круцячыся, як рой вясёлых мушак, віліся думкі, напамінаючы то дзяцінныя годы, то даўнейшых прыяцеляў у небяспечнай патаемнай працы, то астрог, то школу, то сям'ю, то ссылку. Грыневіч не ўбачыў, як увайшоў у ваколіцу вёскі, хаця для гэтага яму прыйшлося ўзысці па абсаджанаму хвойкамі ўз'ездзе на высокі бераг, дзе стаяла вёска. Галасы дзяцей, бегаўшых па вуліцы, прабудзілі яго ад думак і адразу напомнілі, што трэба недзе знайсці начлег і падумаць аб ядзе.

II

Доўга аб тым, куды зайсці, Грыневіч не разважаў. У кішэні яго ляжала пятнаццаць рублёў, а з грашмі, як ён ужо пераканаўся, ува ўсякую хату прымуць. Якраз другім з краю стаяў нечы нанова пабудаваны двор з высокімі, сібірскага кшталту, на дзве весніцы варотамі і шырокаю форткаю. У гэты двор Грыневіч і зайшоў.

На ганку новай, з памаляванымі ў нябескі колер акяніцамі хаты яго спаткала сама гаспадыня, каторая, відаць было, толькі што адарвалася ад нейкай работы, каб паглядзець, на каго так моцна брэша прывязаны каля свірна сабака.

Змерыўшы адным быстрым, уласцівым для сібірскіх кабет поглядам незнаёмага ёй чалавека, гаспадыня стаяла моўчкі, чакаючы, што ён ёй скажа.

Асвечаная счырванеўшымі праменнямі схіленага на захад сонца, высокая, поўная, праўдзівая загладуха — кабета, яна з сваёй высока паднятай, у белай наметцы галавой, з крышачку халодным і кпінкаватым светам у вачох, здавалася тут праўдзівай гаспадыняй, царыцай гэтай загароды. Грыневіч зняў шапку і пакланіўся.

— Добры вечар, хадзяюшка! — сказаў ён.

— Ждраштуіш! Чё шкажыш? — адказала гаспадыня, выгаварваючы словы сваёй сібірскай гутаркай.

ВОЛЬНЫ СЬЦЯГ

[illegible]

Алесь Гарун.

[illegible]

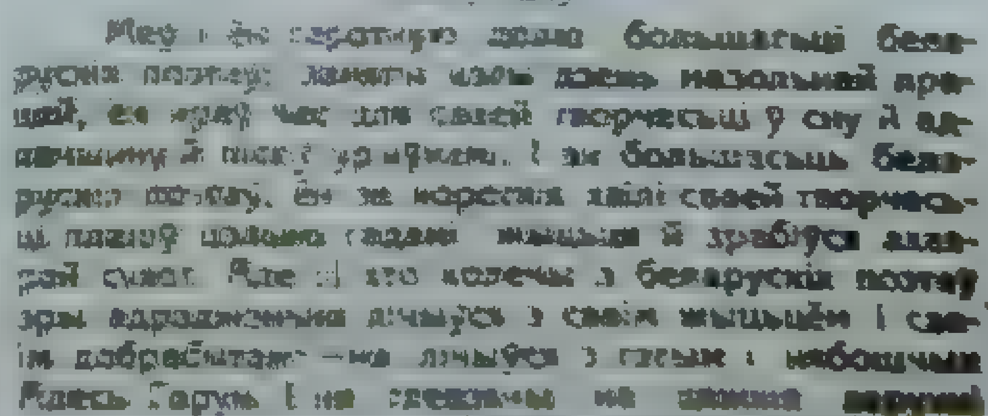

[illegible]

Газета «Вольны сцяг» з матэрыяламі, прысвечанымі Алесю Гаруну. Пад фотаздымкам подпіс: «Я. Лёсік і Алесь Гарун, знятыя ў Сібіры на пасяленні, у Бадайбо Якуцкай вобласці ў 1914 г.»

Выпіска з метрыкі аб нараджэнні Алеся Гаруна (з судовай справы пісьменніка).

— Заначаваць думаю ў вас, калі пазволіце.

— А ты ц'іх будес? — запыталася гаспадыня.

— От Маркавых,— назваў Грыневіч тую вёску, у якую быў прыпісаны на пасяленне.

— А ў Маркавых ц'іх будес? — пыталася далей кабета, выяўляючы звычайную ў сібіракоў недаверчывасць да незнаёмых людзей.

— Да я політіческій, разве не відіш, хадзяйка,— адазваўся, ужо крыху злуючы, Грыневіч, катораму гэтыя вытванні на каждым начлезе ўжо апрыкралі.

— А, ну-к чё, проході, начюй,— сказала разам упэўніўшая сябе ў асобе незнаёмага чалавека гаспадыня і ўступіла праз адчыненыя дзверы ў хату, прапускаючы за сабой гатовага ўжо раззлавацца начлежніка.

Шырокія, з вялікім, на чатыры створы «італьянскім» акном сені, каторымі ўся будыніна перадзялялася на дзве палавіны — хадзяйскую і для гасцей,— яшчэ раз прыпомнілі Грыневічу, што заўтра свята. Нанова пабеленыя сцены, і жалезная печка, і ачышчаная ад саломы падлога проста блішчэлі ў насоўваючымся праз вакно змроку і сведчылі, што хата мае добрую гаспадыню. Звычайнага лахмоцця, якое заўсёды вісіць на ўбітых у сцяну «спічках», тутака не відаць было, і толькі каля самага ўвойсця ў сені вісела на калочках на сцяне конская збруя — тры хамуты і шлеі ў поўнай спраўнасці. Усё гэта Грыневіч прымеціў адным вокам, адразу, толькі пераступіўшы парог і зачыніўшы за сабой дзверы. Гаспадыня нават не пачакала, пакуль ён скіне з плеч сваю катомку і разапранецца, і, нічога не сказаўшы, так, як бы яго і саўсім не было, пайшла сабе далей на хадзяйскую палавіну, дзверы ад якой стаялі расчыненымі. Але Грыневіч гэтым ні мала не зсмуціўся, ані стрывожыўся, добра ведаючы, што сібіракі многа слоў траціць не любяць. Ён паволі зняў катомку і палажыў яе на стаяўшы ў правым кутку, каля вакна, куратнік, зняў шапку і павесіў яе на адзін калок, потым павесіў свой «азям» на другім калку, добра выцер аб ляжаўшы пад дзвярыма бярозавы мацік свае намокшыя ў дарозе «ічагі» і тагды, уступіўшы ў хату, сказаў, хаця нікога не было відно: «Здравствуйте!»

Хата, у якую ён уступіў, была досыць вялікая. Малёваная цёмнаю фарбаю перагародка, пачынаўшаяся ад дзвярэй, дзяліла яе на дзве палавіны. У тэй палавіне, у каторую ўвайшоў Грыневіч, каля сцяны, у якой былі пра-

сечаны дзверы, стаяла ложка, далей каля дзвюх надворных сценаў стаялі лавы, а ў левым кутку, пад абразамі, стаяў накрыты напалавіну белым абрусом стол.

Адказ на сваё прывітанне Грыневіч пачуў з другой палавіны, з так званай «куці», гдзе гаспадыня, мусіць, нешта перамывала, бо адтуль чуцен быў пляск вады і бразганне спушчанай у ваду глінянай пасуды.

— Проході, посіді,— адказала яму гаспадыня, катораяя толькі адна была ў хаце. Грыневіч, аднак, не сеў, але, падышоўшы да дзвярэй, якія вялі ў куць, запытаўся ў гаспадыні, стаяўшай каля стала з пасудай: «Ці не можна было б, хадзяюшка, чайку ілі поесть чего-нібуть у вас дастаць?»

— Поісь? — адвярнулася да яго гаспадыня,— чё с я тебе дам поісь,— у наш віть пошт?

— Ды і ў мяне сягоння пост, хадзяюшка, бо ад самаго цямна яшчэ нічога не ўкусіў, аж жывот падцягнула,— засмяяўся Грыневіч, не адыходзячы ад дзвярэй.

— Вох ті мне батюскі! — здзівілася гаспадыня,— экій ты, паря, і не шкажал, сто с утра не ел. Ну, посіді, я тебе редецкі ш квашам ізлазу, а потом і цай будем піть.

А потым, раптам успомніўшы, запыталася: — Ты, може́т, в баню пойдес? Вон напротів уліцы, в ней как раз теперь музыкі. А после бані і поісь дам,— дадала яна, як бы ўгаварываючы Грыневіча не адмаўляцца ад лазні.

Прапазіцыя пайсці ў лазню спадабалася Грыневічу, і ён, не разводзячы аб гэтым далей гутаркі, папрасіў сабе ў гаспадыні венік, бо хацеў папарыцца, і пайшоў, накінуўшы на плечы «азям», дзеля таго, што ўжо звечарэла і на вуліцы было халаднавата.

— Пар у баню! — сказаў ён, пераступаючы высокі парог напоўненай пякучым парам і едкай горкасцю нявыйшаўшага саўсім дыму маленькай курнай лазенькі. Праз густую, акутаўшую ўсё пару не можна было разабраць, колькі чалавек мылася ў лазні, але Грыневіч дагадаўся, што іх было толькі двое, хаця на яго прывітанне адазваўся толькі адзін голас з палатак, адкуль чуваць было хвастанне венікам.

— Мілості просім! Кто это, Захар Мітріч, ты? — пачуўся адтуль крыху грубаваты, але прыемны мужчынскі голас.

— Не, гэта я; папрасіўся на начлег, дык вот хадзяй-

ка мне сказала, што ў вас ёсць баня!..— выясніў Грыневіч абмылку адказаўшага яму чалавека.

— А, гость будеш! — сказаў той самы голас з палатак,— прахадзі, прахадзі, баня харошая, пару многа, только гарчіт маласть,— ранавата шкуталі. Ты, Федьча, дай ему саечку,— скончыў гаспадар (гэта быў ён) і зноў пачаў хвастацца венікам.

Федьча, да каторага ў часе гэтай гутаркі ўспеў прабрацца Грыневіч, аказаўся не хлапчуком, як выснаваў сабе Грыневіч з яго імені, сказанага гаспадаром, але чалавекам каля паўсотні гадоў, з маршчыністым тварам і пачынаўшай сівець клінчастай бародкаю. Гэта быў таксама гаспадар з вёскі, але жыў бедна, бабылём, часта наймаўся да другіх на работу і ў лазню ўпрасіўся таксама, не маючы каго, каб «шкутаць» сваю, разваліўшуюся ад неўжывання, лазеньку. Ён моўчкі, не ўстаючы з тапчана, на каторым мыўся, падаў Грыневічу дзеравяную судзінку для мыцця і, матнуўшы галавой, сказаў толькі адно слова — «там», паказуючы гэтым, дзе трэба шукаць ваду.

Вымыўшыся і адзеўшыся, выйшаў Грыневіч, як прыйшоў, адзін з лазні, у каторай ён доўга раскошуваў цяплом, ажыўляўшым усе жылачкі яго, змучанага сямідзённай хадой ад цямна да цямна цела. На вуліцы яшчэ не саўсім сцямнела, але на бялявым небе з'явіліся ўжо ў некаторых мясцох бледныя зоркі. Гварны вясновы дзень у вёсцы заціх. Не зышоўшы яшчэ з зямлі снег блішчэў сваёй цвёрдай скарлупкаю на полі за пераплотамі агарода, дзе ўдалі, за ракой, насупіўшыся, стаялі пацямнеўшыя горы. Далёкі глухаваты шум скінуўшага з сябе зімні сон ручая сведчыў аб недалёкім, праз тыдні два-тры, трыумфе вясны.

У хаце, куды, не спяшаючы, набіраючы сабе поўныя грудзі яшчэ не саўсім астыўшага ад дню свежага паветра, пайшоў Грыневіч, ён застаў ужо святло. Маленькая лямпачка на сцяне кідала скупаваты свет на стол, на каторым стаяў кіпеўшы самавар, высокі «тувіз» з-пад квасу, тры кубкі, міска з цёртаю рэдзькаю і ляжаў невялічкі баханак хлеба. Гаспадар, выйшаўшы з лазні раней за Грыневіча, сядзеў ужо за сталом і наліваў сабе квас з высокага тувіза. Гаспадыня стаяла каля драўлянай ляжанкі, прымацаванай да печы, каторая адным сваім бокам выступала з-за перагародкі на святліцу, і збірала нейкія рэчы.

— С лёгкім паром! — прывітала яна Грыневіча і, не чакаючы яго падзякі, запытала далей: — Ну, харасо мылша, мой хажяін гаваріт: рана шкуталі?

— Спасіба, хадзяйка, баня харошая і саўсім не горкая,— адказаў Грыневіч, хочучы падзякаваць гаспадыні і разам, пахваліўшы, заступіцца за яе перад гаспадаром, відаць, зрабіўшым дагану жонцы.

— Ну, штупай к шталу, поужнай. Хажяіна не зді — он у меня пошной, севодня говеет,— сказала гаспадыня і зноў адвярнулася да свайго дзела — збірання сабе бялізны.

Прывітаўшыся за руку з аглядзеўшым яго цікавымі вачыма гаспадаром, Грыневіч сеў за стол і, падсунуўшы да сябе міску з цёртай рэдзькаю, пачаў з апетытам галоднага ўвесь дзень чалавека есці, каротка адказваючы на распытванні гаспадара.

Гаспадар быў моцны, шыракагруды, у поўнай сіле малады чалавек. Круглаваты твар яго з невялічкімі вусамі і спакойнымі шэрымі вачыма не здаваўся ані пекным, ані непрыемным і выдаваў вялікую сілу, поўнае здаво907ленне ўсім і крышачку флегматычнасць. Ён паволі, нібыта і не надта цікавячыся, распытваўся ў Грыневіча аб тым, адкуль ён родам, ці даўно жывець у засланні, дзе жыў і як жыў, і далей аб усім падробна.

Гаспадар коратка пытаўся, Грыневіч, ужо прызвычаены да гэтых допытаў сваёй шасцігоднай сібірскай практыкай, адказваў таксама ў кароткіх словах, і гутарка, мабыць, скора скончылася б, каб у яе не ўступілася гаспадыня, каторая таксама схадзіла памыцца і цяпер, уся расчырванеўшаяся ад жару, села за стол выпіць шклянку гарбаты. Яна так весела загаварыла да Грыневіча — халадок у вачох прапаў і замяніўся цяпер светлымі іскрачкамі,— што ён пачуў сябе як бы ва ўласнай хаце і зрабіўся больш словаахвотным. Расказаў важна слухаўшым яго людзям аб сваім горадзе, аб сваіх родных, аб некалькіх выпадках на выгнанні і, мусіць, гаварыў бы яшчэ доўга, каб гаспадыня не перарвала яго, устаўшы ад стала:

— Ну, таперь пуссайте, музыкі! Буду убірать ш штола,— сказала яна, паднімаючы за ручкі самавар.— Ідзіце адпачніце крыху,— дадала далей па-свойму і вынесла самавар у «куть».

Кароткае заклапатанне Грыневіча, падумаўшага, куды яму легчы, развязаў гаспадар, сказаўшы, устаючы з

лавы, што, мусіць, Грыневічу прыйдзецца легчы ў сенях на куратніку, бо ў летняй хаце ложак заняты яго хвораю маткай, аб каторай гаспадыня ўспамінала, седзючы за сталом, і насіла ёй гарбату.

Калі Грыневіч ужо лёг адпачываць, палажыўшы сабе пад бок свой «азям», а ў голаў катомку,— на парозе з хаты ў сені паказалася гаспадыня.

— А цябе трэба разбудзіць к жаутрінай? Где уз будіть! Поді, жавтра рана уйті захочыш? — сказала яна, не то пытаючыся, не то проста так сабе, каб яшчэ пагаварыць аб нечым. На адказ Грыневіча, што заўтра ён у дарогу не пойдзе, але і на заутраную таксама не хоча ісці, а лепей адпачне, гаспадыня звярнулася да яго з нечаканай просьбай:

— Ты вот чё жджелай, паря, позалуста! Мне ахота шхаджічь в цэркав з мужыком, так я тебя разбузу, ты постерегі ізбы-та. І маменькі зделас чё-нібуть, піть ей падаш, чёлі там. А я сказала, стоб она тебя не боялася,— закончыла гаспадыня сваю просьбу.

На гэта Грыневіч згадзіўся, і гаспадыня, падзякаваўшы яму, не перашкаджала далей заснуць.

III

Прачнуўся Грыневіч, пачуўшы, што нехта яго трасе за плячо. Адплюшчыўшы вочы, ён убачыў гаспадароў, мужа і жонку, ужо саўсім адзетых, каб ісці ў царкву. На дварэ за вакном гулка бомкалі звоны. Гаспадынина рука трасла яго за плячо, а гаспадар стаяў подаль і прыязна ўсміхаўся.

— Эк тебя ражашпало! — сказаў ён з кароткім смяшком.— Ну, паря, мы пойдем в церкву, а ты тут домовнічай, не спі. Мамка воды, можэт, попросіт, так подаш.

— Добра,— сказаў, ужо саўсім ачнуўшыся, Грыневіч,— ідзіце з богам, а я спаць не буду.

— Проссай!..

— З богам!

Перад тым, аднак, як выйсці, гаспадыня зазірнула ў летнюю святліцу, дзе ляжала хворая матка. «Мама,— сказала яна голасна,— мы пайшлі ўжо, а тут з табой Мікалай застанецца». Мікалаем звалі Грыневіча, аб чым гаспадыня даведалася яшчэ звечару з гутаркі за гарбатай. У адказ ёй пачуўся слабы старушачы голас: «Добра, дачушка, ідзіце, а я і адна пабуду!»

Кіўнуўшы яшчэ раз прыветліва да яго галавою, выйшла і гаспадыня. Грыневіч астаўся адзін на ўсю хату з хворай старушкай.

Тое, што ён пачуў перад выходам гаспадыні, яго і здзівіла і страшэнна зацікавіла і... можа, абрадавала,— у гэтым ён не паспеў яшчэ разабрацца.

Бабка гаварыла па-беларуску! Словы, якімі яна зрабіла свой адказ нявестцы, звінелі, як тыя, каторымі ён думаў. Адкуль тут яго родная мова? Каб выясніць хваляваўшыя яго розум пытанні, ён бы ахвотна пайшоў у тую святліцу, дзе ляжала матка гаспадара, і пачаў бы з ёй гутарку. Але баяўся, будучы чужым чалавекам у хаце, гэта зрабіць, каб не напалохаць старушку.

Заснуць, канечне, цяпер, нават каб і схацеў, ён бы не мог і ляжаў на сваім куратніку, прыслухоўваючыся да ўсіх шорахаў і робячы ўсялякія дагадкі, каторыя ў хуткім часе так перапляліся адна з другою, а потым зліліся з другімі абразамі, што Грыневіч зноў забыўся аб месцы і варунках, у якіх ён знаходзіўся, і толькі думаў.

Доўгі, цяжкі кашаль з летняй святліцы, у якой ляжала старушка, распалохаў думкі Грыневіча. Падумаўшы, што ёй цяпер можа запатрабавацца якая-небудзь помач і што гэта, можа, найлепшы выпадак, пры якім найзручней з ёй разгаварыцца, ён саскочыў са свайго месца на куратніку і, знайшоўшы ўпоцемку дзверы, зайшоў у памяшканне старушкі. Тая ж самая лямпачка, якая свяціла пры вячэры, стаяла цяпер тутака на стале і з прыкручаным кнотам давала яшчэ меней свету. Таксама, як і ў гаспадарскай святліцы, тут каля сцяны, у якой былі дзверы, стаяў ложак, а на ім Грыневіч убачыў накрытую цёплай і лёгкаю «ушканьяй», коўдрай, ляжачаю, з чорнай хустачкай, завязанай на галаве, старушку.

— Можа, вам чаю трэба, бабулька? — запытаў ён, яшчэ не адышоўшы ад парогу.

— Вады... дзеткі... падай, вунь... на стале..— пачуў ён перабіваны кашлем адказ.

Пакуль старушка піла пададзеную ёй рассалоджаную ваду, Грыневіч разглядаў яе высахшы ад старасці і нядугу зморшчаны твар. І дзіўная рэч,— у рысах ніколі не бачанага дагэтуль твару ён убачыў нешта знаёмае, даўно-даўно ўжо бачанае і мілае.

Прымаючы з сухой, пачарнеўшай ад веку і працы рукі недапіты кубак з салодкай вадой, Грыневіч раптам

успомніў другое аблічча, так падобнае да гэтага і ў такіх самых варунках.

На старым, абітым пры пераездах з кватэры на кватэру, аблысеўшым ад доўгай службы ложку ляжыць, укрытая дзвюма саматканымі коўдрамі, старушка. Сударагі доўгага, цяжкага ўстрыманага кашлю варушаць рукамі, якія, выцягнуўшыся з-пад цяжкіх коўдраў, дарэмна стараюцца ўтрымаць каля засмажаных вуснаў кубак з салодкай гарбатай.

Каля ложка стаіць хлопчык гадоў дванаццаці і, бачачы бабуліну бяспомачнасць, бярэцца ёй памагаць. Адна рука асцярожна падтрымоўвае бабульчыну галаву, а другая бярэцца за кубак... «Дзякуй, дзетачкі!» — чуе хлопчык за сваю ўслугу...

— Дзякуй, дзеткі! — пачуў Грыневіч, ставячы недапіты кубак на стол.— Такі гэты кашаль неадступны, хадзіць не дае, ані ляжаць.

Цяпер Грыневіч ужо не баяўся патрывожыць старушку. Ён смела падышоў да ложка і запытаўся са спачуццём у голасе:

— А ці ж даўно нядужаеце, бабулька?

— Якая мая хвароба, дзеткі!.. Вось ужо веку дажыла, мусіць. Тады лягу, тады лягу... А ўсё толькі адзін кашаль і даймае, старасць, мусіць...

— Хіба ж вам так шмат гадоў, бабулька?

— Ой, шмат, шмат! Усіх і не ўпомню... Ну, вось сам палічы, калі радзілася я за два гады перад першым паўстаннем...

— Скуль жа, бабуля, ведаеце аб паўстанні? — ухапіўся Грыневіч за гэтыя словы, якія маглі быць ніццю, што прывяла б яго да выяснення цікавага пытання.

— Паўстанне... дык яно ж каля нас было... Яшчэ мой нябожчык бацька гэных паўстанцаў у лесе хаваў,— лесніком служыў у князя...

— Якім жа спосабам вы, бабулька, сюды папалі — не з бацькам за паўстанне?

— Не, не, што ты, дзеткі! Якім там з бацькам за паўстанне, бацька ж мой у паўстанні саўсім не быў,— запярэчыла жыва старушка, як бы баялася, што яе нябожчыка бацьку і сапраўды могуць саслаць яшчэ раз у Сібір разам з ёю.— Гэта я з мужам сюды прыйшла, з мужам, з мужам,— тлумачыла яна Грыневічу, стараючыся адхіліць небяспечнасць, вісеўшую над дарагім, жывым у яе галаве ценем.

— А муж як сюды папаў? — запытаўся далей Грыневіч.— І ці даўно?

— Муж? — адазвалася адразу паспакайнеўшая і паасмутнеўшая старушка.— А муж таксама даўно... От Васіль, гэты сын, што тут жыве, яшчэ тагды не радзіўся, ён радзіўся, як мы тут восем гадоў пражылі, я яму ўжо, можа, пад сорак гадоў будзе... Мужа, дзеткі, заслалі сюды за мяне. Бачыш, я тагды хаця двох дзетак ужо мела, але маладая кабета была. А ў нашага пана-нябожчыка аканомам быў пан Ігнацы, зухаваты такі паніч,— бог яго ведае, скуль родам. Дык вось гэты пан Ігнацы, дай бог яго душачцы спакой, і прычапіўся да мяне са сваімі залётамі. Куды б я толькі ні паткнулася з хаты, ці ў царкву, ці ў поле, тут і ён са сваімі залётамі. А я свайго Васільку любіла і на ніякага паніча не прамяняла б. От і даў мне бог дурасці: узяла ды паскардзілася адзін раз Васілю свайму на паніча. Ён і ўскіпеў і раз паніча пры людзях аблаяў, а потым узяў да ў карчме пахваліўся, што адвучыць гэтую панскую пугу на чужых жанок замахвацца... А потым знайшлі паніча каля лесу на дарозе... забітага... Як ехаў ноччу ў сваёй каламашачцы, так нехта стрэліў з лесу і забіў... Ну і прычапіліся да майго Васіля,— ён жа часам і са стрэльбай хадзіў... Так і засудзілі на пасяленне. От і я з ім пайшла,— скончыла старушка сваё апавяданне.

— Бабулька, а дзе вы тагды жылі, як гэта здарылася? — запытаўся з жывасцю Грыневіч.

— У Грыччыне, можа, чуў калі, дзеткі?

— А...— і Грыневіч запнуўся на паўслове.— Не, не чуў, бабулька, і не ведаю,— паправіўся ён праз момант,— не чуў, не чуў...

У гэты самы час першы гук царкоўнага «чырвонага» звону вылецеў з-пад нізкіх арак старой драўлянай званіцы і панёсся па свеце, абвяшчаючы вялікую радасць, перамогу праўды над крыўдай, дабра над злом, духа над целам.

— Вось ужо і ў званы б'юць,— пачуў праз звон у вушах Грыневіч слабы старушачы голас.— Хрыстос уваскрос, дзеткі!

Не ведаючы, што рабіць, стаўшы перад ложкам на калені, ён пачаў цалаваць гэтую маленькую, сухую, пачарнеўшую руку, якая ціханька дакранулася да яго пры словах велікоднага прывітання. Тутака, у страшнай сібірскай самоце, ён знайшоў родную душу. На гэтым

ложку перад ім ляжала сястра яго роднай і так кахаўшай яго да самай смерці бабулькі, ад каторай ён не раз чуў апавяданне аб гэтай прапаўшай бог ведае гдзе ў далёкім Сібіру «другой бабцы».

Слёзы, немаведама ад чаго выплыўшыя з вачэй і капнуўшыя на руку старушцы, выклікалі ў яе спачуццё да невядомага ёй «пасяленца». Другая рука ласкава апусцілася на гэтую чужую галаву, гора каторай было блізкім і зразумелым для старушкі.

— Нічога, нічога, дзеткі, не плач! Яшчэ малады, яшчэ бог пазволіць убачыць сваіх,— пацяшала яна Грыневіча, слухаўшага гэтыя словы ў нейкім паўзабыцці.

У ПАНАСАВЫМ СЯЛЕ

Бывальшчына

Было так: пачуўшы раптоўны неспакой на ўсім целе, маўляў, ад электрызацыі, я адвярнуўся ў другі бок. Ён сядзеў на крайчыку ложка. Прымракаваты свет прыкручанай лямпы на стале дазволіў мне адразу разглядзець толькі цёмна-зялёны нямецкага крою сурдут, ёмка сядзеўшы на доўгім, жылястым тулаве, высунутыя з недазволена кароткіх рукавоў цёмныя калматыя рукі з чалавечымі пальцамі і цёмнымі кругла астрыжанымі пазногцямі на іх канцах і голыя, але аброслыя калматай шэрсцю, так што выглядалі, нібы ў футраных нагавіцах, ценкія, але, відаць, моцныя ногі з нейкімі петушынымі ці індычымі лапкамі замест ступняў нагі. Чорны фрыдрыхаўскі траярогі капялюш ляжаў на каленях, а на ім адпачываў, скруціўшыся, як вужака, канец голага, ледзь апушанага пільсцю хваста. Асвойчыўшыся са светам, я разглядзеў і твар. Цёмны, але не як мурымскі [1], даўгавіды, але не выцягнуты, пажылы і абвеяны, але не панодшаны, з цвёрдасцю, але не жорсткасцю ў міне, ён, зліваючыся ў барве з гладкімі, коратка абстрыжанымі валасамі на галаве, выглядаў пекнай рамкай для пары

[1] Мурымскі — мабыць, мурынскі. Мурын — чорны чалавек, «арап» (гл. Слоўнік беларускай мовы І. Насовіча).

цёмна-нябескіх з чарнаватымі зрэнкамі вачэй, з якіх свяціліся не то глыбокая думка, не то яшчэ глыбачэйшая журба і агромністы, шалёны, надлюдскі розум. Мой рух вывеў яго з задумлення.

— А, вы прачнуліся,— звярнуўся ён да мяне,— выбачайце! Я не хацеў вас абудзіць, хацеў дачакацца, пакуль не ўстанеце самі. Не ўставайце, калі ласка, я магу і тут пасядзець. Яшчэ лепей, бо да печы блізка, а я мушу пагрэцца. А-а? Вот сівер дык сівер,— сказаў ён, паціраючы рукі,— так, ведаеце, да самых вантробаў дастае, да маслакоў праядае, як сабака.

— Ці ж ваш сурдут кепска грэе?

— Э, ліхое ў ім спасенне. Стары ўжо, выбіўся, але вот прызвычаіўся да яго ўжо, дык шкода мяняць. Ну, што тут у вас чаўпецца, якія навіны?

— Навіны кепскія: кажуць людзі, на носе канец свету.

— Глупства! Глупства! — запярэчыў ён двойчы, зрабіўшы строгую міну.— Проста, пане, некаторым амерыканам удалося на вайне добра зарабіць, дык на канцы свету хочуць яшчэ лепей паправіцца. От і ўсё!

— Як так?!

— Ды вельмі проста: паглядзеце, што цяпер на біржах робіцца. Паперы, пане мой, цяпер папраўдзе паперамі сталіся, бо ўсякую вартасць згубілі, а чаму? Таму, што тысячы легкаверных, пачуўшы аб канцы свету, кінуліся ліквідаваць сваё менне. Гэ-гэ! Ліквідацыя! Добрая выдумка. У Амерыцы гэтымі днямі ўжо трэцяя «Кампанія ліквідацыі» залажылася, і ўсе добра зарабляюць.

— А Порт, астраном?..

— А гэты Порт, ці Хорт, брэша, як наняты, бо такі і наняты, і нават добрыя грошы яму плочаны,— во хто Порт.

— Та-ак! — працягнуў я, проста прыгнечаны гэтай навінай.

— Так, так! Свет ашукаць — як хухнуць: раз, і скончана, і лаві рыбку. Пусціў качку ў газетную рэчку, і гатова, зроблен завод, пайшла машынэрыя! Ху-га-а, сколькі цяпер на вашым свеце качак гэтых на газетных хвалях пялёскаецца! Нашто далёка шукаць: вазьмеце «Беларусь»[1]...

— Што ў «Беларусі»? — перабіў я, напалохаўшыся,

---

[1] «Беларусь» — беларуская штодзённая грамадска-палітычная газета (21.10.1919—9.07.1920).

ці няма зноў якой плебісцытнай справы.— Шкода б было газеты...

— А вось што: чыталі хіба, як З. Бядуля панапісываў аб Панасавым жыцці на небе[1] — і зорачкі, і не зорачкі,— а яно саўсім не гэтак, і ўсё няпраўда. Не думайце толькі, што я хачу вас з панам З. Бядуляй пасварыць — вінаваты не ён, а спозненае радыё,— аднак и больш дзеля гэтага і прыляцеў, каб вас аб усім праўдзіва паведаміць. Усё, што напісаў пан З. Бядуля,— праўда, шчырая праўда, але цяпер гэта ўжо старая праўда. Усё змянілася...

— Якім спосабам?

— Простым,— праз бабу. Помніце, як Панас бабу сваю на небе прыняў? Уцёк ад яе, а замест яе з дзвюма другімі, маладзейшымі, пабраўся. Думаў, пэўне, за іх схавасхавацца,— ого, ліха з два ты ад злоснай бабы схаваешся: з-пад каменя ў вадзе дастане і дапячэ. І гэта дапякла. Круціла-вярцела мазгамі і знайшла-такі спосаб.

— Што ж яна зрабіла?

— Пацярпеце — раскажу. Помніце, што ў канцы Бядулінага паведамлення сказана? Добра жывуць палешукі, толькі трывожацца тым, што да іх з зямлі ўсё болей ды болей людзей прыбывае, а палешукі ніяк гэтаму дарадзіць не могуць. Ну, дык вот і выкарыстала Панасіха гэты іхні клопат. Ды як спрытна! Ні адзін з маіхураднікаў[2] з ёй не зраўняўся б.

Гады са тры таму назад выпрасілася яна ў Петры жыць за райскую браму. «Я, ка, кабета простая, без работы ані дня не ўседжу, а тамака, ля дарогі, суніцы, бачыла, растуць пекныя. Во буду збіраць ды прадаваць,— тым і сыта буду. Усё ж роўна мяне тут мой гэты дранцвіцель хлебам не корміць». Угаварыла Петру, а ў самой «суніцы» саўсім другія на вуме. Прыладзілася жыць каля дарогі і як ні спаткае якога палешука, дык і пачне яму на Панаса кідкі кідаць, нагаварываць — «а ён такі, а ён гэтакі... А мяне, справядлівую жанчыну, пакінуў, а сам з бонкамі[3] жыве...» Спачатку гэта мала давала карысці, бо кожны паляшук, спаткаўшы яе, рад успомніць быў, што ад свае пілкі-шчэрбы адкараскаўся ўрэшце.

---

[1] Маецца на ўвазе апавяданне З. Бядулі «У Панасавым садзе».
[2] Чыноўнікаў.
[3] Бонка — жанчына, якая знаходзіцца на ўтрыманні (гл. Слоўнік беларускай мовы І. Насовіча).

Гэкне пару разоў, хмыкне сабе пад нос, паправіць піпку ў зубох і далей тралюе ў Панасава сяло.

Але вось ад двох ужо гадоў змяніўся народ. Ідуць ужо палешукі, але найчасцей не такія самыя, як раней ішлі. Здзівіла гэта спачатку Панасіху. Што за ліха? Даўней ідзе сабе паляшук па дарозе проста, валіць, як мядзведзь праз пушчу, не аглянецца, не прывітаецца; на прывітанне стрэліць маланняй з-пад апушчаных броў — і толькі таго так, што каб з імі разгаварыцца, дык трэ было дарогу заступіць ды канюкаць: «Дзядзюшко, родненькі, паслухаў мае крыўды...» А тутака ляціць гэтакі лёганькі, шпаркаваты, ва ўсе бакі галавой, як цыган, аглядаецца, а абачыўшы Панасіху, яш чорт... (выбачайце, абмовіўся паляшуцкім словам) яшчо ліха ведае адкуль шапку скідае і кланяецца гжэчнінька, як пісар з валасці, і па-панску вітае: «Здрасце, таварыш!» Прызнаёміўшыся крыху і з гэтым станам [1], убачыла Панасіха, што з гэтымі людзьмі можна бражку курыць яшчэ лепш, можа, чымся з сапраўднымі палешукамі. Бо гэтыя ўжо не хмыкаюць у сваю піпку, быццам вол той у цэбар з пойлам, на яе скаргі, але, пачуўшы, што Панас на добрую гаспадарку ўзлез, самі пачынаюць яе ўгаварываць, што ён кепскі чалавек, дый з такім заўзяццем, якога і свой за свайго не заўсёды пакажа. За жонак яшчэ не так: «Ета,— кажуць,— таваріщ, новый порядок дажа одобряет», але за гаспадарку — дык глынуць, здаецца, гатовы. Панасіха на ўсё згодна: «Хай сабе і гэ, дзядзюшкі, ка, знайду я сабе без яго добрага чалавека,— толькі вы яму маей крыўды не даруйце».

Далей болей, так адукавалася кабеціна, што яе і сам Панас не пазнаў бы,— такая зрабілася асэсарка. Набрала сабе, пане, такіх звычаяў не паляшуцкіх, як у павятовай спраўнічыхі,— разважнела, распанела, а языком меле, як цэпам б'е. Лепей за ўсіх гэных каватараў. Нават самы закаранелы паляшук, адышоўшыся ад яе, пачынаў ужо, схаваўшы піпку і капшук, як папугай бэкаць: «Бур... жуй!.. Як... сплю... а... тага...»

І, як думаеце, свайго-ткі даканалася. Зрабіла так, што хаця яна й адна на дарозе свае «суніцы» збірае (а хто ведае — можа, у гэты час ужо і не збірае), але і Панасу ўжо жыцця няма. Выжывуць яго, мабыць, хутка з Панасавага сяла. Бо валасы ўжо страціў разам з галавой.

[1] Стан — саслоўе.

Пачалося гэта ад таго, што як назбіралася тамака жменька гэтага вархольства, Панас сваё жонкі страціў: адбілі і саўсім на свой капыл перарабілі. Потым, бачучы, што палешукі на іх касавурацца і волі не лішне даюць, знайшлі спосаб, як сваё таварыства пасяліць. Пасадзілі ў воласць сваіх людзей, балазе ўсё пісьменнікі — і ўстанавілі свае парадкі, для сябе зручнейшыя. Даўней, бывала, у воласці пыталіся ў таго, хто хацеў упісацца: «А ты, чоловіча, паляшук?» Калі той, не вымаючы люлькі з зубоў, акуратна адказваў: «Эге»,— то, нічога не зробіш — свой — прымалі; калі ж не — дык выпраўлялі шукаць іншага свету. А за новымі парадкамі паляшуцтвам ужо мала цікавіліся: больш пыталіся, з якой партыі.

Палешукі толькі вочы таропілі на тое, што дзеецца, але покуль раскусілі гарэх, дык час прабавілі — спóзніліся. Цяпер, папраўдзе, дык не яны ўжо гаспадары, але гэныя, новыя. Панаса з хаты яны выгналі, той сабе ў варэннай [1] ціханька сядзіць, як мыш у мяшку, ды толькі вохкае, каб чаго горшага не дачакацца. Рэшта палешукоў сядзяць і не рыпаюцца на што-небудзь. На млыне няма завозу, бо ніхто нічога не прывозіць, а што было, дык чысцюсенька вымелі. Борух ярмолку страціў і, бегаючы, барадой трасе; няма ўжо Борухавай карчмы — цяпер тамака клюб зрабілі. Гарэлку, аднак, п'юць яшчэ мацней, чым даўней у карчме, на што ў беднага Боруха сэрца кроўю абліваецца гледзячы — такі профіш страціць! Усё цяпер па-іншаму ў Панасавым сяле. Не тыя пайшлі парадкі, не даўнейшыя. Хто ў пашане быў, той цяпер тамака ў запечку сядзіць, а той, чыйго духу там даўней не было,— найбольшую пашану мае. Панасіху, хоць яе яшчэ там і няма, лепш ведаюць і болей шануюць, чым самога Панаса, каторы сялу пачатак даў. Цяпер хочуць сяло на рэспубліку перайначыць, а Панасіха, кажуць, мае прэзідэнтам зрабіцца. І гэта не дурна кажуць: нейкія перамены там будуць незабавам, конча будуць...

— Шкода Панаса і наагул усяго сяла шкода,— сказаў я бачучы, што мой бяседнік перастаў гаварыць, мабыць, скончыў.

— Нічога не параіш! Час такі дый баба зух, хай яе не знаць. Дый сам Панас вінен, што так усё праміргаў. Ну, але вы гэтага яшчэ ні ад каго не чулі? — перабіў ён сам сябе пытаннем да мяне.

---

[1] Варэнная — кухня (гл. Слоўнік беларускай мовы І. Насовіча).

— Не, ад вас першага...
— Вот бачыце! Што ж у вас тут, якія навіны?
— Ад ліха — ціха, дабра не чуваць...
— Ці, хутчэй: «Папаўся ў нерат — ні ўзад ні ўперад»? А Рада [1] што?
— Рада — як Рада...
— А!.. Ну, выбачайце — дзякую за тое, што паслухалі, і за цёплую печку: адагрэўся знамяніта. Бывайце здаровы!

Коратка сціснуўшы маю далонь у сваёй мяккай і цёплай ручцы, чорт адкінуў хвост набок, як шаблю, адзяваючы на галаву капялюш, на момант паказаўся ўвесь, як стаіць, і ў мгненню вока счэзнуў праз вакенны вушак.

Лямпа згасла... але, калі я прачнуўся, праз вакно заглядаў паранак. Я ўстаў з пасцелі і, насунуўшы на плечы кажух, сеў пры стале і пачаў запісываць гэтую цікавую версійку.

---

[1] Рада — кіраўнічы цэнтр Беларускай Народнай Рэспублікі.

П'ЕСЫ
ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ

«ЖЫВЫЯ КАЗКІ»

(1920)

«Жывымі» назваў я казкі, надрукаваныя ў гэтай кніжачцы, дзеля таго, што я не чуў іх ад каго-небудзь і потым запісаў, але ўласнымі вачыма бачыў і вушамі чуў усё тое, што ў іх дзеецца. Спадзяюся, што мае чытачы гэта і самі ўмеюць: бачыць тое, чаго для іншых саўсім няма.

«Жывымі» назваў я іх яшчэ і дзеля таго, што хацеў, каб з іх была для маіх чытачоў большая карысць, чым з тых апісанняў больш ці менш цікавых здарэнняў, катовыя звычайна называюцца таксама казкамі і па прачытанні найчасцей забываюцца. Я хацеў, каб кожная з маіх казак пасля яе прачытання выклікала ахвоту паказаць прачытанае ў асобах — «згуляць»; адным словам, мае дарагія прыяцелі, да вашых гульняў я хацеў дадаць вам яшчэ тры гульні: у «хлопчыка ў лесе», у «шчаслівага чырвонца» і ў «дзіўны лапаць».

Пры гэтым я саўсім не буду пакрыўджаны, калі, гуляючы — паказываючы гэтыя казкі, вы штось у іх зменіце подлуг свайго ўпадабання, што-ніпгто дадасцё, штонішто ўйміцё. Наадварот, я буду вельмі рады гэткаму папраўлянню, а калі б, заахвочаныя сваёй працай над гэтым, выдумалі б нешта саўсім новае, то я віншаваў бы сябе з тым, што мае казкі добрыя ўдаліся.

Аўтар

Вокладка зборніка «Матчын дар».

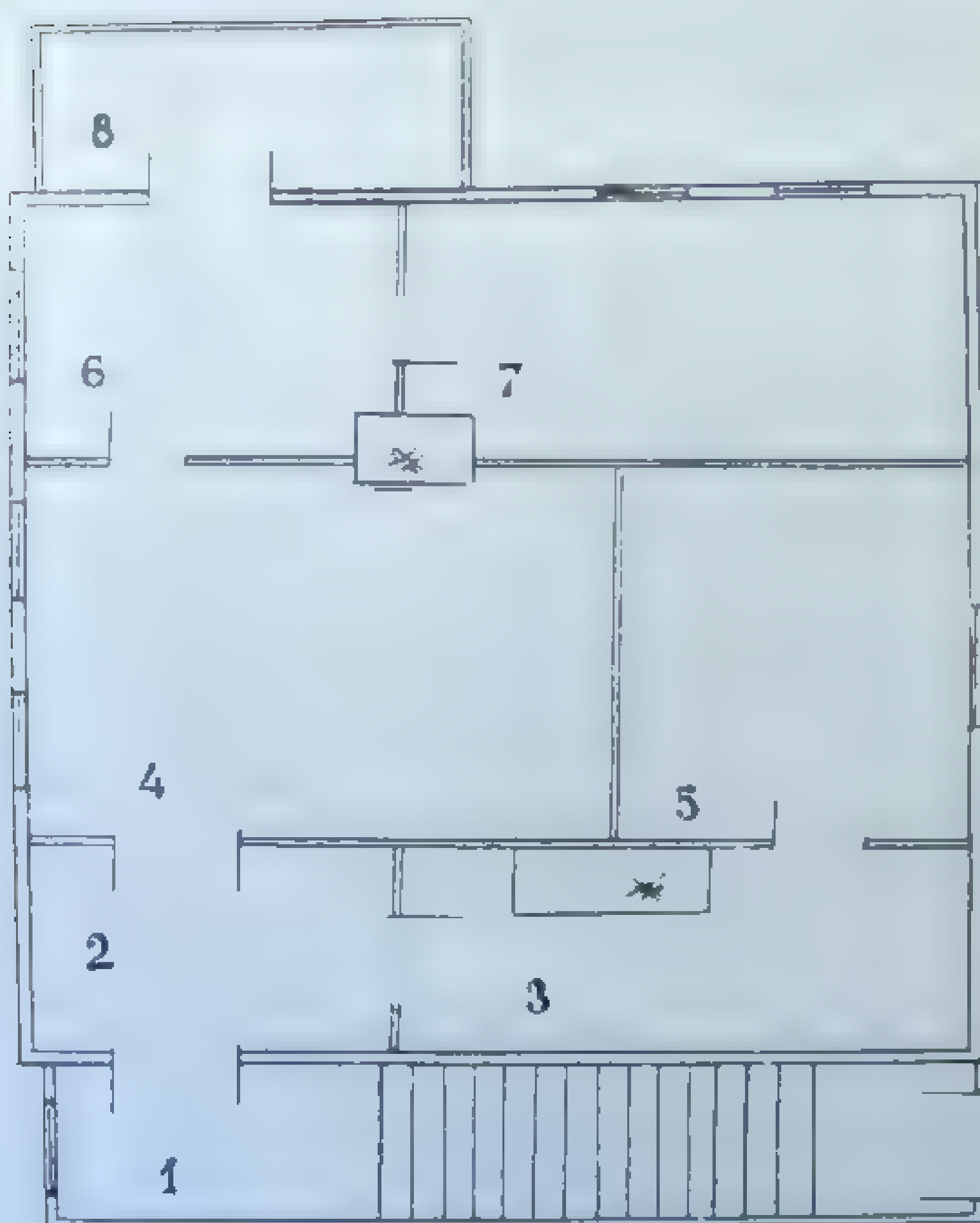

«Беларуская хатка»: знешні выгляд і план.

У «Беларускай хатцы» (Захараўская (Савецкая), 15) размяшчалася сталоўка Беларускага камітэта дапамогі ахвярам вайны (загадчыцай яе была маці Зоські Верас — Эмілія Сівіцкая). У пачатку лета 1917 г. сталоўка была перанесена, а «Беларуская хатка» стала сядзібай розных арганізацый: Цэнтральнай рады беларускіх арганізацый, Таварыства дапамогі ахвярам вайны, затым рэдакцыі «Вольнай Беларусі». Летам 1919 г. жыў тут Зм. Бядуля з сям'ёй.

Размяшчэнне пакояў: 1) кухня; 2) сталоўка; 3) пакой, дзе ўвосень 1917 г. кватараваў А. Гарун з маці і братам; 6) «Невялікі пакой. Пад вакном пісьмовы стол і стары мяккі фатэль. Там у фатэлі Максім Багдановіч (1916 — пачатак 1917 г.) вечарамі, калі ўсе сябры разыдуцца,— любіў сядзець і адпачываць да позняга вечара» (З. Верас); 7) даўгі пакой, дзе жыла (1916 — да вясны 1917 г.) Зоська Верас са сваёй маці, а ў канцы 1918 г. перабраўся сюды Алесь Гарун.

Будынак не захаваўся. Фотаздымкі і звесткі з асабістага архіва Зоські Верас (Л. Сівіцкай).

ХЛОПЧЫК У ЛЕСЕ

Казка ў трох абразкох

АБРАЗ I

На сцэне — падножжа лесу: камлі вялікіх дрэваў, высокія кусты, буйная трава, з якой дзенідзе выглядаюць кветкі званочкі.

З'ЯВА I

Нейкі час ціха. Пасля чуваць, зблізжаючыся паволі, дзяціны голас: «Мама, мама!» На сцэну выходзіць Хлопчык гадоў 8—9, адзеты ў зрэбніну, паверх якой — латаная світачка. Хлопчык у лапцёх, без шапкі. Валасы падстрыжаны роўненька і гладка ўчасаны. Усё на ім беднае, але чыстае.

Хлопчык
(кліча)

Мама!.. Мама!
(Шукае між кустоў.)
Мама!.. Мама!..
*(Падыходзячы на перад сцэны,
як бы сам сабе.)*
Дзе ж мама?
Хаджу, хаджу, шукаю і...
нігдзе няма мамы...
*(Аглядаецца, не сходзячы з месца,
кругом; як бы да публікі.)*
Мама некуды пайшла...
Сам не ведаю, дзе я...
Страшна ў лесе: скрозь імгла...
(У глыб лесу.)
Мама!.. Мамачка мая!
(Зноў абходзячы кусты.)
Мама!.. Мама!.. Мама!..
(Як раней.)
Ну, куды цяпер ісці? —
Скрозь тут дрэвы, слізкі мох...
Ах,— мне сцежкі не знайсці
Ў гэтых нетрах, пустырох...
(Зноў у глыб лесу.)
Мама!.. Мама!..
(Паўза.)

Тут звяры...
Могуць ноччу разарваць...
Ой, так рана, без пары,
Не хачу я паміраць.
(У глыб лесу, злажыўшы,
як для малітвы, рукі.)
Мама!.. Мама!..
(Паўза.)
(Адступаючы ў глыб сцэны,
з плачам.)
Ой, згубіла,
Ой, наўмысля з воч спусціла,
Каб астаўся ў лесе я...
(Падае ў траву, закрыўшы
рукамі твар; з плачам.)
Мама!.. Родная мая!..
(Паўза. Хлопчык плача, паволі
ўціхае, нарэшце, відаць, заснуў.)

З'ЯВА II

Хлопчык спіць. З-за аднае кветкі званочка выглядае галоўка дзяўчынкі з блакітнымі вочкамі, у жоўта-чырвонай шапачцы на светлых ільняных валасох,— душа кветкі званочка. За ёй такім спосабам паказуецца другая, трэцяя, чацвёртая. З-за аднаго з кустоў выглядае Незапамінайка ў блакітным вяночку і бела-зялёнай сукеначцы.

Першы званочак
(аддзяляючыся ад куста, падбягае
да Хлопчыка, схіляецца
над ім і цікава прыглядаецца,
дакранаючыся нават да валасоў)

Хлопчык... Людскае дзіця...

Другі званочак
(з'яўляецца, як і першы)

Як ён папаў сюды ў лес?

Трэці званочак
(як першыя)

Маленькі яшчэ ён саўсім...

Чацвёрты званочак
(як першыя)
Бедненькі! Дзе яго дом?

Незапамінайка
Моцна змогся ён, спіць...
(Паўза, у часе якой з лесу збіраецца ўсё болей кветак.)

Першы званочак
Што ж, сястрычкі, з ім рабіць?

Другі званочак
Мусіць, трэба разбудзіць,
Сцежку з лесу паказаць...

Незапамінайка
Не, не трэба абуджаць!
Хай паспіць ён, адпачне,
Страху збудзецца ў сне...

Трэці званочак
Хай паспіць, а тэй парой
Трэба збегаць за сястрой
Нашай старшай, хай яна
Ўзбудзіць хлопца ада сна.

Адна з кветак
Так найлепей нам зрабіць!

Першы званочак
Хто ж пакліча з вас сястру?

Незапамінайка
Дзе яна?

Другі званочак
А мусіць быць
Ў тым баку, ў старым бару.

Кветкі
(адна да аднэй)
Пойдзем! Пойдзем! Пабяжым!

Трэці званочак
Я другіх пайду склікаць...
(Разбягаюцца адна за аднэй.)

Незапамінайка

Я пабуду тут пры ім.

Першы званочак

Я таксама.
(Схіляецца над Хлопчыкам.)

З'ЯВА III

Некаторыя з кветак разбягаюцца па лесе, а некаторыя, між імі і Незапамінайка, Першы званочак, застаюцца пры Хлопчыку. Паўза.

Першы званочак

Гэтак спаць
Моцна можа толькі той,
Хто ад матачкі адбіўся
І сярод травы густой,
Як мурашачка, зблудзіўся.
(Гладзіць яго па галаве, у часе гэтага іншыя кветкі абступаюць Хлопчыка і маўчліва глядзяць на яго.)

Незапамінайка

Ведаеце, сястрыцы, што я надумала? —
Госць гэта рэдкі у нашым лесе,
Трэба яго і як след прывітаць:
Трэба казак яму і нашых песняў
Наказаць, наспяваць, нашаптаць.
Беднага роду, мусіць, гэта дзіцятачка,
Вырасце і не будзе знаць радасці,—
Хай жа яму тыя песні ўспамінаюцца,
Што пачуе тут у нашай зарасці.

Усе кветкі
(адна да аднэй)

Праўда! Добра! Паспяваем!
Трэба ў кола ўсім пастаць.
(Становяцца ў кола.)

Першы званочак

Ну, сястрычкі, пачынаем
Разам, разам запяваць.
(Становяцца ўсе ў кола і рытмічнымі рухамі то ў адзін, то ў другі бок рыхтуюцца да спеву.)

У с е
(спяваюць, ходзячы карагодам)

ПАВОЛЬНА

Ле_ты дзі_ця_чы_я, ле_ты шчас_лі_вы_я,
поў_ны_я ра_дас_ці дзе_ці вяс_ны,
ў но_чы а_сен_ні_я, ў сцю_жы зі_мо_вы_я
сняц_ца і ро_яц_ца ў дум_ках я_ны!

Яснае сонейка, светлыя зорачкі,
Цёплыя дожджычкі,— ласкі зямлі,—
Ўсё для вас лецейкі — годы дзяцінныя,
Толькі б вы радасцю яснай цвілі.
Толькі малое, нявіннае, чыстае
Свету прыўкрасай праўдзіва слыве,
Толькі для дзетачак, пекненькіх кветачак,
Ўсё на зямельцы красуе-жыве.

ЖЫВЕЙ

Слон_ца пра_мен_ні з ня_бёс па_сы_ла_е,
з мі_лай ус_меш_кай ма_лых за_баў_ля_е.
Ра_ніч_кай ці_ха ля вуш_ка ка_зы_ча,—
бу_дзіць: ўставай, і на ву_лач_ку клі_ча.

Месячык, зоркі — пасцель пасцілаюць,
Срэбнай тканінай ад сцюжы ўтуляюць,
Ветрык цяплюсенькі ціханька дзьмець:
«Люлі, дзіцятачка, люлі»,— пяець.

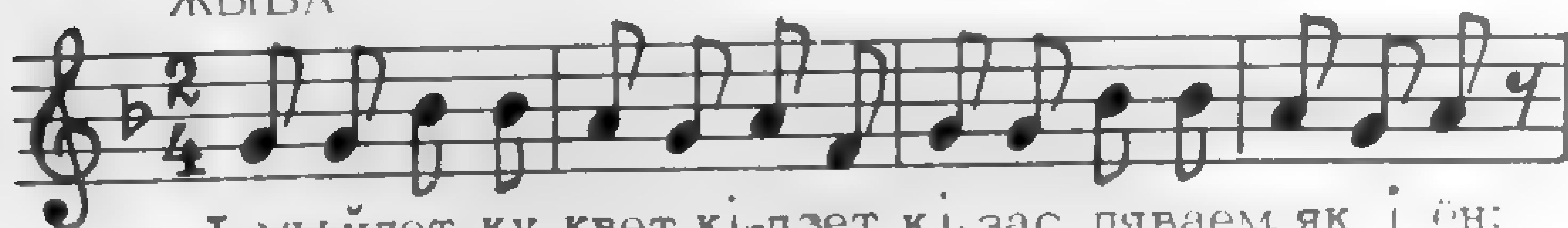

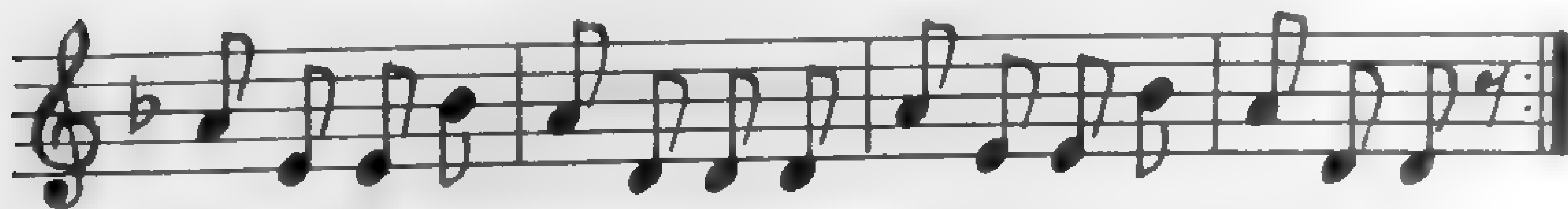

Пройдуць годы — скараходы,
Дні дзяцінства праміnуць,
Сцюжы, буры і віхуры
Не дадуць тады заснуць.
(З лесу чуюцца вясёлыя крыкі, кветкі перастаюць спяваць, слухаюць, паволі кола разнімаецца.)

Незапамінайка
Ідуць! Нашы йдуць.

Усе
(адна за аднэй, спатыкаючы)
Ідуць! Нашы! Йдуць!

З'ЯВА IV

З лесу выходзіць Ружа, першая сярод кветак, вясёлая, рухавейшая і крышачку вышэйшая ад усіх.

Ружа
Кажуць мне, мае сястрыцы,
Быццам дзіва вы знайшлі.
Малы хлопчык?
(Прыглядаецца да Хлопчыка.)
А не самі
Яго ў лес вы завялі?

Першы званочак

Не, сястрыца, ён быў з маткай,
Ды згубіўся неяк сам;
Матку ўсё шукаў, бядацтва...
І прыблукаўся аж к нам.

Ружа

Што ж вы тут без нас рабілі?
Чым прынялі вы гасця?

Незапамінайка

Карагод яму вадзілі
І спявалі...

Ружа

А дзіця?

Першы званочак

Спаў, нябога, час увесь.

Другі званочак

Не хацелі мы будзіць.

Незапамінайка

Прыкажы ты нам сама,
Што з ім, бедненькім, рабіць.

Ружа

Што, па-вашаму?

Першы званочак

Яго абдараваць мы мусім шчасцем.

Другі званочак

І грошы даць яму, каб знаў
І помніў дзікі лес і кветкі.

Незапамінайка

І пекны сон, каб ўспамінаў яго
Усё жыццё ён —
І нават і тады, калі яму
Благія сны пачнуць збывацца
Усё часцей...

Р у ж а

Ну, значыць, вы сказалі ўсё, што думала і я;
Іначай я сама бы не зрабіла.
Дык слухайце: вось тут, на гэтым мейсцу,
Дзе мы стаім,
Вялікі скарб закопаны; яго
Дзіцяці аддамо, каб меў з чым жыць.
А каб умеў шчаслівым быць,
Дык сон яму пакажам, казку.
Няхай усё жыццё ён лес прыпамінае
І дзякуе за сон.
Дык зараз...
(Глядзіць навокал: кветкі, зразумеўшы
знак, разыходзяцца ў шырокае кола.
Ружа нахіляе рукой галінку ад куста
і ёй дакранаецца да Хлопчыка.)
Няхай пачнецца казка!
(Пры апошніх словах раптам
яркае святло кладзецца шырокім
праменем на Ружу і Хлопчыка.
Хлопчык узварухнуўся,
паднімае галаву і праціраe вочы.)

З а с л о н а.

АБРАЗ II

Сцэна — альтана з дрэваў, галіны каторых, паспляtaўшыся, твораць як бы цыркульны строп. Пасярэдзіне — увойсце, завешанае павучыннем, на якім — залаты павук. Відаць, што альтана апіраецца на чосаных з жоўтага дрэва арках, каторых слупы і цыркулі амаль не саўсім хаваюцца ў галлі і лісцях. Дрэвы — дзіўныя, хваіны і лісцяныя, але з яскравымі кветкамі. У глыбі альтаны, у левым кутку на трох прыступачках — як бы трон, высокі ўслон. Каля тыльнай і правай сцен — услоны, каторыя, як і трон,— з нейкага бліскучага крышталю. Наперадзе, з правага боку — сярэбраныя кросны з залатою асновай. У адным месцы левай сцяны — заросшы ўючыміся ружамі (незвычайна вялікімі) чатырохкутнік — як бы запон над нейкімі дзвярыма. Праз увесь абраз шчабечуць-заліваюцца птушкі.

З'ЯВА I

Сялянaчка прылягла на троне. Чатыры папрадухі — дзве ля тыльнай і дзве ля правай сцен — сядзяць на ўслонах і прадуць. Ткачыха сядзіць ля красён, аб нечым замысліўшыся.

Сялянaчка

Што вы, дзевухны мае,
Прыуціхлі, прыунылі?
Ні адна не запяе —
Хоць бы гаварылі
Аб чым-небудзь... Ўсё маўчаць,
Як ім слоў не стала.
Ах, каб я магла спяваць —
Я б вам заспявала!

Адна з папрадух

Ой, паненачка, не грашыце людзям,
Гэта ж голас маеце чысты, салаўіны,
І як мы часамі промеж сябе судзім,
Дык спяваць вы голасна й хораша павінны.

Сялянaчка

Ах, не тое, ах, не тое!
Хіба ж можна пець ў няволі,
Калі туга сэрца кроіць?..

Другая папрадуха

Эй, паненка, у гэткай холі
Грэх тужыць, ды сумаваці,
Ды красу сваю губіць...

Сялянaчка
(горача)

Не хачу я гэтак жыць!
Я расла ў мужыцкай хаце...
Тата... Мілыя браточкі...
(Плача.)
Мама-любка... гадавала...

Ткачыха
(падыходзячы, пацяшае)

Пашкадуй, паненка, вочкі.

Сялянaчка
(з гневам)

Нашто буду шкадаваці? —
Каб мне імі здрайцу бачыць,
Што забраў мяне праз сілу?

Т к а ч ы х а
(ласкава)

Дык не можна ж гэтак плакаць...

С я л я н а ч к а
(устаючы, да Ткачыхі)

Ах, мне гэты свет пастылы!
(Абнімаючы Ткачыху.)
Заспявай ты, любанька, заспявай ты, міла,
Тую песню сумную, што я навучыла! —
Можа, гора ўкоіцца, пераціхне, згіне.
Ты, як я, няшчасная,— паслужы дзяўчыне.

Т к а ч ы х а

Зараз, зараз, панначка мая ты гаротная,
Абы б твае думкі мінулі маркотныя.
(Пайза. Ткачыха спявае.)

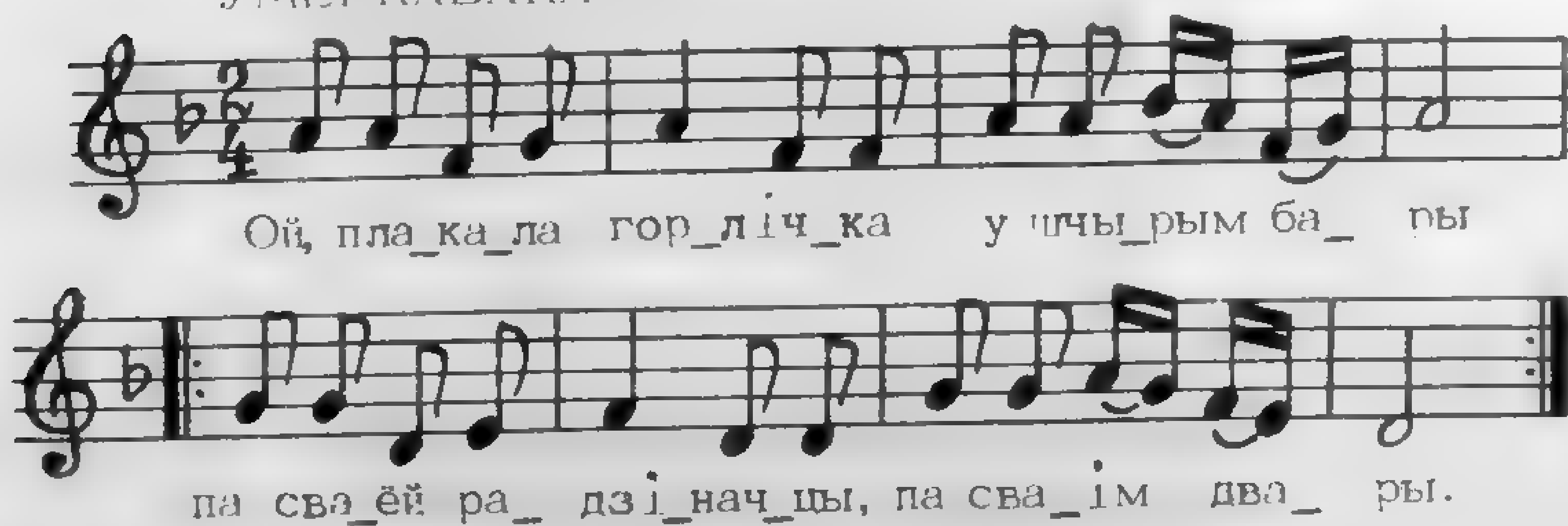

У роднага татачкі
Ў прыволлі жыла,
У роднай матуленькі
Пастушкай расла.
А браты, саколікі,
Мяне сцераглі,
Ласкавы, прыветлівы
Са мною былі.
Надумалась коршуну
Мяне пагубіць —
Надумаўся горлічку
Ў няволю ўсадзіць...
(Ткачыха спявае адразу
чатыры радкі, а потым усе паўтараюць
за ёй апошнія два радкі.)

З'ЯВА II

Пад канец песні, каторая наводзіць на дзяўчат задуму, у дзвярах з'яўляецца Хлопчык. З вялікім зацікаўленнем глядзіць на дзяўчат, і усё. Сялянaчка, убачыўшы раптам яго, ад здзіўлення не можа нічога выгаварыць, хаця як бы памыкаецца нешта сказаць. Потым зрываецца з месца і радасна перабівае спявачак.

Сялянaчка

Дзяўчаткі! Дзяўчаткі! Госць!

Папрадухі і Ткачыха
(убачыўшы Хлопчыка, здзівована, разам)

А-а! Ай! Хлопчык!.. Просты... Хлопчык...

Сялянaчка
(падбягае да Хлопчыка
і за руку ўводзіць яго ў альтану)

Хадзі, хадзі, наш госцік любы!
Хадзі, не бойся нас, дзяўчат!

Хлопчык

А мама дзе?

Ткачыха
(разам зразумеўшы пытанне)

Шукае згубу...

Сялянaчка

Чыя? Твая?

Хлопчык

Але!..

Сялянaчка

Наўрад
Яна сюды зайсці б магла.
Не, не, дзіця, твая матуля
У нас ніколі не была! —
Але нічога! Лепш скажы нам,
Якім здарэннем ты забрыў,
Куды не ходзіць і звярына?

Хлопчык
Я ж хіба вам не гаварыў,
Як мы сягоння зрана, мамачка і я,
У лес пайшлі абое назбіраць лам'я,
Бо мы небагата, мы бедна жывём,
Хаця сваё жыцце нягоршым завём.
Сушняк зараз мама пачала збіраць,
А я схацеў кветак для мамы нарваць.
Рвучы тыя кветкі, ад мамы адбіўся,
Хадзіў, хадзіў лесам, пакуль заблудзіўся.

Ткачыха
Ай, вось няшчасце!

Адна з папрадух
Аяй, аяй, бедны!

Другая папрадуха
Якая ж то матка, што спусціла з вока
І дала дзіцяці зайсці так далёка!

Трэцяя папрадуха
Трэба ж гэтак: ў лесе дзіцятка пакінуць!
Маглі звяры з'есці, і так мог загінуць!

Сялянка
Ціха, сястрыцы! У добры ён час
Трапіў здарэннем к нам ў госці:
Знойдзе дарогу ён, выведзе й нас,
Вызваліць бедных...

Адна з папрадух
(здзіўлена)
А вохці!
Як ён зробіць гэты цуд?
Як жа станецца яно?
(Хлопчык слухае здзівіўшыся.)

Сялянка
Той, хто нас сюды садзіў
(паказвае рукамі навакол)
Мне усё адкрыў даўно...
(Да Хлопчыка.)
Слухай, хлопча: нас адзін
Чараўнік дзяржыць ў няволі.

Ён заморскай ведзьмы сын,
Злы вядзьмар, і мы ніколі
З-пад яго замкоў ўцячы
Не здалелі б, каб не ты.
Але дзержыш ты ключы,
Ты, што любіш так цвяты.
(Падводзіць Хлопчыка да ружанай заслоны, паказуючы рукой на заслону.)
Бачыш: ро́жы! — Гэта дзверы —
Сам вядзьмар іх змайстраваў,
А за гэтымі дзвярыма
Ён жалейку захаваў.
Як зайграць на тэй жалейцы —
Уцячэць адсюль вядзьмар
За тры моры-акіяны,
І не стане болей чар.
Але мы зачараваны,
Нам дзвярэй не адчыніць,
Толькі ты, неспадзяваны,
Можаш гэта учыніць
І сябе і нас уволіць...

Хлопчык
(жвава, з бляскам у вачох)

Праўда? Як жа?

Сялянaчка

Сашчыкні
Адну ро́жу ты рукой
І убачыш, як заслона
Распадзецца прад табой.

Ткачыха
(сумняваючыся, махае рукой)

Не адна з нас ро́жы рвала,
Дый нічога не відаць!

Сялянaчка

Бо пад чары ты папала
(паказваючы на Хлопчыка),
А ён здолее іх зняць!

Хлопчык

Я спрабую.

*(Падыходзіць да заслоны
і мяркуецца сарваць ружу.
Папрадухі, Ткачыха і Сялянačка
глядзяць на яго
са страхам і надзеяй.
Хлопчык, адрываючы руку.)*
Ой, пячэцца,
Маўляў, жыжка-крапіва...

Сялянačка

Рві, нічога!

Хлопчык

Кепска рвецца...

Сялянačка

Асмяляйся! Рві... Раз...

Хлопчык

Два!
*(Моцна, адразу тузае
адну ружу і зрывае яе.
Заслона падае, і ў глыбі
тайніка відаць абітую
зялёным саф'янам шкатулу.
Хлопчык хапае ў рукі
шкатулу і вымае з яе
просценькую жалейку.
З трыумфам.)*
Вось яна!

Ткачыха і Папрадуха

Дудка! Дудка!

Сялянačка

Я казала!
*(Чуецца гук трубы. Усе,
апрача Сялянačкі, палохаюцца.)*

Папрадуха і Ткачыха

Ён! Ён! Пакарае ўсіх яшчэ!

Сялянačка

Не, цяпер нам страху мала,
Сам ад нас ён уцячэ.

(Раптам надумаўшыся.)
Трэба ўдаць, як не бывала
Тут нічога і ні ў чым,
Каб яго душа не знала,
Што зрабіць мы хочам з ім.
(Да Ткачыхі і Папрадухі.)
Вы на мейсцы сядзьце чынам
І пачніце ўсе спяваць.
(Да Хлопчыка.)
А ты, хлопча, як я скіну [1]
Рукой — зараз пачні йграць...
(Усе разыходзяцца і сядаюць, як спачатку. Сяляначка хавае Хлопчыка за сваім крэслам і сама сядае, як у пачатку сцэны.)

Усе
(спяваюць)

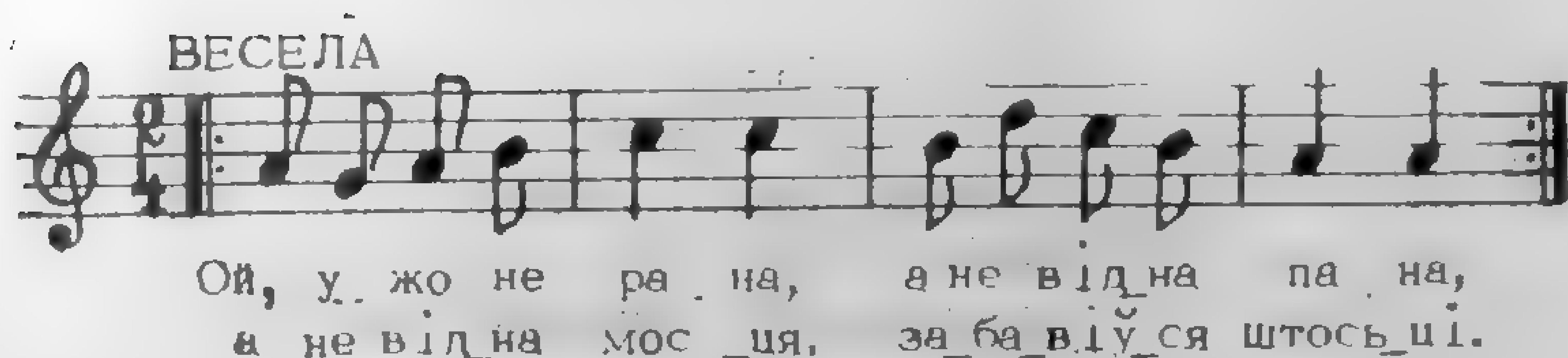

З'ЯВА III

На парозе з'яўляецца **Гаспадар-чараўнік** у высокай футранай шапцы, з доўгай да кален сівой барадой, у чырвоным кантушы і зялёных саф'янавых ботах. Насустрач яму кідаецца **Сяляначка** і за абедзве рукі вядзе яго на сваё месца. Абнімае і цалуе яго, саджае на ўслон, але ўсё робячы так, каб ён не відзеў змены, якая зрабілася з заслонай. Знімае з яго шапку, потым угаворвае зняць боты і раптам, адставіўшы іх далей, засмяяўшыся, адскакуе ўбок і дае рукой знак Хлопчыку. Праз увесь гэты час дзяўчаты пяюць, а як толькі пачынае граць дудачка — сціхаюць.

[1] Скіну — дам знак *(паланізм)*.

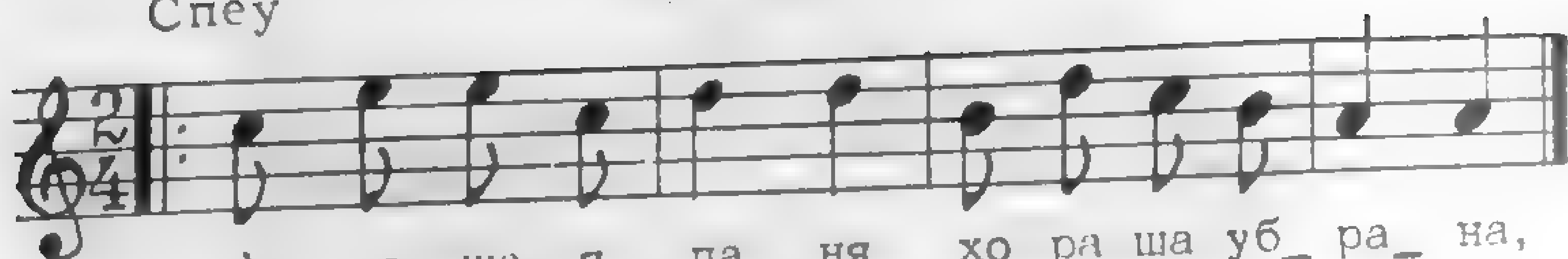

Птаха прыляцела
З мора-акіяна,
Села на вароцех:
— Прынімайце пана!
Прыехаў, прыехаў,
Прывёз нам гарэхаў,
Для яснай малжонкі
Прывёз два пярсцёнкі...

Пачынае іграць дудачка, песня перарываецца, птушкі перастаюць спяваць. Чараўніка як бы нешта падкідае з месца: ён дзіка азіраецца наўкол і, убачыўшы тайнік раскрытым, бяссільна падае на месца — ад страху, але зараз жа падскакуе зноў і, не могучы нічога сказаць, уеццца на месцы, як уюн, і крывіць усялякія грымасы,— такім спосабам паволі спускаецца з прыступак на памост, хапаючыся то за бакі, то за галаву, то за грудзі, то за бараду. Хлопчык выходзіць пры гэтым наперад і грае, ідучы за Чараўнікам, каторы, як пабіты сабака, пасуваецца да дзвярэй. У вачах Чараўніка — часам страшны, бяссільны гнеў, часам шкода, часамі — страх. Падышоўшы да дзвярэй, ён, як маланка, кідаецца вон. За ім у лесе чуецца трэск ламаючыхся дрэваў, гром, моцны свіст.

З'ЯВА IV

Тыя ж, без Чараўніка. У альтане робіцца шмат святлей; відаць, як сонечныя праменні, прабіваючыся праз лісце, іграюць светлымі плямкамі на сценах, тварах, падлозе: ружаная заслона сама паднімаецца і закрывае тайнік. На тварах усіх, апроч Сяляначкі і Хлопчыка, відаць вялізную радасць, змяшаную з такім жа здзіўленнем. Толькі Хлопчык не страціўся[1]: ён з цікавасцю разглядае просценькую жалейку. Сяляначка глядзіць угару, як бы дзякуючы некаму. Гэта сцэна як можна нядоўгая.

Т к а ч ы х а і п а п р а д у х і
(падаючы на калені і, злажыўшы,
як бы молячыся, рукі, у адзін голас)

Дзякуй табе, долечка, за гэтакі цуд,
Што мы не асталіся, не згінулі тут...

С я л я н а ч к а
(з нецярплівасцю)

Дурныя, вас не доля збавіла,
А хлопчык гэты. Гэта ён
Не шкадаваў сваіх маленькіх рук
Для нашага дабра — дык дзякуйце
Яму.

Т к а ч ы х а і п а п р а д у х і
(саскочыўшы з каленяў, з крыкамі)

А гэта праўда!
Праўда! Ён збавіў!
(Кідаюцца на свае месцы і зараз жа
варочаюцца бягом да Хлопчыка,
несучы ў руках падарункі.)

П е р ш а я п а п р а д у х а

Вось клубок вазьмі ты ніцей залатых,
Я іх сама напрала. У якія б нетры ты
Ні трапіў — не бойся з ім. Кінь толькі —
Ён пакоціцца і выведзе дамоў.
Яго сама я прала, але ўцякаць баялася,
Бо Чараўнік усё роўна бы дагнаў.
(Аддае залаты клубок Хлопчыку.)

---

[1] Не страціўся — не разгубіўся.

Другая папрадуха

А гэта — пасак мой. Надзень яго,
І сілы у цябе аддасца утрая.
(Аддае пасак.)

Трэцяя папрадуха

А ад мяне кудзельку вазьмі прадзіўную,
З якой яна расліны — я не ведаю,
Але як дзьмухнеш на яе, дык зараз самалёт
Перад табой рассцелецца, кілім.

Чацвёртая папрадуха

Вазьмі зярняты гэтыя. Пасееш, і ўродзіцца
З іх залаты табе лянок.

Ткачыха

А я хачу табе аддзякаваць апраткай гэтаю —
Зімой у ёй не холадна, а ўлетку не пячэць.

Сялянaчка

А я табе, збавіцель наш, вось што прыгатавала:
Не мела чым дарыць, дык ад яго забрала —
Вось гэта боты-скараходы і шапка-цемязень,
Яны хоць для якой прыгоды у жыцці
Не шкодзяць.
(Падае.)
На, надзень.

Хлопчык

Не-не, не буду, надзяваць я —
Бо ў іх ад вас я уцяку..
Але скажэце мне: багацця
Нашто мне столькі, мужыку?
Што з ім рабіціму?..

Сялянaчка

Для братняй
Яго карысці ужывай
І, як сягоння нам, хлапчына,
Ўсім шчыра ў горы памагай.
(Да ўсіх весела.)
Ну, а цяпер ідзём адгэтуль! —
Хай будзе птушкам гэты дом,
Ў якім не бачылі мы свету.
Ідзём!

Хлопчык
(радасна)

Ідзём!

Папрадухі
(таксама)

Ідзём!

Ткачыха
(таксама)

Ідзём!

Усе варушацца з альтаны.

Заслона.

АБРАЗ II

На сцэне ўсё, як у канцы першага абраза. Тыя самыя асобы ў тых самых пастацях, тыя ж дрэвы, травы, кветкі — усё, як у канцы першага абраза.

З'ЯВА I

Ружа
(адпушчае галінку, каторая зноў выпростваецца)

Скончылася казка... Час пачацца жыццю!
(Пры гэтых словах прамень, асвятляўшы Ружу і Хлопчыка, знікае, кветкі збіраюцца зноў у кола каля іх.)
Зараз ён устане і памкне дамоў.
Ды і вы, сястрычкі, зараз пабяжыце,
Бо і слонца хутка скоціцца далоў.
Ці вы ўсе у зборы?

Першы званочак

Не, аднэй нямаш.
Незапамінайка з вёскі не прыйшла.

Ружа

Куды ж яна збегла?

Трэці званочак

А у вёску тую, адкуль хлопчык наш,
Мы яе прасілі, каб матку прывяла.

Ружа

А?.. Вось гэта добра. Так яно і трэба,
Незапамінайка пэўна справіцца з усім.
Ну, пачырванела на захадзе неба,
Досыць нам тут дляцца.
(Пытаецца ў першага, другога,
трэцяга і чацвёртага Званочкаў.)
А вы тут пры ім?

Чацвёрты
і іншыя званочкі

Мы адгэтуль самі...

Ружа

Ах, я прызабыла!
Трэба скарб адзначыць той, што тут ляжыць.
Чым яго адзначыць, каб прыметна была?
А!.. Знайшла, знайшла я! — Грыб тут пасадзіць!
(Перасаджвае з другога месца на тое,
каля якога спіць Хлопчык, вялікі грыб.
Да тых, што застаюцца.)
А вы заспявайце яму калыханку,
Хай, пакуль да маткі, саладзей паспіць!
(Да ўсіх.)
Ну, пара, сястрыцы!
(Да тых, што астаюцца.)
Да другога ранку,
(Збіраецца ісці з іншымі кветкамі.)

Званочкі
(каторыя астаюцца)

І табе, красуня, сон вясёлы сніць!

Ружа і іншыя кветкі адыходзяць. Першы, другі, трэці і чацвёрты Званочкі становяцца на свае месцы за кустамі.

З'ЯВА II

Хлопчык спіць, як раней. Званочкі толькі аднымі галоўкамі выглядаюць з-за кустоў. Ціхі-ціхі пачынаецца спеў калыханкі і паволі мацнее, але не да поўнага голасу. Падчас спеву змрок гусцее, і пад канец абраз асвячаецца месяцам.

Незапамінайка

(ціхенька, на пальчыках,
выбягае на сцэну, на хвіліначку
схіляецца над Хлопчыкам
і таксама бяжыць
на сваё месца.
Спеў у часе гэтага
не перарываецца.)

Спеў

УМЕРКАВАНА. СПАКОЙНА

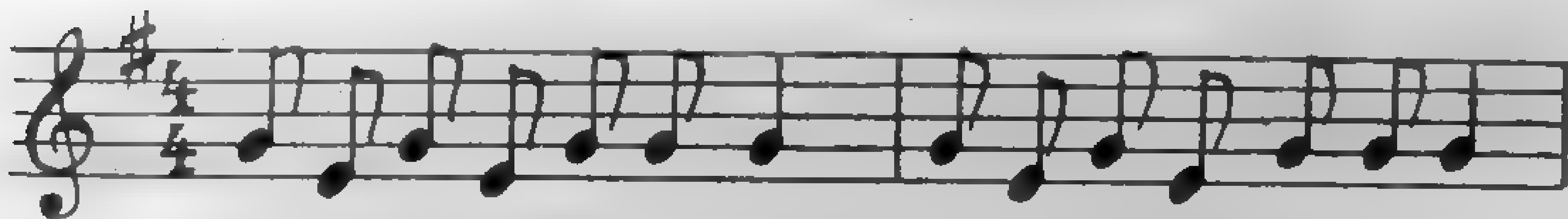

Бор заснуў і ціха спіць,
Месяц лісце серабрыць.
Ветрык-жэўжык шмыгануў,
Роску з лісцяў страсануў.
Трэба спаці, ветрык-свет,
Бор бурчыць яму услед.
Люлі, люлі — на палёх
Над ракой туман залёг...

Некалькі разоў у часе песні ў лесе чуецца далёкі кліч: «Сынку! Сынку!» Перад апошнімі словамі песні ён чуецца саўсім блізка — тут жа, у кустох. Кветкі як бы ўздрыгваюць і перарываюць спеў. З-за кустоў выходзіць Матка.

З'ЯВА III

Матка
(шукаючы промеж кустоў,
слабым голасам)

Сынку! Сынку! Сынку!
(Выходзячы наперад.)
Мілае маё, каханае дзіцятка,
Дарагі ты мой званочак залаты,
Заблудзіўся, бедненькі, ў лесе, як ягнятка,
Адгукніся, маё роднае, дзе ты?..
Сыначку! Сыночак!
(Заўважыўшы Хлопчыка.)
А хто ж гэтта, скорчыўшыся, пад кустамі спіць?
(Прыглядаецца,
а пасля, пазнаўшы, кажа.)
Сыначку! Дзіцятка! Рыбка мой! Каточак!
Сыначку!

(Будзіць. Хлопчык абуджаецца;
соладка пацягуецца пасля сну і,
увідзеўшы Матку, успамінае, дзе ён,
і кідаецца ёй на шыю.)

Хлопчык

Мамачка!
(Цалуе Матку.)

Матка
(цалуючы Хлопчыка)

Сыночак! Месячык!

Хлопчык

Як мяне знайшла ты?

Матка

А ты як тут спаў?

Хлопчык

Ох! Не мог я сцежкі адшукаць да хаты
І ужо не помню, як сюды папаў.
(Раптам.)
Ах, які я відзеў сон!
Каб ты, мама, знала!
Мне й цяпер здаецца ён...

Матка

А я? Як шукала
Цябе, сынку... Каб ты знаў,
Як душа балела...
Страх мяне такі абняў,
Што ледзьве не млела.
Голас твой ў маіх вушах
Ўсё звінеў, як струнка:
«Мама, мама, памажы!
Мама! Дай ратунку!»

Хлопчык

Мамачка бедная! Столькі трывогі
Ты праз дурнога мяне прыняла!
(Пацяшае Матку.)

Матка

Не, мае дзеткі, не будзь к сабе строгі:
Я наўмысля цябе завяла
Ў гэтыя нетры...

Хлопчык
(не верачы, з абурэннем)

Няпраўда?

Матка
(прыцягуючы яго да сябе, з плачам)

Ой, каб гэтак!
Каб няпраўдаю было! —
Мяне б скруха так не брала,
Так бы сэрца не пякло!
Але праўда!.. Мусіць, знаеш,
Як прыходзіцца нам жыць:
Ані хлеба, ні да хлеба
І няма дзе зарабіць!..
(Плача.)

Хлопчык

Не плач, мамачка-галубка,
Прамінець усё, як цень.
Голад, холад нас з табою
Не разлучаць ні на дзень.

Матка

Веру, веру, маё шчасце,
Залаценькі хлопчык мой,
Што ні холад, ані голад
Не раздзеляць нас з табой!
А цяпер, маё каханне,
Час ужо ісці дамоў.
Ото ж радасці там будзе,
Што ты вернешся здароў!

Хлопчык

Пойдзем, пойдзем!
(Убачыўшы грыб.)
Ай, што гэта?
Грыб вялізны які ўрос!

Матка

Грыб?
(Нахіляецца над грыбам.)
Мусіць, усё лета
Быў тут.
Бачыш, мохам як зарос.
(Да Хлопчыка.)
І які з сябе вялізны!
Рві, дый пойдзем — пуць не блізкі,
А нам вёрст са тры адмераць!..

Хлопчык
(радасна)

Вось і будзе чым вячэраць!
(Зрывае грыб, за якім паднімаецца дзёран, і з-пад яго аббітая срэбнай бляхай шкатула з медзянымі абручамі. Хлопчык у радасці цягне Матку за руку.)
Мама, мама, падзівіся,
Тут куфэрак нейкі з бляхі,
Рэчы нейкія знайшліся!
(Вынімае шкатулу і паказуе Матцы.)

Матка
(здзіўвована)

Ах!
І напраўду нехта тут
Нешта нейкае схаваў!

Дай адчынім,
ці не скарб
Пад табою тут ляжаў?
(Абое нахіляюцца і, адчыніўшы шкатулу, вымаюць з яе рэчы.)

Хлопчык
(хапае з радасцю жалейку)

Жалейка! Тая!

Матка

Боты...
(Вымае і ставіць іх на зямлю.)

Хлопчык
(паднімае боты і, пазнаўшы, кажа)

Скараходы!

Матка
(вымае)

Шапка...
(Кладзе на зямлю.)

Хлопчык
(паднімае з радасным крыкам)

Цемязень!

Матка
(вымае)

І вопратка багатая...

Хлопчык
(не ўстрымлюючы радасці)

Мама, любка,—
гэта ж сон,
Сон мой дзіўны!
Каб ты знала,
Што я тут надойчы сніў!
Тут навокал ўсё спявала,
Чараўнік тут страшны быў...
Яго я прагнаў ігрой
Вось на гэтай во жалейцы.

Матка
(спыняючы)

Перад ноччу,
хлопчык мой,
Так не трэба гаварыць.
Яшчэ ў лесе,
можа быць,
Праз такія словы зблудзім...

Хлопчык

Не,
блудзіць ужо не будзем.
(Паказуючы залаты клубок.)
Во ў клубку у гэтым сіла:
Ён дарогу,
дзе б ні была,
Сам пакажа,
толькі кінуць...
(Кідае клубок.)

Матка
(хапаючы яго за руку, каб стрымаць)

Што ты робіш,
ніці згінуць...

Хлопчык
(паказуючы другой рукой)

А глядзі, глядзі ж!

Матка
(здзівована)

І праўда!
Клубок коціцца прасцютка...
Ды не трацьма ж ні мінуткі,
Пойдзем зараз!..
(Збіраючы рэчы, каб ісці.)

Хлопчык
(скідае лапці і адзяе боты)

Вось я толькі скараходы
Замест лапцікаў адзену...

Матка

Што ты, дзетачкі, надумаў
Тут у лесе рабіць змену?

Хлопчык

Я хачу папрабаваць,
Як у іх хадзіці трэба
І як імі кіраваць...
(Устаўшы да Маткі.)
Ну, цяпер ідзём дамоўку!
Куфар, мамачка, бяры.

Матка
(хоча надзець яму шапку)

Надзень шапку на галоўку!

Хлопчык
(рукой не дае адзець)

Не, не трэба без пары!
Пойдзем!..
(Бярэць Матку за руку
і хоча ісці разам,
але зараз жа апераджае яе
і хаваецца ў лесе.)

З'ЯВА IV

Матка
(крычыць Хлопчыку ўслед)

Сынку!.. Сынку!..
(Ламаючы рукі.)
Божа мой! Зноў згубіла!..
(Крычыць у лесе.)
Сынку!.. Сынку!..
(У роспачы ламае пальцы
і аглядаецца навокал.
Чуецца голас Хлопчыка з лесу.)

Хлопчык

Я тут, мама!
(І зараз жа ён выбягае сам
вялізнымі крокамі і, стаўшы з імпэту,
аж сеў у траву.)

З'ЯВА V

Матка і Хлопчык.

Матка
(з дакорам да Хлопчыка)

Ці ж так можна жартаваці?!
Гэтак матку абіждаці...
Ад каго ты навучыўся?

Хлопчык
*(жыва ўскочыўшы з травы
і лашчачыся да Маткі)*

Не, матуля дарагая,
Гэта боты-скараходы
Ў гэтым разе вінаваты:
Як памчалі,
як памчалі,
Не замчалі чуць да хаты.

Матка

Праўду кажаш?

Хлопчык
*(не адказуючы, сядае скідаць боты.
Гледзячы на яе ўгару)*

Я іх скіну,
Панясу ўжо у руках...
*(Устаўшы, трымае ў аднэй руцэ
боты, другой бярэ Матку за руку.)*
Пойдзем, мама!

Матка

Пойдзем, сыну!
Прамінуў ужо мой страх,
І трывога больш не мучыць:
Ўжо мы разам...

Хлопчык
(жыва, у вялікай радасці)

Разам, разам!
І ніхто нас не разлучыць!
(Ідуць дамоў.)

З'ЯВА VI

Першы, другі, трэці і чацвёрты Званочкі і Незапамінайка паказуюць галоўкі з-за кустоў і, гледзячы на пайшоўшых Матку і Хлопчыка, ціха шэпчуць: «Пайшлі з лесу, пайшлі з лесу» і з гэтым шэптам зноў хаваюцца. Услед за гэтым пачынаецца нямы спеў калыханкі. У лесе робіцца цямней. Перад канцом з нямога спеву калыханкі крышачку мацней выдзяляюцца словы:

Ходзіць месяц промеж зор,
Спіць, заснуў драмучы бор.
Тучкі мкнуцца у паўсне,
Часам ветрык шалясне...

У часе спеву паволі апушчаецца заслона.

Канец.

ШЧАСЛІВЫ ЧЫРВОНЕЦ

Казка ў двох абразкох

АСОБЫ

Ж а б р а ч к а — старэнькая, нізенькая, гадоў мае — бог яе ведае колькі.

Р у с к і — у брылю, рускай паддзёўцы, ботах бутэлькамі, з скураной калiткаю праз плячо.

Г а н д л я р к а л а с о т к а м і
Г а н д л я р к а в о п р а т к а м і — Звычайныя местачковыя мяшчанкі-гандляркі. Разбітныя. беглавокія — з такімі ж калiткамі, як у Рускага.

С л я п ы — такі, каторага ўсякі бачыў, з лерай і даўгім кіем.

Г а б р у с ь —
Г а л ь я ш —
Т а р э с к а —
С т э ф к а —
Г а н у с ь к а —
А д н а д з я ў ч ы н к а —
М і к а л а й —
І в а н ь к а —
Т о д а р —
М і х а с ь —
А н д р э й —
П я т р у к —
Усё вясковыя дзеці, шкаляры. Габрусю 12 гадоў, Гальяшу 10, каля 11 гадоў. Рэшта дзяцей у веку ад 9 да 12 гадоў. Адзеты звычайна, па-вясковаму, хто бядней, хто крыху багацей, хаця больш-менш усе роўна.

П а в а д ы р — гадоў 7—8. З торбачкамі для хлеба.

В я с к о в ы я х л о п ч ы к і і д з я ў ч а т к і школьных гадоў.

АБРАЗ І

Дарога за сялом. Удалечыні, праміж лугоў, відаць рэчка. За імі няроўны відок. Невысокія непрарыўныя горы, пакрытыя зараснікам, праміж якога там-сям — старэйшыя дрэвы. Справа пад вечар. Каля дарогі валяецца таўстáя калода.

З'ЯВА І

Ж а б р а ч к а выходзіць з правага боку, апіраючыся на даўгі кій, і ідзе па дарозе. Адзенне яе зборнае, з усякіх лахманоў. Абвешана торбачкамі і кайстрачкамі.

Ж а б р а ч к а *(убачыўшы калоду)*. А, адпачыць можна! *(Сядае на калодзе, палажыўшы кіёк каля сябе, і зверху ўніз гладзіць сабе ногі; прамаўчаўшы.)* Ходзіш, ходзіш, цягаешся, валочышся па свеце... Апрыкрала! Людзі мяняюцца, а я ўсё адна... Усякаму дагадзі, усякаму шчасця дай, а мала хто падзякуе,— усякі на долю наракае. «Доля такая, доля гэтакая»,— а я ўсё адна — ні доб-

рая, ні благая... Не ўсё ж роўна людзі, што ў гэтай вёсцы, што ў тэй? Мне ўсё роўна! Я іду, сваё раблю, а назад не аглядаюся. Бывае так, што часамі таго самага чалавека на дарозе спаткаю,— дык што ж? Мне ўсё роўна: той чалавек, гэты чалавек — адны людзі!.. Для ўсіх адным шчасцем сееш, а што яно няроўна абыходзіць, ды я ў гэтым нявінна... Я сабе іду, сваё раблю, а аглядацца некалі: людзей шмат, я адна — усім дагадзіць мушу... Вось так *(вымае з адной кайстры жменю чырвонцаў і кідае яе на дарогу, рассяваючы)* вымеш, пад ногі кінеш, а хто знойдзе і як спажыве, хто яго ведае — мне аглядацца няма калі! *(Зноў гладзіць ногі.)* Ох, ножкі мае... ножачкі, замучыце вы мяне, так балючы. *(Нахіляе галаву ніжэй і ніжэй, ціха мурмоча сабе пад нос, задрэмліваючы, і, заснуўшы, ссоўваецца з калоды на зямлю і кладзецца на бок. Мурмоча, як бы праз сон.)* Ды і я вас мучаю... Ножачкі... Людзі... Людзей шмат... Хадзі, хадзі... А я не аглядаюся...

З'ЯВА II

Жабрачка і шкаляры.

Шкаляры выбягаюць гурмам,— відаць, варочаюцца са школы. Хлопцы, дзяўчаткі — вясковыя дзеці, па-ўсякаму адзеты. Наперадзе іх Габрусь. Крычыць, абярнуўшыся да другіх, махаючы кніжкамі.

Габрусь. Хлопцы! Дзяўчаты! Каму дамоў не пільна?

Усе *(пытаюцца разам, але кожны па-свойму)*. Чаму? Дык што? А што будзе? *(Чуецца некалькі галасоў.)* Мне, мне...

Габрусь. Бо каму не пільна, дык маглі б тутака астацца пагуляць.

Некаторыя. Можна! Можна!

Адна дзяўчынка. А мне трэба ісці: мама казала не бавіцца. *(Ідзець.)*

Тодар. А мне есці хочацца: снедаць нічога з сабой не браў.

Ідзець ён, а за ім і першай дзяўчынкай дзеці часткаю расходзяцца. Некаторыя моўчкі, некаторыя з слоўмі: «І мне трэба ісці», «І я не магу астацца», «У хаце чакаюць» і інш. аддзяляюцца і ідуць. Ім услед з той часці, якая застаецца, крычаць: «Стэфка, пачакай! Пойдзем разам, толькі крышку пагуляем», «Яська, куды ты?» і г. д. Але да іх адказуюць тыя, каго клічуць,— «Не пайду», «Мама казала» і г. д.

З'ЯВА III

Некаторыя астаюцца, усяго душ 10, з іх 3 дзяўчынкі...

Стэфка (*да Габруся*). А ў што гуляць будзем?

Габрусь. Ды ў што хочаце. Ну, у гарэлыша давайце!

Тарэска. Не, не, лепей у звон.

Мікалай. У жмуркі! У ката!..

Гануська. У сяло!

Іванька і іншыя (*наперабой*). У краскі! У Маскву! У караля! (*Потым крычаць.*) У соль, будзем у соль гуляць! У соль! У соль!

Габрусь. Ну, хто сядзе са мной? (*Сядае на зямлю.*)

Мікалай. Я! (*Падбягае і сядае, рэшта становіцца ў кучы і потым, расцягнуўшыся ў адзін рад, пераходзяць праз ногі сядзячым на зямлі, спяваючы хорам. «Ідзець байдак без солі, без солі! Ідзець байдак без солі, без солі». Перайшоўшы так, паварочуюцца назад і адзін па адным пераскакуюць праз ногі тых, што сядзяць, з крыкам: «Ідзець байдак з соллю!» Чацвёртага з чаргі, Іваньку, Габрусь ловіць.*)

Усе. Ай-яй, Іванька папаўся, не перайшоў з соллю!

Габрусь (*устаўшы, да Іванькі*). Ну, цяпер ты сядай, а я соль пацягну. (*Усе пачынаюць гульню зноў, Мікалай злавіў Стэфку, каторая, як толькі Мікалай устаў, кажа.*)

Стэфка. Ай, я не хочу сядзець! Што гэта за гульня, каб сядзець? Лепей у што-небудзь другое будзем гуляць.

Габрусь. А ў што другое?

Гануська. У перасечкі, у перасечкі!

Іншыя (*падтрымваюць*). У перасечкі, у перасечкі!

Габрусь. А хто першы пачне гарэць? Хочаце, я буду?

Некалькі галасоў. Не-не, чатавацца, каму першаму!

Габрусь. Ну, добра, будзем чатавацца. Station ўцеся роўна. (*Усе становяцца каля яго пайколам, а ён пачынае лічыць напаўспяваючы.*)

I

Саломінка, яромінка
Прэла, гарэла,

На мора ляцела,
Выйдзі вон, Радзівон!

II

Цок — цылірок,
Пана Фіда футарок
Прэў, гарэў, пастарэў!
Апанас, выйдзь ад нас!

Калі скончылася чатаванне, Мікалай, катораму прыпала гарэць, кажа: «Ну, станоўцеся, будзем гуляць». Усе становяцца за яго плячыма пара за парай, а Тарэска не мае сабе пары.

Тарэска. А ў мяне пары няма.

Мікалай. Дык пастой так, пакуль мы не скончым.

Тарэска. Ай, я не хочу, я бардзей дахаты пайду!

Некаторыя (*абярнуўшыся*). Чакай, Тарэска! Мы толькі раз абяжым без цябе, а потым усе будзем гуляць.

Тарэска (*стаўшы збоку, нараўліва*). Ай! Я не хочу.

Габрусь. Ай, слухайце, вунь Тарэсцы і пара ідзе!

Усе (*глядзяць на дарогу, адкуль прыйшлі; адзываюцца галасы*). Гальяш! Гальяш!

Мікалай. Хадзі хутчэй, Гальяш, станавіся ў пару!

З'ЯВА IV

Тыя ж і Гальяш, хлопчык гадоў 9—10, з кніжкамі, адзеты не горш за іншых шкаляроў.

Гальяш (*усім, каторыя яго абступаюць, некаторыя нават ухапіўшы за рукавы*). Куды вы мяне клічаце?

Габрусь. У перасечкі гуляць з намі.

Гальяш. Ой не, я і без гульні дамоў забавіўся! Будзе мама сварыцца, што спазніўся. Яшчэ трэба па каня ў лог ісці.

Мікалай. Паспееш! Разам пойдзем у лог. А дзе ж ты быў?

Гальяш. У вучцелькі. Дровы ёй заставаўся пілаваць.

Стэфка. Якія дровы?

Гальяш. Ды вучыцельчыны ж!

Габрусь. А хіба наша настаўніца сама свае дровы рэжа?

Гальяш. Як жа сама? Бачыш жа, я памагаць аставаўся.

Габрусь. Ну, то ты, ведама, любіш падласціцца...

Гальяш. Чаму так — люблю?

Габрусь. А што ж, астаецца памагаць вучыцельцы, маўляў, бы яна і наняць каго не магла?

Гальяш. А каго ж яна нойме? Ды і грошай у яе нямашака. Гэта ж яе мама хворая, дык усё сваё жалаванне аддае на яе лякобу. Чаму ж не памагчы? І што тут кепскага?

Тарэска. Праўда, праўда! *(Да першага хлапца.)* Ты не добры, Габрусь, не шкадуеш нікога.

Габрусь. Эт, усіх шкадаваць... Давайце лепей гуляць. *(Да Гальяша.)* Ты ў нас гульню толькі перарваў!

Гальяш. Вы самі мяне, не ведаю чаго, клікалі.

Мікалай. Гуляць, гуляць! Нашай Тарэсцы пары няма ў перацінкі стаць.

Гальяш. Не, я не магу, трэба ісці...

Мікалай. Астанься, астанься! Толькі адзін раз згуляем, ды ўсе пойдзем разам.

Усе *(просяць)*. Астанься! Астанься!

Гальяш. Ну, добра, добра, абы хутчанька, не забавіцца.

Мікалай *(хлопнуўшы Гальяша па плячы і падскочыўшы ад радасці)*. Гэтак лепей адразу казаў бы! *(Да ўсіх.)* Ну, у пары, у пары! *(Становіцца сам, а за яго плячыма становяцца іншыя, кажа: «Гару!» і аглядаецца назад.)*

Усе *(крычаць)*. Не, не, цур, цур! Не глядзі назад! Не глядзі назад! Глядзі роўна!

Мікалай *(затыкаючы вушы)*. Ой, не верашчыце ж так! Буду роўна... Ну, гару!

Усе *(хорам)*. Гары, гары яс-на, кабы не пагас-ла. Пых!

Пасля «пых» апошняя пара, абягаючы ўсіх, а таксама і Мікалая, стараецца злучыцца наперадзе. Перасечнік Мікалай ловіць аднаго з пары з крыкам: «Ага, братка, спаймаў! Ну, цяпер ты сячы!» — і, узяўшыся за рукі з другім з тэй пары, становіцца наперадзе ўсіх. Новы перасечнік, так, як і Мікалай, становіцца да ўсіх плячмі і крычыць: «Гару!» Тады ўсе, як перад тым, спяваюць зноў «Гары ясна...» і пасля «пых» — апошняя пара таксама абягае з двух бакоў гуляючых, каб злучыцца, што ёй і ўдаецца. Яна становіцца ў першы рад. Той самы перасечнік, стаўшы наперадзе, крычыць зноў «гару», і гульня ідзець і далей аж да таго часу, пакуль абягаць усіх не прыходзіцца тэй пары, у якой стаяў Габрусь. Уцякаючы ў бок ад перасечніка, ён раптам становіцца і, жвава нахіліўшыся, паднімае нешта. Перасечнік яго ловіць у гэты час.

П е р а с е ч н і к. Ага!

Г а б р у с ь. Цур, цур, я не буду!

П е р а с е ч н і к. Чаму? Пакажы, што ты падняў!

У с е (*кідаюць рады і падбягаюць да іх*). Што? Што?

Г а б р у с ь. Што! (*Паказуе ўсім.*) Вось што! Чырвонца знайшоў!

У с е (*здзівована*). Ай-яй! Чырвонец!.. Чырвонец...

С т э ф к а. Трэба пашукаць, ці няма тут яшчэ чырвонцаў! (*Кідаецца шукаць, а за ёй усе. Чуюцца галасы: «Не, няма, нехта адзін толькі, мусіць, згубіў». «Не, тут знойдзем яшчэ аднаго».*)

Г а л ь я ш (*раптам ускаквае з зямлі і, высока падняўшы ў руцэ чырвонец*). Ага, вось ён! І я знайшоў чырвонца. Залаты, залаты! (*Пакручвае чырвонец у пальцах на ўсе бакі.*)

У с е (*абступаючы яго*). Аяй, і ён знайшоў! І ён знайшоў!

Г а б р у с ь (*працягуючы руку да Гальяша*). Дай!..

Г а л ь я ш (*кладзе яму на далонь чырвонец*). На...

Г а б р у с ь (*борздзенька хаваючы абодва чырвонцы ў кішэню*). Дзякуй! Ха-ха-ха!..

Г а л ь я ш. Як «дзякуй»? За што ты дзякуеш?

Г а б р у с ь. Ды за таго ж чырвонца, каторы ты мне падараваў!

Г а л ь я ш. Я табе не дараваў чырвонца, я толькі даў табе паглядзець на яго.

Г а б р у с ь. Я ж у цябе не прасіў паглядзець. Я папрасіў «дай», а ты сказаў «на» і аддаў мне чырвонца; тагды я табе за яго падзякаваў...

Г а л ь я ш. Але я хацеў сказаць: «На, паглядзі», а ты мяне перабіў...

Г а б р у с ь. Ну, я гэтага не чуў. Ты сказаў мне — «на», я табе — «дзякуй», і на гэтым квіта. (*Частка дзяцей смяецца.*)

Г а л ь я ш (*з плачам у голасе*). Нашто ты мяне ашукаў? Я табе не аддаваў саўсім, а ты...

Г а б р у с ь. Гэта ты мяне ашукаць хочаш: сам аддаў наперад, а цяпер зноў даходзіш. Ідзі на гэта такога дурня, як сам, пашукай... Хай табе вучыцелька дасць чырвонца за тое, што ты ёй дровы пілаваць астаешся. (*Частка дзяцей смяецца, другая трымаецца няпэўна.*)

Г а л ь я ш. Аддай!..

Г а б р у с ь. Ого! Наша каза за слёзы ўзялася: бэ-э... (*Да ўсіх.*) Ідзём, я вас цукеркамі пачастую. Хіба дурня-

вых слёз не бачылі, ідзём! *(Усе адварачуюцца за ім і ідуць па дарозе ў вёску. Габрусь яшчэ раз абарачуецца і дражніць Гальяша.)* Бэ-э... бара-ан...

Гальяш. Абакула! Ашуканец!

Габрусь *(выбягаючы)*. А, дык ты яшчэ і лаяцца?! Дык вось жа табе! *(Б'е Гальяша пад ножку, аж той падае, і ўцякае, а за ім усе дзеці, каторыя яшчэ заставаліся.)*

З'ЯВА V

Гальяш і Жабрачка.

Гальяш *(паднімаючыся з зямлі, з горкім плачам)*. Адабраў... Чырвонец адабраў ды пабіў яшчэ... Ашуканец... *(Плача, выціраючы рукавом слёзы.)*

Жабрачка *(прачнуўшыся, паднімае галаву)*. Ох! *(Глядзіць на Гальяша.)* Хто гэта плача тут? *(Паднімаецца, бярэ ў рукі кій і, папраўляючы катомкі.)* Нейкае хлапчанё... Падысці запытацца?.. *(Па-старэчаму падыходзіць ззаду да Гальяша і кладзе яму сваю руку на плячо.)* Аб чым засмуціўся, дзіцятка, чаго плачаш? *(Гальяш аглядаецца на яе як бы са страхам, яна гладзіць яго па шапцы рукой.)* Не бойся, не бойся мяне, дзіцятка, скажы, чым цябе пакрыўдзілі?

Гальяш *(праз плач, пакрыўджаным голасам)*. Мы гэтта гулялі...

Жабрачка *(ківаючы галавой)*. Гулялі, гулялі... Што ж бы яшчэ рабілі, каб не гулялі!..

Гальяш. А ён знайшоў чырвонец...

Жабрачка. Хто ж ён, дзетачкі?

Гальяш. Габрусь...

Жабрачка. А-а... Бач, Габрусь знайшоў чырвонец, а... далей што?..

Гальяш. А потым я знайшоў чырвонец...

Жабрачка *(як бы здзіваваўшыся)*. І ты знайшоў чырвонец?.. Дзе ж твой чырвонец?

Гальяш. Дык ён у мяне адабраў яго...

Жабрачка. Хто?..

Гальяш. Габрусь. Ён кажа: «Дай». Я думаў, што ён хоча паглядзець толькі, дык кажу: «На», а ён узяў, палажыў у кішаню і гаворыць: «Дзякуй»! *(Усхліпае.)*

Жабрачка. Яй, які нягодны! І не аддаў?

Гальяш. Не... А потым узяў мяне і штурхануў на зямлю...

Жабрачка. Ах, нягодны які! Яшчэ пабіў. Вось круцель!.. Ну, нічога, дзеткі, ты не плач. Усё роўна яму тыя чырвонцы не паслужаць. Круцялём, кажуць, свет пройдзеш, а назад не вернешся. Не плач, дзеткі, што ж зрабіць. Забраў дык забраў, няхай гэта яго шчасце будзе. А я табе... *(вымаючы з кайстры чырвонец і кладучы яго ў руку Гальяшу)*, а я табе другі чырвонец дам, вось маеш! Гэты, можа, шчаслівейшы будзе... *(Гаворыць з затоенай думкай.)* Ніхто яго ад цябе не забярэ... не адбярэ... *(Гладзіць Гальяша па галаве, зняўшы з яе шапку.)*

Гальяш *(ловячы яе рукі, каб пацалаваць, жыва)*. Дзякуй, дзякуй, бабулечка!

Жабрачка *(не даючы рукі)*. Не трэба, дзеткі, мяне ў руку цалаваць, хоць я і старая. Дай лепей я цябе ў твае гэтыя бедныя вочкі, што плакалі, пацалую. *(Адхіляе яго галаву і цалуе яго ў вочы.)* Ну, а цяпер ідзі дамоў, там на цябе, пэўне, чакаюць. Але толькі нікому пакуль што аб сваім чырвонцы не кажы. Рана людзі даведаюцца — пашкодзіць можа. А ў нядзелю, як будзе фэст, дык ты раней за другіх пастарайся на торг трапіць і там на ўсё, што ні ўпадабаецца, смела падыходзь і пытай цану — усё за свайго чырвонца купіш. *(Так гаворачы, падводзіць хлопчыка аж на край дарогі ў вёску і, запыніўшыся сама, яго лёгенька падштурхуе рукою.)* Ну, ідзі, мае дзеткі! Там цябе ў хаце чакаюць...

Гальяш *(з-за дрэваў ужо)*. Дзякуй, бабулечка!.. Дзякуй!

Жабрачка. Няма за што, дзеткі, няма за што!..

З'ЯВА VI

Жабрачка адна.

Жабрачка *(па-старэчаму)*. Ой, трэба ісці... Трэба сабе ісці... Што там шчасце?.. Адзін даў, другі ўзяў... Ой, ногі мае, ножачкі! Калі вы хварэць перастанеце?.. Ой, ой!.. *(Так паволі вохкаючы, ідзе сабе далей па дарозе ў бок ад вёскі.)*

АБРАЗ II

Адзін з куткоў рынку. У глыбі сцэны, каля паркану, стаяць тры паходныя крамкі на ручных каламажках. У першай, з правага боку,— пернікі, цукеркі, ласоткі... У другой — абразкі, малюнкі, стужкі, каралі, цацкі; у трэцяй — хусткі, сукенкі, боты — усялякія адзежы. За парканам — вуліца, абсаджаная дрэвамі, край нечыяй сялібы, поле; хаваецца ў лесе далёкая крывая дарога.

З'ЯВА I

Гандлярка ласоткамі, Рускі, Гандлярка вопраткамі.

Рускі *(тупае каля сваёй крамкі, развешваючы тавар; да Гандляркі ласоткамі)*. Што й, матушка, престол-то ў вас вялік?

Гандлярка ласоткамі. Яшчэ які вялікі, чалавеча. Народу таго звычайна, як мурашак, бывае — толькі спраўляйся...

Рускі. Ішь ты! А чаво ж не відаць — народу-то?

Гандлярка ласоткамі. Як не відаць, а што гэнам робіцца, паглядзі? *(Паказуе ў правы бок.)* Толькі яшчэ рана крыху; гэта — толькі тыя, што здалёк на наш фэст прыязджаюць.

Рускі. Вона!

Гандлярка ласоткамі. Але. Ты, мусіць, першы раз тут купцуеш, што не ведаеш?

Рускі. Впервой.

Гандлярка ласоткамі. Відаць — бо пытаешся. Тутака ў нас на ўсё свой парадак. Бачыш *(паказуе рукой)* вунь, аж там, за царквой,— там усё толькі коньмі гандлююць — бо ў гэты дзень у нас конскі кірмаш; той канец конскім дзеля таго завецца. Бліжэй ля царквы — там дзядоў, як мурашак, збіраецца — гэты канец дзядоўскім завецца. А гэтта, дзе мы стаімо, і бліжэй сюды да нас, тут, бачыш, усё моладзь, ды бабы, ды дзеці таўкуцца, дык наш канец называецца дзяцінцам...

Рускі. Эва!

Гандлярка ласоткамі. Але, дзяцінцам!

Як раней, усе прыбіраюць тавары на сваіх латаках. Кароткая паўза.

З'ЯВА II

Тыя ж і Жабрачка.

Ідзець, вохкае, кіхкае. Першай на яе звяртае ўвагу Гандлярка ласоткамі і, кінуўшы прыбірацца, глядзіць на яе з здзіўленнем. Жабрачка паволі ступае-сунецца.

Гандлярка ласоткамі. Куды ідзіцё, бабуля? Мусіць, не туды трапілі, у нас жабракі ўсе тамака (*паказвае рукой*), у старэцкім канцу.

Жабрачка. Га? Кх-х-х-х... Што? У старэцкім канцу, кажаш, маладзіца?

Гандлярка ласоткамі. Ну, але!

Жабрачка. Але паехаў на вале, кажуць, такам праўду араць... Хэ-хэ-кх-кх-кх. Ой, старасць, дачушка!

Рускі. Ішь ты, бабушка! Старая, старая,— а, відаць, бывалая... Как урезала-то!

Жабрачка. Як старая, то і бывалая — ведама. Мусіць, нікому з вас, як мне, не давялося столькі бываць на свеце ўсюды.

Рускі. Ой лі? І в Ярусаліме пабывала?

Жабрачка. І ў Ярусаліме... Усюдых мяне было досыць...

Рускі. Ішь ты!

Жабрачка. А ў вас гэта што сягоння за збор народу — фэст ці кірмаш?

Гандлярка ласоткамі. І фэст, і кірмаш на коні, бабка. А жабракі ў нас вунь там каля касцёла сядзяць. Пайшлі б і вы туды, усё ж бы нешта сягоння мелі.

Жабрачка. Не, маладзіца, дзякуй, я не жабрую. Часамі, бывае, папрашу хлеба кавалачак, а так у мяне дзяк-кх-х-х (*кашляе*), у мяне і сваё ёсць. Нашто людзям у вочы лезці?..

Гандлярка ласоткамі. Ну, як хочаш сама. Я так сабе раю.

Жабрачка. А, ведама, так сабе, ведама. Якое ўбранне, так таму і прыманне, а які пачот, такая і падзяка... А ў вас гандаль, ці што?

Гандлярка ласоткамі (*грубавата*). Няўжо ж не бачыш: гандлюем!

Жабрачка. А-а, ну я крыху недабачу. Купец з мяне кепскі, мусіць, не куплю нічога. Во хіба сама што прадаць спрабую...

Рускі і Гандлярка ласоткамі (*у адзін голас*). Ты?!.

Жабрачка. Ох, напужалі! Чаго вы гэтак здзівіліся? І я тавар сякі-такі маю...

Рускі. Што за тавар?

Гандлярка ласоткамі. Які тавар, бабулька? (*Гандлярка вопраткамі адыходзіцца ад свайго латка і цікава прыслухоўваецца і прыглядаецца.*)

Жабрачка. Як на каго, як для каго!.. Усяго патрошку... Вось тут, здаецца, яшчэ нікім не занята, я тут і прыспасоблюся...

Ідзе на левы бок, крыху наперад, і скінуўшы з плячэй торбы, ставіць іх на зямлю. Потым вымае з аднае торбы пасцілку і, паслаўшы яе на зямлі, раскладае на ёй, вымаючы з торбы, усялякае рухмоцце: пучкі засушаных кветак, шчарбатыя нейкія міску і кубак, маленькую барылачку ад гарэлкі, старую шапку-мяргелку і скрыпачку з адной толькі рымкай і як бы абгрызаным смыком і г. д. Вымаючы, старая прыгаварвае-мурмоча: «Тавар... У мяне ўсякага краму досыць, хай толькі бяруць, каму што трэба! Будзе з чаго і паесці, і папіці, і людзей смяшыці». Пакуль яна ўсё гэта робіць, усе прыглядаюцца на яе тавар; гандляркі ўсміхаюцца жаласліва, а Рускі, падступіўшы ўсіх бліжэй, глядзіць-глядзіць, нарэшце кажа, пакашліваючы: «Тоже сказала — тавар!» У часе гэтай сцэны чуецца гоман народу на рынку, а каля слоў Рускага гоман чуецца бліжэй. З яго выдзяляюцца галасы, смяшкі, крыкі. Гандлярка вопраткамі, падняўшы вочы ў той бок, адкуль ідзець гул.

Гандлярка вопраткамі. Ай, вохці мне, любенькія, ідуць ужо, ідуць!

Гандлярка ласоткамі. Але, а мы тут саўсім аб торгу забыліся. *(Становіцца прытка за свой латок.)*

Рускі. І пра!.. *(Таксама ідзе да свайго латака і нешта яшчэ папраўляе.)*

Гандлярка ласоткамі *(запрашаючы на спеў)*.

Пернічкі-цукерачкі,
Прысмачнікі-ласотачкі!
Не мінайце, цётачкі!
Пернічкі, цукерачкі,
Смачныя, салодкія!

З'ЯВА III

На вуліцу адразу гурмамі выходзяць некалькі па-святочнаму прыбраных дзяцей; са смехам, з крыкам разбягаюцца яны купкамі каля крам, прыглядаюцца; некаторыя дзе-што купляюць. Першым чынам торг пачаўся ў Гандляркі ласоткамі. Яе пытаюць: «Колькі каштуе», «Пачым», «Па сколькі», яна, завіхаючыся, адказуе: «Па грошыку», «На капейку дзве», «Шастак» і, беручы грошы, аддае то аднаму, то другому тавар. Некаторыя, купіўшы ў яе, ідуць далей пад Рускага, дзівяцца на абразкі, потым пераходзяць далей. Некалькі прайшло і міма Жабрачкі, жартам пытаюцца: «Пачым», а пачуўшы ад яе адказ, кажуць: «Ого, шмат хочаш, бабулька!»

Рускі *(у часе гэтага спявае)*.

Шпількі да іголачкі,
Сергі да прыколачкі,
Лентачкі, калечкі...

Бусы да каралікі,
Чыстыя хрусталікі,
Кніжачкі, картіначкі —
Падхадзі, дзявчіначкі.

Гандлярка вопраткамі (*абрывіста*). Боцікі... Шапачкі... Світачкі... Хустачкі... Пекныя... Боцікі...

З гурту выдзяляюцца Стэфка і Ганулька, выходзяць наперад, як бы для перагавораў.

Стэфка. Ганулька, як ты скажаш, купіць мне гэтыя каралікі (*паказуе на кораб Рускага*) ці не купіць?

Ганулька. А чаму ж не, калі грошы маеш — купі. Я б сабе дык купіла б.

Стэфка. Калі ж ён дорага хоча.

Ганулька. Ну, дык не купляй, калі дорага.

Стэфка. Не-не, я куплю сабе, куплю! Хадзем!

Бярэ за рукаў Ганульку, скоранька ідзе да латака. Ад латака з вопраткай адыходзіць Іванька, а з ім Міхась і Андрэй. Іванька трымае ў руках боты.

Міхась. Але ж файныя ты боцікі ўзяў!

Іванька (*радасна, аж падняўшы боты прад вочы*). Але!

Андрэй. Толькі што ты не памераў, можа, яшчэ і не па тваёй назе?..

Іванька. Чаму не па маёй? А во ж я іх адзену. (*Сядае і накладае на босую нагу адзін бот.*)

Андрэй. Палез?

Іванька. Ого! Яшчэ як... Зараз і другі надзену! (*Адзяе другі бот і, ускочыўшы на ногі.*) Ну? Дзівіцеся! (*Хлопае па халяве.*)

Міхась. І нідзе не ціснуць?

Іванька. Нідзесенькі! Быц на маю нагу і шыты. Ну як, добра? (*Да Жабрачкі, жартам.*) Добра, бабулька, мне боты пасуюць?

Жабрачка. Але, пасуюць... Усё тое добра, што пасуе, і ўсё пасуе, што добра! Можа, яшчэ і ў мяне купіш?

Іванька. Не, грошы не маю. Татка мне колькі даў, то я ўсе на гэтыя боты выдаў.

Жабрачка. Шкода, шкода, усё ў мяне на аднаго купца болей было б! Насі здароў, дзеткі, насі здароў...

Іванька. Дзякуй, бабулька! (*Да хлапцоў.*) Ну, пойдзем: яшчэ ў мяне дзесятка засталася, купім цукеркаў — я вас пачастую. (*Зварачуецца да латака з ласоткамі.*)

З'ЯВА IV

Выходзіць на вуліцу Сляпец з лераю. Хлопчык падводзіць яго пад бярозу з правага боку і саджае на зямлю. Сляпец скідае шапку, кладзе леру на калені і, рымнуўшы пару разоў на пробу, пачынае граць, потым спявае.

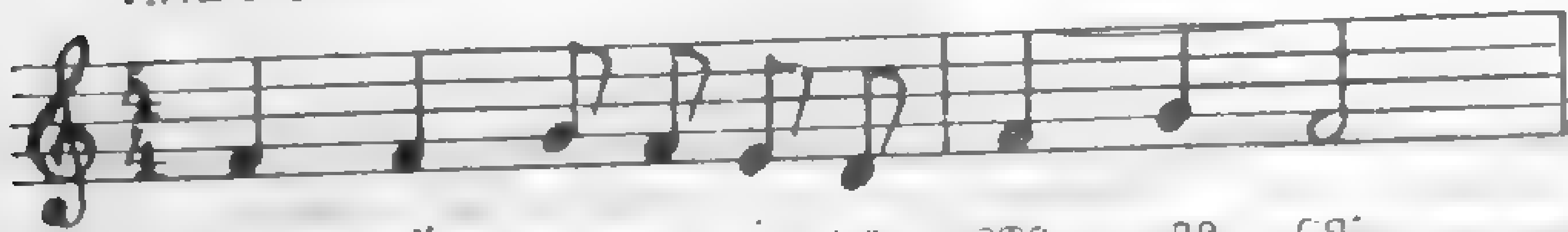

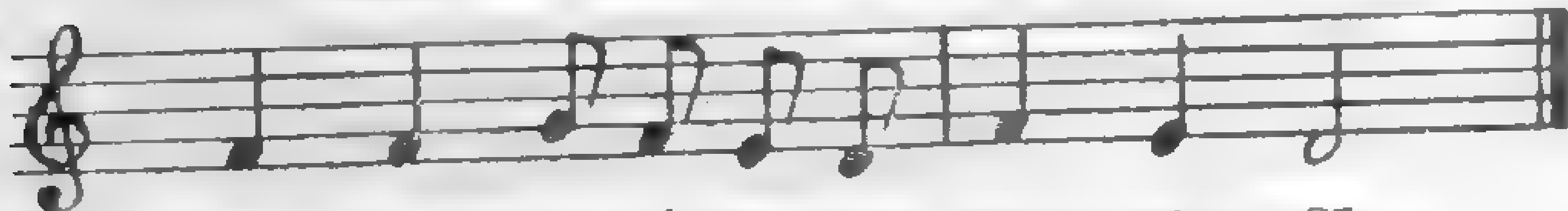

«Прашчай, брацітка мой родненькі!
Ці ж удасца нам спаткаціся,
Як тым птушачкам разлучаным —
Ці патрапіцца зляцеціся?»
«Ой, не людзі нам учыншчыкі —
З табой, брацітка, разлучнікі —
Разлучае нас нягоднае
Гора цяжкае, гаротнае.
Як памерлі тата з мамкаю,
Не к каму нам прыхіліціся».
А на тое брат адказаваў:
«Не маркоцься, мая кветачка!»
Ў адну брата ўзялі сторану,
У другую павязлі сястру.
Брата хочуць, каб узяць ваяваць,
А сястру за тры злоты прадаць.
Засмуцілася адна сястра,
Слязьмі шчырымі залілася,
Пала вобземлю, заплакаўшы,—
Птахай шэраю зрабілася.
Прыляцела на сваю старану,
Апусцілася, пала на сасну.
А на сосну сокал прылятаў,
Ён зязюльку тую так пытаў:
«Ці не ты дачка Іванава?
Ці не ты дачка Таццяніна?»
«Гэта я дачка Іванава,
Гэта я дачка Таццяніна;

Ці ж не ты то родны брацейка,
Родны брацейка Іванавіч?»
«Гэта я, сястра каханая,
Твой брацітка я, Іванавіч;
Вось жа бачыш, мы й спаткаліся,
Як саўсім не разлучаліся!»

З'ЯВА V

У часе Сляпцовай песні часць дзяцей абступае яго і слухае. Некаторыя кідаюць яму ў шапку грошыкі, некаторыя цукеркі, абаранкі, кавалкі перніка. З двума другімі хлапцамі выходзіць сюды і Габрусь і становіцца таксама слухаць сляпцоўскай песні. Слепец, скончыўшы песню, як бы глядзіць на ўсіх, падняўшы твар угару. Дзеці адыходзяцца зноў ад яго, але двое застаюцца і просяць, прысеўшы на кортачкі, зайграць яшчэ што-небудзь. Сляпец ківае галавой і пачынае настройваць леру. А тыя так сядзяць, аж пакуль ён зноў нешта не зайграў, але што — за шумам не разбярэш. У часе гэтага, зараз жа, як толькі Сляпец перастаў іграць, дзея ідзе далей.

Габрусь *(да Міхася, каторы таксама слухаў)*. Здароў, Міхась!

Міхась. Здароў, альбо падужаемся!

Габрусь. Нашто дужацца — я і без таго ведаю, хто з нас дужэйшы.

Міхась. Хто ж?

Габрусь *(з смехам)*. Мусіць жа, не ты, ды я!

Міхась. Ого, які асілак, а давай папрабуем?

Габрусь. Не хочу і прабаваць, нашто мне пэцкацца!

Міхась. Ага! Бо баішся, што я цябе кіну...

Габрусь. Яшчэ як!

У часе гэтай гутаркі каля іх збіраюцца дзеці — большая часць з тых, што гулялі на лузе.

Андрэй *(з-за другіх)*. Габрусь, а куды ты свае чырвонцы падзеў, купіў што-небудзь за іх?

Габрусь. Не, не купіў, але прыйшоў вось, каб купіць нешта. Можа, што знайду падобнае...

Андрэй. Багаты ты... Пашанцавала табе!

Габрусь. Але, пашанцавала!

Тарэска. Добра пашанцавала: у Гальяша адабраў дый кажа: «Пашанцавала». Мала хто гэтак мог бы!..

Габрусь *(перадражнюючы)*. Мала хто... ды не ты толькі! Мала хто гэтак ілгаў бы, як ты: Гальяш мне сам аддаў. Я яму кажу: «Дай», а ён гаворыць: «На» дый дае...

Г а н у с ь к а *(збоку)*. Няпраўда, няпраўда!.. Адабраў!.. Ты!.. Ты яму не сказаў, нашто просіш... Бо ты хацеў скруціць.

Г а б р у с ь *(звысака на Ганusьку)*. Адкасніся! Я цябе не чапаю, дык адыдзіся, пакуль не зачапіў.

З'ЯВА VI

Тыя ж і Г а л ь я ш.
Ён выходзіць, узіраючыся на ўсіх, і падыходзіць да Сляпца.

П я т р у к. А во і сам Гальяш. Гальяш, хадзі сюды — тут аб табе гутарка!

Т а р э с к а. Ага, ага! Вось ён сам скажа... *(Да Гальяша, каторы падыходзіць.)* Ён кажа *(паказвае на Габруся)*, што ты яму чырвонца аддаў. Праўда гэта?

Г а л ь я ш. Я яму даў паглядзець, а не саўсім, а ён узяў ды не схацеў аддаць. Але няхай бярэ сабе, я нават татку не пажаліўся. Мне не шкода, бо мне другі далі.

Г а б р у с ь. Ага! Я гаварыў, што ён аддаў.

П я т р у к *(да Гальяша)*. Хто табе даў другога?

Г а л ь я ш. Бабка нейкая, быццам жабрачка, спаткала мяне тамака, як я заплакаў, калі вы разбегліся, пашкадавала, а потым выняла з торбачкі чырвонца і дала...

Г а б р у с ь. Ну, дык табе гэнага і знаходзіць не трэба было саўсім, бо меў бы ты два і быў бы ты за мяне багацейшы, а цяпер дык усё добра.

Г а л ь я ш. Няхай ужо ты будзеш багаты — я не злую..., але сябраваць з табой больш не буду.

Г а б р у с ь. І не трэба, як сабе хочаш. Я вось пайду за свае грошы пернікі купляць. Як куплю, то, мусіць, папросіш, але не дам. І табе *(да Тарэскі)* не дам — не будзь гэткай вострай.

Т а р э с к а. Я і за свае здолею купіць — мне мамка шастак на цукеркі дала, а ад цябе дык і сама не вазьму.

Г а б р у с ь. Накупляеш ты шмат на свой шастак! *(Да хлапцоў.)* Хадзем, хлопцы, сягоння я ўсіх пачастую!

Г а н д л я р к а л а с о т к а м і *(акружаная дзецьмі, гандлюючы, праз увесь час паміж адказамі, што колькі каштуе, заклікае купцоў)*.

Пернічкі, ласотачкі,
Цукерачкі салодкія!..

Г а б р у с ь. Годзе, цётка, спяваць! Дай мне таго, што ў цябе ёсць.

Г а н д л я р к а л а с о т к а м і. Чаго ж, ласкавенькі?

Габрусь. Ды ўсяго. Не помалу хачу браць. Дай мне на паўчырвонца.

Гандлярка ласоткамі *(круцячы галавой)*. Ой-ёй! А грошы ж у цябе ёсць?

Габрусь *(падкідаючы на руцэ чырвонцы)*. А гэта — не грошы?

Гандлярка ласоткамі *(укланяючыся)*. Яшчэ якія!.. Зараз, зараз я табе ўсяго назбіраю — адважу. *(Бярэцца адважываць яму цукеркі, пернікі і інш. Вялікшая часць дзяцей, абступіўшы іх, дзівіцца на торг.)*

Гальяш *(з некалькімі іншымі дзяцьмі і Тарэскай, падышоўшы да Рускага перад гэтым, прыглядаўся да тавару)*. Дзядзька, колькі гэта люлька каштуе? *(Бярэ ў рукі пекную люльку з даўгім крывым цыбуком.)*

Рускі. Неужель куріш?!

Гальяш. Не, гэта я свайму татку купіць хачу — ён заўсёды курыць, а люлькі добрай не мае.

Рускі. А! Іш ты, і аб атцэ забота... Дорага, брат, пяць рублёв...

Гальяш. А колькі гэта будзе — больш ці менш за чырвонца?

Рускі. Ха-ха-ха! Вот так купец! Да в червонце, братец ты мой, тры пятёркі будет. Разі у тебя чірвонец есть?

Гальяш *(ківае галавой)*. Ёсць.

Рускі. Пакаж — настаяшнай лі? *(Гальяш дае яму чырвонец. Рускі, агледзеўшы чырвонец, прабуе яго на зуб. Да сябе.)* Іш ты, старінный дукатец, давнішняго золата! *(Да Гальяша.)* Настаяшнай! Я те, братец, за няво і трёх трубак не пажалею. *(Аддае чырвонец.)*

Гальяш. Не, я толькі гэту люльку вазьму. А гэты сцізорык дарагі?

Рускі. Да ентат худой, вазьмі вот палучша, двадцаць пять копеечек. Завяловскі, братец, как брітва!

Гальяш. Добра. А кніжкі гэтыя пачым?

Рускі. Енті? Па трі капеечкі. А вот — Францыль — Венціан антірэснай расказ. Вот ещо Ілья Муромец — чюдо богатырь, он всех на свете сільней богатырей был.

Гальяш. Як багатыр — за ўсіх багацейшы?

Рускі. Да нет жа, сільнея всех! Дюж больна был, как тут у вас говорят. А вот іщо — Персідскія сказкі, тысяча і одна ночь — развлікательная, брат ты мой, чтенія!

Гальяш. Дык я гэтыя кніжкі куплю: вось гэту,

гэту, гэту, гэту і гэту. Пачым у вас гэтыя напарсткі, трэба маме адзін купіць?

Рускі. Пятнаццаць копеечек. А іщо чіво возьмёш?

Гальяш. Нічога болей.

Тарэска. Дзядзька, а колькі за гэтыя каралі?

Рускі. Рублішка, рублік, раскрасавіца! Возьмёшь?

Тарэска. Рубе-е-ль?.. Не, не вазьму...

Гальяш. Чаму, яны ж пекныя?..

Тарэска. У мяне столькі грошы няма — рубля... Мама толькі шастак дала...

Гальяш. Дык бяры, я за цябе заплачу, колькі не хваце.

Тарэска (*радасна*). Можна?

Гальяш. Бяры, бяры. (*Да Рускага.*) Знімеце ёй, дзядзька, гэтыя каралі.

Рускі. Вот маладчына. На, насі, раскрасавіца! (*Адзяе каралі Тарэсцы на шыю.*)

Гальяш (*да Рускага*). А цяпер злічэце, колькі за ўсё мушу плаціць?

Рускі бярэцца лічыць, усё складаючы разам. У той час, як ён гаварыў з Гальяшом, Гандлярка ласоткамі наважыла і аддала Габрусю некалькі пакункаў. Атрымаўшы ад яго грошы, пакруціла галавой і аддала іх Габрусю назад. Ён падаў другі чырвонец.

Гандлярка ласоткамі (*паглядзеўшы на чырвонец, са злосцю да Габруся*). Што ты мяне ашукаць хочаш? Даець мне нейкія асьмакі мядзяныя. Давай чырвонца!

Габрусь. Дык я ж вам даю...

Гандлярка ласоткамі. Што ты мне даеш?! Паглядзі сам, што ты мне даеш! (*Тыкае яму пад нос чырвонцам.*) Гэта ж чыстая медзь, якое ж гэта золата? Аддавай, што набраў! Аддавай зараз жа ўсё!

Рускі (*абярнуўшыся ў іх бок*). Ішь ты, крік какой, что-й то сделалось? (*Да Гандляркі ласоткамі.*) Ты чаво, суседка?

Гандлярка ласоткамі (*адабраўшы ўсё ад Габруся, паказавае чырвонец Рускаму*). Як жа, дзівіцеся, людзі добрыя, які ашуканец: набраў, набраў усяго на чырвонца, а як плаціць прыйшлося — дык медзякамі хоча аддаць — палядзі ты, якія ў яго чырвонцы.

Рускі (*узяўшы чырвонец у рукі*). Эва! (*Падміргіваючы.*) Ішь ты, абманшчік. Како ж это золата. Нясі дамой, пусть яво там тебе на золото обменяют! (*Аддае чырвонец Габрусю.*)

Габрусь (*паглядзеў на ляжачыя на яго далоні чырвонцы і, паказуючы іх Рускаму, крыху змяшаўшыся*). Чым жа гэта не золата, я ж у таты відзеў такія самыя грошы?!

Рускі (*глядзіць яму на руку*). І пра[во] золотые, по всей форме! Покаж, покаж-ка... (*Бярэць абодва чырвонцы ў сваю руку, здзівована глядзіць на іх.*) Вот так штука! Навожденіе... Настояшчыя медзякі... Ну-ка, возьмі.

Габрусь прымае ад яго чырвонцы і трымае на руцэ.

Рускі (*глядзіць на руку Габрусю. Хлопае сябе па паддзеўцы*). Упять жа золата! Дай-кось. (*Бярэ чырвонцы ў сваю руку.*) Упять вот медзякі! (*Аддае Габрусю чырвонцы.*) На-кось тебе твоё золата назад, пусть оно с тобой будет, а нам такова не надобе, мілай! (*Да Гальяша.*) Покаж свой, может, і твой золотой с евоным — одной фабрікі. (*Бярэ ад Гальяша чырвонец.*) Не-е! Вот энтот как раз золото. (*Прабуе чырвонца на зуб.*) Вот где правда-то! Золотой без всякой хітрості. (*Да Габруся*). Іді, іді отцэдава з своім золатам: неправільное оно... (*Да Гальяша.*) А твой возьму. Сколько тебе сдачі-то? (*Лічыць, потым аддае Гальяшу тавар і рэшту і пры гэтым надта ласкава гаворыць і смяецца.*)

Габрусь (*расчараваны, адышоў, яго абступіла гурба дзяцей*). Якіх ім яшчэ іншых грошы трэба. Праўдзівыя чырвонцы, а яны не бяруць...

Тодар. Калі ж бачыш, твае чырвонцы якіясь дзіўныя: як іх хто другі ў рукі возьме, дык зараз медзякамі робяцца.

Габрусь. Ну, глядзі ж — золата?

Некалькі галасоў. Золата, золата!

Мікалай. А цяпер дай мне патрымаць.

Габрусь. На, патрымай.

Мікалай. А цяпер медзякі!

Габрусь. Няпраўда! Гэта ты падмяніў — аддай мае чырвонцы!

Мікалай. Калі я іх падмяніў, што ты? На, вазьмі іх назад сабе.

Габрусь. Не вазьму, не вазьму — аддай мае чырвонцы!

Мікалай (*схапіўшы Габруся за руку і ўлажыўшы ў яе чырвонцы*). На, вазьмі! Ну што, ізноў чырвонцы?

Габрусь *(амаль што не плачучы)*. Не хачу, не хачу я такіх грошай, калі яны хвальшывыя! *(Хоча кінуць іх, але, убачыўшы Жабрачку, спыняецца і, нешта падумаўшы, падыходзіць да яе і пытаецца.)* Прадаеш, бабка?

Жабрачка. Прадаю, дзеткі, усё прадаю, што каму знадобіцца.

Габрусь. Ну, дык маеш табе два чырвонцы, а я ў цябе на іх тавару набяру. *(Да сябе.)* Старая, сляпая, дык, можа, ёй і ўдасца ўсунуць.

Жабрачка *(бярэ ад Габруся грошы)*. Можна, можна і такі гандаль зрабіць. *(Разглядаючы чырвонцы.)* Хаця я і не дабачу трошкі!.. Але ж ты мяне не ашукаеш? Гэта і праўда золата?

Габрусь *(глядзіць ёй на руку. Да сябе)*. Ізноў медзякамі парабіліся! *(Да яе.)* Золата, бабулька, золата!

Жабрачка *(апускаючы чырвонцы у капшук)*. Ну, дык выбірай, што спадабаеш.

Габрусь *(да сябе)*. Гм, што ж тут выбраць — усё старызна нейкая... *(Паднімае з зямлі філіжанку.)* Колькі гэта філіжанка... *(Выпушчае філіжанку з рук, яна падае і разбіваецца на чарапкі і таксама разбівае некалькі шкляных рэчаў.)* Ах!

Жабрачка *(адначасна)*. Ах, што ты нарабіў! Хай тябе з тваімі чырвонцамі — ты ж мне болей, як на два чырвонцы, патраціў, мае дзеткі!

Габрусь. Нічога, я заплачу...

Жабрачка *(раззлавана)*. Заплачу, заплачу!.. Ты, думаеш, мала мне шкоды нарабіў? На табе, лічы сам!.. *(Збірае чарапкі і, паказуючы іх Габрусю, вылічае, колькі каштуюць пабітыя ім рэчы.)*

Гальяш *(каторы перад гэтым перайшоў да латака Гандляркі ласоткамі і, накупляўшы ў яе ўсяго, палез у кішэнь па грошы, выняў руку з кішэні і, убачыўшы зноў свой чырвонец замест дробных, атрыманых ім рэштай, кідаецца ад Гандляркі ласоткамі да Рускага)*. Дзядзька, ці я вам грошы аддаў?!

Рускі. Ты-та? Атдал, атдал, малой. Во он, твой золотой. *(Адкрывае сваю калітку і глядзіць туды, вытарашчыўшы вочы, да сябе.)* Фью!.. Вот так іголачка... А відь золотой-то был всяво одін, явонай... *(Працершы вочы, заглядае зноў у каліту, да сябе.)* Іш ты, все деньгі золотымі сделалісь! *(Выняўшы з каліты адзін залаты, да сябе.)* Золотой і с шчербінкай! *(Вымае другі, трэці, яшчэ некалькі, і паглядзеўшы, кладзе іх назад.)* І всё

со шчербінкамі, как я на зуб пробовал! *(Да Гальяша.)* А... ты чаво?

Г а л ь я ш. Бо... бо вы ж мне давалі рэшты сярэбранымі рублямі, пяць, здаецца, далі, а ў мяне зноў адзін чырвонец у кішэні...

Р у с к і *(не верачы).* Врё?.. Покаж-ка! *(Паглядзеўшы на Гальяшоў чырвонец, вымае з каліты адзін з сваіх і, палажыўшы іх адзін ля аднаго на далоні, кажа да сябе, здзівіўшыся.)* Іш ты, как родныя братцы! *(Кладзе яшчэ адзін чырвонец на далонь.)* І ёнтат такой жа. *(Аддае Гальяшу чырвонец.)* Заплатіл, заплатіл, мілай, всё сполна. Можаш ідті! *(Да сябе.)* Вот дзіво-то. Нікогда такова со мной ешчо не бывала. Эх, уходіть надо! Довольно заработал, будет с меня. *(Жвава збірае ўсё сваё, звязывае і, моўчкі міргаючы Гандлярцы ласоткамі, ідзе з торгу.)*

Г а л ь я ш *(паціскаючы плячыма).* Як яго так? *(Ідзе да Гандляркі ласоткамі.)* Колькі вам трэба, цётачка?

Г а н д л я р к а л а с о т к а м і. За пернікі рубель, за цукеркі гэтыя паўрубля, за гэтыя... *(Далей гаворыць і лічыць нешта, але што — не чуваць.)*

Ж а б р а ч к а *(да Габруся).* Ну, ты ж тут шкоды нарабіў на ўсе тваे грошы. Што цяпер будзе?

Г а б р у с ь. Я не ведаю што. Як жа так: я два чырвонцы аддаў і нічога не куплю... *(Жабрачка далей нешта гаворыць: не то што шкадуе Габруся, не то яму выгаварує.)*

Г а н д л я р к а л а с о т к а м і (да Гальяша, узяўшы ад яго чырвонец). Табе шэсць рублёў трэба рэшты. Толькі — ці не кепскі твой чырвонец, як у таго хлапца?

Г а л ь я ш. Не ведаю, глядзіце самі...

Г а н д л я р к а л а с о т к а м і *(кінуўшы чырвонец аб дошку).* Добры, звініць. Знача, табе шэсць рублёў з палавінай. *(Вымае з кішані на фартух грошы і дае Гальяшу.)* На табе: рубель, два, тры, чатыры, пяць, шэсць... На табе паўрубля... Ой, не, гэта твой чырвонец! *(Вымае другія грошы.)* На табе... Што гэта — зноў твой чырвонец, чаго ён у рукі лезе? На табе... *(Глядзіць у кішэню і рукой шукае тамака паўрубля; раптам кажа да сябе.)* Братухны, тут жа адны чырвонцы! Самае золата! Вось дык дзіва! *(Да Гальяша, жвава.)* Я табе лепей гэты вялікі пернік за паўрубля дам! Возьмеш?

Г а л ь я ш *(радасна).* Вазьму, вазьму. Дзякуй, вазьму, цётачка.

Гандлярка ласоткамі. І табе дзякуй за добры гандаль. *(Гальяш, абдзяляючы дзяцей пернікам і цукеркамі, ідзець з імі да Гандляркі вопраткамі. Гандлярка ласоткамі жвава збіраецца і вывозіць свой тавар; заглядаючы па дарозе ў кішаню, сціскае плячыма і гаворыць нямоцна.)* Адзін чырвонец быў, а тут... Як яно зрабілася? Во дзіва!

З'ЯВА VII

Тыя ж без Гандляркі ласоткамі, Рускага і Сляпога, каторы выйшаў яшчэ раней, апіраючыся на хлопчыка.

Габрусь *(да Жабрачкі)*. Дык што ж, бабулька, вы нічога і не дасцё за мае грошы?

Жабрачка. Шкода цябе, дзеткі, што з табой зрабіць, і ты не саўсім вінаваты, што твае чырвонцы шчарбаты... Трэба табе цацку якую даць... На! *(Дае Габрусю цацку.)*

Габрусь. Што гэта за цацка? Нейкая кішка...

Жабрачка. А ты спрабуй надзьмі яе, дык і ўбачыш, якая гэта цацка.

Габрусь *(дзьме ў кішку і выдзьмувае пузыр, на якім нарысована нейкая морда; як толькі скончыў дзьмуць, пузыр моршчыцца і з піскам робіцца зноў падобным да кішкі. Усе дзеці кругом смяюцца, смяецца і Габрусь)*. Ого, які чорт, з піскам! *(Зноў надзьмувае цацку, каторая потым таксама з піскам змяншаецца. Да Жабрачкі.)* Бабка, пазволь мне яшчэ на гэтай скрыпцы пайграць!

Жабрачка. Пайграць можна, толькі струны не парві.

Габрусь *(з пэўнасцю)*. Ну, я не парву!

Бярэ скрыпку і пачынае іграць. Надзіў пальцы яго працуюць як след, смык ходзіць, як трэба, чуецца музыка, нотай падобная да «Лявоніхі». Усе кругом слухаюць. Да музыкі падыходзяць дзеці і ад Гальяша, каторы купіў сабе ў Гандляркі вопраткамі шапку белую, белую світку з сінімі аблямоўкамі, боты з падкоўкамі і ўсё гэта панадзяваў, завязаўшы старую вопратку і ўсё, што накупляў у Рускага і ў Гандляркі ласоткамі, у хустачку. Гальяш аддае свой чырвонец гандлярцы; тая дае рэшты, а потым, паглядзеўшы ў кісу, раптам дае Гальяшу дарагі пояс і, кіўнуўшы галавою, што плаціць больш не трэба, штомомант заглядаючы ў кісу і часам вымаючы з яе чырвонцы, паспешна збірае, складае ўсю сваю краму і мяркуецца ісці. У гэты момант моцны гук, як бы ад вялікага барабана альбо ад ружжа, пужае ўсіх. Габрусь, спалохаўшыся, кідае іграць і апушчае рукі са скрыпкай і смыком.

Жабрачка. Ой, што гэта?

Габрусь (*глядзіць на скрыпку*). Струна парвалася... апошняя...

Жабрачка (*злосна*). Давай сюды скрыпку! Казала табе — струны не парві, а ты такі парваў, давай скрыпку! (*Забірае ў яго з рук скрыпку.*) Ідзі сабе, досыць ты мне шкоды нарабіў!

Габрусь (*таксама злуючы*). Бяры сваю скрыпку! Я яе не з'еў, а што струна парвалася, дык я хіба вінен... (*Убачыўшы Гальяша.*) Ого, як выстраіўся, як павук перад калодай, бачыш, які пышны! (*Праходзіць міма Гальяша, каторы, нічога яму не адказуючы, падыходзіць да Жабрачкі.*)

Гальяш (*падыходзячы да Жабрачкі і не пазнаўшы яе*). Дзень добры, бабулька, ці не прадаеце скрыпку?

Жабрачка. Прадаю, усё прадаю. Ты хіба іграць умееш?

Гальяш. Не, навучыўся б, можа.

Жабрачка. А-а! Добра, добра, можаш купіць.

Гальяш. А што вам за яе даць?

Жабрачка. Чырвонца, дзеткі, аднаго чырвонца! Хаця яна больш варта, але тут адзін бусайла на ёй струну парваў. Але струну я табе дам і сама нават начаплю. (*Бярэцца начапляць струну.*)

У часе гэтай Гальяшовай гутаркі з Жабрачкаю Габрусь, перайшоўшы на правы бок сцэны, астанаўляецца і надзьмувае свой пузыр, але той неспадзявана лопаецца, што выклікае дружны смех акаляючых Габруся дзяцей. Габрусь са злосцю кідае пузыр аб зямлю і ідзе саўсім з рынку, а дзеці абступаюць Жабрачку і Гальяша.

З'ЯВА VIII

Тыя ж, без Габруся.

Тодар. Колькі ты заплаціў за боты?

Гальяш. За ўсё аддаў 12 рублёў, а пасак мне крамніца за пяць злоты аддала, бо не мела рэшты.

Жабрачка (*падняўшы галаву*). Дванаццаць рублёў? Скуль жа ты такі багаты, адкуль твае грошы?

Гальяш. Мне адна бабулька падаравала чырвонец.

Жабрачка. Цэлы чырвонец?.. За што?

Гальяш. Бо мы гулялі каля вёскі, і той хлопец, што струну парваў, знайшоў аднаго чырвонца, а я другога, а ён у мяне ўзяў ды мой чырвонец і адабраў ды яшчэ мя-

не штурхануў, а сам уцёк. Я заплакаў ад крыўды, і мне бабулька... *(Пазнаўшы Жабрачку.)* Ды гэта ж вы былі, мусіць!

Жабрачка *(удаючы, што не помніць)*. Я? Калі? Не! Я табе нічога...

Гальяш. А я думаў, што тая самая... Ну, дык другая, надта падобная да вас бабулька дала мне чырвонец, а калі я сягоння пайшоў сабе купляць, дык што ні куплю — той чырвонец назад да мяне варочаецца, вось і накупіў усяго, і цяпер ён у мяне ёсць — хачу ў вас скрыпку ўзяць.

Жабрачка. А-а, дзіва якое, пакажы ж, пакажы свой чырвонец!

Гальяш. Во ён, маеце. *(Падае чырвонец.)*

Жабрачка *(трымаючы скрыпку ў руцэ, бярэ чырвонец і, паглядзеўшы на яго, кажа да сябе)*. Быў ён новы і гладкі, а паміж людзей пахадзіў — пашчарбаціўся. Кажуць, доля... доля... самі людзі шчасце шчарбатым робяць: не сваё, дык чужое. *(Да Гальяша.)* Ну, вазьмі, дзіцятка, скрыпку. Грай, сябе цеш ды людзям пацеху рабі... Яны часта самі сябе крыўдзяць, а потым на долю наракаюць... Спрабуй, зайграй...

АПОШНЯЯ СЦЭНА

Гальяш бярэ скрыпку і пачынае іграць, спачатку разануўшы не да ладу колькі разоў па струнах. Паволі з-пад яго рук выплывае пекная музыка, каторая ўсё мацнее і мацнее. Нота музыкі вясёлая, але спакойная, гаворыць аб ясным сонечным дні, спакоі на палёх і на ўсім свеце, аблітым радасцю жыцця. Усе дзеці слухаюць гэтай музыкі як зачараваныя. Жабрачка паціху збірае ўсё назад у свае клумкі і, непрыкметна выходзячы са сцэны, гаворыць, абарачываючыся да Гальяша: «Гэты будзе іграць, ён нікога не пакрыўдзіць, ён не парвець струнаў... ні сваіх, ні чыіх...» Пасля яе выхаду да музыкі Гальяша прылучаецца музыка звонаў. На сцэну выходзіць зноў Сляпец з лераю. На твары яго яснасць, як бы ён бачыў рай.

Заслона.

ДЗІЎНЫ ЛАПАЦЬ,
АБО
НЕ ЎСЁ ТОЕ ПОРАХ, ШТО Ў ПОРАХУ ЛЯЖЫЦЬ

Казка ў адным абразку

АСОБЫ

Пастушок — вясковы бойкі хлопчык гадоў 10—12.

Шымановіч, Галяковіч — зладзеі з места, адзеты па-мяшчанску. Шымановіч здаравейшы за Галяковіча. Мае грубейшы голас і заўсёды як бы на нешта насуплены. Галяковіч мае рухлівы твар, па катораму надта скора пераходзяць міны, паказваючы, што мае на мыслі. Вясёлы чалавек наогул.

Лапаць — але... хіба з лапця асоба?

У АДНЫМ АБРАЗКУ

На сцэне — дарога, каторая ідзе каля лесу. На тыльным плане зараз жа за дарогаю пачынаюцца нівы, за імі ўдалечыні там-сям віднеюцца ўзгоркі, апушаныя дробнай кудзіркай, а яшчэ далей віднеецца верх нейкай будыніны — цэрквы ці то касцёла — за далечынёй не разбярэш. Пры адкрыцці заслоны на сцэне пуста.

З'ЯВА I

Пастушок *(выходзіць з правага боку, памахуючы пужкай. Праз плячо ў яго прывешана берасцяная труба. Гаворыць, разважаючы)*. Ну і доля нашая, пастухоўская, крычы: «Куды, Раба?», «Куды, Падласа?» Гнёзды, праўда, можна яшчэ часамі папароць, дык зноў жа птушанят шкода... Эх! Як выpacту, аніяк пастухом не буду! *(Ідзець па дарозе і напатыкае стары, з кавалкам гнілой аборы лапаць. Паднімае яго і, павесялеўшы, кажа.)* Ага, знаходка! *(Аглядаючы з усіх бакоў лапаць.)* Ну, во!

Такое і шчасце пастухоўскае: знойдзеш часамі лапаць стары на дарозе альбо ў лесе ды кавалак гнілой аборкі: а да чаго вось такое шчасце *(паказуючы лапаць)*, да чаго такое смяццё прыдасца? На рэчку пусціць, дык і то на дно пойдзе. *(Хоча адкінуць лапаць убок і ўжо намеркаваўся гэта зрабіць, аж тут яго перапыняе невядомы голас.)*

Голас (*хрыпаваты, стараваты, як бы пацярпеўшага шмат чалавека*). Ой, не наракай на шчасце! Не гань таго, што само ў рукі даецца. Даронаму каню, кажуць, у зубы не глядзяць, а не ўсё тое порах, што ў пораху ляжыць.

Пастушок (*страх здзівіўшыся, апушчае руку з лапцем доле і аглядаецца кругом: хто б гэта гаварыў? Пытаецца, крыху здэтанаваўшыся*). А хто гэта гаворыць?

Голас (*чуецца з таго боку, у якой руцэ пастушок трымае лапаць*). Ды я ж, лапаць!

Пастушок (*падняўшы лапаць перад сабой, сумляваючыся*). Ты хіба гаварыць умееш?

Лапаць (*гэта і раней быў яго голас, апрыскліва*). А ты без вушэй хіба? Чуеш жа сам, што гавару.

Пастушок (*рассмяшыўшыся, махае лапцем у паветры і зноў, падняўшы яго перад сябе*). Ха-ха-ха! Во дзіва. А каб ты скіс з гэтакім лапцем! (*Як бы да публікі.*) Вось усе кажуць: Просты, як лапаць», «Дурны, як лапаць», а тутака — маеш! Не лапаць нават — атопак, а гаворыць! Смеху варта, даліпантачкі! (*Смяецца.*)

Лапаць. От, відаць, што ты дурнейшы за ўсякі атопак! Дзіву даўся, што лапаць гаворыць!.. А чаму табе не дзіва, як маўчыць лапаць?

Пастушок (*зацікаўлена*). А нашто трэба, каб ён гаварыў?

Лапаць (*навучаючы*). Запытайся «чаму», ды не «нашто»? Вось, напрыклад, каб такі ўзвей-вецер, як ты, ды цябе на нагу адзеў дый пайшоў бы гайсаць, падаць па-твойму, калоцячы цябе аб камні, дый аб жвір рэзаць, дый аб галлё драць — як бы ты тады быў? Не маўчаў бы, пэўне!

Пастушок (*жартаўліва*). Ого-го, які ты краснабай! Ну, добра! Цяпер я па-твойму запытаюся: чаму лапаць маўчыць?

Лапаць (*раздумляючы*). Бо-о...

Пастушок (*са смехам*). Бо, мусіць, дурны лапаць! Дурны лапаць, як бот!

Лапаць (*сярдзіта*). Ілжэш, я з ліпавага лыка зроблены, знача, не бот!

Пастушок (*паблажліва*). Ну, добра — годзе сварыцца, пачнем мірыцца! Якую ж ты мне карысць даць можаш?

Лапаць (*сярдзіта*). А вось такую, што і не хачу табе сказаць!

П а с т у ш о к. Чаму?

Л а п а ц ь. Так сабе... Бо ты дурны!

П а с т у ш о к (*жартам*). Як лапаць?..

Л а п а ц ь (*з вялікай злосці аж заварушыўся ў руках у Пастушка*). Як бот!!! Як дзве... Як дзвесце пар ботаў у аднэй кучы!

П а с т у ш о к (*заспакойваючы*). Ну, добра, лапцік,— хай буду я дурны, толькі ты не злуй... Ну, лапцік... Міленькі... Досыць злаваць, я болей не буду!

Л а п а ц ь (*змякчэўшы, але яшчэ бурчліва*). А-а? Гэтак спачатку трэба было, гжэчнінька, а не наругаючыся!

П а с т у ш о к (*шчыра*). Не буду, дадушы, не буду болей!

Л а п а ц ь (*яшчэ мякчэй*). І не трэба! Дарма што я толькі лапаць, а як табе дапамагу, як захачу — ого-го!

П а с т у ш о к. Як жа?

Л а п а ц ь (*саўсім змякчэўшы*). А во як: палажы ты мяне за пазуху, каб мяне людзі не бачылі, дык усё будзеш ведаць, што другія думаюць, ніхто ад цябе са сваімі думкамі не схаваецца.

П а с т у ш о к (*радасна і здзівована*). О-ой! Няўжо праўда?

Л а п а ц ь (*зноў запаліўшыся*). Сам ты ілжэш!

П а с т у ш о к (*ад здзіўлення шырока расчыніўшы вочы*). Дык я ж не кажу, што ты ілжэш!

Л а п а ц ь (*гняўліва*). Але падумаў!.. І ніякага табе дзела няма, адкуль я ўсё ведаю!.. Замалы ты яшчэ, каб усё ведаць.

П а с т у ш о к (*шчыра*). Лапцік, лапцічак! Не буду, ніколі не буду! Не злуй, лапцічак! Бо я ж дурны....

Л а п а ц ь (*весела, паблажліва*). Гэ-гэ-гэ! Прызнаўся! Ну, добра, добра, хавай мяне за пазуху, дый пойдзем. Там твае каровы даўно думаюць, як бы ім у дзеравенскі авёс убіцца.

П а с т у ш о к (*успомніўшы аб каровах, з імпэту*). Няўжо?

Л а п а ц ь (*без злосці*). Пакінь ты гэты звычай — пытаць ды перапытваць! Кажу: ідзём — значыць — ідзём.

П а с т у ш о к (*паспешна хаваючы лапаць за пазуху*). Ідзём, ідзём!.. (*Бяжыць у той бок, адкуль прыйшоў. Праз хвілінку чуецца яго голас: «Куды, Раба! А каб цябе!»*)

З'ЯВА II

Па дарозе з праціўнага боку выходзяць Шымановіч *і* Галяковіч — *зладзеі з места. У кожнага з іх за плячыма здаровы мех.*

Шымановіч (*запыніўшыся, да Галяковіча*). А што, пане Галяковіч, чы не пасядзім часамі край дарожкі? Нешта я замарыўся, ногі як не свае — ледзьве перастаўляю.

Галяковіч. З ахвотай, з ахвотай, пане Шымановіч. І мне, па праўдзе кажучы, гэтая (*падмігвае на сваю торбу*) «бульба» плечы адабрала! Але... можа (*паказуе на лес*), у лесе... зацішней будзе?

Шымановіч. Ды і тутака не гасцінец, не вельмі ходзяць. Могам спакойна пасядзець. А ў лесе яно, праўда, зацішней,— але ж камары, пане Галяковіч...

Галяковіч (*згаджаючыся*). Ну, то й сядзем, пане Шымановіч.

Шымановіч (*ківае галавой*). І адпачнем...

Галяковіч. І перакусім (*падмігваючы на торбу Шымановіча*), чым бог паслаў... (*Абое сядаюць на мяжы каля дарогі і скідаюць свае катомкі з плеч.*)

Шымановіч (*вымаючы з кішэні бутэльку, ківае галавой*). Але! І перакусім... Хлебам нашым штодзённым...

Галяковіч. Га-га-га! Ёмка сказаў, пане Шымановіч! (*Жыва бярэ з рук Шымановіча бутэльку і, адкаркаваўшы яе.*) Бывайце здаровы, пане Шымановіч! (*П'ець з бутэлькі.*)

Шымановіч (*матануўшы галавой*). На здароўе! Абы б не цераз край...

Галяковіч (*п'ючы*). О... не... (*Адпіўшы палавіну трункі з бутэлькі, кракае і, абціраючы рукавом вусы, другой рукой паднімае бутэльку ўгару, як бы адмяраючы, ці столькі адпіў, колькі трэба, а потым аддае бутэльку Шымановічу.*) Трымайце, пане Шымановіч, каб не ўпала — шкода будзе, як разальецца.

Шымановіч (*прымаючы ад яго бутэльку*). Ну, каб я бутэльку выпусціў! За здароўе! (*П'ець.*)

Галяковіч. На здароўе, за нашу ўдачу! (*Вынімае з аднаго свайго клумка кавалак сала, некалькі яец, соль у паперцы, хлеб, нож. Усё раскладае на вынятай з торбы паперцы, потым рэжа хлеб, сала.*) А цяперака закусім.

Шымановіч (*паставіўшы ля сябе пустую бутэльку*). Падмацуемся, казаў той!

Кожны з іх бярэць па кавалку сала і хлеба і са смакам закусуе. Аж пакуль не з'яўляецца Пастушок, яны, правячы свае гутаркі, закусуюць.

Галяковіч (*жуючы*). Праўду кажаце, пане Шымановіч, што мусім падмацавацца. Не малы ж гэта кавалак дарогі перамералі, а сколькі яшчэ засталося да места!

Шымановіч. Ну-у, цяпер клопат невялікі, лічы, што мы ўжо ў месце. Да вечара паспім, адпачнём, а потым, сам ведаеш, якія ў тутэйшым двары коні — як львы! І агледзецца не паспеем, як на месцы будзем!

Галяковіч. Каб жа толькі ўсё памысна зышло! Каб толькі ніхто не пачуў, як будзем каламажку выцягваць ды коні ўпрагаць...

Шымановіч (*з незадаваленнем*). Ат! Што ў ягамосця за звычай — перад самай справай заўсёды, як варона, пракракуеш?! Коні ты ніколі не краў, ці што? Чаго ж баішся?

Галяковіч (*трошкі вінавата*). Бо звычайна чалавек я смелы, а ў такім дзеле заўсёды неяк баюся, пане Шымановіч. Хто яго згадае, як можа трапіцца: не сам клаў... А цяпер суды — ведаеш, якія!.. Так упякаюць...

Шымановіч (*перабіваючы, нецярпліва*). Аднак жа як у царкву ты лез гэтыя ліхтары ды шаты (*паказуе рукою на клумак Галяковіча*) красці альбо калі вартаваў, як я гэтыя шынкі (*паказуе на свой клумак*) з клеці ў гаспадара праз страху выцягваў, дык нічога з табой не сталася!

Галяковіч (*абоімі рукамі ўцішае яго*). Ш-ш! Вунь нехта з лесу ідзе... Чалавек нейкі!..

Шымановіч (*агляну́ўшыся*). Які там чалавек— падпасавіч! (*Варочаючыся да перарванай гутаркі.*) Дык не бойся, і цяпер нічога не станецца.

Галяковіч. Ш-ш-ш!

З'ЯВА III

Тыя ж і Пастушок.

Пастушок (*вітаючы*). Дзень добры паном!
Шымановіч. Здароў! Хто ты тут такі?
Пастушок. Пастух, паночку.
Шымановіч. Чый? Дзеравенскі?

П а с т у ш о к. Не, дворны. Дзеравенскія ў другім месцы быдла пасуць. А я ад двара.

Ш ы м а н о в і ч. Дзе ж ваш пан цяпер, у двары жывець?

П а с т у ш о к. Ого, у двары! Тата кажа: «Ці такі наш пан дурны, каб чакаць, пакуль яго ў двары арыштуюць». Няма нашага пана, яшчэ перад зімой некуды выехаў.

Ш ы м а н о в і ч. За што ж вашага пана ў двары арыштавалі б?

П а с т у ш о к. Я хіба ведаю? Тутака кругом якія былі паны — усіх павывозілі. А пана Банадысюка самога не было, дык жонку і матку ўзялі...

Г а л я к о в і ч. А хто ж гэта іх браў?

П а с т у ш о к. Салдаты... Маскалі нейкія з места прыязджалі.

Ш ы м а н о в і ч. Хто ж у вас цяпер у двары, калі няма пана?

П а с т у ш о к. Пан Ігнацы.

Ш ы м а н о в і ч. Які пан Ігнацы — брат паноў, ці што?

П а с т у ш о к. Не, не брат, камісар. І пратсядаціль...

Ш ы м а н о в і ч. Пратсядаціль? Адкуль жа ён узяўся?

П а с т у ш о к. Ды гэта ж наш Карнюк, парабак. Цяпер жа ў нас у двары камітэт, а на вёсцы ёсць яшчэ камітэт.

Ш ы м а н о в і ч. Камітэты?!. Што ж яны ў вас робяць?

П а с т у ш о к. Сварацца... Як начальства... Наш Карнюк усё дзеравенскага прадсядаціля лае.

Г а л я к о в і ч *(да сябе)*. Дай распытаюся, як у іх там, ці лёгка нам будзе коні ўзяць? *(Голасна да Пастушка.)* А якія ж у вас цяперака парадкі? Добра?

П а с т у ш о к *(маючы нешта сабе на мыслі, але ўдаючы нядбаласць)*. Го-о! Добра, ды яшчэ як! У нас парадкі цяпер: як толькі павячэраюць, дык зараз жа і кладуцца спаць і такую хропку задаюць, што аж сцены дрыжаць... Не тое, што раней!

Г а л я к о в і ч *(да сябе)*. Добра! *(Да Пастушка.)* А хурманы як?

П а с т у ш о к. Што — як хурманы?

Ш ы м а н о в і ч *(груба)*. Ну, як яны, спяць таксама ці гуляюць?

П а с т у ш о к *(як раней)*. Дзе там гуляюць! Спяць! Ды яшчэ раней кладуцца за парабкаў... А цяпер дык і месца змянілі: не пры стайні спяць, а ў палацы.

Галяковіч *(да сябе)*. Во лоўка! Значыць, конікі нашы!

Пастушок *(да сябе)*. Ого! *(Жыва паглядае на абодвух зладзеяў.)*

Галяковіч *(да сябе)*. Замок у стайні зламаць, і квіта!

Пастушок *(як бы пачуўшы яго словы)*. Не, паночку,— нават і замка ламаць не трэба: цяпер у нас такі парадак, што ўсё парасчыняна,— бяры, што хочаш, выводзь, што хочаш, вынось, што хочаш...

Галяковіч *(трывожна да Пастушка)*. А ты скуль ведаеш?..

Пастушок. Аб чым? *(Да сябе.)* Ого!..

Шымановіч *(ратуючы з клопату Галяковіча)*. Што ў вас такія парадкі! *(Да сябе.)* Д'ябал!

Галяковіч *(да сябе)*. Як ён трапіў на думку, што мы хочам рабіць?! Ці не чуў часамі, як гэты *(асцярожна паказуе на Шымановіча)* мядзведзь роў, што ў нас у мяхох ляжыць?

Пастушок *(да сябе)*. Ого! *(Да Шымановіча.)* Як жа мне не ведаць, што ў двары робіцца, калі я сам з двара? Гэта было б усё роўна, што па гары хадзіць, ды сонца не бачыць. Тут не трэба і д'яблам быць *(да Галяковіча)*, не тое што чуць, як гэты дзядзька *(паказуе на Шымановіча)* роў, што ў вас у мяхох пахована?

Шымановіч і Галяковіч *(ускочыўшы разам)*. Што-о?!!

Шымановіч *(аглядаецца на свой мех)*. Ці не развязалася часамі сала?

Галяковіч *(аглядаецца на свой)*. Ці не прадраўся мех ліхтаром?

Шымановіч *(прыступаючы да Пастушка)*. Хто тут роў па-твойму і аб якіх мяхох ты гаворыш? *(Да сябе.)* Ці ёсць тут яшчэ пастухі?

Галяковіч *(ласкава да Пастушка)*. Табе, мусіць, здалося нешта, хлапчанё! Ніхто тутака не роў, дый мядзведзяў тут, здаецца, няма. *(Да сябе са страхам.)* Не дай бог, як зловяць з крадзеным ды яшчэ з царквы. А і за сала па галоўцы не пагладзяць!

Пастушок *(да сябе)*. Ага! Цяпер я з вас нацешуся, паночкі. *(Да зладзеяў.)* Тут і чуць не трэба, каб ведаць, што вы царкву абдзёрлі і ў дзядзькі Сымона з клеці сала выцягнулі — па вас відаць. *(Да Шымановіча.)* А пастухоў, нас дворных, некалькі, і я зараз іх усіх па-

клічу, хай вас звяжуць ды ў камітэт завядуць альбо да камісара, каб вы ведалі, як на чужое дабро сквапіцца! Зараз! *(Кідаецца ў лес, адкуль чуваць яго голас.)* Дзядзька Апанас! Дзядзька Мікалай! Яўхім! Лавеце зладзеяў, што царкву абакралі! *(Чутно, як трубіць у рог.)*

З'ЯВА IV

Тыя ж без Пастушка.

Шымановіч *(да Галяковіча)*. Ну?

Галяковіч *(да Шымановіча)*. Ну?

Шымановіч. Што рабіць будзем?

Галяковіч. Уцякаць, пане Шымановіч... Хай яго ліха з хлопцам!

Шымановіч. А з гэтым *(паказуе на клумкі)* як? Панясём?

Галяковіч. Здурнеў хіба? Дай божа самім уцячы, а не тое, што з гэтым — такі цяжар! Бо як зловяць нас гэтыя камітэты... *(Махае рукой.)*

Шымановіч *(шкадуючы)*. Шкода!

Галяковіч *(жыва)*. Чаго болей шкадаваць: сваёй скуры ці гэтага?

Шымановіч *(нахмарыўшыся)*. Шкода!

Галяковіч. Ну, шкадуй сабе, калі хочаш, а я больш сябе шкадую... *(Кідаецца бегчы ў лес, у той бок, адкуль прыйшлі, але не па дарозе.)*

Шымановіч *(за ім услед)*. Куды ты, у лес?

Галяковіч *(запыніўшыся, праз кусты ўжо)*. А ты хацеў, каб па дарозе? Каб нас на конях зараз жа дагналі? Нябось конскія ногі — не нашыя — спрытнейшыя. Хадзем, бо я чакаць не буду! *(Хаваецца ў лесе.)*

Шымановіч *(азірнуўшыся на клумкі, цяжка ўздыхае)*. Э-эх, шкода! *(Паволі ідзець за Галяковічам, азіраючыся на мяхі. Дайшоўшы так да кустоў, кідаецца бегчы.)*

З'ЯВА V

На дарозе нейкі час нікога няма. Потым з-за кустоў асцярожна выглядае Пастушок. Бачучы, што нікога няма, ён выскакуе на дарогу.

Пастушок. Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! Уцяклі-такі? Вось дзе настрашыў дык настрашыў! Малайчына лапаць — як ён спрытна мне падказваў, што яны думаюць... Ха-ха-ха! Во дзівіліся!.. *(Падыходзячы да клумкаў.)* А цяпер па-

глядзім, што ў іх сапраўды ў гэтых клумках пахована. *(Развязвае мех Шымановіча.)* Ог-го-о! Паўнютанькі сала. От зладзеі — гэтак чалавека пакрыўдзіць, увесь скорам выцягці! *(Бярэцца развязваць мех Галяковіча.)* А ў гэтым што? Бацюхны-светухны! *(Вымае сярэбраны ліхтар.)* Ліхтары!! *(Другой рукой перабірае ў мяшку рэчы.)* Ай-я-й-я-а! Гэта ж яны, мусіць, усе абразы ў Залужжу паабдзіралі! От зладзеі! *(Кідае капацца ў мяхох і сядае на мяжы паміж імі, як бы да публікі.)* І што рабіць з гэтым? *(Коратка падумаўшы.)* Трэба, мусіць, пратсядацілю сказаць гэта: хай робіць, як ведае, бо ён жа начальства. *(Успомніўшы аб лапцю.)* Лапцік, мілы лапцік! *(Лезе рукой за пазуху вымаць лапаць.)* Ты разумнейшы за ўсіх зладзеяў на свеце! *(Выняўшы з-за пазухі лапаць і трымаючы яго перад сабой.)* Ты чуў, як яны ўцяклі?!

Лапаць *(хрыпаватым голасам, здаволена)*. А што, жук ты яловы, бачыш? Хэ-хэ-хэ!

Пастушок. Бачу, бачу! *(Увідзеўшы сала і хлеб на паперцы, што пакінулі зладзеі,— да лапця.)* А цяпер давай папалуднуем, тут і сала і хлеб ёсць — усё пакінулі! *(Кладзе лапаць на калені і, узяўшы ў рукі кавалак хлеба і скрылік сала, пачынае есці. Паказуючы ў публіку хлеб і сала.)* Хоць чужое, ды не крадзенае!

Лапаць *(навучаючы)*. А зробленае!

Пастушок. Так, лапцік, а зробленае! А ты, мусіць, ніколі не прабаваў сала, ні чужога, ні зробленага,— дай жа я цябе хоць раз ім пачастую, можа, твой голас паправіцца, хрыпкі не будзе! *(Бярэ лапаць у адну руку, а другой хоча шмараваць яго салам.)*

Лапаць *(крычыць)*. Пачакай, азарднік, што ты робіш?!.

Пастушок усміхаецца ў час гэтых слоў і апушчае руку з салам.

Заслона.

ДАТРЫМАЎ ХАРАКТАР

Абразок ў адной адслоне

АСОБЫ

Зюк — хлопчык 11 гадоў.
Вінцусь — яго брат 10 гадоў.

Даволі абшырны, але пусты пакой. Проста ад публікі дзверы з шыбкамі ўгары. У левай сцяне даволі высока ад падлогі вакно на 4 шыбы. Апрача стала і 2-х крэслаў — ніякіх мэбляў. Сцены голыя. На стале кнігі, сшыткі.

З'ЯВА І

Зюк і Вінцусь *сядзяць каля стала.*

Вінцусь *(голасна ўздыхаючы)*. Гэта ўсё роўна, але каб мы вучыліся, цётка напэўна б ніколі нас тут не замкнула... У гэтым ты вінен. Ужо трэці дзень, як мы не хочам вучыцца.

Зюк *(устаючы)*. А я табе кажу: будзе па-мойму. Трэба толькі не траціць натуры.

Вінцусь. Не ведаю, што гэта мае значыць «не траціць натуры», але ведаю, што ў сто разоў ляпей было б цяпер гуляць, чымся тут сядзець. Бо гэта агромне нудна — сядзець пад замком за кару.

Зюк. Цётка, трэба сказаць, залішне строга з намі абыходзіцца, асабліва са мной. Мяне, у маім вяку, пазваляе сабе замыкаць у гэты абрыдлівы пакой. Табе ад гэтага нічога не станецца, ты яшчэ дзіця, але я. Я маю ўжо адзінаццаць гадоў.

Вінцусь *(абражаны)*. А я дзесяць...

Зюк. Дзевяць і пяць месяцаў.

Вінцусь. Ну, сем месяцаў што ж... дурніца...

З ю к. Ого! гэта розніца. Па дзесяцёх гадох кожны мужчына ўжо дарослы. *(Трагічна.)* Але я не папушчу ёй!

В і н ц у с ь. Цікавасць. Што ты зробіш?

З ю к. Першае: як толькі тата прыедзе, зараз яму ўсё раскажу, як тут без яго з намі абыходзіліся, як не шанавалі мяне, яго старшага сына... і хто: нейкая кабета, нейкая цётка, якая, можа, меней правоў мае тут распараджацца, чым я...

В і н ц у с ь. А другое?

З ю к. Другое? *(Збіты запытаннем з тору.)* Потым пабачым.

В і н ц у с ь. Так... Але, бачыш, калі цётка тут усім у нас парадкуе, то, значыцца, ёй можна... Яна ж у нас ужо даўно, ад самай мамінай смерці, і тата ёй ува ўсім даець волю і цяпер. Тата ведаў жа, калі мы маемся прыехаць на вакацыі, і, калі выязджаў, пэўна ж прыказываў цётцы, як нас трымаць. А потым — старшыя заўсёды барздджэй з сабой згаворацца, чым з намі, і нам яшчэ так можа дастацца, што хто яго згадае як!

З ю к *(неспакойна)*. Ты так думаеш?

В і н ц у с ь. Але, так...

З ю к. Э... хто там ведае...

В і н ц у с ь. Павер мне! Старэйшыя заўсёды разам.

З ю к. Гэта праўда. Але як быць, калі штодня тое самае? Цётка прымушае нас працаваць па дзве гадзіны кожную раніцу. Ці табе здаецца, што гэта мяне можа забаўляць?

В і н ц у с ь. Наагул мне нічога не здаецца.

З ю к. Блазнюк! То ж вялізнае надужыццё цяпер нас змушаць да навукі. Вакацыі — саўсім не пара для навукі!

В і н ц у с ь. Але, праўда. Толькі як мы добра папрацуем гэтых дзве гадзінкі, дык потым цётка даець нам волю гуляць праз цэлы дзень, а як мы не вучымся, дык замыкае... Калі так далей пойдзе...

З ю к. Слухай, Вінцусь, ці ты думаеш, што цётка... Куды цётка... Што яе муж, нябожчык дзядзька, вучыўся, калі быў такім маладым мужчынаю, як я?

В і н ц у с ь. Скуль жа мне ведаць. Але пані Прыборская, гэта з вялікім ружанцам, што так з цёткаю цалуецца, калі ні прыедзе, дык тая, я чуў сам колькі ўжо разоў, усё гаворыць цётцы: «Ах, пані муж быў вялікім чалавекам!»

З ю к. Ну, Прыборская... дужа яна знаецца ў гэтым...

А мне здаецца, што дзядзька калі нават і вучыўся, дык ненашмат што яму навука прыдалася. Ён быў усяго толькі паслом.

В і н ц у с ь. А дзеля чаго гэта паслы?

З ю к. Не шмат дзеля чаго, ва ўсякім выпадку. Некалі я быў з таткам тамака, дзе яны працуюць. Мяне дык не адразу і пусцілі — нібыта малады яшчэ тагды быў. Называецца гэта «ізба». Не вельмі важна і называецца. У ізбе гэтай вялізная саля, а ў ёй парасстаўляны сталы і лавы акурат як у школе. Усе паслы сядзяць у гэтай школе і адзін па аднаму ўстаюць адказваць свае заданні нейкаму лысаму пану ў акулярах.

В і н ц у с ь. Гэта, мусіць, іх прафесар?

З ю к. А ўжо ж. Ён даглядае за імі са свайго падвышэння і нават, калі занадта вялікі гармідар паднімуць, звоніць у такі званочак, каб сціхлі.

В і н ц у с ь. А... а замыкаюць іх за кару, калі пачнуць залішне даказваць?

З ю к. Гэтага не ведаю... Але мусілі б, бо часамі ліха ведае якія штукі выпраўляюць. А потым... разумееш, п'юць толькі ваду, цукраваную ваду.

В і н ц у с ь. Як маленькія дзеці...

З ю к. Як дзеці... Ну хіба ж гэта не глупства — гэтыя паслы...

В і н ц у с ь. А ты чым будзеш, як будзеш вялікім?

З ю к *(з абурэннем)*. Я буду вялікім... але я ўжо вялікі — як на мой век. Хочаш хіба сказаць, як буду яшчэ старшым?..

В і н ц у с ь. Але...

З ю к *(важна)*. Напэўна яшчэ не ведаю. Змаладу я хацеў быць уласнікам цукерні... або ўласнікам крам з цацкамі, але цяпер аддумаў. Барзджэй што зраблюся міністрам...

В і н ц у с ь. Гэтта? У Мінску?

З ю к. Сказаў! Скуль жа ў Мінску будуць міністры, калі ім няма тут чаго рабіць! Міністры жывуць толькі па вялікіх мястох. Ах, браце, што за пекная штука быць міністрам! Убранне, вышыванае золатам, капялюш такі... таксама з золатам...

В і н ц у с ь *(з здзіўленнем)*. Дык ты будзеш выглядаць бязмала як прыдзвер у Гранд-гатэлю?

З ю к. Ого — шмат ляпей! А потым буду мець шмат медалёў.占 Паначапляю ўсе іх на грудзі — паглядзіш, гэта будзе хораша выглядаць. І будуць да мяне зварач-

ваца: «Ваша Вяльможнасць, Ваша Эксцэленцыя». *(Паказуючы.)* «Ваша Вяльможнасць зволіць прыняць?» — «Хто гэта асмеліваецца мяне турбаваць?» — «Гэта турэцкі паўнамоцнік і японскі імператар просяць іх выслухаць, Ваша Вяльможнасць».— «А, добра, гэта што іншае... хай пачакаюць, яго Вяльможнасць вельмі заняты, паліць цыгару». *(Сядае на крэсле бокам да гледачоў і ўдае, як бы паліць.)*

Вінцусь. А я зраблюся Генрыкам Сянкевічам, куплю сабе шмат паперы і напішу «Патоп», «Крыжакаў»...

Зюк *(смеючыся)*. Разумненькі. Даўно гэта ўжо і без цябе напісана.

Вінцусь. Гэта нічога не шкодзіць, што напісана. Напісана, ды па-польску, а я напішу па-нашаму і потым усё іначай. Кміціца я так доўга мучыць не буду. Данусі не дам памерці, як гэта зрабіў Сянкевіч, але выдам яе за Збышку, а на Ягенцы сам ажанюся...

Зюк. Глупотка. Гэнай жа Ягны няма, і не было яе ніколі.

Вінцусь. Няўжо і не было? А ці ж ты думаеш, што гэта цяжка пісаць?

Зюк. Бадай што, і не цяжка. Іншыя пісьменнікі, глядзі, як памногу пішуць. Мусіць, каб было цяжка, то не здужалі б. Дый Сянкевіч, ён, кажуць, у школе найгоршыя знакі атрымоўваў.

Вінцусь *(радасна)*. Акурат як я! І мне здаецца, што гэта не цяжка: трэба толькі паперы, пер'яў і атраманту... нават і выдаткі не вялікія.

Зюк. А мыслі?

Вінцусь. Што там мыслі... Мыслі прыходзяць самі...

Зюк *(пераконаны)*. Праўда. Ну, дык едзьма! *(Устае з крэсла.)*

Вінцусь *(як бы просячы)*. Але ведаеш што, Зюк... Хто ведае... Можа, твой міністр і не атрымліваў самых кепскіх знакаў... *(Зюк сядае.)* Можа б, мы павучыліся, бо калі так далей пойдзе, як за гэтыя тры дні... Ты ведаеш жа, што цётка дакляравала нас адсюль не выпусціць, аж пакуль мы не скончым свае заданні — давай павучымся і скончым!

Зюк. Не. Я мушу ўсё падужаць і ўсё вытрымаць. А, апрача таго, цётка павінна была параіцца са мной перад тым, як мяне сюды садзіць... Не — я страшэнна сярдзіты!

Вінцусь *(падсоўваецца з крэслам да Зюка)*. А ка-

лі не зробім заданняў? Дык будзем жа гэтта сядзець аж давеку?

З ю к. Ты заўсёды аб адным. Тым для цябе горш. *(Кладзе праз стол руку на плячо Вінцуся.)* Эх, Вінця, трэба быць смелымі, маладымі героямі, мучанікамі, і не баяцца таго, што будзем сядзець. Будзем, ну й будзем. Помніш, як у тэй кніжцы, каторую я браў з гімназіі, гэны малады мужчына? Вось дзе герой быў: прасядзеў у бакшце трыццаць пяць гадоў, але не паддаўся.

В і н ц у с ь *(жаласліва, напалохаўшыся)*. Ой, не, Зючак,— я столькі тут не вытрываю, я барзджэй памру... *(Вымае з кішэні хустачку і падносіць яе да вачэй.)*

З ю к *(прысуваецца з крэслам да Вінцуся і абнімае яго за шыю)*. Вінцуська, братачка, не плач... Прашу цябе, не плач!

В і н ц у с ь *(хаваючы хустачку ў кішэню, глытаючы слёзы)*. Я не плачу...

З ю к *(трошкі адхіляецца ад Вінцуся і рукой, каторай яго абнімаў, лёгка стукае па стале далонню)*. Бачыш, трэба датрымаць сваё. Трымайся так, як я!

В і н ц у с ь. Бо ты саўсім не ведаеш, Зюк, аб чым я думаю... Найгорш... найгорш было б прасядзець тут, у гэтым пакоі пустым, усю ноч...

З ю к *(уражаны гэтымі слоўмі)*. Гм... Ліха! Я аб гэтым не думаў! *(Жыва.)* Але не можа быць, пад вечар нас выпусцяць,— бо што ж гэта было б? А ў канцы заспакойся, братачка, нас жа двое. Калі хто і нападзе, дык будзем бараніцца. От, каб мне сюды маю шаблю!

В і н ц у с ь *(занепакоены)*. Ты думаеш, на нас нехта мог бы напасці?

З ю к. Гм-м... бачыш, ноччу ўсяго можна спадзявацца. Заўсёды лепш мець зброю.

В і н ц у с ь. Божухна! Астацца тутака на ўсю ноч?! Я ўжо не баюся аб трыццаць пяць год, бо татка ж раней прыедзе і нас выпусціць, ну... але і адну ноч... *(уздрагвае)* помніш тых бедных дзетак ангельскага караля, аб каторых мы чыталі?..

З ю к. Помню, помню. Гэта страшна... Папраўдзе, гэта кепская гісторыя — за кару сядзець пад замком. Можа, і праўда лепш было б вучыцца... *(Кароткая паўза. Вінцусь зноў выцірае слёзы. Зюк у задуме апусціў галаву, аж раптам, ускочыўшы, кажа.)* Слухай, Вінцусь. Пышны плян... Ведаеш, да чаго я дадумаўся?

В і н ц у с ь *(сумна падымаючы галаву)*. Што ж?

З ю к. А вось: дай адразу сабе паможам і цётцы адудзячым за яе дабрату...

В і н ц у с ь. Якім спосабам?

З ю к. Уцякаючы адгэтуль. Хай тады цётка нас пашукае. Што яна скажа, як татка, прыехаўшы, запытаецца: «Дзе хлопцы?» — «Няма...» — «Як няма, чаму няма?» Што яна адкажа, га? Добра?

В і н ц у с ь. Добра. А куды ўцячом?

З ю к. Пытанне! У Амерыку, вось куды. Будзем ездзіць тамака сабе на мустангах і лавіць баволаў, хадзіць па сцежцы вайны, паліць люльку згоды, спаць пры агні, закрыўшыся самбрэрас...

В і н ц у с ь. Аднак гэта не так проста туды ўцячы.

З ю к. Фю-ю! Нічога лягчэйшага: на першай станцыі сесці на чыгунку і — проста да мора, а там схавацца ў бочку або ў вугаль на параходзе, і праз дзесяць дзён будзем у Амерыцы.

В і н ц у с ь. А да станцыі як?

З ю к. Як — як?

В і н ц у с ь. Ну, як да станцыі дастанемся? Трэба будзе ісці праз лес, а ў лесе нас ваўкі папераймаюць.

З ю к *(разачаравана сядае на крэсла)*. Але, ваўкі,— праўду кажаш: гэта не саўсім бяспечна. Але... Мы і не будзем уцякаць у Амерыку, схаваемся толькі дзе-небудзь.

В і н ц у с ь. Дзе?

З ю к. Дзе? У адрыне пад сенам. Прынамсі, будзем чуць, як нас будуць шукаць і як цётка плакаць будзе.

В і н ц у с ь. Але ж у адрыне пацукі.

З ю к. Што ты кажаш?

В і н ц у с ь. Праўда. Анадай Палінар накладаў рэзгіны,— аж тут як ні выскачыць з-пад сена пацук, як ні пісне, як ні паляціць ды мне пад ногі скок! Аж я напалохаўся. Вось такі *(паказуе, расставіўшы рукі)* пацук!

З ю к. А... Гэта горш: з пацукамі не жарты... *(Задум.)* Бай! Не ўсё згублена. Ведаеш, дзе схаваемся — на вёсцы, у нашай старой нянькі Алены. Помніш, як яна нас шкадавала?

В і н ц у с ь. А Алена нікому не скажа?

З ю к *(з пагардай)*. Алена — скажа! Ого — Алена скажа, выдумаў! Яна нас яшчэ мёдам частаваціме кожны дзень, бо ў яе сына калоды...

В і н ц у с ь. Во, гэта мне лепш падабаецца, чым Амерыка і пацукі ў адрыне, прынамсі, мёду наядзімося. Ад-

нак... Цётка нас замкнула і ключ забрала,— як жа мы ўцячом?

З ю к (*паказуючы на вакно*). А во: прыставім стол і фю-ю на другі бок!

В і н ц у с ь. Не высака тут?

З ю к. Э, глупства. Я адзін выскачу, а табе прыстаўлю драбіну, і будзеш на волі.

В і н ц у с ь (*радасна*). Слаўна прыдумана. Дай жа я табе памагу. (*Разам з Зюкам прымаюць усё са стала і падстаўляюць яго пад вакно.*) Ну, лезь! (*Зюк праз стол узлазіць на падаконніцу і праз шыбу глядзіць уніз.*) Што, як?

З ю к. Не, не выскачыш,— высака занадта, небяспечна.

В і н ц у с ь (*узлезшы на стол, глядзіць праз вакно*). Высака.

З ю к (*злезшы на стол з вакна, хмарна*). Высака... (*Паўза.*)

В і н ц у с ь. А можа, і лепш, што высака... Бо нават пакуль мы і ў Алены знайшліся б, татка мог бы набрацца страху, а за што ж яго палохаць. Пойдзем лепш, Зюк, паставім усё на месца і будзем вучыцца.

З ю к. Пачакай, там нехта ідзе па сцежцы. Цётка і... за кустом не відна... Ага, і нейкі мужчына.

В і н ц у с ь (*стаўшы на пальчыкі*). Дзе? дзе? Зюк, дык гэта ж татка, татачка.

З ю к (*радасна*). Праўда! праўда. Божа мой, колькі часу мы ўжо не бачыліся! Якая гэта будзе радасць зараз пры спатканні!

В і н ц у с ь. А ведаеш, Зюк, аб чым тата цяпер з цёткай гаворыць?

З ю к. Аб чым?

В і н ц у с ь. Аб нас. І цётка, напэўна, ужо данесла тату, што мы ўжо трэці дзень не вучымся. І хто яго ведае, што тата яшчэ аб гэтым падумаў...

З ю к (*неспакойна*). Так думаеш?

В і н ц у с ь. А пэўна. Слухай, няхай нас тата застане за працай: паставім усё на месца і пачнём вучыцца.

З ю к. Слушна гаворыш. (*Абодва саскакаюць са стала і даводзяць да пачатковага парадку. Ставяць на месца крэслы.*) Ну, я ўжо не зачну так другі раз...

В і н ц у с ь. Як і я. Гэта брыдка, што татусь нас тут застане, сорам! (*Сеўшы, бярэ граматыку і голасна ц в і-*

чыцца ў скланеннях.) «Я буду пільны, ты будзеш пільны, ён будзе...»

Зюк *(піша з кнігі)*. «Праца ёсць школай для моладзі і аздобай для старасці». *(Кінуўшы пісаць.)* Ах, чаму ж яны не ідуць?

Вінцусь. Спяшайся з заданнямі, стары мармытун,— потым назюкаешся. «Я быў пільны, ён быў пільны... Я быў... *(За дзвярыма галасы, пакручваецца ключ у замку.)* Не вытрымаю. *(Бяжыць і выскакуе проста ў расчыніўшыяся дзверы.)* Татачка!

Зюк *(бяжыць за Вінцуком. Перад дзвярыма, абярнуўшыся да гледачоў, кажа)*. Але хто мне выткне, што я не датрымаў характару?

Канец.

ПУБЛІЦЫСТЫКА

ОДГУКІ

Не мяркуючы з тым, што да гэтага часу рабіла Вялікая беларуская рада, Першы Усебеларускі з'езд у Мінску выклікаў одгук з боку мясцовых расійскіх і польскіх газет. Расійскія, злашча [1] с.-р-скія [2] газеты спачатку трымаліся бальшавіцкага тону, а пасля разгону [3] з'езду далучылі свой голас да агульнаграмадскага пратэсту процiў бальшавiцкага прыгону. Адна з іх, як газета «Соц. Революціонер», была нават закрыта.

Але наогул расійскія газеты нават сацыялістычныя і нават федэралістаў (с.-р.) мала пра нас пішуць. Мабыць, натта ўжо затурбованы «большой» палітыкай і пагарджаюць нашым маленькім краёвым «колокольным патриотизмом». Мусіць, у іх, як і ў «комиссаров западной области» да беларускага руху, «без радости любовь».

Затое з польскага боку «гарачая і моцная любоў» так і рвецца на свет, і відаць, што тут «разлука» прынясе шмат каму вялікую «печаль». Праўда, сацыялістычныя польскія газеты аб нас маўчаць, бо, мусіць, не ведаюць нічога,— апроч органу мінскіх «народных камісараў». «Польска Правда», каторая, бароначы свае моцныя пазіцыі каля «советского пирога», вымысляе на нас усякія небыліцы. Але нас цікавіць тая «любоў», якую выяўляе другая частка польскай прэсы — буржуазная. Найлепшы паказчык гэтага падае «Дзеннік Мінскі» ў стацці

[1] Асабліва.
[2] Эсэраўскія.
[3] Першы Усебеларускі з'езд, які праходзіў у Мінску, быў разагнаны 17 снежня 1917 года. (Гл. успаміны члена Часовага рэвалюцыйнага рабоча-сялянскага ўрада Беларусі Язэпа Дылы «Праз гады барацьбы і выпрабаванняў», апублікаваныя ў час. «Крыніца», № 1, 1989.)

п. К. П. аб Усебеларускім з'ездзе і ў пекнай патрыятычнай дэкламацыі п. Ал. Ляс. «З-над Эссы» (№ 147).

«Даганяючы, не нацалавацца»,— уздыхае п. К. П., зазначыўшы, што беларусы гостра адварачываюцца ад іх і лепей слухаюць праф. Карскага і іншых, што пужаюць іх польскімі легіонамі і настроіваюць на антыпольскі лад. Але з часам,— пацяшае сябе надзеяй п. К. П.,— «калі заспакоіцца гарачая эканамічная справа (зямельная.— *А. П.*), хаця мы і заплацім за гэта вялікія кошты», «пераканаюцца людзі, што за гэтым нас нічога не раздзяляе, бо самі сабою знікнуць антаганізмы: рэлігійны і нацыянальны». Гэта што датычыцца народу. А як любяць яны нашую зямельку, трэба паслухаць п. Ал. Ляс., гэтага гарусніка «культурнай» працы з-над Эссы (Барыс. павет). «Над Эссай» малюецца яму як праўдзівы закутак Божы. Добрая, сплаўная рэчка; лясочкі, каторыя лёгка даюцца да загранічнага сплаву; «хлопі бялоруске» — быўшыя вуніяты, а ў засценках і асобных сялібах «людносць польска і католіцка», надта прывязаная да польскасці і касцёлу, працавітая і заможная і, нягледзячы на царскі ўціск, захаваўшая традыцыі, веру, звычаі і зямлю. Толькі «обыватэльство» (памешчыкі) нікуды нягоднае, нічым не цікавіцца, забылася аб Польшчы і, пэўне, з маскалямі б здружылася, каб не некалькі «дзеячоў з Польшчы», каторых занесла над Эссу выгнанне. І, дзякуючы ім, «обыватэльство» ўваскрэсла. Завязаліся стасункі з Польскаю Радаю ў Мінску, адчыніліся ў некаторых пунктах польскія школы і г. д. Але ўсё гэта рушылася, як прыйшоў «хлоп бялорускі» і паразганяў тых, што рабілі тут «культурную працу» і завязвалі стасункі з Польскай Радай у Мінску. Прыйшлося ўцякаць з-над Эссы.

П. Ал. Ляс. скарыўся і з хрысціянскім смірэнствам упэўняе: «Няхай падаюць на нас цяжкія ўдары, але мы не кінем нашага краю, не аддамо гэтае зямлі, гэтае найдаражэйшае спадшчыны па бацьках,— будзем бараніць яе дастатку. Няхай няшчасце зробіць нас шляхетнейшымі, няхай узмоцніць злучанасць нашага далёкага кутка з усім польскім краем». А калі няшчасце абудзіць чуласць «обыватэльства» да Польшчы, то п. Ал. Ляс. гатоў благаславіць гэтае няшчасце.

Слухайце, пане К. П., і разумейце, што не праф. Карскі з іншымі настроіваюць проціў вас народ беларускі. Зразумейце, што калі слова «прыгоншчык» зрабілася

адназначным слову «паляк», то тут вашая віна перад польскім народам, і праз гэтае народ беларускі ніколі не пацалуецца з вамі, хоць бы вы даганялі яго з усіх сіл. Як вольны з вольным, роўны з роўным, пойдзе ён, працоўны беларускі народ, поруч з другімі народамі, а ў тым ліку і з польскім, але не з вамі, прыхваснямі польскага імперыялізму, хоць бы вы былі і тутэйшымі здраднікамі і перакінчыкамі, забыўшымі бацьку і мацяр сваю.

Пара зразумець, што вашага «стану посядання»[1] на Беларусі няма і не можа быць. Гэты стан пасядання трымаўся на зямельнай уласнасці, каторая павінна перайсці да яе праўдзівага, адвечнага гаспадара — «хлопа бялорускего», як вы яшчэ і цяпер называеце гаспадароў зямлі беларускай. Грунтуючыся на забранай у нас зямельнай уласнасці, вы заводзілі тут свае польскія «пляцоўкі»[2], забеспячаючы сабе лягчэйшую абарону «стану посядання». Вы перарабляеце «людносць католіцкую» на «народ польскі», паслугуючыся ўплывам на народ вашых духоўнікаў і працаю школ «Мацержы»[3], у якіх дзетак беларускага сялянства першым чынам навучаюць здрадніцтву і на пытанне «хто ты?» адказваць, што — «поляк». Супольна з братамі сваімі з Маскоўскага боку, панасаджанымі на шыю нашую расійскім самадзяржавіем, вы загналі народ наш на самы дол, даючы яму заміж хлеба камень, заміж свету — цемру, заміж нацыянальнай свядомасці — здрадніцтва і рэнегацтва. Але гэта скончылася!..

Вуснамі пана Ал. Ляс. вы запэўняеце, што будзеце бараніць свае землі... Ось ґэта і падае нам думку, што вашыя легіоны за дапамогаю... трымаюцца на нашых Беларускіх абшарах дзеля акупацыі.

Зямлю нашую вы называеце «найдаражэйшаю спадшчынаю па бацькох»,— дык хіба ж **с е л я н і н б е л а р у с і**, хіба ж народ беларускі, гэты спрадвечны яе насельнік,— **х і б а ё н в а ш б а ц ь к а**?.. Вы дамагаецеся большай спаяльнасці Беларусі з «Польскім краем»,— а ці запыталі вы ў народу беларускага, пачом абышлася яму гэтая спаяльнасць? Ці ведаеце вы, што гэтыя падсуседзі з Польшчай і Маскоўшчынай сталі яму косткай

[1] Маёмасці.
[2] Фарпосты.
[3] Polska Macierz Szkolna (Польска мацеж школьна) — грамадская арганізацыя, якая займалася справамі польскай асветы на польскіх і беларускіх землях (1905—1907 і 1916—1939 гг.).

у горлі? Што гэтае падсуседства абдзёрла, абгалацiла яго і пазбавіла мення і ўласнага імені?

Не,— Масква і Варшава не святы́, а страшны выраз для беларуса, і не Расію і Польшчу назаве ён маткаю сваею! Маткаю народу Беларускага будзе яго «тутэйшая», Беларуская зямля, вольная, незалежная Народная Беларусь. А калі вы, калі «обыватэльству» вашаму так жадаецца «святоі спаяльнасці», дык можаце саўсім зліцца з кім ахвота вашая будзе, але зямельку нашую, каторую вы з такім запалам збіраецеся бараніць (ад каго і якім спосабам?), мусіце пакінуць народу. Вы пакепліваеце з нас, што мы так заняты зямельным пытаннем. Так,— бо зямельнае пытанне — частка нашага нацыянальнага пытання, бо народ наш да гэтага часу быў у аблозі. Навокал яго сядзелі ворагі і з усіх бакоў будавалі «пляцоўкі» — у грамадскіх установах — маскоўскія, у дварох — польскія. Зруйнаваць гэтыя пляцоўкі — гэта першы крок у бок аслабанення нашага народу ад усякага ўціску: і матэрыяльнага і культурнага. З гэтага павінна пачацца нашае з вамі паквітанне... А потым? Потым прыходзьце і служыце народу нашаму. Іншага шляху для вас мы не бачым, бо яго няма.

На Беларусі, сярод сялянства, мяшчанства і засцянковай шляхты палякаў няма, апроч тых, каторым вы сваею «культурнай працаю» задурылі галаву і закруцілі мазгі. Калі ж нам даводзяць праціўнае, то гэта сведчыць толькі, што там моцна прышчэплена тая навука бескрывавых забораў, да якіх так здольны нямецкія імперыялісты. Што гэта так — пра гэта даводзіць нам той запал, з якім вы трымаецеся за свае пляцоўкі, як, напр., у касцелі, адкуль праганяеце ксяндзоў беларусаў і беларускую мову,— той запал, з якім вы выстаўляеце свае культурныя заслугі, і той паспех, з якім збіраеце свае войска на нашай зямлі — проціў каго? Проціў Германіі? Цэнтральных дзяржаваў? Ваш пратэст проці III украінскага універсалу, дэлегацыя «обыватэльства Літвы і Беларусі» ў Берлін аб прылучэнні Літвы і Беларусі да Польшчы — даюць ясны адказ, дзеля якой мэты арганізуеце вы на нашай зямлі польскія легіоны.

Але не будзе гэтага!..

А. Прушынскі

УВАГІ ДА НАЦЫЯНАЛЬНАГА РУХУ

«У істоці ўсякі нацыянальны рух мае мяшчанскі (буржуазны) характар і заўсёды становіцца ў адпор сацыяльным надзеям і дамаганням работніцкага стану».

«Нацыянальнае пачуццё падтрымліваецца і шырыцца валадарнымі станамі, каторым трэба падзяліць работнікаў, каб потым лягчэй было разбіваць іх у борках за эканамічныя паляпшэнні».

Такія, цалкам хвальшывыя погляды пашыраюцца шмат кім з правадыроў сучаснага (з бальшавіцкім нахілам) сацыялістычнага руху, якія, добра запамятаваўшы сабе словы граматы камуністаў: «работнікі не маюць бацькаўшчыны. Нельга пазбавіць іх таго, чаго ў іх няма», забыліся саўсім аб правіле: «спосаб разумавання марксізму дыялектычны».

Заданнем нашым не ёсць спрэчка з такімі сацыялістамі, але залічаем не лішнім сказаць некалькі слоў аб прычыне, змушаючай іх адступаць ад здаровага спосабу разумавання і правідловых поглядаў.

Прычына гэтая — псіхалагічнага парадку і мае пачатак у характары той працы, якую прыходзіцца рабіць сацыялісту.

Сацыялістычны ўстрой — антытэза сучаснага ўстрою. Ён мае запанаваць толькі на грузах цяперашняга супольства [1]. Сацыялістычная ідэя — гэта брадзільны пачатак новых кшталтаў жыцця ў цяперашнім устрою, заўсёды яму варожы і не свой. Праца сацыяліста скіравана да будавання гмаху новага жыцця сярод сучаснасці, каторую ён няўпынна намагаецца зруйнаваць, праз што заўсёды павінен быць на старожы, бо навокал яго непрыяцельскі кош [2]. Тысячы небеспячэнстваў пагражаюць яму — воіну за будучыну — у кожным мамэнце, а наперадзе свеціць вялікая «ваенная дабыча». І няма дзіва,

---

[1] Слова «супольства» азначае гэтта суму дзяржаўна- і прыватнапраўнічых, таксама гаспадарчых адносін, якія пануюць паміж людзьмі, т. е. тое, што ў расійскай тэрміналогіі разумеецца пад слоўмі «социальный порядок». *(Заўвага Алеся Гаруна.)*

[2] У старыну так называўся ваенны лагер — казацкі або татарскі. Адсюль паходзіць прыметнік «кашавы» (атаман).

што часамі ў ваяўнічым запале, а часам паддаўшыся слабасці, ён можа згубіць меру відочных рэчаў і часу. Бо і сацыліст мусіць прызнацца: «чалавек я, і ўсё чалавечае мной уладае». Тады яму здаецца, што мэта, да якой кіруецца ўсё яго духоўнае жыццё, ужо саўсім блізка і каб яе дастаць — досыць ступіць яшчэ адзін толькі крок ці выцягнуць руку. Тая грамадская сіла, на якую апіраючыся спадзяецца ён дасягнуць свае мэты,— пралетарыят, работнікі,— перацэніваецца[1] ім у такі мамэнт, здаецца мажнейшай, чым ёсць напраўду, бо яму, каторы заглядзеўся ў будучыну, чакаючы найбарзджэйшага яе зышчэння[2], моцна хочацца ўзмацавання гэтай сілы, каб, калі можна, зараз жа пераскочыць з «панства прымусу ў панства свабоды».

Моцнае бажанне найхутчэйшага зышчэння яго ідэалу, а часамі, у слабых людзей, і жаданне самому ўступіць у «зямлю абяцаную» — вось той псіхалагічны чыннік[3], які часамі змушае сацыяліста адступаць і ад гістарычнай праўды і ад правідловага спосабу разумавання.

Чыннік гэты, здаралася, панаваў часова і над людзьмі вялікай разумовай сілы і здольнасцяў. Сацыялісты-брэдоўцы (утапісты), як Оўэн, Сен-Сімон, Фур'е, Курбэ,— людзі вялікай аналітычнай моцы, найлепей за ўсіх сваіх сучаснікаў бачыўшыя хібы акаляючага іх свету, рабіліся дзяцьмі, як толькі пачыналі думаць аб будучыні. Ім здавалася, што для шпаркай, феерычна простай перабудовы супольства, апрача трафна[4] накрэсованага плану, трэба саўсім нямнога: толькі агульнай згоды, толькі паспалітай[5] добрай (як у іх) волі.

І з вядомых сацыялістаў т. зв. «навуковай школы» не ўсе былі чужымі гэтаму граху. Напрыклад, калі ў 1898 г. германская сац.-дэм. партыя атрымала першы раз на выбарах у рэйхстаг каля 3-х мільёнаў галасоў за сваіх кандыдатаў, адзін з бацькоў гэтай школы, Энгельс, паддаўся самаашуканству і прарочыў, што ў хуткім часе, усяго праз некалькі гадоў, мусіць наступіць сацыялізм.

Гэты ж чыннік, здаецца нам, ляжаў у грунце моцнага проціміліарнага эрвэістскага руху ў Францыі, хаця

---

[1] Перабольшваецца.
[2] Здзяйснення.
[3] Фактар.
[4] Удала, дакладна.
[5] Агульнай, усенароднай.

жыццё зрабіла потым з Эрвэ[1] заядлейшага мілітарыста.

Ён жа выклікае ў жыццё і анархізм, які ў сваім тэарэтычным засноўку і практычных праявах ёсць не больш як бяссільны пратэст процiў сучаснасці.

Калі з такога пункту паглядзець на праявы расійскага грамадскага жыцця, пачынаючы ад марца 1917 году, то шмат якія з іх зробяцца і яснейшымі і больш зразумелымі, а паміж імі і тая неспагаднасць, з якой расійскія «цэнтральныя» і «левыя» сацыялісты адносіліся к праявам нацыянальнай свядомасці і нацыянальна-палітычнага руху сярод невялікарускіх народаў імперыі. «Дзеля таго, што ім так бажалася — ім так і здавалася». Ім, расійскім сацыялістам, такі доўгі час у кляшчатках найцяжэйшага самаўладства марыўшым аб свабодзе і так раптоўна, неспадзявана для сябе пазбаўленым усякіх перашкод, выскачыўшым з падполля на шырокае поле дзяржаўнага будаўніцтва, уроілася, што «другі дзень пасля сацыяльнай рэвалюцыі» мае быць «заўтра», а «першы» ўжо настаў «сягоння». Колькасць гэтых тэрмінаў не ўсімі, канечне, лічылася аднаковай, што залежала толькі ад характараў і дасвядчэння асобных людзей, але ад ніякіх праграмаў і тэорыяў.

Людзі больш спакойнага характару і лепшага тэарэтычнага і жыццёвага дасведчання расцягвалі «сягоння» і аддалялі «заўтра» на няпэўна доўгі час; гарачэйшыя з натуры аблічалі «сягоння» ў 10—15 гадоў, а «заўтра» паказвалася ім ужо ў малюнку праўдзівага Эдэму[2]; а маласвядомыя і саўсім цёмныя навіцыушы[3] сацыялізму, у якіх перарабілася большая часць салдацкай, работніцкай і сялянскай люднасці ў Расіі, думалі проста: што «сягоння» гэта зараз жа,— як сказаць, а «заўтра» мае быць праз 24 гадзіны і да такога разумення стараліся стасаваць свае ўчынкі.

І праявы нацыянальнага руху (які здаецца агульнанародным, але бывае такім вельмі рэдка) здаваліся

---

[1] Эрвэ Гюстаў (1871—1944) палітычную дзейнасць пачынаў у Французскай сацыялістычнай партыі. У Французскай секцыі рабочага інтэрнацыянала ўзначальваў ультралевы антымілітарысцкі напрамак. У. І. Ленін пісаў пра «паўанархічныя недарэчнасці» эрвэізму (Поўн. зб. тв. Т. 16. С. 72. 86—87). Напярэдадні першай сусветнай вайны Эрвэ пераходзіць на буржуазна-шавіністычныя пазіцыі. У 30-х гадах стаў прыхільнікам фашызму.

[2] Эдэм — біблейскі рай.

[3] Навічкі.

большай часці з іх (расійскіх сацыялістаў) і непатрэбнымі і шкадлівымі для інтарэсаў неваладарных станаў, работніцкага і сялянскага. Нашто дзяліцца, калі наступіў час агульнага карыстання агульным дабром? Дзеля чаго драбіць свае сілы, калі патрэбна з'яднанне ўсіх для абароны «новага супольства»? Нашто гэтыя «мовы», «культуры» — забыткі старога свету, калі заступіла на зямлю святая вестка ўсясветнага брацтва? Няйначай — гэта «работа мяшчанства». А калі нават гэта рух і самога працоўнага люду, то гэта адсталасць, якой не павінна быць месца ў сучаснасці. І адсюль: вайна словам, агнём і мячом проці нацыянальнага адраджэння. Вось прычына, якая змушае некаторых правадыроў сацыялізму ў Расіі і іх вучняў шырыць сярод паспольства хвальшывыя погляды на нацыянальнае пытанне і нацыянальны рух.

Другой няма. Праўдзівы, не заражаны псіхозам сацыяльнага бунту сацыяліст ніколі не ашукаецца ў значэнні слоў граматы камуністаў: «работнікі не маюць бацькаўшчыны. Нельга пазбавіць іх таго, чаго ў іх няма».

ЛІСТЫ

Невядомаму адрасату

...Нягледзячы на тое, што страшэнне сумна жыць здалёк ад роднай нашай старонкі, ад сваіх, а ўжо прызвычаіўся крыху да гэтых месц і народу, хаця ён мне і не надта падабаецца некаторымі старанамі свайго характару.

Тутака вы не спаткаеце таго, што ў нас: едзе які-небудзь дзядзька; ты ідзеш: «пахвалёны!» — «на векі векаў» — «сядай» — «дзякую» ці «падвязіце, дзядзька!..». — «сядай» — і ты паехаў.

Тутака ў нас чалавек спаткае падарожнага, дык часцей усяго так праедзе, калі незнаёмы; папросіць падвязці, пытае: «сколькі даш?» «Капейкі» іграюць у тутэйшага люду вялікую ролю, і браць іх любяць з каго ні папала і як найболей. Цяперака далей — «чалдоны» п'юць гарэліцу нічога сабе, а шынкоў колькі хочаш — што ні хата, то шынок. Ось і наш гаспадар, гдзе мы жывем,— сам не п'е; жонка толькі ў кампаніі, калі ідзе агульная гулянка: вяселле, свята ці што іншае. І ось у іх гарца гарэлкі часам не стае на тыдзень.

Ну, годзе аб гэтым — народ як народ, нічога сабе. У гэтым годзе ў Кірэнскі павет Іркуцкай губ. прыйшло 4 партыі, а ў іх многа «палітыкаў». Калі гэта перастануць пхаць сюды народ?! І так тутака людзі галадаюць, бо для ўсіх няма работы, дык і не ўсе ўмеюць што рабіць. Нядаўна ездзіў у Кірэнск і бачыў тамака бабусю Брэшка-Брашкоўскую. Яе прыслалі ў Кірэнск, каб мець лепшы надзор за ёю. Сцерагуць, як могуць, дык і то баяцца, што ўцячэ. Чуў я, што і спраўнік хоча прасіць дазвалення (ці ўжо просіць) пасадзіць яе ў крэпасць, а то не можа паручыцца, што яна не ўцячэ. А баек каля яе... нагаварылі колькі?! І мільёншчыца яна — цэлых паўтара

мільёны грошай мае; і нейкая там «партія» пад яе ўластнай рукой знаходзіцца і т. д. і т. п. Ну, ось і бачыў гэтага цудоўнага чалавека, каторага так баяцца. Што за мілая кабета?!. Мае ўжо больш 65 гадоў, і столькі яшчэ духоўнай сілы ў сябе таіць і энергіі, што іх, здаецца, стане яшчэ на цэлы век. Ласкавая, як і сапраўды бабуля; простая, як вясковая кабеціна; жывая і вясёлая, як бы гадоў з 35 для яе дарма прайшлі. Распытывалася, як жывецца. Раіць асесці тутака і ўзяцца за што-небудзь такое гаспадарскае са сваім домам усім такім. А «Расея маўчыць; вы цяперака ёй не патрэбны — як трэба будзе, сама скліча вас». Дык ось каго я бачыў — буду памятаць яе доўга. Ось і ўсё найцікаўшае з майго жыцця ў далёкім Сыбіру.

Алесь Гарун

Высокапаважаны Пане Ластоўскі!

Пасылаю Пану, для «Н[ашай] Н[івы]» зноў сваіх колькі вершаў. З песнямі пакуль што маўчу. Ёсціка ў галаве пара матываў, але пакуль што заняты другім: як урву якую вольную часінку, то пакладаю на пісанне драмы для беларускага тэатру. Драма ў вершах, з сучаснага нам жыцця і будзе меці тытул «Дэпутат». Можа, крыху другі, але кончэ з «дэпут». Першы акт нà-перша скончыў, пачаў другі, але калі ўсё давяду да канца — не ведаю. А покуль што жычу ўсяго найлепшага і, моцна паціскаючы руку Пану, застаюся заўсёды ўдзячны і прыхільны.

А. Прушынскі
1912.30/X
Кірэнск

Дарагі Тарасік!

Маю табе нешта сказаць важнае перад тваім ад'ездам у Варшаву. Інтэрас важны, прашу зайсці, бо сам хадзіць не магу — забараніў доктар. Каб ты прынёс якую-небудзь кніжачку пачытаць, вельмі б дзякаваў, бо сяджу без усякага занятку. Зайдзі канечне.

Hotel Palac, № 158 *А. Прушынскі*

Каментарыі

«МАТЧЫН ДАР»
(1907—1914)

Вершы зборніка друкуюцца па кн.: Алесь Гарун. Матчын дар. Друкарня Я. Грынблята, Менск, 1918.

Творы ў зборніку друкуюцца не ў храналагічным парадку.

«Чаму з маленства, з ураджэнства...» (с. 32)

Упершыню — газ. «Наша ніва», 1911, № 40 пад загалоўкам «Роднаму краю». Друкаваўся ў «Беларускім календары «Нашай нівы» на 1913 г. У варыянт зборніка «Матчын дар» унесены значныя змены.

З тваёі глебы, з тваёга неба — дыялектныя формы ўскосных склонаў займеннікаў *твая, тваё.*

Начныя думкі (с. 33)

Упершыню — газ. «Наша ніва», 1908, № 23. Друкаваўся ў «Беларускім календары «Нашай нівы» на 1911 г.

«Як надарыцца мінута...» (с. 34)

Упершыню — газ. «Наша ніва», 1918, № 33.

«Ты, мой брат, каго зваць Беларусам...» (с. 38)

Першы варыянт верша «Беларусам у чатырохлецце «Нашай нівы» друкаваўся ў «Нашай ніве», 1910, № 47. (Гл. стар. 118 гэтага выдання.)

Юдам (с. 39)

Упершыню — зборнік «Калядная пісанка», 1913.

Вы ... імя вам Іуды. — У выданні 1918 г. было: *«Вы ... імя вам Юды».* Выпраўлена паводле выдання 1929 г., дзе робіцца спасылка на аўтограф. Форма *«Іуды»* больш адпавядае рытму радка.

Песня-звон (с. 41)

Упершыню — газ. «Наша ніва», 1912, № 41.

Вяселле (с. 45)

Упершыню — газ. «Наша ніва», 1913, № 45.

Журба (с. 46)

Упершыню — газ. «Наша ніва», 1912, № 9.

Восень (с. 46)

Упершыню — газ. «Наша ніва», 1911, № 37—38.

Мае думкі (с. 47)

Упершыню — газ. «Наша ніва», 1910, № 4.

Навакол... (с. 48)
Упершыню — газ. «Наша ніва», 1912, № 27. Друкаваўся ў зборніку «Нашай нівы», 1912; у «Беларускім календары» на 1916 г.

Ветру (с. 50)
Упершыню — газ. «Наша ніва», 1909, № 35—36.
Завіруха (с. 50)
Упершыню — газ. «Вольная Беларусь», 1917, № 36, з паметкай: 1914 г. Сыбір.

Думы ў чужыне (с. 51)
Упершыню — газ. «Наша ніва», 1912, № 27. Друкаваўся ў зборніку «Нашай нівы», 1912; у «Беларускім календары» на 1916 г.

З песняў няволі (с. 54)
Упершыню — газ. «Вольная Беларусь», 1917, № 24, з паметкай: Сыбір, 1912 г.
Я. Л-у — Язэпу Лёсіку. Алесь Гарун адбываў з ім ссылку ў Сібіры.

Nocturno (с. 62)
... і ту ж... (паланізм) — і тут жа.
Няма пакуты дзе — няма пазнання.— У выданні 1918 г. было: «*Няма пакуты дзе — дзе няма пазнання.* Выпраўлена ў адпаведнасці з выданнем 1929 г., дзе робіцца спасылка на аўтограф.

«Хто сказаў: «І я з народам...» (с. 65)
Упершыню — газ. «Гоман», 1917, 1 мая.

Ідуць гады (с. 65)
Упершыню — газ. «Наша ніва», 1913, № 5.

Навука (с. 65)
Упершыню — газ. «Вольная Беларусь», 1917, № 29.
«Як ліст вярбінкі маладой...» (с. 66)
У мора я.— А вернешся назад? — У выданні 1918 года было: «*У мора сіняе.— А вернешся назад?*» Выпраўлена паводле выдання 1929 г., дзе робіцца спасылка на аўтограф.
Цячы ракой з-пад горнае грады.— У выданні 1918 г. было: «*Цячы ракой з-над горнае грады*». Выпраўлена паводле выдання 1929 г., дзе робіцца спасылка на аўтограф.
Нязнаны госць (с. 67)
Па іншаму жыцці — дыялектныя склонавыя формы.
Матчын дар (с. 68)
Упершыню — газ. «Наша ніва», 1913, № 28.
Як жа шанаваці...— У выданні 1918 г. было: «*Як іх шанаваці...*» Выпраўлена паводле выдання 1929 г., дзе робіцца спасылка на аўтограф.
Ноч (с. 72)
Упершыню — газ. «Наша ніва», 1912, № 21, з паметкай: 27.XII.1911.
«Хрыстос нарадзіўся!..» (с. 73)
Цяпер я Тамаш і не веру...— Тамаш (Фама) — евангельскі персанаж, які не паверыў звесткам аб тым, што Хрыстос уваскрос.
А ў ім лютаванне над меру.— У выданні 1918 г. было: «*А ў ім матаванне над меру*». Выпраўлена паводле выдання 1929 г., дзе робіцца спасылка на аўтограф.

Малітва (с. 73)
Упершыню — газ. «Наша ніва», 1912, № 51—52, з паметкай: 26/X—1912.

Паэту (с. 75)
Мне сэрца кроіцца — паланізм.
У канечнае патрэбе — дыялектная форма.

Слабасці (с. 75)
Слязой спаўчуцця... — У выданні 1929 г. выпраўлена на *«спачуцця»*. Форма, выкарыстаная А. Гаруном, утворана пад уплывам польскага слова współczucia — спачування.

Жыццё (с. 76)
Упершыню — газ. «Вольная Беларусь», 1917, № 32.

Муляру (с. 77)
Упершыню — газ. «Наша ніва», 1913, № 34.

Вясна (с. 78)
Упершыню — газ. «Наша ніва», 1910, № 18. Друкаваўся ў газ. «Гоман», 1917, 24 красавіка.

Вецер (с. 79)
Упершыню — газ. «Наша ніва», 1910. № 23—24. Друкаваўся ў «Беларускім календары «Нашай нівы» на 1912 г.
Сказаў слоўца... — У выданні 1918 г. было: *«Сказаў слаўцо...»* Выпраўлена паводле выдання 1929 г., дзе робіцца спасылка на аўтограф.

Хаўтуры (с. 85)
Цалавала жанулька свайго мужанька. — У выданні 1918 г. было: *«Цалавала жанулька свайго мужалька»*. Выпраўлена паводле выдання 1929 г., дзе даецца спасылка на аўтограф.

Казка (с. 87)
Упершыню — газ. «Наша ніва», 1913, № 48.

Жабрачка (с. 91)
Упершыню — зборнік «Калядная пісанка», 1913.

Сын (с. 93)
Ды да роднай маткі. — У выданні 1918 г. было: *«Да радзонай маткі»*. Выпраўлена паводле выдання 1929 г., дзе даецца спасылка на аўтограф.

Каму што (с. 97)
Друкуецца паводле газ. «Наша ніва», 1910, № 40, дзе ўпершыню апублікаваны. Друкаваўся ў «Беларускім календары» на 1914 г., у зборніку «Апавяданні і легенды вершам розных аўтараў», Вільня, 1914, у газ. «Гоман», 1917, 7 жніўня.

Варожба (с. 98)
Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1917, № 30, дзе ўпершыню апублікаваны.

Шчасце Мацея (с. 112)
Друкуецца паводле газ. «Наша ніва», 1910, № 25, дзе ўпершыню апублікаваны. Друкаваўся ў зборніку «Апавяданні і легенды вершам розных аўтараў», Вільня, 1914.

ВЕРШЫ, ЯКІЯ НЕ ЎВАЙШЛІ Ў ЗБОРНІК «МАТЧЫН ДАР»

Януку Купале (с. 118)
Друкуецца паводле газ. «Наша ніва», 1908, № 21, дзе ўпершыню апублікаваны. Першы друкаваны твор Алеся Гаруна. Прысвечаны зборніку Янкі Купалы «Жалейка».

Беларусам у чатырохлецце «Нашай нівы» (с. 118)
Друкуецца паводле газ. «Наша ніва», 1910, № 47, дзе ўпершыню апублікаваны. Пад гэтай назвай у зборніку «Матчын дар» апублікаваны зусім новы верш. (Гл. заўвагу да стар. 38.)

«Нічога на небе...» (с. 119)
Друкуецца паводле газ. «Наша ніва», 1913, № 7, дзе ўпершыню апублікаваны. Друкаваўся ў «Беларускім календары» на 1917 г.

Праводзіны (с. 119)
Друкуецца паводле газ. «Наша ніва», 1914, № 37, дзе ўпершыню апублікаваны. Друкаваўся ў зборніку «Дзень штукарства», Вільня, 1914, з паметкай: 1914, 14/VIII.

На варце (с. 120)
Друкуецца паводле газ. «Наша ніва», 1915, № 21, дзе ўпершыню апублікаваны, з паметкай: Люты, 1915 г.

У чужыне (с. 121)
Друкуецца паводле газ. «Наша ніва», 1915, № 15, дзе ўпершыню апублікаваны, з паметкай: 1915 г., 1 марца.

Чалавечая кроў (с. 122)
Друкуецца паводле газ. «Наша ніва», 1915, № 22, дзе ўпершыню апублікаваны, з паметкай: 15 марца 1915 г. Друкаваўся ў зборніку «Зажынкі», 1919, пад назвай «Чырванюткая кроў».

У ноч пад Новы год (с. 123)
Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1918, № 1, дзе ўпершыню апублікаваны, з паметкай: 1916 г.

На сяло (с. 123)
Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1918, № 8, дзе ўпершыню апублікаваны.

Ён не згіне... (с. 124)
Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1918, № 9, дзе ўпершыню апублікаваны, з паметкай: 4/III 1918 г.

Апякун (с. 125)
Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1918, № 12, дзе ўпершыню апублікаваны, з паметкай: 23/III 1918 г. Друкаваўся ў газ. «Гоман», 1918, № 42.

На Віціме (с. 126)
Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1918, № 14, дзе ўпершыню апублікаваны. Друкаваўся ў зборніку «Дыяменты беларускага прыгожага пісьменства», Кіеў, 1919.

Лірнік (с. 127)
Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1918, № 20—21, дзе ўпершыню апублікаваны. Напісаны ў сувязі са смерцю Каруся Каганца.

Спогадзь (с. 127)

Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1918, № 29, дзе ўпершыню апублікаваны.

Край няволі (с. 129)

Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1918, № 31, дзе ўпершыню апублікаваны.

Народ (с. 130)

Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1918, № 31, дзе ўпершыню апублікаваны.

Пажар (с. 131)

Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1918, № 39—40, дзе ўпершыню апублікаваны.

Трохлінейка-магазынка (с. 131)

Друкуецца паводле час. «Часопісь», 1919, № 3—4, упершыню — газ. «Беларуская рада», 1917, № 1. Друкаваўся ў зборніку «Зажынкі», 1919.

Паходная (С. 132)

Друкуецца паводле час. «Часопісь», 1919, № 3—4. Упершыню — газ. «Беларуская рада», 1917, № 1. Друкаваўся ў газ. «Гоман», 1918, № 28.

«Брацця, к агульнаму шчасцю...» (с. 133)

Друкуецца па зборніку «Дзень Чырвонае Арміі», 1919, дзе ўпершыню апублікаваны. Друкаваўся ў зборніку «Зажынкі», 1919.

Дакоры (с. 134)

Друкуецца паводле газ. «Беларускае жыццё», 1919, № 11, дзе ўпершыню апублікаваны.

З астрожных картак (с. 135)

Друкуецца паводле газ. «Беларускае жыццё», 1919, № 11, дзе ўпершыню апублікаваны.

Хвейнаму другу (с. 137)

Друкуецца паводле газ. «Беларускае жыццё», 1919, № 22, дзе ўпершыню апублікаваны, з паметкай: Мінск, у верасні 1919 г.

У гары і доле (с. 138)

Друкуецца паводле газ. «Беларусь», 1920, № 37(93), дзе ўпершыню апублікаваны, з паметкай: 28.XII.1919 г.

Самсон (с. 140)

Друкуецца паводле газ. «Беларусь», 1920, № 47(103), дзе ўпершыню апублікаваны, з паметкай: 28 лютага 1920 г.

Самсон — біблейскі асілак. Яго подзвігі, паводле свяшчэннага пісання, звязаны з эпохай войнаў паміж ізраільцянамі і філістымлянамі. Самсон адзін мог забіць цэлую тысячу ворагаў. Гэта ён разадраў пашчу льва, які сустрэўся яму па дарозе.

Аднойчы яго чарговая любоўніца Даліла выведала сакрэт яго сілы і выдала філістымлянам. Самсона ўзялі ў палон, закавалі ў ланцугі і асляпілі. Але праз нейкі час бог дараваў яму віну, вярнуў сілу. І Самсон магутнымі рукамі разбурыў слупы, на якія апіраўся філістымлянскі храм, пахаваўшы тры тысячы ворагаў, што здзекаваліся і насміхаліся з яго. Загінуў і ён сам.

«Баалавай святыні».— Баал — бог ураджаю і дабрачыннасці, адзін з галоўных багоў семіцкіх плямён.

Шлюб (с. 141)
Друкуецца паводле газ. «Беларускае жыццё», 1920, № 7(29), дзе ўпершыню апублікаваны, з паметкай: 12/X 1918 г.

Пралескі (с. 142)
Друкуецца паводле час. «Рунь», 1920, № 5—6, дзе ўпершыню апублікаваны.

Трэны (с. 142)
Друкуецца паводле час. «Рунь», 1920, № 9—10, дзе ўпершыню апублікаваны, з паметкай: Зіма 1916 г. Гэта апошні прыжыццёвы друкаваны твор.

Адляцела душа (с. 143)
Друкуецца паводле газ. «Беларуская рада», 1917, 29 лістапада, дзе ўпершыню апублікаваны.

Жыццё (с. 144)
Друкуецца паводле газ. «Беларуская рада», 1917, 29 лістапада, дзе ўпершыню апублікаваны.

Бажанне (с. 144)
Друкуецца паводле газ. «Вольны сцяг», 1921, № 1, дзе ўпершыню апублікаваны, з паметкай: Барка на Лене, 1914 г.

Кліч (с. 145)
Друкуецца паводле час. «Рунь», 1920, № 7—8, дзе ўпершыню апублікаваны.

Песня капачоў (с. 145)
Друкуецца паводле газ. «Вольны сцяг», 1921, № 1, дзе ўпершыню апублікаваны, з паметкай: Прыіск «Пракопьевскій». Зіма 1915 г.

Ідзенне (с. 146)
Друкуецца паводле газ. «Вольны сцяг», 1921, № 1, дзе ўпершыню апублікаваны, з паметкай: Восень 1918 г.

«Каўказ» (с. 147)
Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1918, № 3, дзе ўпершыню апублікаваны.

ПАЭТЫЧНЫЯ ТВОРЫ, АПУБЛІКАВАНЫЯ ПАД ПСЕЎДАНІМАМ А. СУМНЫ

Мае коляды (с. 148)
Паэма апублікавана ў 1920 годзе ў Вільні асобнай кнігай, з паметкай: Вёска Капанікі, 13 студзеня 1905 г. Гэта першы вядомы твор Алеся Гаруна.
Гарачэ — дыялектная форма прыслоўя *горача.*

Гэй жа ж, мая вёска!.. (с. 158)
Друкуецца паводле газ. «Беларус», 1913, № 39, дзе ўпершыню апублікаваны.

З навагодніх думак (с. 161)
Друкуецца паводле газ. «Беларус», 1914, № 1, дзе ўпершыню апублікаваны.

Прывітанне (с. 161)

Друкуецца паводле газ. «Беларус», 1914, № 3, дзе ўпершыню апублікаваны.

«Божа мой! Я чую зноў...» (с. 163)

Друкуецца паводле газ. «Беларус», 1914, № 8, дзе ўпершыню апублікаваны.

Браты! дакуль мы будзем спаць? (с. 163)

Друкуецца паводле газ. «Беларус», 1914, № 14—15, дзе ўпершыню апублікаваны.

Скуль у мяне (с. 165)

Друкуецца паводле газ. «Беларус», 1914, № 26, дзе ўпершыню апублікаваны.

Каб быў молад... (с. 166)

Друкуецца паводле газ. «Беларус», 1914, № 17, дзе ўпершыню апублікаваны.

Хмары (с. 167)

Друкуецца паводле газ. «Беларус», 1914, № 31, дзе ўпершыню апублікаваны.

Слонца (с. 168)

Друкуецца паводле газ. «Беларус», 1914, № 36, дзе ўпершыню апублікаваны.

Песня («Віхар шугае ў полі...») (с. 168)

Друкуецца паводле газ. «Беларус», 1914, № 42, дзе ўпершыню апублікаваны.

Гімн роднай мове (с. 170)

Друкуецца паводле газ. «Беларус», 1914, № 52, дзе ўпершыню апублікаваны.

Лісток і надзея (с. 171)

Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1917, № 26, дзе ўпершыню апублікаваны.

Песня («За рэчкай, за рэчкай...») (с. 172)

Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1917, № 26, дзе ўпершыню апублікаваны.

На плач мяне забірае (с. 173)

Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1917, № 26, дзе ўпершыню апублікаваны.

Багаты вы... (с. 175)

Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1917, № 33, дзе ўпершыню апублікаваны.

Шчаслівы той... (с. 176)

Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1917, № 33, дзе ўпершыню апублікаваны.

ПАЭТЫЧНЫЯ ТВОРЫ, АПУБЛІКАВАНЫЯ ПАД ПСЕЎДАНІМАМ САЛЬВЭСЬ

Рэдактарскі сон (с. 178)

Друкуецца паводле газ. «Беларускі шлях», 1918, № 3, дзе ўпершыню апублікаваны.

Кар'ера (с. 180)

Друкуецца паводле газ. «Беларускі шлях», 1918, № 38, дзе ўпершыню апублікаваны. Друкаваўся ў газеце «Белорусское эхо», 1918, № 2.

Адрас (с. 180)

Друкуецца паводле газ. «Беларускі шлях», 1918, № 100, дзе ўпершыню апублікаваны.

ВЕРШЫ З АЎТОГРАФАЎ 1907—1920 гг.

Даюцца паводле Збору твораў, падрыхтаванага да друку ў 1929 г. камісіяй у наступным складзе: І. І. Замоцін, М. М. Піятуховіч, А. І. Барычэўскі, Т. М. Мачульскі, пад агульнай рэдакцыяй І. І. Замоціна. Каментарыі і заўвагі да выдання (у тым ліку і да зборніка «Матчын дар») рыхтаваў В. Т. Мачульскі. У гэтых вершах, як правіла, сустракаюцца неадшліфаваныя радкі. У такім выглядзе аўтар не мог аддаваць іх у друк. І тым не менш яны маюць бясспрэчную гісторыка-літаратурную каштоўнасць, бо даюць уяўленне аб некаторых асаблівасцях працы паэта над мастацкім словам, аб напрамках яго творчых пошукаў. Том захоўваецца ў Архівемузеі літаратуры і мастацтва БССР.

ЧАРНАВЫЯ НАКІДЫ З АЎТОГРАФАЎ РОЗНЫХ ГАДОЎ

Даюцца паводле Збору твораў, падрыхтаванага да друку ў 1929 г.

АПАВЯДАННІ

Першы снег (с. 218)

Друкуецца паводле газ. «Наша ніва», 1912, № 39, дзе ўпершыню апублікавана.

Маладое (с. 218)

Друкуецца паводле газ. «Наша ніва», 1912, № 40, дзе ўпершыню апублікавана.

Пан Шабуневіч (с. 225)

Друкуецца паводле газ. «Наша ніва», 1913, № 6, дзе ўпершыню апублікавана.

Чалавек без крыві (с. 234)

Друкуецца паводле газ. «Наша ніва», 1915, № 17, дзе ўпершыню апублікавана.

П'ера і Каламбіна (с. 237)

Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1918, № 3, дзе ўпершыню апублікавана.

Свята (с. 245)

Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1918, № 16, дзе ўпершыню апублікавана.

У Панасавым сяле (с. 257)

Друкуецца паводле газ. «Беларус», 1920, № 1, дзе ўпершыню апублікавана.

П'ЕСЫ ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ

«Жывыя казкі» (1920) (с. 264)

П'есы друкуюцца па кн.: Алесь Гарун. Жывыя казкі. Мінск, 1920, дзе ўпершыню апублікаваны.

Датрымаў характар (с. 327)

Друкуецца па кн.: Зборнік твораў для дзіцячага тэатру. Мінск, 1920, у падзагалоўку заўвага: Пераробка з польскага «За кару» М. І.

ПУБЛІЦЫСТЫКА

Одгукі (с. 336)

Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1918, № 1, 7 студзеня, дзе ўпершыню апублікаваны.

Увагі да нацыянальнага руху (с. 340)

Друкуецца паводле газ. «Вольная Беларусь», 1918, № 9, 7 сакадзеня, дзе ўпершыню апублікаваны.

Лісты (с. 344)

Друкуюцца ўпершыню. Захоўваюцца ў рукапісным аддзеле Навуковай бібліятэкі АН Літоўскай ССР, ф. 21.

ЗМЕСТ

Уладзімір Казбярук. Церневыя і лаўровыя вянкі Алеся Гаруна 5

«МАТЧЫН ДАР» (1907—1914)

Людзям 30

Роднаму краю
«Чаму з маленства, з ураджэнства...» 32
Начныя думкі 33
«Як надарыцца мінута...» 34
«Хай не льюцца дажджы цёмна-хмарныя...» 36
«Мілая, родная старонка-маці!..» 36
Ваўкалакі 37
Іванку 37
«Ты, мой брат, каго зваць Беларусам...» 38
Юдам 39
Песня-звон 41
«Усе з аднэй мы выйшлі нівы...» 41
Песня («На чужой староначчы...») 42

На чужыне
У выгнанні 44
Вяселле 45
Журба 46
Восень 46
Мае думкі 47
Навакол... 48
Ветру 50
Завіруха 50
Думы ў чужыне 51
З песняў няволі 54

«За тысячу вёрст ад радзімага краю...» 56
«Эх, сягоння, ў гэту ночку...» 57
На смерць 58
«Думкі — дыяменты, краскі жыцця...» 60
Вясна 61
Nocturno 62
«Дзяўчыначка-сэрца, сябе не трывож...» 63
Мая люба 64
«Хто сказаў: «І я з народам...» 64
Ідуць гады 65
Навука 66
Адбітак 66
«Як ліст вярбінкі маладой...» 67
Нязнаны госць 67
Матчын дар 68
Змора 70
Літанне Адзіноце 70
Начлег 71
«Скажы, братухна, калі паранне?..» 72
Ноч 72
«Хрыстос нарадзіўся!..» 73
Малітва 74
Паэту 75
Слабасці 75
Жыццё 76
Муляру 77

Прызывы роднага

Вясна 78
Вецер 79
У прыпар 80
Добрыя дзеці 81
Салавейка 82
Дзяўчаці 82
Асенні спеў 83
Песня 83
Хаўтуры 84
Мяцеліца 86
Два каханні 86
Казка 87
Хатка 89
Габруська 90
Жабрачка 91
Сын 93

Журба і смяхоцце 94
Спрэчка 95
Каму што. *Жарт* 97
Варожба. *Засцянковая аповесць* 98
Канец Паўлючонка 105
Шчасце Мацея. *Старадаўная казка* 112

ВЕРШЫ, ЯКІЯ НЕ УВАЙШЛІ У ЗБОРНІК «МАТЧЫН ДАР»

Януку Купале 118
Беларусам у чатырохлецце «Нашай нівы» 118
«Нічога на небе...» 119
Праводзіны 119
На варце 120
У чужыне. *Думы* 121
Чалавечая кроў 122
У ноч на Новы год 123
На сяло 123
Ён не згіне... *Настроі* 124
Апякун. *Байка* 125
На Віціме 126
Лірнік 127
Спогадзь. *Байка* 127
Край няволі 129
Народ 130
Пажар 131
Трохлінейка-магазынка 131
Паходная 132
«Брацця, к агульнаму шчасцю...» 133
Дакоры 134
З астарожных картак 135
Хвейнаму другу 137
У гары і доле. *З нотаў аб Паўночы* 138
Самсон 140
Шлюб 141
Пралескі 142
Трэны. *З гадоў няволі* 142
Адляцела душа. *З няволі* 143
Жыццё. *Элегія* 144
Бажанне 144
Кліч 145
Песня капачоў 145
Відзенне. *З гадоў няволі* 146
З Тараса Шаўчэнкі. «Каўказ» 147

П а э т ы ч н ы я т в о р ы, а п у б л і к а в а н ы я п а д п с е ў д а н і м а м А. С у м н ы

Мае коляды 148
Гэй жа ж, мая вёска!.. 158
З навагодніх думак 161
Прывітанне 161
«Божа мой! Я чую зноў...» 163
Браты! дакуль мы будзем спаць? 163
Скуль у мяне... 165
Каб быў молад... 166
Хмары 167
Слонца 168
Песня («Віхар шугае ў полі...») 168
Гімн роднай мове 170
Лісток і надзея 171
Песня («За рэчкай, за рэчкай...») 172
На плач мяне забірае 173
Багаты вы 175
Шчаслівы той 176

П а э т ы ч н ы я т в о р ы, а п у б л і к а в а н ы я п а д п с е ў д а н і м а м С а л ь в э с ь

Рэдактарскі сон. *Паэма не паэма, а нешта «накшталт таго»* . 178
Кар'ера. *Маленькі фельетон* 180
Адрас. *Маленькі фельетон* 180

В е р ш ы з а ў т о г р а ф а ў 1907—1920 гг.

«Брацця! Досыць цярпець нам і гнуцца...» 181
Успамненні 182
Жураў і лісіца. *Байка* 184
Сірочая песня 187
Матцы 188
«Разваж, гаю зеляненькі...» 189
«Не журуся, што не маю...» 189
«Добры вечар, мой Язэпка!..» 190
«Лётала чайка, сумна крычала...» 192
Дні 193

В е р ш ы р о з н ы х г а д о ў (без даты)

Песня («Ды ўжо слонейка за лес коціцца...») 194
Лябёдачка-дзяўчыначка 194
«Як дзеўча у веку квіцення...» 196
«Сталася здарэнне дый каля крыніцы...» 197
Рацэя 198
Згода 199
Галасуюць 202

Чарнавыя накіды з аўтографаў розных гадоў
Некалі 203
«Дайце мне слоў, як звінючы крышталь...» . . . 203
Не плач 203
«Над вадою, над ракою...» 204
«Кволая кветачка, бледная ружачка...» 204
«Як не плакаць,— я ж сіротка...» 205
«Дзіця! Ты бачыла траву...» 206
«За вакном, за гратамі, на волі...» 206
«Дзе ясныя зоры, на неба дарога...» 206
«Між дзвюх высокіх град...» 207
«Вецер асенні, халодны, сярдзіты...» 207
«Дзякуй, паночкі, за ласку...» 208
«[Праблудзіў] я па сцепу два тыдні...» 208
«Загуляў Сцяпанка...» 209
«Сцяпан Дзяўджук цяпер багаты...» 210
«Ад вёскі нашай недалёка...» 211
«Бабуля, казку!..» 214

АПАВЯДАННІ

Першы снег. *Легенда* 218
Маладое. *З казак астрогу* 218
Пан Шабуневіч 225
Чалавек без крыві 234
П'ера і Каламбіна 237
Свята 245
У Панасавым сяле. *Бывальшчына* 257

П'ЕСЫ ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ

«Жывыя казкі» (1920)
Хлопчык у лесе 265
Шчаслівы чырвонец 295
Дзіўны лапаць, або Не ўсё тое порах, што ў пораху ляжыць . 318
Датрымаў характар 327

ПУБЛІЦЫСТЫКА

Одгукі 336
Увагі да нацыянальнага руху 340

Лісты 344

Каментарыі 346

Гарун А.

Г21 Сэрцам пачуты звон: Паэзія, проза, драматургія, публіцыстыка/Уклад., прадм. і камент. У. Казберука; Маст. У. Басалыга.— Мн.: Маст. літ., 1991.— 359 с., [5] л. іл., партр.: іл.— (Спадчына).

ISBN 5-340-00523-2.

Гарун А. Сердцем услышанный звон: Поэзия, проза, драматургия, публицистика.

Творчасць Алеся Гаруна (Прушынскага Аляксандра Уладзіміравіча, 1887—1920) — адна з самых выдатных і адначасна трагічных старонак у гісторыі беларускай літаратуры.

У гэтай кнізе сабрана ўся знойдзеная на гэты час творчая спадчына Алеся Гаруна — таленавітага і самабытнага паэта, празаіка, драматурга, публіцыста.

Г $\frac{4702120206-008}{М 302(03)-91}$ 117—90 ББК 84Бел7

Литературно-художественное издание

ГАРУН АЛЕСЬ

(Прушинский Александр Владимирович)

СЕРДЦЕМ УСЛЫШАННЫЙ ЗВОН

Поэзия, проза, драматургия, публицистика

Минск, издательство «Мастацкая літаратура»

На белорусском языке

Літаратурна-мастацкае выданне

ГАРУН АЛЕСЬ

(Прушынскі Аляксандр Уладзіміравіч)

СЭРЦАМ ПАЧУТЫ ЗВОН

Паэзія, проза, драматургія, публіцыстыка

Рэдактар В. М. Хлебавец. Мастацкі рэдактар Л. Я. Прагін. Тэхнічны рэдактар М. Ц. Папкова. Карэктар Н. У. Доваль.

ІБ № 3315

Здадзена ў набор 25.01.90. Падп. да друку 19.10.90. Фармат 84×108 1/32. Папера друк. № 1. Гарнітура літаратурная. Высокі друк. Ум. друк. арк. 18,90+0,53 укл. Ум. фарб.-адб. 20,69. Ул.-выд. арк. 18,89. Тыраж 6400 экз. Зак. 95. Цана 1 р. 70 к.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта БССР па друку. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбінат МВПА імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.